

ARKIV
FÖR
NORDISK FILOLOGI

UTGIVET MED UNDERSTÖD AV AXEL KOCKS FOND FÖR
NORDISK FILOLOGI SAMT STATS BIDRAG FRÅN
SVERIGE OCH DANMARK

GENOM

KARL GUSTAV LJUNGGREN

UNDER MEDVERKAN AV

JOHS. BRØNDUM-NIELSEN JÓN HELGASON
HJALMAR LINDROTH ERIK NOREEN MAGNUS OLSEN
DIDRIK ARUP SEIP PETER SKAUTRUP ELIAS WESSÉN

FEMTIOÅTTONDE BANDET.

FEMTE FÖLJDEN. ANDRA BANDET. HÄFT. 1—4.

C. W. K. GLEERUP
LUND

OTTO HARRASSOWITZ
LEIPZIG

LUND MCMXLIV

Sid. 1—320 ha även ingått i
»Festskrift till Jöran Sahlgren den 8/4 1944».

LUND
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI
1 9 4 4

INNEHÅLL.

Abrahamson, Erik, Fil. dr, Nyköping, Da. Rokkebaad — västsv. dial. rockebåt	249
Andersen, Harry, Dr Phil., Köpenhamn, Om a : æ i Rune- dansk	122
Belfrage, Sixten, Fil. dr, Åkarp (Lund), Parallellism och parallelliserande enumeration hos Linné. En genetisk studie	306
Diderichsen, Paul, Dr Phil., Holte (Danmark), Perfektpar- ticipium — Supinum — Verbaladjektiv i Dansk og Svensk	263
Ehrling, Sigfrid, Fil. lic., ordboksred., Lund, Nyda. almen, almindelig	82
Ekblom, Richard, Prof. em., Uppsala, Der Name Elbing . .	209
Ekenvall, Verner, Docent, Uppsala, Två heiti i Snorres Edda	36
Ekwall, Eilert, Prof. em., Lund, Ännu en gång Nýjamóða .	321
Friberg, Sven, Fil. dr, Stockholm, Från den svenska skriv- ningen i realskolan	62
Gustavson, Herbert, Fil. dr, Uppsala, Ett svårförklarligt gutaord	173
Janzén, Assar, Docent, Lund, Mjuna	16
Knudsen, Regnar, Lektor, Risskov (Danmark), Danmarksbod — Gorm eller Thyra?	163
†Kock, Ernst Albin, Prof. em., Lund, Háttalykill enn forni	23
Kuhn, Hans, Prof., Berlin, Altnordisch rekr und Verwandte	105
Langenfelt, Gösta, Lektor, Stockholm, Ystad i Skåne . .	72
Lindberg, Carl, Fil. dr, Falun, Två sjönamn på gränsen mellan Medelpad och Jämtland	257
Lindquist, Ivar, Prof., Lund, Kungadömet i hednatidens Sverige	221

Lindqvist, Natan, Prof., Uppsala, Folketro och magi hos Bellman	292
Lindroth, Hjalmar, Prof., Göteborg, Frändefors	301
Ljunggren, Karl Gustav, Prof., Lund, Adjektiven liten och små	47
— Litteraturkrönika	323
Lundahl, Ivar, Lektor, Stockholm, Om urnordisk synkope i fyrstaviga ord	1
Modéer, Ivar, Docent, Uppsala, Maskbit	152
Nordling, Arnold, Prof., Helsingfors, Vildven	157
Noreen, Erik, Prof., Uppsala, Grímnismál 33	235
Pipping, Hugo, Prof. em., Helsingfors, Nya stöd för gamla åsikter	40
Pipping, Rolf, Prof., Åbo, Fsv. köpeliker	238
Pleijel, Hilding, Prof., Lund, Ferma wid hwitt. Något om en viktig tidsgräns inom svenskt folkliv	284
Seip, Didrik Arup, Prof., Oslo (p. t. Gross Kreuz, Mark Brandenburg), Om <i>p</i> , <i>d</i> , <i>ð</i> , <i>t</i> i det eldste norske og islandske skriftspråk og særlig om sluttkonsonanten i 2. pers. pl. av verber	131
Vasmer, Max, Prof., Berlin, Balkangermanisches	87
Wieselgren, Per, Docent, f. d. prof., Lund, Palatalisering, muljering och i-omljud. Ett diskussionsinlägg	177
de Vries, Jan, Prof., Leiden, Hagustaldar	93
Åkerlund, Walter, Lektor, Växjö, En fraseologisk studie	42
Ålander, A. T., Lektor, Örebro, Personbeteckningar i en svensk småstad omkring sekelskiftet	195

IVAR LUNDAHL

Om urnordisk synkope i fyrstaviga ord.

De urnordiska synkoperingslagarna äro ännu långt ifrån till fyllest utforskade. Många dunkla punkter återstå alltjämt. I det följande skall jag till undersökning taga upp frågan om hur synkopen har försiggått i ursprungligen fyrstaviga ord, där antepenultima i urgermansk eller tidig urnordisk tid måste förutsättas ha varit kort och innehållit ett *u*. Orsaken till att jag endast tar med ord av denna typ är den, att man huvudsakligen av sådana ord kan draga några bestämda slutsatser rörande synkopens relativa kronologi. Sålunda är det självklart, att man av t. ex. fvnord. *gemlingr* 'års gammal bagge' < **gamalinga-* icke kan draga någon som helst slutsats rörande den tidsperiod, då *a* i antepenultima synkoperades. Vidare är det klart, att man t. ex. beträffande fvnord. *kefsir* 'trä', som går tillbaka på ett urgerm. **kabisia*,¹ icke kan säga någonting om tiden för bortfallet av *i* i antepenultima. Ordet måste ju under alla förhållanden uppvisa *i*-omljud. Om man däremot kan påvisa en utveckling av t. ex. ett **herutinga-* till *hirtinga-* (se härom i det följande), så erbjuder givetvis uteblivandet av *u*-omljudet en säker hållpunkt för den relativa kronologien.

Den av mig ihopbragta exempelsamlingen, som naturligt nog är föga omfattande, består huvudsakligen av ortnamn. Därigenom att den kommit att till största delen utgöras av ord, som äro avledda med *iä-*, *iā-* och *iōn-*suffix, har även en annan fråga fått belysning, nämligen frågan om och i vilken utsträckning ett antevokaliskt suffixalt *i* är att betrakta som vokal eller konsonant.

¹ Lidén i Språkvet. sällsk. i Uppsala förhandl. 1891—94, s. 64.

ia-stammar.

atferli n. 'uppträdande, sätt'. Bildat till adj. *ferull* 'begiven på att fara' och hörande till den stora gruppen av adjektiv på *-ull* (och *-all*), som ha betydelsen 'böjd för.' *-ferli* återgår alltså på ett **-farulia-*. Jfr däremot *vidferli*,¹ feminin *in*-stam till samma adjektiv, med ljudlagsenlig synkope av mellanstavelsens *u* efter *u*-omljudets inträdande.

**Englar* eller **Englir*. Så måste inbyggarna på den norska ön *Engeløen* ha kallats i fornnorskan. Ön nämnes på några ställen i de gamla sagorna och skrives där: nom. *Aungull*, dat. *i Öngli* och *i Ongli*. Landnamsmannen Lodinn, som var född där, bar tillnamnet *ongull*. Fr. o. m. 1567 uppträda former med *e* som begynnelsevokal: *Engele Fierdinning* 1567, *Enngell Fierdinning* 1661, m. m.; se NG 16, s. 261. Ivar Modéer har i *Färdvägar och sjömärken* etc., s. 24, säkerligen riktigt förklarat formerna med *E-* såsom återgående på ett till *ongull* bildat inbyggarnamn av samma välkända typ som **Engrir* (i *Engra skipreiða*) till *Angr* osv. Önamnet är utan tvivel formellt och etymologiskt identiskt med appellativet *ongull* 'metkrok' (fhty. *angul*, feng. *ongel*; formellt och etymologiskt identiskt med grek. adj. *ἀγκύλος* 'krökt'), åsyftande någon krokliknande terrängformation; se NG a. st.²

Inbyggarnamnet bör otvivelaktigt fattas som en ursprunglig *ia*-stam, urnord. nom. pl. alltså **Anguliōr*, och icke en *i*-stam, som ur ordbildningssynpunkt är oacceptabel (jfr Brugmann, Grundriss II: 1, s. 170). Det är, i förbigående sagt, med all sannolikhet formellt

¹ Fritzner anför endast ett exempel, nämligen från Trójumanna saga (utg. i *Annaler for nord. Oldkynd.* 1848), kap. 12: ... ok gerði þar mikla stólpa til marks *vidförlí sinnar*. Nyisländskan har enl. Blöndal både ett neutralt *vidförlí* och ett neutralt *vidferli*. Det förra är väl en fortsättning, fast med genusförändring, av det ovann. feminina *vidförlí*, medan det senare innehåller ett med efterleden i *atferli* identiskt *-ferli*.

² Den betydelse 'trång vik', som Erdmann, *Über die Heimat u. den Namen der Angeln*, s. 111, med instämmande av Modéer, a. a., s. 24, vill inlägga både i detta namn och i det sannolikt etymologiskt identiska landskapsnamnet *Angeln* i Schleswig (feng. *Ongle*, dat.; Widsid), är säkerligen felaktig. Det finns ingen anledning till att, i likhet med nämnda forskare, skilja de båda ortnamnen från det väl betygade allmänt germanska appellativet **angula-* 'metkrok' och konstruera upp ett homonymt ord med bet. 'trångt ställe' till roten **angh-* 'trång' (i t. ex. fsv. *ange* 'andtäppa').

identiskt med feng. *Engle* (i så fall med sekundär *i*-stamsböjning¹ liksom t. ex. *Seaxe* 'saxare') 'engelsmän', som enligt ett gammalt och säkerligen riktigt antagande är bildat till det förutnämnda schleswigska landskapsnamnet *Angeln* (fsax. **Angul*). Erdmanns åsikt, a. a., att namnet betyder 'Speermänner' och är en avledning av ett **ango(n)* 'spjut', motsvarande det hos den senklassiske författaren Agathias (död omkr. 582 e. Kr.) anträffade och av denne som sydgermanskt uppgivna ordet *ἄγγωνες*, lat. *angones*, är ohållbar ur ordbildningssynpunkt.²

Fsv. *Mjldesvik* 1347 SD 5, s. 664 orig., nu *Millesvik*, socken i Näs härad, Värmland. Kyrkbyn med samma namn ligger nära en vik av Vänern. Enligt Lundgren-Brate, Personn. s. 177, är förleden möjligen ett annars ej uppvisat mansnamn **Mildir*. Hellquist, Sv. etym. ordb., 2:dra uppl., s. 647, anser, att namnet »knappast kan skiljas från no. *Mildesviken* ..., som svårligen innehåller ett person-

¹ Till den både i feng. och fvnord. vanliga *i*-stamsböjningen av ursprungliga *ia*-stammar (jfr t. ex. fvnord. *-dælir* : *dal*, *Sygnir* : *Sogn* osv.) torde framförallt två faktorer ha bidragit, nämligen dels den ursprungliga överensstämmelsen i gen. pl. (i feng. finnas ännu ett par enstaka spår av den urspr. ändelsen hos *i*-st., t. ex. *winig(e)a* till *wine* 'vän', *Denig(e)a* till *Dene* 'daner'), där båda stamklasserna i ieur. tid haft *-iōm*, dels (jfr Kluge, Nominale Stammbildungslehre³ § 5) inverkan från sådana i fråga om betydelsen närstående ursprungliga *i*-stammar som feng. *lode* 'Leute' = fvnord. *lýdir*, feng. *ylde* med samma bet. = fvnord. *aldir*. Vad den förstn. faktorn beträffar, bör observeras, att gen. pl. av inbyggarnamn ursprungligen regelmässigt (se förf. i NoB 1937, s. 17 ff) använts i stället för ortnamn i gen. och på grund härav säkerligen varit ett mycket ofta använt kasus.

² Det finns inga säkra exempel på att suffixen *-ula*- och *-ila*- använts som denominativsuffix för att beteckna levande väsen annat än i diminutiv betydelse. Jfr Kluge, Nominale Stammbildungslehre³, § 56. Erdmann anför två ord: fvnord. *brimill*, ett slags stor säl, samt fhty. *reitil* 'auriga', men båda äro felaktigt uppfattade. Det förstn. bör i enlighet med Torp, Nynorsk et. ordb. under *brimull*, s. 41, förklaras som en avledning av det germ. verbet **breman* = fhty. *breman* 'fremere' och icke, som Erdmann menar, av det därav avledda fvnord. *brim* n. 'bränning', och det senare är säkerligen icke att med Erdmann fatta som avlett av fhty. *reita* 'vagn' utan är helt visst också deverbativt, till urgerm. **raidian* 'göra färdig, ordna' i got. *raidjan*, mhty. *reiten*. Att så är fallet framgår redan av sammansättningen *waganreitil*, som eljest vore meningslös. Kluge, Nominale Stammbildungslehre³, § 18, upptar också *waganreitil* tillsammans med det likbetydande och säkert deverbativa *reitrihtil* (till fhty. *rihtan* 'styra') bland nomina agentis.

namn, utan enl. Rygh NG 5, 298, snarast är en senare sammans. av ett ursprungligt viknamn **Midlir*, den mitt emellan belägna.» Det norska namnet förefaller enligt Rygh att vara ett urspr. bygdenamn. De äldsta namnformerna äro: *Millis fiorungen* 1375 och i *Mildis-vikinne* 1437. Att Lundgren-Brates tolkning är förfelad, är nog säkert. Men även Hellquists är otillfredsställande. Namnet skrives dock med *ld* så tidigt som 1347. För att upprätthålla Hellquists åsikt bleve man tvungen att betrakta detta som en »omvänd skrivning», vilket visserligen icke i och för sig är orimligt. Men i fråga om betydelsen förefaller tolkningen ohållbar. Ingenting i traktens naturförhållanden ger nämligen, så vitt man av kartorna kan döma, stöd för en betydelse 'den mitt emellan belägna'. Jag föreslår därför att tolka förleden **Mildis-* på annat sätt, nämligen som gen. av en maskulin *iä*-stam, vars nominativ i urnord. tid bör ha hetat **Meludian*, och som jag översätter med 'Sandviken'. Dess grundord är enl. min mening ett nu förlorat **mjöld-* 'sand' el. dyl., varav vi ha flera säkra spår i norska ortnamn: *Mjelde*, namn på två gårdar, varav den ena skrives *Miölde* 1331, i *Mialda* omkr. 1360, *Mioldi* 1490, och den andra i *Mialdum*, i *Mioldum* omkr. 1360, jämte flera andra. Jag hänvisar till Magnus Olsens förträffliga utredning NG 11, s. 302 och NG 12, s. 66. Olsen förklarar det först nämnda *Mjelde* som en *an*-stam **Meluban-*, »dannet til *mjøl* n. (Stamme **melwa-*), Mel (i Stedsnavne vistnok brugt om fin Sand, se Bd. XVI S. 173), paa væsentlig samme Maade som oldn. *fjöldi* m. (Stamme **feluban-*), Mængde, til *fjøl-*, meget, gotisk *filu-*. Det er udentvivel opr. et Fællesnavn med Betydningen: Sand, Sandmæl.» Hårtill vill jag endast tillägga, att till grund för alla dessa namn ytterst måste ligga ett feminint **mjöld* (<urgerm. **meludō*), eg. ett abstraktum med betydelsen 'sandig (terräng)beskaffenhet' och bildat liksom *fjöld* f., eg. 'myckenhet' (<**feludō*), varav *fjöldi* är en utvidgning. Jfr de med samma suffix bildade norska gårdsnamnen *Stend*, urspr. **Steind* f., och *Steinde*, skr. *Steindar* omkr. 1400; se NG 11, s. 241, resp. 4: 2, s. 262 och 312. Om det förstn. säger M. Olsen: »kan have været Betegnelse for en af Stene opfyldt Strækning.» — Den här föreslagna tydningen får ett starkt stöd av naturförhållandena på platsen. Jordmånen utgöres nämligen, enligt geologiska kartan, av sand just på den mot kyrkbyn vettande stranden kring den vik, som givit byn och socknen deras namn. Jfr i fråga om betydelsen det ytterst vanliga svenska by- och gårds-

namnet *Sandvik* samt, vad avledningsändelsen *-ia* beträffar, det viknamn **Sendir*, som förutsattes av det norska gårdsnamnet *Sennesvik*, NG 16, s. 338.

2. *iō-stammar.*

Jag har blott funnit ett enda exempel, nämligen det norska gårdsnamnet *Hyrt*, uttalat *hyrt*, i Vossestranden herred, Søndre Bergenhus amt, NG 11, s. 563. Namnet skrives i *Hirti* 1300-t. Magnus Olsen yttrar i NG a. st.: »**Hirtr* f., Gen. **Hirtar*, Dat. *Hirti*, synes at være et opr. Elvenavn, afledet af *hjørtr* m. Hjort. ... Ligger ved en Tverelvs Udløb i Myrkedalens Hovedelv.» Någon annan möjlighet till förklaring än denna synes icke finnas. Jfr vad betydelsen angår t. ex. älvnamnen *Elgja* och *Hinda*, Norske Elvenavne, s. 41 och 101. Jfr även det längre fram behandlade älvnamnet *Hirta*.

Ordet *hjort* återgår på en urgerm. grundform **heruta-*, såsom framgår av fhty. *hiruz* och feng. *heorot*, båda böjda som *a-stammar*. Se om ordets etymologi K. F. Johansson i KZ 30, s. 347, som beträffande bildningen jämför grek. *κόρυδος* 'tofslärka' till samma rot. Namnets urgerm. grundform måste därför vara **Herutiō*. En stam **hert-*, som Hellquist, Sjönamn, s. 222, laborerar med, har säkerligen aldrig existerat. I fvnord. böjes ordet *hjørtr* visserligen som en *u-stam*, men denna böjning måste, som Kock, Sv. ljudh. 3, s. 230, framhåller, vara sekundär. Ljudlagsenligt bör ordet en gång ha böjts: sg. nom. **hjørutr*, gen. **hjøruts*, dat. **hjerti*, ack. **hjørut*; pl. genomgående **hjort-*. Genom utjämning segrade sedan *hjort-* i hela paradigmets varefter ordet antog *u-stamsböjning* efter mönstret av *u-stammar* med brytningsdiftongen *iø* som t. ex. *bjørn*.

I fornsvenskan uppvisar det tämligen sparsamt belagda appellativet *hiorter* endast *a-stamsböjning*. Att denna böjning även är ursprunglig inom svenskt språkområde synes framgå av några ortnamn, såsom t. ex. Forsaringens (1100-t.) *a hiurtstapum*, åsyftande nuv. byn *Hjorsta* i Högs sn, Forsa tingslag, Gävleborgs län, där f. leden väl är fsv. gen. **Hiorts-* (för ljudlagsenligt **hioruts* med analogisk synkope efter dat. **hiorte* samt även under inverkan av de ljudlagsenligt synkoperade pluralformerna) av djurnamnet i dess från fvnord. kända användning som mansnamn (se Linds ordböcker).¹ Likaledes torde

¹ Jfr Bugge, Runeindskr. paa Ringen i Forsa Kirke (1877), s. 25.

det på åtta olika håll i landet förekommande bebyggelsenamnet *Hjortsberg(a)* innehålla genitiven *Hjorts-*, här dock icke av ett personnamn utan direkt av djurnamnet. Säkerligen är detta förhållandet beträffande följande namn: *de hiorzbjyrghom* 1287 SD 2, s. 39, orig., *Hjortzbærgh* 1407 Styffe, Skand. u. unionst.³, s. 202, nu *Hjortsberga*, socken i Allbo härad, Kronobergs län; *in hiorzbiergh* 1351 SRP nr 20, orig.,¹ nu *Hjortsberga*, by i Teda socken, Åsunda härad, Uppsala län; *in hiorzbergh* 1356 SRP nr 262, orig.,¹ nu *Hjortsberga*, herrgård i Vårdinge socken, Öknebo härad, Stockholms län. Antagligen föreligger i dessa namn ett gammalt appellativum *hjortsberg* 'berg, där hjortar bruka hålla till (eller över vilket de bruka ha sin »växel»'. Användningen av genitiv singularis som kompositionsform med plural betydelse har en god parallell i det på fem olika håll i Västergötland förekommande bebyggelsenamnet *Älgarås*,² vars förled näppe-ligen kan vara någonting annat än en gen. sg. **ælghiar* av fsv. *ælgher* 'älg',³ och som väl ävenledes innehåller ett gammalt appellativum. Denna användning av den singulara genitivformen har tydligen sin grund i den kollektiva betydelse, som av ålder tillkommer singularen av ord, som beteckna djur.⁴ Ett instruktivt exempel erbjuder följande citat från Egils saga, kap. 29: *eyjar lágu þar út fyrir, er hvalr fanz í, ok kǫlluðu þeir Hvalseyjar*.⁵

¹ Namnformen kontrollerad av mig efter originalet i Riksarkivet.

² Bland äldre skriftformer kunna nämnas *Elgharaas* 1389 SRP nr 2415, orig., nu *Älgarås*, socken i Vadsbo härad, Skarab. län, samt *Elgheraas* 1390 SRP nr 2535, orig., nu *Älgarås*, by i Kyrkefalla socken, Kåkind's härad, samma län. Namnformerna kontrollerade av mig efter originalen i Riksarkivet.

³ Det framgår icke av de fsv. exemplen, till vilken stamklass ordet hör. Gen. sg. är icke säkert belagd.

⁴ Jfr uttryck som *»jaga hare»*, *»här är det gott om älg»* osv.

⁵ Åtskilliga svenska ortnamn med djurnamn i gen. sg. som förled torde böra förklaras på motsvarande sätt. Sålunda har man väl att räkna med ett urspr. **Ramms-* 'korp-' i flera av de många namn, som nu börja på *Rams-*, t. ex. *Ramshammar*, by i Kjula sn. Österrekarne hd, Södermanl. l., som under 1200-t. flera ggr skrives *Ramshamar*; se Stig Olsson Nordberg, Fornsv. i våra lat. originaldipl. före 1300, s. 92. Jfr vidare *Rampsbærgh* 1413 Styffe, Skand. u. unionst. 3, s. 178. Vidare kan erinras om de många namn, som nu börja på *Rävs-*, bl. a. nio *Rävsnäs*.

iön-stammar.

Fvnnord. *hekla* 'sandsynligvis ligesom *hökull* en Kappe eller Kaabe uden Ærmer, dels med dels uden *hötr* eller *hetta*' (Fritzner). Ordet är bildat till fvnnord. *hokull* m. 'Overklædning eller Kappe til at bære udenpaa de øvrige Klæder saaledes at den blev hængende over Axlerne' (Fritzner), motsvarande fsv. *hakul* 'mässhake' (även i sammans. *mæssuhakul*), formellt och etymologiskt identiskt med got. *hakuls* m. 'mantel' samt fhty. *hachul* m. ds. och följaktligen återgående på en urgerm. grundform **hakula-*. Ordet *hekla*, vars urgerm. grundform alltså måste vara **hakuliön*, är bildat till *hokull* med »tillhörighets»-suffixet *-iön* och förhåller sig till grundordet liksom *hetta* f. 'hätta', eg. 'med huvudbetäckning försett klädesplagg', till *hötr* 'hatt'. Ursprungligen har väl *hekla* haft betydelsen 'kapuschong', sedan 'kappa med kapuschong' (denna bet. har ordet enl. Fritzner på ett par ställen i litt., och den lever ännu kvar i nyisl.¹) samt slutligen rätt och slätt 'kappa'; samma betydelseutveckling antages för ordet *kappa*, varom se Hellquist, Sv. et. ordb. Av ordet *hekla* har den isländska vulkanen *Hekla* fått sitt namn (benämnd efter snö-»hättan» på dess topp).

Fvnnord. *Hirta*, norskt älvnamn, även använt som gårdsnamn. Se Norske Elvenavne, s. 115; Norske Gaardnavne 5, s. 330, 381; 7 s. 232, 298; 8, s. 134; 11, s. 563. Äldsta namnformerna, avseende den bäck, *Hørtebækken*, vid vilken gården *Hørte* ligger (NG 5, 330), finnas i en handskrift av Sverris saga från omkr. 1300²: fram um brvna a peiri á er *Hirta* heitir (s. 33), við *Hirtu-bru* (därs.). Namnet anses i de ovan citerade verken vara bildat till *hjótr* 'hjort', och någon annan tydning är väl icke möjlig. Urgerm. grundform alltså **Herutiön*. Jfr f. ö. utredningen om älvn. **Hirtr* i det föreg.

En avledning med suffixet -inga.

Hörtingerum är namnet på en by i Gladhammars sn, S. Tjusts hd, Kalmar l. Den äldsta kända namnformen är *hirtingarum* 1382 SRP nr 1775 orig.³ Senare skrives namnet enl. Lindroth, De nordiska

¹ Blöndal uppger bet. 'Kappe (med hætte).' Skall detta fattas så, att ordet i nisl. alltid avser en kappa med hätta?

² Sverris saga utg. av Gustav Indrebø.

³ Namnformen kontrollerad av mig efter originalet i Riksarkivet.

ortn. på *-rum*, s. 41: *Hyrtingarum* 1543, *Hertingarum* 1544, *Hörtingerum* 1551. I sin monografi över de svenska ortnamnen på *-inge*, s. 208, har Hellquist berört även detta namn, om vilket han yttrar: »väl ytterst av ett egennamn *Hiorter*.» Lindroth skriver i sitt nyssnämnda arbete: »Det äldsta belägget representerar tvivelsutan grundformen. Och fl. är då sannolikast gen. pl. av ett släktnamn **Hirting(i)ar* (Hellquist Ortn. på *-inge* 208). Man kunde tänka på ett ortnamn *Hirtinge*; en gård Hörtingen finns i Karlstorp, Aspeland; men måhända är detta elliptiskt.»

Varken Hellquist eller Lindroth ha observerat, att ett sjönamn *Hjorten* — och detta till på köpet på två olika håll — osökt erbjuder sig som utgångspunkt för tolkningen av förleden i *Hörtingerum*. Byn ligger ca. två km. från sjön *Hjorten*. Denna sjö, som nästan helt och hållet är belägen i Törnshalls sn, utsänder i sydöstlig riktning en mycket lång och smal vik, vilken med sin yttersta spets når in i Gladhammars sn. Då emellertid byn ligger så pass avlägset från sjön som två km. och i stället faktiskt i omedelbar närhet av den från Östersjön inträngande Verkebacksviken,¹ bör man även överväga en annan möjlighet. Hörtingerum ligger ca. 2 mil fågelvägen från *Hjorteds* kyrkby i socknen med samma namn och i samma härad. Även här finns en sjö med namnet *Hjorten*.

Hellquist, som i *Sjönamn*, s. 222, konstaterar, att »det enkla sjönamnet *Hjorten* endast är uppvisat från Kalmar län eller dess omedelbara grannskap» — utom de två här nämnda anföras ytterligare tre sjöar med detta namn — menar, att den fornsvenska grundformen i samtliga fall är **Hiorter*. Vad sjön i *Hjorteds* sn beträffar, anser Hellquist, att dess namn ligger till grund för sockennamnet, som skrives *j hiortedhe* 1382 SRP nr 1775 orig.²

Den av Hellquist antagna grundformen är utan tvivel felaktig. Såsom Sahlgren i sin banbrytande gradualavhandling »Skagershults sockens naturnamn» på ett övertygande sätt uppvisat, har det säkerligen aldrig funnits grundformer av den typ, som Hellquist laborerar med: **Biur*, **Hiorter* osv. Sådana namn som de moderna *Bjuren* och *Hjorten* ha — i de flesta fall tydligen relativt sent³ — uppstått

¹ Frånvaron av äldre kartmaterial rörande Gladhammars sn i Lantmäteristyrelsens arkiv omöjliggör ett bestämmande av byns ursprungliga läge.

² Namnformen kontrollerad av mig efter originalet i Riksarkivet.

³ Möjligen ha i enstaka fall dylika ellipser uppstått redan i äldre fornsvenskan; se härom förf. i NoB 1941, s. 80 (angående det fsv. sjönamnet *Maal* i Vidhems-

som ellipser ur sammansättningar som *Bjursjön* och *Hjortsjön*, vilka i sin tur antingen återgå på ett ursprungligt **Biursiōr* resp. **Hiortsiōr* eller äro »reduktier»¹ av t. ex. ett ursprungligt **Biurhultssiōr* el. dyl. etc. Ett fornsvenskt *Hiortsiōr* är betygat i tidiga källor, ehuru visserligen endast i avskrifter: *stagnum quod vocatur Hiortse*² 1210—16 SD I, s. 688, *hiorsziōn* 1244?, 1246? SD I, s. 315. Det nuv. sjönamnet *Hjorten* måste därför i fornsvensk tid urspr. ha hetat **Hiortsiōr*. Detta namn kan, vad sjön vid Hjorted beträffar, antingen vara en självständig, av bynamnet oberoende bildning, i vilket fall man måste antaga, att byn urspr. hetat **Hiortsiōedh*, varur sedan *Hiortedh* genom »reduktion»,³ eller vara bildat till bynamnet, om dettas ursprungliga form varit *Hiortedh*. Byn ligger på ett »ed» mellan sjöarna Långsjön och Hjorten.

Jag antar nu, att det existerat ett inbyggarnamn **Hirtingar*, bildat antingen till namnet på någon av de båda sjöar, som nu heta *Hjorten*, eller till bynamnet *Hjorted*. I senare fallet betecknar *Hirtingarum* ett nybygge grundat av folk från Hjortedes by och är beträffande både bildning och betydelse att jämföra med de »ortnamn av typen *Kölingared*», som behandlats av Sahlgren i en viktig uppsats i Lunds universitets årsskrift 1918. Inbyggarnamnets urnordiska grundform måste, om min tolkning av ortnamnet är riktig, vara **Herutingōn*; jfr i det föreg. om älvn. **Hirtr*.

Av ovanstående exempel synas följande positiva slutsatser kunna dragas:

1. I ord, vilka i urgermanskan eller i tidig urnordiska måste förutsättas ha haft två stavelser, av vilka den sista kort och innehållande ett *u*, före ett *iō-*, *iō-* eller *iōn-*suffix, har detta *u* synkoperats utan att efterlämna något spår av omljud eller brytning, varför denna synkope måste antas ha ägt rum före den äldsta *u*-omljuds- resp. *u*-brytningsperioden.

prästens ant.; annorlunda I. Lindquist, Västgöotalagens litterära bilagor, s. 84). För fornnorskans vidkommande har Gustav Indrebø i Norske innsjönarn I, Upplands fylke, s. 265, påvisat dylika ellipser redan från år 1336.

¹ Se härom Sahlgren, a. a., s. 29 ff.

² Tydligt felsskrivning för **Hiortsiō*, en modernisering av **Hiortsiō*, vilken form originalet bör ha haft.

³ Sahlgren l. c.

2. En motsvarande synkopering av *u* före brytningsperioden har ägt rum även i ord, där suffixet *-inga* följt efter två stavelser, fonetiskt likartade med dem, som nämnts i föregående moment.

3. Den i moment 1 omnämnda synkopen visar, att i de ord, där den inträtt, suffixen *ia*, *iō* och *iōn* varit tvåstaviga, att, med andra ord, *i* har varit vokaliskt och icke konsonantiskt. Detta framgår därav, att de ifrågavarande orden, om de varit trestaviga, borde uppvisat spår av *u*-omljud eller *u*-brytning i likhet med andra urspr. trestaviga ord, t. ex. fvnord. *fjōldī* m. 'mängd', fsv. *fiælde* (med *iæ* < *ia* < *iō* i oblika kasus framför *a*¹) < *feluðan*; fvnord. *mjōdm* f. 'höft', fsv. **micædhm*² (med *iæ* < *iō*, se ovan) < **medumō*; fvnord. pl. *jōtnar* 'jättar' < **etunōn* osv. I själva verket är ursprunglig fyrstavighet något, som man väntar sig med hänsyn till den bekanta av Sievers i PBB 5, s. 129 ff, först påvisade regel, enligt vilken redan i ieur. tid antevokaliskt suffixalt *i* uppträder som vokal efter lång stavelse men som konsonant efter kort stavelse. Sievers grundar sin regel främst på förhållandena i de båda ariska fornspråken samt på de germanska fornspråken, speciellt fornvästnordiskan, där motsatsen i fråga om behandlingen av ursprungligt suffixalt *i* mellan långstaviga och kortstaviga *ia*-stammar (paradigmen *hirðir* och *nidr*, särskilt pluralen *hirðar* : *nidjar* osv.) utgör det starkaste stödet för hans teori.³ I de övriga germanska språken gick *i* före vokal allmänt över till *ī*. Endast gotiskan visar spår av det ursprungliga förhållandet, huvudsakligen i nom. sg. av ursprungliga *ia*-stammar: å ena sidan *hairdeis*, *ragineis*, å den andra *harjis*. Det gotiska *ragineis* visar, att utvecklingen av ursprungligt suffixalt *i* varit densamma efter kort icke huvudtonig stavelse som efter lång huvudtonig stavelse. Detta är ur fonetisk synpunkt naturligt och kan jämföras med t. ex. det förhållandet, att i feng. urspr. trestaviga *ō*-stammar behandlats på samma sätt, vad ändelsevokalen i nom. sg. beträffar, som ursprungligen tvåstaviga

¹ Övergången påvisad av Axel Kock i flera skrifter; se t. ex. Sv. ljudh. 2, s. 402. Kocks uppfattning bestrides på otillräckliga grunder av Bröndum-Nielsen, Gammeldansk Grammatik I, s. 145 ff.

² Skrivet *micædin*, se Kock, Sv. ljudh. 2, s. 403.

³ I en intressant, om också ej helt övertygande skrift »Uppkomsten av ortnamnen på *-(v)ini*» i NoB 1935 har Valter Jansson sökt tillämpa denna regel även på sådana kortstaviga *ia*- och *iō*-stammar, som utgöra senare led i sammanställningar. Se särskilt sid. 129.

med lång rotstavelse (paradigmen *firen* och *är* utan *-u* gentemot *gifu* med *-u*). Så vitt jag vet, har det dock icke blivit uttryckligen fastslaget av någon annan än Richard Loewe i hans i Sammlungen Göschen utgivna Germanische Sprachwissenschaft, s. 10 f.

4. Som en sammanfattning av de i de tre föregående momenten summerade resultaten kan följande synkoperingsregel uppställas: synkope av vokalen i antepenultima av ursprungligen fyrstaviga ord inträder tidigare än synkope av vokalen i penultima av ursprungligen trestaviga ord. Härmed kan jämföras, att den synkoperingsprocess, som i uritaliskan tar sin början som en följd av den då genomförda nya betoningsprincipen att förlägga en starkt expiratorisk huvudaccent till första stavelsen i ett ord, »namentlich dort erkennbar ist, wo der Vokalverlust die schwächst-betonte zweite Silbe mehr als dreisilbiger Wörter getroffen hat», för att låna Sommers ord i Handbuch der lat. Laut- u. Formenlehre, s. 135. Jfr t. ex. *iunior* av **iuuēnior* (fyrstavigt) gentemot *iuuēnis*.

Till sist följer som ett negativt resultat av denna utredning, att den gängse uppfattningen av ljudutvecklingen hos vissa ord måste revideras. Jag skall här beröra några av dem, nämligen dels orden på *-yn(n)* och *-ynja*, dels ordet *œlli*.

Ord på *-yn(n)* och *-ynja*.

Av de sammanlagt fem fvnord. orden på *-yn(n)*¹ skall jag här endast uppehålla mig vid de båda mycket omskrivna, i fråga om sin innebörd oklara mytiska personnamnen *Fjörgynn* (mask.) och *Fjörgyn* (fem.). De båda personnamnen ha av de många forskare alltifrån Jacob Grimm, vilka behandlat dem, så gott som enstämmigt förklarats som avledningar med *n*-suffix: resp. *-unja-* och *-unjō-*, och genomgående sammanställts med det litauiska ordet *perkūnas* 'åska', även använt som namn på åskguden, samt med got. *faīrguni* n. 'berg'. Jag skall här lämna en, som jag tror, tämligen fullständig redogörelse för de uttalanden, som gjorts. J. Grimm, Deutsche Mythologie I, s. 235, skriver bl. a.: »*Hlóðyn* hat dieselbe ableitung wie *Fiörgin*, es darf also ein goth. *Hlōþunja*, ahd. *Hluodynia* gefolgert werden.» Hirt yttrar

¹ Det maskulina *Fjörgynn* står isolerat. De övriga äro samtliga feminina: *Fjörgyn*, *Hlóðyn* (eller *Hlōðyn*?), *Sigyn* och det endast en gång (i Einarr Skáláglamms Vellekla 27) som varians lectio till *Hlóðyn* anträffade *foldyn*.

i Indogerm. Forsch. I, s. 481: »*Fjörgyn* entspricht Laut für Laut(!) dem got. *fairguni*.» v. Grienberger i Archiv für slavische Phil. 18 (1896), s. 14, ansätter grundformerna **fergunjaz* och **fergunjō*. Much, Der germ. Himmelsgott (i: Abhandl. z. germ. Phil. für R. Heinzel, 1898), s. 204, skriver: »Wenn got. *fairguni* und *Hercynia* (lat.-germ. skognamn) *io-*, *iā-* Stämme sind, hätte freilich auch ein Göttername germ. **Ferguniaz* nichts besonders befremdliches an sich und aus einer solchen Grundform lässt sich wohl *Fiorgynn* ... erklären.» Falk, Gamalnorsk ordavledning (i: Gamalnorsk ordbok utg. av Hægstad och Torp), s. XLIV, upptar *Fjörgyn* bland exempel på avledning ar innehållande suffixet *-un-*. Güntert, Über Reimwortbildungen etc. (i: Indogerm. Bibl. herausg. v. H. Hirt u. W. Streitberg, 1914), s. 213, sammanställer *Fjörgynn* med got. *fairguni*. Karsten, Germ.-finnische Lehnwortst., s. 24, nämner som grundform för *Fjörgynn* i nom.: **Ferguniz*. J. Loewenthal yttrar i Ark. f. nord. fil. 33 (1917), s. 100: »an. *Fjörgynn*, germ. **fergunjaz*, idg. **perkuniōs*.» F. Mezger i Ark. f. nord. fil. 57 (1943), s. 113, fattar *Fjörgynn* som »eine *n*-Weiterung zu einem *u*-Stamm.»

I fvnord. finnas fyra ord på *-ynja*: *apynja* 'aphona?', 'apa', *ásynja* 'gudinna' och *vargynja* 'varginna', vilka i betydelsehänseende utgöra en sluten grupp, samt *forynja* 'varsel, förebud'. Det sistnämnda, som av Kluge, Nominale Stammbildungslehre, 1. uppl. 1886, s. 22, sammanställles med de övriga orden på *-ynja*, har av Hj. Falk i Ark. f. nord. fil. 4 (1888), s. 357 ff, övertygande förklarats som en sammanställning *for-rynja*, eg. 'forløberske'. De tre återstående orden ha enstämmigt förklarats som avledning ar med ett suffix *-unjōn-*. Se J. Grimm, Deutsche Gramm. 2, s. 319; 3, s. 335; R. Henning i Quellen u. Forsch. 3, s. 91; Kluge l. c. samt senast i 3. uppl. (1926), s. 23; Brugmann, Grundriss II: 1, s. 214. Jfr även Heusler, Altisl. Elementarb. 1. uppl. (1913), § 116; 3. uppl. (1932), § 110.

Den uppfattning, som kommer till synes i dessa uttalanden av en hel rad framstående forskare, kan icke vara riktig. Dess ohållbarhet framgår tydligt nog av en jämförelse med de i denna uppsats tidigare behandlade orden *hekla* och *Englar*. Ty man kan, så vitt jag förstår, icke finna någon rimlig orsak till att synkope icke skulle inträda lika väl framför ett *n+i* som framför ett *l+i*.¹ Eftersom *l* och *n* båda äro

¹ Jfr ytterligare *gemla* 'års gammal tacka' < **gamaliōn* till adj. *gamall*; se Hellquist i Ark. f. nord. fil. 7, s. 52.

sonanter, böra de i detta avseende vara ekvivalenta. Heusler, l. c., yttrar angående behandlingen av suffixvokaler i urnordiskan: »Urnordische Kürzen blieben stets bewahrt in den Suffixen mit n +Konsonant (-ing-, -and-, -ynj- usw.); in den übrigen Fällen, auch vor *st*, *sk*, verstumtten sie ...» Heusler, som vad det förmenta suffixet -ynj- beträffar, endast kan ha haft de ovan nämnda orden på -yn(n) och -ynja i tankarna, begår här det misstaget, att han betraktar *i* som konsonantiskt.

Med utgångspunkt från de för de nämnda orden antagna grundformerna skulle man följaktligen vänta sig en ljudutveckling, vars resultat skulle bli former med genomgående synkoperat *u*. Ett maskulint **Ferguniaz* borde bli **Firgnir*, ett feminint **Ferguniō* borde bli **Firgn*, eg. nom. **Fjörgunn* (?; < **Fergunir* (jfr *heidr*) < **Ferguni* < **Ferguniō*), obl. kasus **Firgn-* (gen. **Ferguniōz* osv.), och slutligen borde ett **apuniōn* utvecklas till ett **epna*. Konklusionen av denna utredning blir alltså den, att de ifrågavarande orden icke kunna vara avledningar utan måste vara sammansättningar.

Om orden på -yn(n) hoppas jag få tillfälle att yttra mig mera positivt en annan gång. Vad beträffar orden på -ynja, synas de mig erbjuda ett ganska enkelt problem. Jag anser, att senare sammansättningsleden är urgerm. **winjōn* = fhty. *winia* 'Geliebte, Gattin', bildat till urgerm. **weni-* 'vän' (fhty. *wini*, fvnord. *vinr*) till den ieur. roten **uen-* 'tycka om' och nära besläktat med lat. *venus* 'behag'. Jfr i fråga om bildningen fvnord. *fylja* 'ungt sto' till stammen i *foli* m. 'fåle', *gyđja* 'gudinna' till *gođ* 'gud' m. fl.; se Brugmann, Grundriss II: 1, s. 161, Kluge, Nominale Stammbildungslehre,³ s. 22. Fvnord. *vina* f. 'väninna' är säkerligen (se Torp, Gamalnorsk ordavledning, s. XLII) en ombildning av ett mot fhty. *winia* svarande äldre **vinja* (jfr *fyla* jämte *fylja*, varom se ovan). En god parallell, speciellt vad de djurbetecknande orden *apynja* och *vargynja* beträffar, erbjuder sv. dial. *orrvena* 'orrhöna' (Rietz, s. 802; Vendell, Ordb. över de östsv. dial., s. 677 och 1098), vars senare sammansättningsled motsvarar det nyssnämnda fvnord. *vina*. Angående utvecklingen av **vinja* (> **unja*) > **ynja* jfr *Bjorgynjar*, gen. till *Bjorgyn*, urspr. **Bjorgvin* 'Bergen' (stadsn.), sammansatt med **vin* f. 'äng'; se Noreen, a. a., § 226. Uteblivandet av *w*-omljudet i *apynja* och *vargynja* (för väntat **oppynja* osv.) förklaras lätt såsom beroende på anslutning till *api* resp. *vargr*.

Ordet *ødli*.

Det neutrala, som *ia*-stam böjda fvnord. substantivet *ødli*,¹ i de äldsta isl. handskrifterna genomgående skrivet med *ø*,² varigenom vokalens karaktär av slutet *ö*-ljud är säkrad, förekommer i såväl poesi som prosa. I eddadikterna finns ordet på ett par ställen: Hárbarðsljóð 9 och Lokasenna 43. På det första stället skrives det *aþliss*³ (gen.) och har uppenbarligen betydelsen 'släkt, härkomst'. På det andra stället, där det skrives *øþli*,⁴ är betydelsen icke lika säker. Byggvir säger till Loke: Veiztu, ef ek ødli ættak sem Ingunar-Freyr ok svá sællíkt setr ... Här har man tolkat *ødli* både som 'härkomst, anor' och som liktydigt med *óðal* 'jordegendom, arvgods'. Den senare betydelsen synes mig böra föredragas. I prosa betyder *ødli* detsamma som *ædli*, dvs. 'natur, väsen' och 'släkt, härkomst'; se Fritzner.

A. Noreen återför i Altisl. Gramm., senast i 4. uppl., § 63, 8, ordet på en grundform **adulia*. Efter vad den föregående undersökningen visat, kan denna uppfattning icke vara riktig. Ett **adulia* borde utvecklas till *ædli* = det faktiskt existerande *ædli*, vilket enligt allmänt antagande dock går tillbaka på ett **adalia* till *adal* n. 'natur', 'väsen'. Enligt min mening återgår *ødli* på ett äldre **ødli* av ett urspr. **øþalia*, med förkortning av *þ* > *ð* framför genom synkope uppkommen konsonantgrupp i enlighet med Noreen, a. a., § 127. Det förutsatta **øþalia*- återfinnes i senare sammansättningsleden av det got. *haim-øþli* n., vilket endast är betygat i ack. pl. *haimøþlja*, som förekommer på två ställen: Markusevangeliet 10: 29, 30, där det återger det grek. *ἀγρούς*⁵ (Vulgata *agros*). Det gotiska ordet har man tidigare förklarat som en avledning av **haima*- 'hem' med ett suffix *-øþli*.⁶ Denna ur ordbildningssynpunkt mindre tilltalande förklaring har numera uppgivits till förmån för den mera närliggande och naturliga, att ordet är sammansatt av **haima*- och den nämnda neutrala *ia*-stammen

¹ Att *ø* varit kort, framgår av nyisländskans *ødli*. I isländskan går, som bekant, *ø* över till *æ* redan på 1200-talet.

² Se Larsson, Ordförrådet i de äldsta isl. handskr., s. 397.

³ Om *a* som tecken för *ø* i Codex regius se Bugge, Norroen fornv., s. VIII.

⁴ Om *ø* som tecken för både kort och långt *ø* i Codex regius, se Bugge, a. a. s. X.

⁵ Den senaste svenska bibelöversättningen har »jordagods».

⁶ Se t. ex. Kluge, Nominale Stammbildungslehre², § 97.

**ōpalia*,¹ bildad till germ. **ōpala-* 'ärvd jordegendom' m. m. i fvnord. *óðal* 'natur, väsen, egenart';² ärvd jordegendom', feng. *ōpel* 'hemland', fhty. *uodal* 'Erbgut'. Överensstämmelsen i betydelse mellan avledningen och grundordet sammanhänger, vad det got. ordet beträffar, med suffixets användning i senare leden av sammansatta ord, vilken funktion som bekant är urgammal och t. o. m. har indo-europeiska anor. Det i betydelsehänseende analoga förhållandet mellan det osammansatta fvnord. *ōdli* och *óðal* är även det en företeelse av gammalt datum och har flera paralleller, bland vilka främst är att nämna det närbesläktade ordparet *edli* : *adal*. Jfr vidare *hidi* : *híd*, *hyrni* : *horn* (motsvarande ordpar även i fornsvenskan), *leyfi* 'tillåtelse': germ. **laubā-* i feng. *leaf* osv. Se härom t. ex. Emil Olson, De appell. subst. bildn. i fornsv., s. 184 ff samt 392 f.

¹ Kluge, a. a., 3. Aufl., § 97 b. Anm.; Feist, Et. Wörterb. d. got. Spr.³, s. 223. Den påfallande synkoperingen av andra stavelsens vokal kan jämföras med synkoperingen av motsvarande vokal i det tre gånger betygade *auhumists* 'högst' (Lukasevangeliet 3, 2; 4, 29; 19, 47) gentemot det oftare förekommande osynkoperade *auhumists*. Kanske vi här ha spår av en tendens till gotisk synkope i mer än trestaviga ordformer (superlativen *auhumists* förekommer ju nästan uteslutande i former, som äro fyr- eller femstaviga), motsvarande den, som jag ovan sökt påvisa ha ägt rum i urnordiskan.

² Cleasby-Vigfusson, som anmärka: »this seems to be the original sense». Tre evidenta exempel från Konungs skuggsjá anföras, vilka jag här återger efter den av Det kongelige nord. Oldskr.-selskab utgivna textkritiska upplagan, Kjøbenh. 1920: þvi at þat er kaup manna odal (så i två handskr. — de övriga ha adal — vartill utg. anmärker: »måske oprl.») at kaupna iamnan oc sælia sidan skyndilega ... (s. 12). Nu mæð þvi at ec hæfi þa rœðu imunne (= í munne) er hællzt byriar til farmanna odals. þa þykke mer ... (s. 21; en handskr. har i st. för farmanna odals: kaupmonnum athafa; det sista ordet är väl identiskt med det endast en gång i formen *athawm* (dat. pl.; VGL IV, s. 297 i Schlyters uppl.) anträffade fsv. *athava* 'uppförande, seder', som av Ekholm i Stud. i nord. fil. VIII: 2, s. 88, anses vara felskrivning för *athævum*). oc skallt þu þat vist vita at þat er æigi at retto mannzens odal. (så alla handskr.) þvi at oll skepna annur var skapad mannum til vidrvistar oc skemtanar (s. 143). Samma betydelse har ordet även i nyisländskan; se Blöndal, som uppger, att denna bet. nu är föråldrad.

Korrekturnot. Bland orden på *-ynja* bör även nämnas fsv. *apinia* (en gång *apynia*) med delabialisering av *y* till *i* enl. Noreen, Aschw. Gr. § 101. Om ordets betydelse se SAOB.

ASSAR JANZÉN

Mjuna.

Ett ord som numera tycks ha ett ganska snävt begränsat utbredningsområde är jordartsbeteckningen *mjuna*. Det är känt endast från vissa delar av Norrland. Att närmare bestämma gränserna för dess utbredning låter sig på grund av de fåtaliga beläggen för närvarande icke göra. Mest rotfast tycks det vara i Ångermanland, och det är möjligt att det numera är begränsat till blott detta landskap.

Ordet *mjuna* förekommer då och då i geografisk, geologisk och lantbruksvetenskaplig litteratur. Tidigast är det anträffat från 1779 hos Hülphers, Samlingar til en beskrifning öfver Norrland 4, s. 277,¹ som på tal om åkerbruket i Nordmaling i norra Ångermanland yttrar: »Jordmon finnes här af olika beskaffenhet, och består mäst av fin miuna, litet leraktig utan stadig botten.»

I sitt stora verk Konungariket Sverige 3 (1882), s. 103 skriver M. Höjer om jorden i Ångermanälvens dalföre: »I dessa bygder kallas åkerjorden 'mjuna', då den utgör en förening af sand och lera och nämnes 'sandmjuna' eller 'lermjuna', allteftersom sanden eller leran är öfvervägande. Mjuna på lerbotten anses såsom den bästa åkerjorden.»

Enligt Högbom i Ymer 1902, s. 328 är *mjuna* en i Norrland förekommande lokal beteckning för jordslag som för känseln äro mera mjöl- än sandartade. — Samme forskare upplyser i sitt arbete Norrland (1906), s. 145, att folkspråket i Norrland drar en gräns »mellan sand å ena sidan och 'mjöla', 'mjuna', 'mojord' å andra sidan».

Albert Atterberg upplyser i Kongl. landtbruks-akademiens hand-

¹ De flesta av de nedan anförda — alla de äldsta — litteraturcitaten äro hämtade ur SAOB:s samlingar.

lingar och tidskrift¹ 1903, s. 250: »Mjuna är ett i Norrland vanligt ord för de finaste älfslagringarna.»

I sin sockenbeskrivning Gamla Tåsjö (1916), s. 16 meddelar E. Modin:² »Den förhärskande jordmänen i socknens byar är grusblandad, ej sällan stenbunden mylla af ganska bördig beskaffenhet, eller hvit eller rödgul sandjord (mjuna eller 'mjäla'), som på lägre mark ofta är något lerblandad.» — På s. 128 citerar han ur en handling från 1786, att byn Lövvikens åker då bestod av »5 tld 27 kappl. 'röd och hvit mjuna' och 5 tld och 2 kappl. 'grundmyld mjunjord'».

Såsom framgår av dessa citat, är *mjuna* en bland den ångermanländska befolkningen förekommande beteckning för mikroskopiskt stofffina, mjöliga jordarter av olika sammansättningar. Bland andra mer eller mindre spridda benämningar för ungefär samma sak kunna nämnas *mo(jord)*, *sandmo*, *lermo*, *mjöla*, *mjäla* eller *mjäle*, *mjälla*, *mjälög* (i Dalarna *mjåg*) osv. Av dessa ha *mo* och *mjäla* vunnit burskap såsom geologiska termer (se nedan); i fackspråk träffas dessutom de alternativa benämningarna *lättlera*, *stoftsand*, *mineralslam*, *slamsand*.

En på min anhållan välvilligt företagen efterforskning av ordet i samlingarna hos Landsmålsarkivet i Uppsala har märkvärdigt nog givit negativt resultat. Ordet tycks ha blivit förbisett av dialektupptecknarna.

I den språkvetenskapliga litteraturen har jag påträffat *mjuna* blott hos Nordlander Ordbok över Multråmålet³ (1933), som anför: **mjuna*, f. *mjuņe* 'sandblandad jord'.

Dessutom uppger Rietz Sv. dialektlex. 441 a från Jämtland den ytterst intressanta formen *mjun*, n. 'blandning av sandjord och mylla'.⁴

¹ Förkortas i det följande LAHT.

² Tåsjö är den nordvästligaste socknen i Ångermanland.

³ Multrå socken ligger kring Ångermanälven strax öster om Sollefteå.

⁴ I ett i Kongl. svenska landtbruks-academiens annaler 1813 publicerat förslag till gradering av jorden vid lantmätareförrättningar yttrar E. J. Granell på tal om de sämsta jordarna (s. 264): »Sandblandad mojord kallas den små hvita sanden, då den är blandad med 1/3 mojord utan tillsats av lera; till denna class kan äfven hänföras hård och mager specklera, lös så kallad mjur och mojord, samt hvit och flygsand.» Det här anförda »*mjur*» åsyftar uppenbarligen detsamma som *mjun(a)*. Eftersom något »*mjur*» för övrigt ingenstades kan spåras, föreligger säkerligen ett tryckfel för *mjun*. Men belägget utgör icke något exempel på ett starkt subst. *mjun*, ty det står tydligen såsom förled (utan bindestreck) i sammansättningen *mjunjord* (jfr det följande »hvit och flygsand»), och här kan förleden formellt lika gärna vara det svaga *mjuna*.

Inom agrogeologiska fackkretsar har ordet *mjuna* spelat en kort men intressant roll. De viktigaste data äro följande. Ordet infördes i den ifrågavarande facklitteraturen år 1903 av Albert Atterberg. Efter omfattande undersökningar av olika mineraljordars egenskaper föreslog han i LAHT 1903, s. 185 ff. en klassificering efter storleken (korngruppsskala), som i väsentliga drag består ännu i dag. Han gav också förslag till en korngruppsterminologi, vars termer delvis hämtades ur folkmålen. De allra finaste jordarterna, med en kornstorlek mindre än 0,002 kallade han *ler*, och närmast större grupp (0,002—0,02 mm) *lättler*. Såsom underavdelningar under dessa föreslog han *stoftsand* eller *vesa* (0,02—0,007 mm) och *slamsand* eller *mjuna* (0,007—0,002 mm). Nästa grövre jordart kallades *mo* (0,02—0,2 mm).

Efter kritik ändrade han i Geolog. Föreningens Förhandlingar 1905, s. 225 ff. något på förslaget, men ändringarna berörde icke terminologin för de finare jordarterna.

I LAHT 1907, s. 385 ff. ändrade Atterberg benämningen för den näst finaste jordartsgruppen därhän att *mjuna* fick ersätta termen *lättler*. Underavdelningarna kallade han *grövre* och *finare mjuna*. Han yttrar därom (s. 386): »Min förra term för sanddimensionen 0,02—0,002 mm., lättler, har jag öfvergifvit, emedan det framför allt är halter af sand och mull, som göra leror lättbrukade, och emedan jag behöfde en enkel term för denna sanddimension. Jag hade därtill förut uppdelat lättleret i underafdelningarna Vesa och Mjuna. Men ordet Vesa är mindre lämpligt, emedan detsamma i södra Sverige betyder Djjord. Och ordet Mjuna (norrländskt ord) hade af mig användts i väl inskränkt bemärkelse. Enligt de norrländska beteckningarna Lermjuna och Sandmjuna bör mjuna vara ett mellanting mellan sand och lera. Då Mo har sands utseende och i praxis vanligast betecknas som sand, så är Mjuna att likställa med mitt Lättler. Därför har jag beslutat ersätta termen Lättler med Mjuna. — Ordet Mjuna erbjuder fördelen att låta använda sig i sammansatta beteckningar, sådana som Lermjuna, Momjuna, Sandmo-mjuna, Mjunlera, Mo-mjun-lera.» — I denna användning förekommer sedan *mjuna* då och då i den geologiskt-lantbruksvetenskapliga litteraturen.

Atterberg vidhöll sin indelning och terminologi i LAHT 1912, s. 438 ff. Men mellan fackmännen rådde fortfarande en stark dissonans i hithörande frågor. Redan vid agrogeologkonferensen i Stockholm

tillsattes en kommitté med uppdrag att inkomma med förslag till klassifikation och nomenklatur av jordarterna inom Nordeuropas glaciationsområde, och frågan upptogs sedan till behandling vid flera av Nordiska Jordbruksforskarens Förenings kongresser. Vid den i Köpenhamn 1921 refererades frågans läge av en representant för vartdera av de fyra nordiska länderna.¹ Finnen Frosterus föreslog för korngruppsstorleken 0,2—0,002 mm benämningen *mo*, med två underavdelningar, av vilka den finaste (0,02—0,002 mm) borde benämnas *finmo* eller *mjåla*. Termen *mjuna* förekommer icke. — Atterberg kunde icke längre göra sin röst hörd. Han hade avlidit 1916. — Under den med anledning av föredragen förda diskussionen uttalades så olika meningar att direkta förslag icke kunde göras. Ett arbetsutskott (kallat Kommittén för nomenklatur och klassifikation av jordarter och jordmåner) tillsattes med uppdrag att till nästa kongress inkomma med ett utlåtande och eventuellt förslag till terminologi och klassifikation. Utskottet bestod av dansken H. Christensen, finnen Frosterus, norrmannen Bjørlykke och svenskarna Simon Johansson och Sernander. Bland medlemmarna uppnåddes ganska god enighet om termerna för de grövre jordarterna, men just beträffande storleken 0,02—0,002 mm gingo meningarna starkt i sär. Efter utskottets arbete förelågo till kongressen i Göteborg 1923 fyra termer att välja mellan (förutom det tidigare brukade *lättiler*): *grovler*, *stoftsand*, *mjöl-sand*, *mjuna*.² — Kongressen fattade intet beslut.

I sin avhandling Klassifikation av svenska åkerjordar,³ s. 15 ff. upptog Gunnar Ekström efter Frosterus *mjåla* såsom term för kornstorleken 0,02—0,002 mm. Detta ord hade av Atterberg använts för en underavdelning under den närmast grövre huvudgruppen *mo*. Ekström ger sitt förslag följande motivering: »Gruppen *mjåla* (0,02—0,002 mm) kallas av Atterberg *mjuna*. Då emellertid korngrupperna i övrigt hava samma namn som motsvarande sandartade jordar, synes mig för konsekvensens skull intet undantag böra göras för *mjåla*. Termen *mjuna* kommer alltså härvid att utgå. Ur praktisk synpunkt torde detta innebära en förenkling.»

Vid Nordiska Jordbruksforskarens Förenings kongress i Helsingfors

¹ Nordisk Jordbruksforskning 1921, h. 5—8, s. 175 ff. I det följande förkortat NJF.

² NJF 1923—24, h. 5—8, s. 332 ff.

³ Sveriges geolog. undersökning. Ser. C. N:o 345. 1927.

1929 föreslog Kommittén för nomenklatur och klassifikation av jordarter och jordmåner i ett slutbetänkande att storleken 0,02—0,002 mm på korngruppskalan borde benämnas *mjälagruppen*.¹ Ordet *mjuna* användes över huvud icke i förslaget, och därmed kan dess kvartsskellänga roll som agrogeologisk fackterm definitivt anses lyktad. Sista gången jag sett det användas är i Sv. Författn.-Saml. 1927, s. 1002, där det står: »Mineraljordarna ... indelas ... i ler, mjåla (mjuna), mo, sand ...» Det upptages dock ännu i de stora encyklopedierna, t. ex. Sv. uppslagsbok 18 (1935), sp. 1151.

Det råder intet tvivel om att ordet *mjuna* har ett uråldrigt ursprung. Att fastställa dess etymologi erbjuder föga svårigheter. Den svaga formen kan naturligtvis vara en redan urnord. bildning på *-ōn*. Men ordets historia synes dock tala för att det är en senare skedd ombildning av det av Rietz från Jämtland anförda *mjun*, n. Detta blir det naturligaste även ur ordbildningens synpunkt.

Uppenbarligen har i folkmålen det gamla ordet *mjun* utträngts av det synonyma *mjåle*, m., som ännu är fullt levande över nästan hela Sverige. I Ångermanland har *mjun* dock kunnat hålla sig kvar. Men då ett ord börjar undanträngas, eller av annan anledning förlora fästet inom ordförrådet, ske som bekant ofta ombildningar efter eller attraktioner av formellt och semasiologiskt närstående ord eller ordgrupper med starkare dominans. Så torde fallet ha varit med *mjuna*. Det tycks ha ombildats efter mönster av andra feminina jordartsbeteckningar på *-a*, t. ex. *mylla*, *lera*.²

Ordet *mjun* återgår på ett urnord. **meu-na-*, substantivering av ett adjektiv (säkerligen egentligen ett particip), som torde ha betytt 'ytterst fint fördelad, mjölig'. Denna grundform ställer ordet i ett intressant och för betydelsen synnerligen tilltalande förhållande till ordet *mo*. I Minnesskr. utg. av Filologiska Samfundet i Göteborg 1930,³ s. 20 ff. har Ivar Lundahl efter kritik och vederläggning av tidigare etymologier av *mo* givit åt ordet en säkerligen riktig förklaring.

¹ NJF 1929, h. 4—7, s. 292 ff.

² Som attraherande mönsterord ifrågakommer däremot icke *mjåla*, enär detta, såsom välvilligt upplysts mig från Landsmålsarkivet i Uppsala, i folkmålen i regel är mask., naturligtvis med i nordliga mål förallmänligad oblik form på *-a*.

³ Göteborgs Högskolas årsskrift 1930: 3.

Han återför det, med utförlig motivering, på ett urgerm. **mōwa-*, med ursprunglig betydelse 'söndergniden, sönderkrossad materia', sedan 'sand o. d.' I avljudsförhållande härtill står då ett germ. **mew-na-*, indoeur. **mēu-no-*,¹ som är ursprunget för *mjun*.

Det germ. **mōwa-* sättes av Lundahl i avljudsförhållande till det isl. verbet *má* (pret. *máða*) 'avslita, avskrapa o. d.', vilket av Persson Studien z. Lehre v. d. Wurzelerweiterungen (Uppsala univ. årsskr. 1891), s. 11, 19, 144 f. föres till den indoeur. roten *(s)*mēu-* 'söndergnida o. d.' i gr. *σμήν* 'smörja', *σμήχω* 'avtorka, gnida ren', *σμάχω* 'riva, gnida ren', och med avljudet **mæu-* i fvnord. *meyrr* 'mör' (< **mæu-r-ia-*) m. fl. Ett denominativum till *mo* i den ursprungliga betydelsen 'söndergniden, sönderkrossad materia' finner Lundahl i verbet fvnord. *móask* 'smälta (om mat)', no. dial. *mōa* 'göra mör genom att trycka eller slå', sv. dial. *moa säj* 'upplösa sig i sörja (om is)'. — Ordet *mō* uppträder under många skiftande betydelser i de nordiska dialekterna, men Lundahl förmår genom flera och goda paralleller styrka de betydelseövergångar som ägt rum från den supponerade ursprungliga betydelsen 'krossad materia'. Allt talar för att hans etymologi är riktig.

Det är dock svårt att släppa samhörigheten med fvnord. *mýrr*, f. 'myr' (av **meuz-iō-* el. möjligen **müz-iō-*), fht. *mios*, ags. *mēos* och de genom avljud närbesläktade orden fvgerm. *mos*, n. 'mosse, myr', fvnord. *mosi*, m. Dessa ord ha hittills allmänt förts till en indoeur. rot **mēu-* 'fuktig, dyig'. Jag ser intet hinder att, med accepterande av Lundahls tolkning av *mo*, upprätthålla släktskapen mellan detta ord och *myr*, *mosse*, eftersom en betydelseutveckling från 'sönderkrossad materia' till 'fuktig massa, torv o. d.' av Lundahl säkert bestyrkts från andra ordstammar.

Under alla förhållanden ger ordet *mjun* ett så starkt stöd åt Lundahls etymologi av *mo* att tidigare forskares antaganden av grundformer som **mōha-* (Falk-Torp, Torp), **mūha-* (Saxén), **mūha-* (Karsten) definitivt kunna lämnas ur räkningen.

En till såväl bildning som form- och betydelseutveckling ypperlig parallell till *mjun(a)* erbjuder ordet *mjäll*. Såsom adjektiv användes det i äldre svenska om jordarter i betydelsen 'ytterst finkornig och lös (och därför ofruktbar)'. Det är uppkommet av ett urg. **mel-na-*,

¹ Roten **mēu-* torde i fråga om avljudet tillhöra den långa *ē*-serien.

indoeur. **mel-no-*, ett particip till verbalroten **mel-* 'krossa, sönder-smula'. Ordet har substantiverats (jfr jämtl. *mjun*, n.) och hade i äldre svenska betydelsen 'mjölfin sand och mojord', t. ex.: Jordmohnen af desse åkrar är dels mäst sandjord, dels lös miäll ock någon lerjord (Växjö Domkapitels akter, hdskr. i Domkapitlets arkiv, Växjö, F. III 7); jfr no. dial. *mjell*, *mjøll*, f. 'lös och lätt snö', isl. *mjøll* (gen. *mjallar*), f. 'nyfallen snö', sv. dial. *mjäll*, f. 'lös och tunn snöflinga'. Samma ord är *mjäll* 'fnassel i huvudet'. Liksom *mjuna* bildats av *mjun* har av *mjäll* uppstått halländska *mjälla*, f. 'fin lös sand' (Möller Ordb. öfver hall. landskapsmålet, Rietz); jfr hall. *mjälljord* 'jord med fin sand, fin och oduglig sandmylla' (Möller anf. arb.).

ERNST A. KOCK †

Háttalykill enn forni.

Denna åldriga 'art poétique' är på 144 stora oktavsidor ingående behandlad av Jón Helgason och Anne Holtsmark i Bibliotheca arnamagnæana vol. I, Köpenhamn 1941. Några textkritiska detaljer skola härnedan upptagas till behandling.

§ 1. Strof 1 b lyder

hos Finnur Jónsson:

*Barn at aldri
þykkik brognum vera,
þó hefjk forn tíðindi [fregit];
ǫðlinga sögur
þykkjumk [segja kunna]
fyr löngu *líðnar.*

hos Jón Helgason:

*Barn at aldri
þykki ek brognum vera
þó hefi ek forn tíðindi [fregin;
s]annlegar sögur
þykkjumk ek [segja kunna]
fyrir löngu *líðnar.*

i Not. norr. § 3112:

...
*ǫðlinga sögur
þykkjumk [inna kunna],
fyr löngu líðit.*

I rad 3 äro *fregit* och *fregin* syntaktiskt likvärdiga, varemot **líðnar* i rad 6 är rytmiskt förolyckat. I rad 4 synes mig den Jónssonska läsningen vara mera tilltalande. Den kan svara mot ett ursprungligt 'audliga', i vilket 1. *au* blivit *an*, *ann* (jfr den första helmingens 'braugnum' och NN § 2354 A), 2. *ī* blivit *i*, 3. *r* blivit påhängt tack vare anslutningen till *sögur*. Hela dikten ijenom vimlar det av furstar (Sigurd, Atle, Ragnar, Ella osv.) och furste-ord (*vísi*, *stillir*, *lofdungr*, *ǫðlingr*, *gramr* osv.). Allitterationen, som är förolyckad

hos F. J., skulle visserligen kunna räddas jenom omställningen *sogur* *oðllinga*. Men den föreliggande ordföljden (med bestämningen före huvudordet) svarar mot anordningen i de båda ljóðaháttsstrofornas övriga nominalförbindelser: *nýt mjól, forn fræði, forn tíðendi*.

Till slut må nämnas, att vid min redaktion allitterationsförhållandena i de ifrågavarande stroforna förete homojenitet: dubbla bistavar i a-strofen (*skyldr : skemta : skotnum; forn : fræði : framm*), men enkla i b-strofen (*barn : brognum; oðllinga : inna*). Om *inna*, synonym till *tína, telja, segja, greina* osv. se Johannisson i Meijerbergs Arkiv 1941, sid. 21.

§ 2. Till str. 2 b. Av den första helmingen i en strof, som skildrar en från eddan välbekant tilldragelse, Sigurds kamp med draken, återstå de melankoliska spillrorna

'ardar vatne blæt iðvir visa'.

I Fáfnismál läses: 'Sigurðr ok Reginn fóru upp á Gnítaheidi ok hittu þar slóð Fáfnis þá er hann skreidd til vatns ... En .. Fáfnir .. blés .. eitri, ok hraut þat fyr ofan höfuð Sigurði'.

Av handskriftens '*ardar*' skapa utjivarne 'jord'-kenningen [*dróttins man dverga fj*]*ardar*, 'dvärjarnes fjärds (skaldemjödets) herres (dvs. Odins) brud'. Sådana kenningar äro vanliga nog, men väl att märka: de tillhöra det konstrika dróttkvætt och därmed befryndade värstyper. Här hava vi framför oss — icke en strof vilken som helst, utan — en mönsterstrof för de enkla forndikternas enklaste värsslåg: kviðuhátt. I en sådan strof är en fyrledad kenning utpräglat stilvidrig.

Orden '*vatne blæt*' antagas betyda 'medelst vatten blodförsedd', dvs. 'med vatten istf. blod'. En sådan betydelse hos *blæða* är eljest obekant.

I slutet saknas ett finit verb. Dessutom är värsern för kort. Båda bristerna avjälpas jenom tillsats av *gein*: 'Odins brud gapade över fursten'. Jag skall inte fästa mig vid det måttligt fagra hos en gapande brud. Men det antagna försvinnandet av verbet förefaller en smula besynnerligt.

Det anförda torde vara nog för att motivera mitt omdöme om hela restitutionförsöket: det är i princip misslyckat. Själv hänjer jag mig ingalunda åt en fåvitsk förhoppning att, där så mycket saknas,

kunna jenom någon underbar lyckträff komma på halvstrofens ursprungliga lydelse. Men jag vill visa, vad jag menar med stil. Jag håller mig till eddans enkla prosa, som ju går tillbaka till diktverk: söker motsvarigheter till dess *heiði, Fáfnis, skreið til vatns, blés eitri, fyr ofan . . Sigurði*.

Uppe på heden, fjället, ruvade Fafne i drakjestalt på sitt guld. Järna antager jag istf. namnet en enkel, tvåledad kenning, en sådan, som har motsvarigheter lite varstans i de enklare värsslagen, och helst med utnyttjande av begreppet 'hed' eller 'fjäll'. Nu finns det i Katrínadrápan str. 6 just en sådan kenning: *skeljungr fjalla*, 'fjällens val', en val, som inte håller till i havet, utan i fjällen hoc est: en orm eller drake, liksom det modärna 'öknens skepp' är ett skepp, som inte far över havet, utan jenom öknen, hoc est: en kamel.

Då det om denne 'skeljungr fjalla' säges, att han skred till vattnet, misstänker jag — likt mina föregångare — i spillran

ardar vatne

ett fördärvat

[*skr*]eid at vatne.

Och eftersom jag ofta har påpekat, hur av två omedelbart intill varandra stående ord med liknande utseende det ena lätt överhoppades, skulle jag under hänvisning till prosans *blés eitri* järna vilja ur handskriftens

vatne blæt

utläsa ett

vatne eitre blæf,

där det första och det mellersta ordet äro förvillande lika och det mellersta och det sista ordet betyda 'sprutade etter'. Så avlägsnas lyckligen det tillsatta *gein*. Och rytmiken tillgodoses medelst eddans *fyr ofan* istf. *yfir*. Alltså förslagsvis:

[*Skeljungr fjalls*
skr]eid at vatni,
[*eitri*] blés
fyr ofan vísa.

Och nu åter stilfrågan. Enligt J. H:s och A. H:s förslag blir epiken skral: 'Det fanns ett hål i marken'. Enligt det nya förslaget få vi episkt liv, ett händelseförlopp värdigt en halvstrof i kviduháttr:

'Draken kröp till vattnet. Han sprutade etter över sin motståndare. Men ettret förfelade sitt mål'. Formellt krångel och logisk torftighet ha fått vika för enkel form och fyllig mening.

§ 3. Till str. 4 a. Om jag upptager ett par invändningar mot det i NN § 2069 jissningsvis föreslagna *lofdjarfr*, så sker det enbart för tillrättaläggande av en oriktig uppfattning av detta och likartade ords innebörd (A) och rytmiska värde (B). Jag anser mig nämligen numera hava omsider funnit lösningen av den ifrågavarande värseradens i värkligheten mycket enkla gåta (C).

A. Utjivarne anmärka, att *lofdjarfr*, 'djærv i sin ros', är ett uttryck, som väl kunde passa om en skald, men icke om en kung. Betydelsen är alls icke den nämnda. Ordet är analogt med *lofsnjallr*, *lofstyrkr*, *lofmåttugr* (Mid. § 96), nyttjade om en kung, om en biskop, om Gud. Dessa epitets innebörd synes vara 'lovvärt tapper, stark, mäktig', 'prisad för tapperhet, styrka, makt'.

B. Det tillägges: 'desuden er det tvivlsomt om et sammensat ord med bitryk paa sidste stavelse kan staa paa denne plads i linjen'. Något tvivel borde ej finnas. Ett flyktigt studium av NN § 3410 visar den rytmiska likvärdigheten av exempelvis *ógndjarfr* och *qðlingr*. I vår dikt är det ett föreslaget *lofdjarfr* och ett faktiskt föreliggande *qðling* som intaga en och samma plats i värserad och helming (str. 4 a och b). Den, som intresserar sig närmare för saken, kan för övrigt jämföra NN §§ 3402 B, 3396 F, Metr. § 30 osv.

C. Det heter om Gunnar (*lestir fenris sútar*), att han

*réð 'lofdar' kasta
urðar lax æskijörðu
út á Rín.*

När utjivarne framhålla omöjligheten av ett till helmingens bejynelseord *lestir* anslutet *lofða* (eftersom *lestir* är upptaget på annat håll) hava de varit framme vid den riktiga läsningen, men snubblat över den. Jenitiven hör till det följande objektet. Att Gunnar kastade männens guld i Rhen överensstämmer på ett slående sätt med Atlakvidas

*Rín skal ráða
rógmalmi skatna.*

De *skatnar* eller *lofðar*, som avses, namnjivas i eddadikten både strax förut och strax efteråt: *hodd Niflunga* str. 26, *arfi Niflunga* str. 27.

För övrigt må erinras om de talrika, ofta vantolkade förbindelser, i vilka en kenning med en eller flera jenitiver bestämmes av ett possessivt uttryck. Likartade med

lofða urðar-lax-æskijörð

äro sålunda:

fyrða Sorla-fjet NN § 1083,
doglinga hjörva-hregg § 1051,
gunnþrunga geira-veggs-glygg Eviðs. 2,
konungs Fenju-fé § 958 osv.

§ 4. Till str. 4 b. Angående 'ormgård' anmärka utjivarne: 'At ormeagaarden ikke blot betegnes som *jarðar bauga garðr*, men tillige som *linnum byggðr*, forekommer noget tautologisk'. Man skulle t. o. m. kunna säga 'i hög grad tautologiskt'. Uttryckssättet är emellertid ej enastående. Jag uppför i schematiskt förkortad form:

<i>jarðar bauga</i>	<i>garð</i>	<i>linnum byggðan</i>	HL. 4 b,
<i>hjoggu sverðum</i>	<i>veggi</i>	<i>.. knífum grafna</i>	HL. 37 b ¹ ,
<i>á heidis</i>	<i>.. meidi</i>	<i>hauki troðnum</i>	Eg. Lv. 12,
<i>mundar</i>	<i>vöndr</i>	<i>i hendi</i> (haldinn)	Korm. Lv. 26,
<i>klifs bein kreisti</i>	<i>knútu</i>	<i>steinu lostna</i>	NN § 844 H,
<i>hneitir rakti</i>		<i>hjörva salma</i>	HL. 37 b,
<i>hefk brotit skarð</i>		<i>i skerðum .. þrafna</i>	Korm. Lv. 27.

De fyra första fallen äro sammanställda i NN § 2747 A. Tre fall tillhöra, såsom synes, just Háttalykill. Här och där är förvisso annan tydning möjlig. Men hänsyn till det tautologiska kan vid avvägandet lämnas åsido.

§ 5. Till str. 5, 6, 10 b m. fl. Den olust, som röjer sig i orden 'Om man överhuvud befattar sig med spillrorna ..' (NN § 3237) eller i omdömet 'värdelös rimlek i en halvt oläslig handskrift' (NN § 2072), har icke minskats jenom den senaste diskussionen. Jag lämnar — utan övertygelse — en hel del oemotsagt. Till förmån för min i NN § 3116 intagna ståndpunkt vill jag emellertid framlägga följande.

¹ Annorlunda J. H.

I str. 10 a bildar varje radpar en avslutad sats:

<i>Sigurð frákk sedja</i>	<i>Ruðr nam rjóða</i>
<i>sára skára.</i>	<i>randa branda.</i>
<i>Verð skóp vísi</i>	<i>Gumi gæddi sjá</i>
<i>vorgum morgum</i>	<i>garpa snarpa.</i>

I Jón Helgasons redaktion av parallellstrofen 10 b bildar intet radpar en avslutad sats:

<i>Spurða ek hraustan</i>	<i>Lét opt jöfurr</i>
<i>[hjalma jalma]</i>	<i>ar[na barna</i>
<i>— þann linns legu</i>	<i>sessu] sveita</i>
<i>lesti — festi.</i>	<i>saddan gladdan.</i>

Dessutom har av de enkla uttrycken *arna barn* och *arna sessi* (likartade med *arnar eiðbródir*, *ara hlýri*, *hrafns blóði*, *linns blóði* osv.) komponerats ett enastående *arna barna sessi*. Det hela bryter emot stilen.

Härmed kunde diskussionen om str. 10 för min del vara avslutad. Om jag likväl framlägger ett exempel på sådan formulering, som jag skulle kunna i princip godtaga, så sker det med samma förbehåll som vid str. 2 b (§ 2): jag vill enbart visa, vad jag menar med stil. Därvid insätter jag också *heyrdá* istf. det icke allittererande **spurða*, vars kvarstående i J. H:s text jag snarast betraktar såsom rent förbiseende:

<i>heyrdá ek hraustan</i>	<i>Lét opt jöfurr</i>
<i>[hríða bíða],</i>	<i>ar[ka barka.</i>
<i>þann linns legu</i>	<i>Svan vann] sveita</i>
<i>lesti, festi.</i>	<i>saddan, gladdan.</i>

'Jag hört, att strider erfor jälten,
som utfäst och som strödde guld.
Sin farkost lät den fursten skrida
och jorde korpen mätt och glad'.

Så visa parallellstroforna en och samma allmänna byggnad. Varje a-värs har två stavar. Varje radpar bildar ett logiskt helt. De rimmande, asyndetiska förbindelserna *lesti*, *festi* och *saddan*, *gladdan* bliva likställda i fråga om ordklass (idel verbalformer) och syntax. Välbekant motstycke till *hríða bíða* är *bíðum brodda hríðar* GSúrs. 32. Och att *láta arka barka* är precis detsamma som att *láta fljóta fley* HHund. II 6, *láta fljóta far* Oddr. 31.

§ 6. Till str. 11 a. Av de till stroftypen hörande åtta slutrimmen uppräknas *gildi* n., *hildi* och *skildi* dat., *mildi* adj., *stildi* och *vildi* pt. Så skulle i den till stor del oläsliga strofen två rader återstå, 'hvor rimordet synes at have været ordformer, der ellers ikke kendes'. Om man också antager, att i en mönsterstrof ett och samma ord icke nyttjats såsom rim två gånger, får man väl räkna med möjligheten av homonymer sådana som *skildi* till *skjöldr* och till *skilja* och som *vildi* till *vilja* och till *vildr*, adj. 'behaglig'.

§ 7. Till str. 11 b. Redan i NN § 2490, där endast skröpligt handskriftsmaterial stod till förfogande, räknade jag med en isländsk motsvarighet till mlt. *oven*, mht. *üeben*, 'üben', 'vorhaben', 'treiben', 'in Bewegung setzen' osv. (Lexer). I Hl. 11 b möter ett klart och tydligt, för båda handskrifterna jemensamt '*æfde*'. Uttrycket

æfði hann orma grunni

hör samman med den rikt varierade kenningstypen *snáka vangs slongvir*, *gullvörpuðr*, *baugdrífr*. Men liksom den ena gången det av skrivare misshandlade verbet förvandlades till **ófir*, så har denna gång det väl bevarade ordet hos Finnur Jónsson och Jón Helgason ersatts med **æfði*.

§ 8. Till str. 12 a. När Jón Helgason betraktar värsslutet *þjóðum* i str. 12 a såsom 'fuldstændig normal' vid sidan av de övriga läsliga värssluten *Svip|dags*, *sogu|legt*, *ú|trauðr*, *auð|brjótr*, *sverð rauð*, *gramr mildr*, *hjalms vönd*, *snarpr malmr*, återopar han str. 15, som bl. a. har *morðalfr skjalfa*, *geðvangs strangri*, *baugnjótr grjóti*. Såsom stöd för detta återopande anför han det förhållandet, att en och samma värssrad, en rad, som slutar på *gramr mildr*, uppträder både i str. 12 b och i str. 15 b. Bevisföringen imponerar ej. Det namnlösa värsslaget i str. 12 är ett annat än 'náhent' i str. 15. Om en värss passar in i båda strofbilderna, har detta ingen generell beviskraft. Skulle man t. ex., ifall man i s. k. blankvärss påträffade en citerad rad med blankvärssens rytm, kunna utan vidare påstå, att dikten, varifrån den hämtats, saknade rim? Eller skulle man kunna avjöra, huruvida en enstaka i vanlig daktylisk värss citerad hexameter tillhört ett jálteepos eller en elegi, alltså haft bredvid sig en hexameter eller en pentameter? Min 'ubegrundete' kritik kvarstår.

Det är utan vidare klart, att jag från min utgångspunkt måste betrakta både J. H:s *frá sögu þeiri* [of *lög*] och textens *auðbjóðr þjóðum* såsom förolyckade. Jag avstod i NN § 2540 A från restitutionsförsök. Men för att visa, vilka möjligheter jag tänkt mig ersätter jag nu förslagsvis det förra med

frá sögu þeiri [ør|*lög*],

'händelserna från den sagan', det senare med

auðbjóðr [ver|*þjóð*

(NN §§ 95, 607, 2992 A). Med avseende på konstruktionen *er mér sagt . . . ørlög* jfr Nygaard § 66 anm. 3, NN § 530, *þér . . . samir baugar* HHund. I 56, *gerðisk . . . jartegnir miklar* ESk. 6, 20 osv.

§ 9. Till str. 12 b. Ett korollarium till föregående paragraf är förkastandet av ett värsavslutande *vildi* och ett värsavslutande *framði*. En redaktion, som jag skulle kunna i princip godtaga, vore:

Hildi vakði [*her-Baldr*],
hildar var så gramr mildr.
Því at hildi[*nga hregg-öld*
var hildar] *frækn vldr.*
Hjalmar kendu hjalms vönd,
hjalma beit snarpr malmr.
En hjalmr [*söng*] *hjalms* [*salm*],
hjalmr framði [*sverð-jalm*].

'Strid har krigaren ställt till,
villig var till strid den kämpen.
Ty för stridsstormsfolket var
den i striden tappre kär.
Jälmar fingo känna svärdet,
skarpa vapnet bet i jälmar.
Och sin jälmsång jälmen sjungit,
jälmen vållat vapenbrak'.

§ 10. Till str. 15 a. Eftersom *aldrklífs epli* saknar assonans, föreslog jag i NN § 3117 *aldrklífs aldin*. Mot detta kunna t. o. m. flera anmärkningar riktas än de av Jón Helgason framförda. Själv vill han läsa

aldrklífs epli [heldr]. Icke heller detta kan godtagas: *epli heldr* (⊥×⊃) stämmer rytmiskt varken med *Hag/barðr*, *marg/snjalls*, *glym/skúr*, *aldr/klífs*, *brak/vind* eller med *hug/sess*, *hugar sess* (⊥⊃, ⊃×⊃).

I hela det isländska tungomålet, gammalt eller ungt, finnes det icke mera än ett enda ord, som här förmår att tillfredsställa på en gång tankens och värsschemats krav. Innan jag framlägger det, vill jag till förebyggande av invändningar från håll, där överblick saknas, ägna en exkurs åt ändelselösa neutrala dativer i fornisländskan.

Exkurs. I Otto v. Friesens uppsats om Olov Skötkonung och Olof Haraldsson, Historisk tidskrift 1942, sid. 235 heter det: 'Dat. sg. av neutrala a-stammar saknar aldrig ändelse (Noreen Aisl. Gr.⁴ § 361 a)'. Detta kategoriska uttalande bildar underlag för tolkningen av en i historiskt avseende viktig isländsk skaldestrof.

Av numera kända skäl hade Adolf Noreen lika litet som övriga språkmän möjlighet att överblicka detaljerna i det isländska skalde-språket. Den möjligheten föreligger sedan några år tillbaka. Tyvärr är det så, att Otto v. Friesen i detta fall icke utnyttjade den.

Jag sammanställer här ett antal belägg för den dativform, som enligt det nyssnämnda påståendet icke alls skulle förekomma. Det är fråga om sådana ord som *bak* n. 'rygg', *fang* n. 'fång', 'nappatag', *gráð* n. 'storm', *kaf* n. 'jupt vatten', *lið* n. 'folk', 'jälp' och det ord, som jag i Háttalykill str. 15 a vill insätta istf. **epli* och **aldin*.

1. *bak* Notationes norrœne §§ 3046, 3224. I Gunhilds visa om Hákan gode omtalas, att han

*reið á bak býru
borðhesti . . vestan.*

Finnur Jónsson uppfattade *bak* såsom en akkusativ; enligt honom svarade prepositionsuttrycket på frågan varthän? Alltså: 'Hakon red vestfra (dvs. från England) på plankehesten (poetisk omskrivning för skeppet) ud på bølgens rygg'. Men om bølans rygg var målet för den där s. k. 'plankhästfärden', var befann sig då den 'hästen', innan han nådde 'bølans ryg'? Uppenbart nonsens! När begreppen 'rida', 'häst' och 'rygg' stå bredvid varandra, brukar det vara fråga om att rida på hästryggen. Så också här: Hákan red västerifrån på ryggen av bølans bordustrustade fåle. *Bak* är, syntaktiskt sett,

den tydligaste dativ man kan önska sig. Dubbelbestämning till en kennings huvudord är vanlig. Sålunda hava vi till Gunhilds *bǫru bordhestr*, 'böljans bordutrustade häst', synonymerna *sunds snæris-vitnir*, 'sjöns tågutrustade ulv', *fyllar skaut-björn*, 'havets segelutrustade björn', *Vánar skaut-hreinn*, 'älvens segelprydda ren'. Uttrycks-sättet är för oss främmande, men för de gamle nordmännen så mycket mera välbekant. Dativ växlande med jenitiv vid uttryck för kroppsdel är, såsom vi veta, en vanlig jermansk konstruktion: *Was steckt wohl im Kopfe des Jungen* eller *dem Jungen im Kopf?*

2. *gráð* NN § 1573 (§ 2996 A). I Grettissagans 20:nde strof har handskrifternas '*at gny feingn̄ gungnis grad*' blivit (enligt mönstret **-sinn . . Blöd-*, 'Blödsinn') tolkat såsom **at gráðfengnum Gungnis gný*. Det bör läsas rätt fram:

at gnýfengnu Gungnis gráð,

'i spjutets gnyende storm'.

3. *kaf* NN § 3238. I Erlingsdråpans första strof berättas, att nordmännen höggo hål på skeppssidan

i kaf,

'under vattnet'. Här har intet försök jorts att krångla bort den ändelselösa neutrala dativen. Och någon möjlighet finns ju inte heller.

4. Detsamma jäller om

nýðud

Ulfs bróður lið Sigvat 3, 19,

'du ernådde (fick) Ulfs broders jälp' (*ná* styr dativ), och om

lið fekk lindar váði

lífsgrand Harald hårdråde 2,

'åt folket gav sköldens våda (dvs. svärdet) döden'.

5. Det jäller likaledes om dativen *vald* i Ísl. Mið. II 202¹¹. Utjivaren betecknar formen såsom 'uislandsk', men jör intet försök att bliva av med den. Det jör han klokt i. Det skulle inte lyckas bättre, än om man med tanke på den urtyske Wildenbruchs 'Vergnügen auf dem Lande' ville kritisera den oariske Heines 'Ich bin ein deutscher Dichter, bekannt im deutschen Land'.

Icke fullt beviskraftiga äro sådana fall, där ändelselösheten kan bero på elision. Jag anför ett enda exempel. I Áns saga, NN § 1483, förekommer:

vard í fang at fallask.

Finnur Jónsson trodde, att *fang* stod i ackusativ på frågan varthän? Hans översättning lyder: 'han måtte falde i min favn'. Men det var ingen som föll i någons famn. Enligt prosaberättelsen slungades karen rätt i elden. *I fang* betyder 'under brottningen', 'under nappataget'. En ändelselös dativ har man under alla förhållanden framför sig.

Med det nu sagda avses icke något ställningstagande till det ovan åsyftade historiska problemet. Men vådan av otillräcklig språklig orientering — icke minst för historieforskare — har ånyo belysts. Det blir så mycket trassel och så mycket trycksvärta i onödan. Förlegad visdom föres vidare till yngre slakten ...

Jag återvänder till Háttalykill 15 a. Det ord, som där skall kunna motsvara på en gång tankens och formens krav, måste 1. betyda 'järta', 2. vara en sammansättning av typen $\text{—} \text{—}$, 3. allitterera med värsens första ord och 4. assonera med samma ord. Det postulerade ordet är *eiskald* n. 'det ständigt i bröstet (*fjör-rann, mód-fjall, aldr-klif*) klappande organet' (Fáfn. 27). Alltså:

Hörðu réð Hagbardr
— *hvatir leyfa menn þat* —
aldrklífs eiskald.

'Hagbard hade — det prisa tappre män — ett hårt järta i bröstet'. Här förhåller sig *eiskald* värstekniskt till *aldr*- precis så som *Hagbardr* till *Hörð*-. Anmärkningen, att a-värser mest hava halvassonans, är riktig, men oviktig. Med *hörð*-: -*bardr* och *aldr*-: -*skald* jfr t. ex. *Þjóð*: *Fróð*- str. 18 a, *már*: *sár*- str. 20 a, *sverð*: *ferð*- str. 21 b.

§ 11. Till str. 35 a. Jag hade tänkt mig en målade skildring av tapper strid: tappra voro männen, sköldar klövos, svärdens dränktes i blod, spjutten flögo. Men jag får nu veta, att vid svärdens bett och spjutens flykt folket räddade sig och sprang — eller också, att de fallne brummade ...

Man kan jämföra tonen i de tre andra helmingarna: de tala om idel vapenlarm och manfall. Där fruktan eller flykt nämnes, följer ett negerande ord.

Framställningen på sid. 89 och 90 torde till sakinnehåll och uttrycksval förtjäna förnyat övervägande.

§ 12. Till str. 35 b. Värserna i mönsterstroforna 35 a och 35 b hava sin karakteristiska tunga gång; jfr Ett kapitel nordisk metrik och textkritik (Arkiv 49) §§ 1 och 24, NN § 2540, Íslenzk Midaldakvæði II 129, II 217 (str. 25 och 28) samt här ovan §§ 9 och 10. Femton av värserna sluta på två enstaviga ord eller på en sammansättning (—×). En slutar på *—×. Jón Helgason och Anne Holtsmark taga sig jemensamt den stackars enslingen an och använda starka ord istf. bevis. — När vi alla komma därhän, att vi godtaga en enstaka dróttkvættsvärs med *enstavig sluttakt, skall jag övergå till deras mening.

§ 13. Till str. 37 a. Jón Helgason menar, att 'det vil blive vanskeligt at påvise et sidestykke' till 'mans'-kenningen *snáka bíðar beiti-Nirðir* och tillägger: 'det hedder *beita sverði*, men ikke *beita gulli*'. — Det är här alls icke fråga om något **beita gulli*, utan om *beita gull*, där *beita* betyder 'ansätta', 'gå illa åt' och är jämförligt med *ljóta*, *miðla*, *hoggva*, 'skada', 'hugga sönder', vartill uttrycken *ljótir líðbands*, *ljótendr golls*, *miðlendr golls*, *hoggvit goll* (ituhuggna guldringar) naturligen ansluta sig. Den logisk-filologiska kullerbyttan består sålunda i att vid 'ansätta guldet' och 'ansätta någon med svärdet' ställa emot varandra 'guldet' och 'svärdet' istf. 'guldet' och 'någon'.

Anm. Cesuren i dróttkvættsvärser faller oftast, men icke alltid, mellan rimstavarna (NN §§ 2216, 2226).

§ 14. Till str. 39 a. Med det överväldigande materialet i NN § 1307 hoppades jag för all framtid hava klarjort isländskt *skar egg legg*, 'eggen skar benet', *skar (braut) öldu eik*, 'skeppet klöv böljan'. Men Anne Holtsmark, stödd på en enstaka, förolyckad läsart, omfattar alltjämt 'finnsk' syntax: *egg*, 'med eggen', *eik*, 'med skeppet'.

§ 15. Till str. 39 b. Enligt Finnur Jónsson överensstämmer satsindelningen i

almr rauzk, hræ bauzk
hræfns ætt, óslætt

med de föregående radparen,

bargsk öld, beit skjöld
brandr puðr, ók guðr,
roðinn var, rønd skar
rendr hjørr, benstørr.

Anne Holtsmark tror sig införa en originell förbättring genom att överflytta adverbialiet *óslætt* ifrån det primära och viktiga (själva stridshandlingen: *almr rauzk*) till den beledsagande omständigheten (att rovfåglarna sedan kunde frossa på liken). Medutjivaren yppar icke sin uppfattning.

VERNER EKENVALL

Två heiti i Snorres Edda.

Marþvara och eyþvari.

I Snorres Edda förekomma orden *marþvara*¹ och *eyþvari*² i en uppräknig av fiskaheiti, respektive øxnaheiti. Båda orden äro i fråga om betydelsen tämligen dunkla, och någon tilltalande tolkning av dem har mig veterligen icke framställts. Här följer ett par tolkningsförslag.

Förre leden i ordet *marþvara* är som bekant fvn. *marr* m. 'hav'. I en handskrift till Snorres Edda står formen *marþvari* och i en annan *iárnþvara*. Vi observera alltså i handskrifterna en viss vacklan mellan det feminina *marþvara* och det maskulina *marþvari*. Till denna fråga får jag i det följande tillfälle att återkomma. Formen *iárnþvara* är med säkerhet en förvanskning av *marþvara*.

Med all sannolikhet har ordet *marþvara* varit en folklig benämning på ett visst slags fisk. Ordet återkommer nämligen i ett par isländska annaler³ för år 1684 samt i några arbeten, som i viss utsträckning bygga på dessa *Annales Islandici*, såsom J. Espólin, *Árbókur VII*, s. 115; Þorvaldr Thoroddssen, *Árferði á Íslandi í þúsund ár*, s. 98, m. fl.

Annalerna ge en vink om var ordet sannolikt hört hemma. Jag citerar här Hestaannáll: »Um haustid rak mikla síld á Hrutafirði,⁴ er sumir nefna *marþöru*,⁵ svo hún var í lestaferðum sótt úr næstu sveitum; ei var það kölluð heilnæm fœða, þá hún tók að eldast». I Grimstadaannáll tillægges: »vissa menn ekki hvað hún var nefnd».

¹ Snorri Sturluson, Edda, s. 207 (Utg. av F. Jónsson, Köpenhamn 1926).

² Ibid. s. 209.

³ Jfr t. ex. Hestaannáll, s. 523; Fitjaannáll, s. 268 och Grimstadaannáll, s. 480.

⁴ Spärrat här.

⁵ Kursiv här.

Att det här rör sig om något slags fisk, som dels ej så ofta förekommer omkring Island — sannolikt någon arktisk art — och som dels ej är så väl lämpad som människoföda, synes mig citaten ge vid handen. Men eftersom senare led i ordet *marþvara* måste vara identiskt med fvn. *þvara* 'gröttvara', kan man utgå från att fisken i fråga bör ha haft en viss likhet med ett dylikt redskap.

Gröttvaran är ett ytterst primitivt redskap, som ännu i våra dagar brukas över stora delar av Norden, och som vanligen förfärdigas av en skalad talltopp med en krans av vidsittande grenar omkring nedre delen. Skaffet snurras sedan mellan handflatorna, så att kransen med grenarna roterar i grytan. På grund av redskapets primitiva karaktär har man all anledning att anta, att en *tvara* även i äldre tid sett ut på liknande sätt. Den fisk, som sålunda betecknas med ordet *marþvara*, bör ha haft en viss likhet med detta redskap, det vill säga ha haft smal kropp och tämligen yviga fenor bakom gällocken.

Längre kan man med detta källmaterial knappast komma. Att Fritznerns översättning 'et slags sild' är felaktig, är, såsom Nordgaard¹ påpekat, otvivelaktigt, men jag tror knappast, att Nordgaards eget förslag, 'ulk' (*cottus bubalis*) är bättre. Ulken företer — trots sina piggar på gällocken — en mycket ringa likhet med en *tvara*. Kroppen är alltför klumpig.

Det finns emellertid en annan uppgift i litteraturen, som möjligen kan kasta ljus över frågan om vilken fisk som avsetts med ordet *marþvara*. Såsom redan nämnts står i en handskrift av Snorres Edda formen *marþvari*. Denna form återfinnes också hos Blöndal, som översätter ordet med 'en slags tibenet Krebsdyr'. Enligt Eggert Olafsen är ordet känt från västra Island.²

Senare led i *marþvari* är identiskt med fvn. *þvari* m., som av Fritznern översattes med 'Stang, Stok' och av Cleasby-Vigfusson med 'crossstick'. Att Fritznerns översättning ej är adekvat, är känt. Norska dialekters *tvar* m. betyder 'lidet Bor', 'liden Naver', och denna betydelse har ordet även på Färöarna och på Shetland. Men därjämte har ordet enligt B. Haldorsen, *Lexicon islandico-latino-danicum*, och S. Blöndal, *Islandsk-dansk Ordbok*, även kunnat användas om ett redskap att röra omkring med, alltså i samma betydelse som ordet

¹ Maal og Minne 1912, s. 68.

² E. Olafsen, *Reise igjennem Island*, s. 609, 997 (Sorøe 1772).

tvara. Med utgångspunkt från denna senare betydelse vållar det ingen svårighet att förklara *marþvari* 'kräftdjur'. De långa benen äro ju samlade till framkroppen, medan stjärten är fri. Djuret företer sålunda en viss likhet med en *tvara* av den typ, som ännu brukas i Sverige och Norge.

Men enligt Haldorsen betyder *marþvari* även 'Sø-Ulv' (*lupus marinus*). Här föreligger en utpräglad likhet med redskapet *tvara*. Fisken i fråga, som tillhör Långebarnsläktet, utmärker sig för sin tämligen långa och smala kropp och för sina stora, yviga, omedelbart bakom gällocken sittande fenor. I teckning och utseende påminner den också något om sillen. Det ligger då ytterst nära till hands att antaga, att Snorres och annalernas *marþvara* betecknat någon art av detta släkte, som relativt talrikt förekommer i de arktiska vattnen. Antagandet stödes även av det förhållandet, att såväl *marþvara* som *marþvari* uttryckligen äro lokaliserade till västra Island. Möjligheten föreligger, att de båda orden betecknat ett och samma slags fisk. Genus- och formväxlingen skulle då kunna bero på att orden — på grund av fiskens relativa sällsynthet omkring Island — icke vunnit allmänt burskap.

En annan betydelse hos ordet *marþvari* anges av Blöndal och Haldorsen, nämligen 'Klippe i Søen, omkring hvilken en Havhvirvel gaar; Klippe i Havet, som Brændingen bryder paa'. Till grund för en dylik betydelse ligger en jämförelse med en *tvara* och med den virvel eller det skum, som uppstår, då *tvaran* snurras i en gryta.

Den vanligaste betydelsen hos ordet *þvari* synes dock vara 'borr' e. d. Såsom Hj. Falk påpekat, används ordet i denna betydelse i några benämningar för svärd och spjut, t. ex. *ben-þvari*, *Bryn-þvari* o. s. v.¹ En något avvikande mening har uttalats av R. Meissner, Die Kenningar der Skalden, s. 8: »*þvari* entspricht dem norw. *tware*, Bohrer, es ist aber bei den Ausdrücken für Schwert von einem nomen agentis allgemeinen Sinnes auszugehen, nicht von der Vorstellung eines Gegenstandes, dafür spricht der Fischname *marþvara*» och s. 9: »*marþvara*, Fisch, die das Meer durchstossende».

Efter vad som ovan framhållits om *marþvara* synes mig klart framgå, att man verkligen måste utgå från föreställningen om redskapet. Meissners översättning av ordet *marþvara* är ur betydelsesympunkt

¹ Hj. Falk, Altnordische Waffenkunde, s. 48.

orimlig. Grundbetydelsen för såväl svärd- som spjutbeteckningarna är 'borr', men då vapen synnerligen ofta betraktats som levande väsen och namngivits, har *pvari* i dylika benämningar sekundärt kunnat anta betydelsen 'borrare'.

I denna sistnämnda betydelse torde ordet också ingå i sammansättningen *eypvari*, en beteckning för oxe. Förleden kan då antingen vara adverbet *ey* 'alltid' eller *ey* f. 'ö'. Att kalla oxen för »alltid-borraren» ger knappast någon begriplig mening. Jag tror därför, att den senare möjligheten att tolka ordet är att föredraga. *Eypvari* 'öborraren' skulle i så fall kunna syfta på de märkliga oxarna i den välkända sägnen om Gefjun och Själlands tillkomst. Även om man givetvis icke kan komma längre än till en gissning, ger den här föreslagna tolkningen dock en relativt tilltalande förklaring av ordet.

HUGO PIPPING

Nya stöd för gamla åsikter.

1. *eigi tíá tanna*.

I en uppsats med titeln »Fsv. *biltogher*»¹ har jag uttalat den meningen, att verbet *tíá* i den ovan citerade frasen ingenting har med got. *truhan* att skaffa, vilket tidigare påståtts, utan betyder 'visa'. Frasen *eigi tíá tanna* har ersatt ett tidigare **ekki tíá tanna* och betyder 'icke visa något av tänderna', d. v. s. 'icke öppna munnen, varken tala eller le'.

Argumenten för denna min mening skola här icke upprepas. De finnas tillgängliga på anført ställe.

I sin *Altnordische Grammatik I* omnämner Adolf Noreen² icke mitt förklaringsförsök och hänvisar uttryckligen till en tidigare tolkning, som jag anser mig ha vederlagt.

Under dessa omständigheter torde det finnas anledning att påpeka ett faktum, som hittills icke indragits i diskussionen och som ger ett kraftigt stöd åt min mening.

Jacob Wallenberg³ skriver:

'Likså en Bouffon, aftagen i en så lögelig ställning och med så tokuga grimacer at jag tör svärge på, Cato sjelf skulle inte kunna

¹ Minnesskrift utgiven av filologiska samfundet i Göteborg på tionde årsdagen av dess stiftande den 22 oktober 1910 = Göteborgs Högskolas Årsskrift. Band XVI. 2. 1910. Sids. 106—108.

² Adolf Noreen *Altnordische Grammatik I*. *Altisländische und altnorwegische Grammatik*. Vierte vollständig umgearbeitete Auflage. Halle 1923. § 488, Anm. 4. S. 329.

³ Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet XIII. Samlade skrifter av Jacob Wallenberg utgivna av Nils Afzelius. Första delen. Stockholm 1928. S. 108. Andra delen, fjärde häftet. Stockholm 1941. S. 613.

hålla sig från skratt, åtminstone var ingen i vårt sällskap, som inte viste tandköttet.’

I kommentaren säger Afzelius: tandkött: viste tandköttet skrattade 108: 30.

Det är sålunda säkert, att ’visa tandköttet’ på svenska begagnats som en omskrivning för ’skratta’. Den som gör sig mödan att taga kännedom om motiven för min tolkning av fvn. *eigi tíá tanna* efter att hava läst det från Wallenberg hämtade citatet, torde ej kunna undgå att giva mig rätt.

2. *baug þú gef* (Hávamál 136).

För tio år sedan¹ har jag gjort gällande, att *gefa baug* här betyder »den Hintern zeigen». En anmälare² har sagt, att mitt tolkningsförsök icke synes övertygande. Några motargument anföres emellertid icke, och jag har fått mottaga instämmanden från olika håll. En av mina korrespondenter, en isländsk språkforskare, har framhållit, att den avvärjande gest, om vilken det enligt min mening här är fråga, i nysländskan beskrives med orden *bjóða rassinn*. Detta meddelande torde vara ägnat att bota även den mest tvivelsjuke.

3. *Teoderikstrofen i Rökstensinskriften och ryttarstatyn i Aachen*.

Tanken på att ett samband råder mellan Teoderikstrofen och den från Ravenna till Aachen förflyttade ryttarstatyn har växelvis framlagts, förkastats och försvarats. Ett viktigt inlägg i frågan synes emellertid hava undgått nästan alla språkforskare i Skandinavien.

I Historische Zeitschrift, årgången 1936, har professor Wolfgang Krause offentliggjort en anmälan av min avhandling »Rökstensinskriften en rättsurkund». Denna anmälan har utelämnats även där man sökt förteckna all utkommen litteratur — både originaluppsatser och recensioner.

Professor Krause hör till dem som hålla fast vid tanken på att ett samband råder mellan Teoderikstrofen och Aachenstatyn.

¹ Studies in honor of Hermann Collitz. Baltimore 1933.

² Emil Olson Arkiv för nordisk filologi 49. Tredje följden. Femte bandet, s. 386. Lund 1933.

WALTER ÅKERLUND

En fraseologisk studie.

Tidigare har jag sökt belysa frasens stora betydelse vid språkutvecklingen och med svordomar som exempel visat, hurusom egenheter i fraseologien äro ägnade att vägleda språkforskaren i hans försök att fastställa ett uttrycks proveniens och ursprungliga form. (Vetenskaps societetens i Lund årsbok 1935.) Men icke blott svordomarna visa särpräglade språkförhållanden.

Intet stilområde är som det juridiska uppfyllt av stelnade fraser med skenbart ringa eller intet liv. Ett mycket intressant studieobjekt äro just de juridiska formlerna. Vi ha nämligen här ej sällan bättre möjlighet än annars att följa utvecklingen, då ofta en viss formel övertages direkt från en tidigare urkund. Därvid kan den återges i en under långa tider stereotyp form. Men så kan en gång en kanske obetydlig avvikelse inträda, vilken ger vid handen en förändring i språkuppfattningen. Här gäller ofta, att de små, knappast märkbara avstegen från det naturliga eller naturligaste kunna vara anledning till skarpt uppmärksamhet. Bland många exempel må följande anföras.

Skräddareämbetet i Stockholm har av olika regenter fått sin skråordning bekräftad, se Skråordningar, Svenska Fornskriftsällskapets samlingar XIII, sid. 121 ff. Då det 1678 i Karl XI:s konfirmation talas om *dhe, aff Wäre Prædecessorer och frambfahrne Sweriges Konungar tijdh effter annan them uthi therass Embete förundte och giffne Privilegier* (sid. 136), så framträder detta ställe ganska naturligt med sitt *framfaren* = 'framliden'. Likaså konfirmationen 1614: *niuthe alle dhe Conditioner och wilkor som dem Vthj förbemelte theres skråå af framfarnne Konunger effterlathne äre* (sid. 135).

Däremot finna vi 1608: *the Privilegier som Skreddere Embethet vthi Stockholms Stadh af förfahrne Konunger och Regänther hafwe bekommet* (sid. 133). SAOB ansätter för ordet *förfaren* betydelsen

'framliden' och har inga andra belägg. Då vi i närmast föregående bekräftelser liksom i de följande i stället finna *framfaren*, så synas vi i likhet med SAOB i *förfaren* böra inlägga betydelsen 'framliden'. Men hur har man fått den avvikande formen? Kan det här ligga någon hund begravnen?

I Sigismunds bekräftelse 1594 heter det: *latid see the Priuilegier vdaß framfjarne Swerigis Konunger them vdi deris embete vndt och gifne* och vidare: *alle the Priuilegier och Frijheter som framfjarne Swerigis Konunger ... them vndt och gifuit hafuer* (sid. 131). — Johan III hade bekräftat med liknande ord 1571: *ath wij nådeligenn wele vnne them sådane Priuilegier vdi theris embethe som the aff framfjarne Swerigis Rijkis Konunger och Regennter bekommitt och haßft haßfue* (sid. 126).

Gustav Vasas konfirmation 1536 lyder i detaljerna annorlunda: *haßfue wij aff wor szynnerlig gunst och nåde stadfest och fulbordat the Friheter och Prewilegier szom forbemålde Screddere embethe i Stocholm vdiß wor framlidhne Forfädres Riigsens Herres och Konungers thüder nådeligenn vnte och gifne äre* (sid. 123). Här böra vi lägga märke till pronomenet *wor*, som emellertid i den givna formuleringen får anses nog så naturligt. Visserligen förefaller frasen i sin helhet (*wor framlidhne Forfädres ...*) en smula egendomlig i Gustav Vasas mun, men blott om man bedömer ordet *forfader* efter modernt språkbruk. Det har här emellertid säkerligen den i slutet av medeltiden ofta belagda betydelsen 'företrädare i ämbetet'. Detta innehåll försvinner, som vi ovan sett, senare gärna ur formeln och därmed — väl att märka — också pronomenet *wor* (jfr 1678: *Wåre Prædecessorer och frambfahrne Sweriges Konungar*).

I den äldsta stadfästelsen på svenska, vilken är daterad 1453, finna vi pronomenet *wor* på nytt: *Wij Karl medh gudz nad Sweriges norges oc göta Konungh Göre witerligit ath wij haßfua samtyickt oc stadfest oc med thette wart breff samtyckie oc stadfeste alle the priuilegie som war fforfjarne konungh magnus Screddere embetet j war stad Stocholm vnt oc forlent haßfuer* (sid. 122).

Hos Karl Knutsson kan *wor* icke anses helt naturligt, i varje fall icke med det innehåll, 'framliden', som Söderwall inlägger i ordet *forfaren* här och som SAOB vill finna, när ordet 1608 uppträder igen. Och omvänt: denna betydelse passar sämre i konfirmationen 1453 på grund av pronomenet *wor*. Riktigt tillfredsställande i vårt fall är

icke heller innehållet 'föregående, tidigare', som Kalkar anför för äldre danska *forfaren*, ett belägg: *forfarne oc efterkommende konninge oc dronningar i Danmark* Dipl. Chr. I. 39.

Nu har jag funnit ordet *forfaren* i nämnda fras ytterligare två gånger, nämligen i ett privilegium från 1456, utfärdat av samme Karl Knutsson: *för troskap ok wiliogha tienst som ware elskelige tro men oc vndhersata, borgamæstara, radhmen ok gantzka menethen i war stad Stocholm os ok wara forfarna konunga ok waro rike Sverige troligha giort ok bewisat haffwa — — — alla the priuilegia och frihether, som ware forfarne konunga i Sverige ok rikesens radh ... them i noghon forledhen tijdh bebreffuadh och besegelt haffdo Privilegier ..* för Sveriges städer I, utg. av N. Herlitz, sid. 132.

Vi finna således, när ordet äldst möter, tre gånger just frasen *war(a) forfarna konung(a)*. Det sker hos en och samma uppdragsgivare. Detta synes kunna ange en utgångspunkt. En svårighet är här att förklara betydelsen. Hur har Karl Knutsson eller hans skrivare kommit fram till denna formel, och var har man hämtat ordet *forfaren* ifrån?

Frasen i sin helhet ger oss här som ofta annars anvisningen. Det *war(a)*, som ingår i den, kunde visserligen fattas som 'vår(a) = 'svenskarnas', men denna möjlighet framstår som blott teoretisk, om vi undersöka omgivningen, där vi finna åtskilliga *war*, vilka äro motsvarigheter till det *Wij Karl*, varmed stadfästelsen inledes. Finns det då någon möjlighet att med uppfattningen av *war(a)* som pluralis majestatis åt frasen ge ett okonstlat innehåll eller åtminstone en förklaring av dess uppkomst. Det senare torde kunna ske. Miss-tolkade lågtyska fraser ligga otvivelaktigt bakom.

I medellågtyskan möta vi i urkunder formler sådana som: *wy bekennen, dat wy van rechter schult, de gemaket heft unse vorvarer biscope to Munster, schuldich synt* etc. (1380); vid sidan om *vorvarer* förekommer pluralformen *vorvaren*. I medelnederl. användes samma formel: *mit alle sulker vriheit, ... alse van oldinghes van onsen voirvarende* (för *voorvaren de*) *koninghen toe Deenmarcken gehadt ende gebruket hebn* (1444). — I dessa exempel ha vi substantivet *vorvar(e)*, *-varer*, *-varen(de)*, m. = 'företrädare i ämbetet'.

Uppenbarligen har en fras som *unse vorvaren koninge te Sweden* givit upphov till ett fornsvenskt *vara forfarna konungar i Sverige* med missuppfattning av *vorvaren* som particip. Vad innehåll får det

så omplanterade ordet tänkas ha haft i fornsvenskan? Det synes mig troligt, att man, i den mån (= de gånger) ordet i frasen verkligen känts ha ett visst innehåll (jfr slutet av denna uppsats), i *forjaren* har inlagt en betydelse av 'föregående, förutvarande' eller snarare tolkat frasen *wara forjarna konunga* i dess helhet som 'före oss varande konungar'. Med denna återgivning komme vi väl innehållet i den tyska frasen närmast. Men hos läsare, som icke haft kännedom om den tyska frasen och dess innebörd eller om motsvarande uttryckssätt på svenska (*forfädher*) eller latin, torde betydelsen 'framliden' lätt ha erjudit sig för ordet genom anknytning till *framjaren*. Då har, som vi sett, detta ord stundom också insatts i stället. Frasen har levat sitt skriftspråksliv och undergått en skriftspråksutveckling.

Särskilt intressant är, att vi någon gång synas få ett vittnesbörd om hur språkkänslan varit osäker beträffande innehållet, om hur uppfattningen så att säga vacklat mellan två varandra näraliggande tydningar av en förefintlig formel. Så vill jag tolka den detaljen, att man 1536 förenat de båda tänkbara betydelserna 'företrädare' och 'avliden' i frasen *wor framlidhne Forfädres*, liksom 1678 i uttrycket *Wäre Prædecessorer och frambfahrne Sweriges Konungar*.

Karl Knutssons fras återverkar 1608. Den obetydliga men beaktansvärda förändring, som här kan iakttagas — pronomenet *vár* är försvunnet —, kan möjligen vara en antydning om att innehållsförändring inträtt för ordet *forjaren*: det vore alltså icke tal om 'mina företrädare i ämbetet' utan med SAOB om 'framlidna konungar och regenter'. Helt övertygad härom kan man dock icke vara, trots att ordet både tidigare och senare upprepade gånger har sin motsvarighet i *framjaren*, ty ännu 1678 finna vi återverkan av innehållet 'företrädare' och en återgivning med 'förutvarande, tidigare' passar utmärkt. Den av SAOB givna översättningen är med andra ord ej oantastlig.

Även på annat sätt har ifrågavarande juridiska formel satt förbryllande spår i vårt språk. I ett privilegiebrev, utfärdat av Karl Knutsson i Örebro den 27 dec. 1454, finna vi följande: *Wij Karl, medh Gudz nadh Swerigis, Norgis ok Gøtha konung, gøre witherliget i thetta breff, at arom effter Gudz byrd twsende fira hwndrede femptio pa thet fierde pa tridia dag iwla, tha wij wore stadde pa wort slot Orabro, komo for oss wora elskelige borgara her aff wor stadh ... oc loto oss fre-*

mermer forsta et breff, som wor forwarare, konung Cristoffer, them giffuit hade ... Privilegier ... för Sveriges städer I, sid. 130.

I ett annat privilegiebrev, också utfärdat av Karl Knutsson, Ringstadaholm den 30 juli 1455, dyker ordet *forwarare* upp på nytt: *Wy Karl mz Gudz nadh Swerigis, Norgis ok Gøtha konung gøre witerliget, at arom effter Gudz byrd tusend firahundred femptia pa thz fempte, odensdagen nest effter sancti Olaff konungx dag, pa wort slot Ringstadaholm komo for oss nogra aff wor almoga aff Lösinga hered ok aff Brobo hered ok kærde, at borgarna i Nørcopung hade sik tilegnat aff theris ægadela ytermere æn som hem vnt oc giffuit war, huilkit wy ransaka loto ok forfunno, at for:na wora borgara ey mer til sik egnat hade aff theris ægedela, æn som wors forwarares konung Albricts breff vtviste ...* Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1916, sid. 92, jfr Priv. för Sveriges städer I, sid. 131.

Det egendomliga ordet *forwarare* synes mig endast kunna förklaras ur medellågt. *vorvarer*, m. 'Vorgänger im Amte'. Ordet med sitt *w* i stället för *f* är i så fall ett intressant exempel på skriftspråkligt lån. Den försvenskade formen med sitt *-are* torde skrivaren ha skapat utan tydlig uppfattning om ordets innebörd — en följd av att det ingått i en formel, vars olika leder man icke behövt klart aktualisera till sitt innehåll.

KARL GUSTAV LJUNGGREN

Adjektiven liten och små.

I nutida svenska har adjektivet *liten*, som redan i de nordiska forn-språken framstår som oregelbundet genom sin suppletivkomparation, blivit i ännu mycket högre grad oregelmässigt. I bestämd form har en ny stamform utvecklats, *lill-* (jfr även *liss-* som första sammansättningsled i dial.), och i pl. har ordet fått lämna plats för synonymen *små*. Det framhålls ofta, och givetvis med rätta, att ord med särskilt stor frekvens, t. ex. hjälpverbet *vara* eller växlingar som *jag : mig*, *vi : oss*, kan stå emot systemets krav och icke utsättes för analogi-utjämning utan ännu i dag vittnar om en grå urtid, då språket företedde många anomalier och mer eller mindre irrationella besynnerligheter än under senare skeden. Forskare som H. Osthoff och O. Jespersen har starkt understrukit, att man i böjningar som eng. *am, is, was, been*, fra. *aller, je vais, j'irai*, lat. *bonus, melior, optimus*, grek. *horao, opsomai, eidon* osv. möter ett drag av primitiv psykologi,¹ vilket Jespersen i sin behandling av den oregelbundna böjningens teori formulerar sålunda: »Our remote ancestors were not able to see and to express what was common to these ideas; their minds were very unsystematic, and separated in their linguistic expressions things which from a logical point of view are closely related: much of their grammar, therefore, was really of a lexical character». Riktigheten av denna tes skall icke bestridas, men fördelningen i nutida svenska mellan *liten*, *lilla (-e)* och *små* är inget dåligt exempel på att även en sentida språkutveckling kan leda till rent »fornåldrig» suppletivböjning, till klart olika stamformer för att beteckna ett och samma begrepp i olika syntaktiska ställningar. Här skall göras ett försök att något närmare utreda hur och varför *liten* och *små* har kommit att i så stor utsträckning komplettera varandra.

¹ Se H. Osthoff, Vom Suppletivwesen der indogermanischen Sprachen (Univ.-progr. Heidelberg 1897), O. Jespersen, Language s. 425 f. (1922).

Först några korta översikter över de två adjektivens utveckling med huvudvikten lagd på förhållandena i svenskan.

I fornvästnordiskan är pl. av *lítill* 'av ringa storlek, omfång, vikt, betydelse el. dyl.' fullt bruklig: *lítillr físcar* Physiologus 10; *verðit þér lítillr drengir af Njála* 44; *lítill tíðindi eru enn Jómsv.* 71; *lítill eru geð guma Háv.* 53; *hin lítlu húsin* Sturl. 1: 393; *fyrir lítlar saker* Magnus Haakonssöns Landslov s. 62, och detsamma gäller nyisl. *lítill börn*, små barn, *lítlar vörur*, få varor (av ett och samma slag). Som exemplen ger vid handen, kan *lítill* brukas om såväl levande varelser som livlösa ting, om konkreter och abstrakter. Detsamma gäller komparationsformerna *minni* och *minztr*, t. ex.: *sunr guþs er oc guþ slíct sem faþeren síðlf. oc eige míni ne meiri heldr samiafn feþrnom, þuiat eige er specþ guþs míni an hann síðlf* Homiliu-bók (ed. Wisén) 162; *vér erum minni* (sc. *vexti*) *en hinir fyrri menn* Hauksbók 35; *er sá kallaðr æ minni maðr, er öðrum fóstarr barn* Laxd. 27; *en þó mátttr sem mínstr* FM 11: 102.

I nutida norska, såväl bokmål som nynorska, kompletterar *liten* (*lille*) och *små* varandra efter liknande linjer som i nysvenskan (se nedan). Huruvida möjligen någon dialekt kan ha bevarat någon rest av *litens* pluralböjning framgår icke av det material, som jag har gått igenom.

Fsv. *lítill* användes i betydelserna 'av ringa storlek, antal, mängd' eller 'av ringa grad, värde, stånd osv.'. Det har däremot icke anträffats i klassisk fornsvenska vid kollektiver i betydelsen 'bestående av små delar'; det enda för mig kända exemplet är från den allra yngsta fsv. och anföres nedan s. 5.

I fsv. kan *lítill* mycket väl nyttjas i pl.: *skipin waro litin ok sma* Erikskr. 3079 (Klemming); *litle ok ödmiuke skulu ingaa j hymerike* Birg. 1: 332; *litzle oc store rike oc fatighe* MB 2: 353; *mz litzlom pynom* ib. 301; *at orsaka syndinar och räkna thöm litla* MP 2: 121; *Ty affhändher iak mik ... alla förenämde mina arfwadela i föreskriffna Eedh, lilla eller myckla* Trolles Jb Bil 182 (1477, senare avskr.). I nysv. blir emellertid detta bruk av adjektivet allt sällsyntare. SAOB registrerar i formavdelningen i artikeln *lilla* två källställen från åren 1525 och 1779. Vid genomgång av ordboksredaktionens samlingar (SAOS) har jag anträffat följande fall, som här återgives i tidsföljd: *Och sidhen skal Peders fæstemö gaa til the litlæ engiana igen* Jönköpings tänkebok 110 (1525); *Män Lille liufwe Mör, | J törss migh wäll förlåta* Lucidor (SVS)

1: 262 (1672); *hans lilla inkomposter* Växjö domkap. akter 1704 nr 210; *jag såg mine lilla saker stå uti en wäl tilpyntat kammare* Roland, Minnen 41 (c. 1748); *Betalningen* (för böndernas timmerforsling till Falu gruva) *sker efter hvar sorts godhet, längd och tjocklek i lilla ändarne* Hülphers, Dal. 417 (1762); *de lille saker, som jag äger* Växjö domkap. akter 1779 nr 469. Rätt betecknande för nutida svensk språkkänsla är, att ett av mina barn, som i fyraårsåldern fick stifta bekantskap med Gulliver och *lilleputtarna*, alltid själv kallat dessa för *småputtarna*.

I folkmålen anträffas enstaka spår av den gamla pl.-böjningen. Från Halland uppger Möller (och efter honom Rietz) *lidna* eller *litna* i betydelsen 'få': *vi ha fått litna pärer*. Eva Wigström har i en uppteckning från Blekinge (Sv. Landsm. VIII. 3: 93): »Minnes ni, *kära människor lilla*, inte fru Lundström?» Efterfrågningar i landsmålsarkivet i Lund har givit negativa resultat. Även i Dalarna finner man emellertid *lilla* i pl. Levander, Dalmålet 2: 148 anför sålunda *däm-da lilla kullor* 'de där små flickorna' från Rättvik; andra ex. från Våmhus och Orsa ib. 1: 152, 2: 94.

I danskan, där den starka formen *liden* nästan helt har fått ge vika för det svaga *lille*,¹ har pl. *lille* hållit sig förhållandevis bättre, även om *smaa* har blivit det normala. Exempel från yngre forndanska och äldre nydanska anføres av Kalkar 2: 789. I Jylland är enligt Feilberg visserligen *smø* den normala pluralen, men härjämte kan man finna *di leljø køl* 'de små fyre, börnene' (Vendsyssel), *min træsku* (plur.) *æ få lijs* (Søvind) osv. ODS anför exempel från äldre danska och från jyden Jakob Knudsen: *de lille Blomster*, men förklarar, att i riksspråket användes numera pl. *lille* endast i »kælende ell. fortrolig (ogs.: nedladende) til- ell. omtale», ung. = 'kär, söt' o. d.: *Lille Børn*, *lille Venner*; jfr. det ovan efter Eva Wigström anförda fallet från Blekinge.

Smár kan liksom *litill* i de nordiska fornspråken nyttjas i såväl sing. som pl.; ofta bildar de två orden ett synonympar: *litlir menn ok smár* Landnámabók (ed. 1843 s. 145 enl. Cleasby—Vigfússon). Ett nyisl. exempel på singularformens bruk om person är ordspråket: *margur er knár* (stark), *pótt hann sé smár* (Blöndal). Komparationsformerna har vidsträckt användning, t. ex. *hann . . vildi mjök sætta höfðingja ok smærri menn* Fornmanna sög. 10: 266; *af enom smæstom kvquendom*

¹ I 'Vort nordiske modersmaal' 2 (1943) s. 68 anbefalles ett återupplivande av *liden* i danskt riksspråk.

Elucidarius 23; *smæstir ástar fugar* Sigvat 13: 27. Gammal är också efter allt att döma den speciella betydelsen 'småaktig, nogräknad', vilken icke finns hos *lítill* — i varje fall anför Fritzner (under *smár* 3) det negerade *ósmár*.¹

Emellertid har *smár* redan i fvn., fastän detta icke tydligt framgår av ordböckerna, även en annan användning, som saknas hos *lítill*. I: *par var skógr smár ok pykkir* Flat. 1: 116 betyder *smár* 'småväxt', 'bestående av små (låga) träd', medan *lítill* i ett sådant sammanhang skulle beteckna skogen som 'av ringa omfattning (utsträckning)'. Jfr också Byggvirs ord i Lokasenna 43: *mergi smæra mældá ek pá meinkráko*, där *mergi smæra* betyder 'smärre (dvs. finare fördelad i småpartiklar) än mærg'.

I nyare norska har *små* som i svenskan huvudsakligen kommit att ersätta pl. av *liten*, *lille*, men kan dock förekomma utom i neutr. sing. även i mask. och fem. sing. i olika betydelser i olika delar av landet. Aasen uppgiver sålunda, att ordet i betydelsen 'icke stor' »mest» nyttjas för att ersätta den obefintliga pluralformen av *liten*. Annars kan *små* användas om kollektiver (*små fisk*, *smått korn*, *små skrift*), i betydelsen 'obetydlig, ringa': *små vinning*, *små sjo* (sjögång), och som i fvn. om person i betydelsen 'småaktig, gnidig': *han er so små av seg*.

Singularformen av fsv. *smar* nyttjas i positiv först och främst i ungefär samma betydelser som *lítill*, och utgör för övrigt mycket ofta tillsammans med detta ord ett synonympar. Det kan alltså betyda 'av ringa storlek': *thán vægh ther badhe var litin ok sma* Ivan 676; *thär j læth . . ena sma skal myöl af amidum* P. Månssons skr. 386 och 'av

¹ *Smár* användes också i de nordiska fornspråken gärna i dat. pl. med adverbial betydelse, 'i små delar el. stycken', 'småningom', t. ex. isl. *pú skalt láta stga segl vart æ smám ok um stáir fella* Krók. (Fritzner). Hellquist, Et. Ordb. förmodar under hänvisning till A. Noreen, Sv. etymologier s. 5, att det fsv. adverbiala *smam* skulle ligga till grund för nysv. *småningom*, dvs. *smām* > **smām* skulle efter mönster av t. ex. fsv. *ströningum* ha ombildats till **småningom*, med dissimilatoriskt *n* *småningom*. Det förefaller mig sannolikare, att den närmaste utgångspunkten för det nysvenska adverbet, som i SAOS möter tidigast i Variarum rerum vocabula I 4 b (1579), skulle vara adverbet ä. nysv. *småmonom* 'i små portioner', 'litet i sänder'; jfr isl. *smámunir*. Det anföres hos Dahlgren, Glossar från Laurentius Petri, Christi pina q 5 a (1573): *sá giffuer han icke heller alla sina gåffuor til lika* (dvs. på en gång), *vthan småmonom*. Ett sådant adverb borde vida lättare kunna utsättas för ombildning av det antydda slaget än den enstaviga dativformen av *små*.

ringa grad, värde o. d.', dvs. 'oansenlig, obetydlig, mindre betydande': *the loto scriffua saman smat ok storth* RK 1 s. 190. Exempel saknas emellertid på att singularformen i dessa betydelse använts om levande varelser. I betydelsen 'av ringa antal' torde *smar* icke heller ha använts.¹ Men i stället har *smar* även här en mycket vanlig användning, som vi praktiskt taget icke finner hos fsv. *litil*: 'bestående av små delar el. stycken, fin': *Mirra [är] somlikin sma ok som stoor* LB 4: 342; *fiöl appollo við iorþ. ok löstes i sma muld som malin vare* Bu. 505 (talrika ex. hos Sdw.). Om skatt, som erlades i små skattepersedlar, nyttjas adjektivet ofta i Vadstena klostrets jordebok, t. ex. *allan sman skat göra fram, som är lamb, hööns, ägh* 38. *Litil* förekommer vid sidan av *smar* i ett exempel i den allra yngsta fsv., i Hist. Trojana s. 215: *thz folk* (dvs. myrmidonierna) *war lytet oc småth oc swardt oc myket kondstogdt oc klokt tiüll örlig och krij — lytet oc småth är alltså: 'småväxt'*.²

Pluralformen i positiv brukas däremot alldeles tydligt även om levande varelser: 'av ringa storlek': *aff thenne sma fugla* Schacktafvelslek 2098; 'obetydlig, mindre betydande': *swa ära farne marghe kämpa flere sma ok store* Alexander 17. Som indirekt framgår av redogörelsen för förhållandena vid *liten* ovan, har pluralformen av *små* genomgående en mycket stark ställning i nysvenskan; den har praktiskt taget trängt ut pl. av *liten*.

I nysvenskan har bruket av *små* i sing. m. och f. däremot utvecklats i motsatt riktning. Dock har sing.-formen *små* länge haft en stark

¹ Om kollektivet *folk* användes ordet i Erikskr. 1640—1643: *try hundred folk lotho the ther aa* (dvs. på slottet) / *bade thz störe ok swa thz sma / tw hundredha men wel föra / ok hundreda ther arbeide skullo göra*. Söderwall förmodar, att *störe* och *sma* syftar på de i fortsättningen nämnda grupperna om 200 och 100 man, medan R. Pipping, Komm. till Erikskr. 489 f. snarare tror, att det är fråga om det förnämligare folket (det egentliga krigsfolket) och det ringa folket (arbetarna). Det senare antagandet synes mig avgjort sannolikast; det är i så fall snarast fråga om ett av rimskäl framkallat tillfälligt bruk av positivformen i stället för den med *störe* korresponderande komparativen, vilken i fsv. lika väl som i isl. gärna brukas om person i betydelsen 'ringare': *konunga oc första badhe smärre oc swa största* Alexander 9886.

² Kål och fisk m. m. hackades gärna i småbitar i hushållet; i jämförelser, som syftar på detta, användes *smar-små* i hotelser om enstaka person: *The hioggo them alla ther swa sma* Erikskr. 3094; *iak skall för huggen warda sa sma som en fisk* Didr. 151; även i äldre nysv., t. ex. *Jagh skall huggie digh så små som kåll* TbLöddöse 109 (1589).

ställning vid kollektiver (dividua) i betydelserna 'bestående av små delar', 'småväxt'. Några få ex. ur SAOS: *j liten karp ssmåen tvådel* Tullbok Sthm 1534 s. 5 a; *itt tackoffer aff små booscap* 3Mos. 3: 6 (Bib. 1541); *then små eller mindre Strömmingen* Palmcron, Sund, sp. 106 (1642); *den Latinska små eller runda stylen* Hof, Skrifv. 160 (1753); *såden är små* Porthan, Bref t. samtida 59 (1782); *små furuskog* Brunius, Gotl. konsth. 2: 58 (1865); *fisken hackas små* Oec. 28 (1730); *Kålen behöfwer ej kokas, utan allenast hackas små* J. Brauner, Åker o. Äng 159 (1752).

Denna användning av *små* vid kollektivum blir allt sällsyntare i skriftspråket under 1800-talet; Östergren har några få exempel från senare tid men betecknar dem som sällsynta, ålderdomliga, folkmåls- eller fackbetonade. I folkmålen anträffas också *små* i denna ställning (alltså t. ex. om fisk, säd, ved, skog) i skilda delar av landet; jag har antecknat exempel från Skåne (även i bestämd form) till Ångermanland.

Om maskulina och feminina »individua» nyttjas däremot endast sporadiskt *små* i betydelsen 'icke stor, obetydlig'. Jag har i SAOS antecknat: *oväder, köld o. s. v. voro dock i det hela en små sak* Cygnæus 6: 586 (1851), och Östergren anför ett versexempel från G. Bohman: *Jag drack ur din spen, när jag var små*. Härtill kommer emellertid vissa dialektala användningar av begränsad spridning. Nilén uppger sålunda från Sörbygden i Bohuslän *små på't* = 'nedslagen, försagd' och Lindberg, Skeemålet har ensamt *små* = nedslagen. Ordbok öfver allmogeord i Helsingland uppgiver *små* = 'karg, girig, snål' — vi har här ytterligare ett av de talrika fall, där Hälsinglands folkmål visar överensstämmelse med norska förhållanden (se ovan). Jag har icke undersökt huruvida *små* förekommer i sådana betydelse även på andra håll, då dessa betydelsevarianter icke har avsatt några spår i det svenska riksspråket.

Neutr. sing. *smått* har hållit sig bättre. I betydelsen 'av ringa storlek' o. d. är det dock icke särskilt vanligt utom i den stående förbindelsen *stort och smått*: *annat Småt Lapperi* Gripsholms räkensk. 1555 s. 31 b; *Smått folck, stoort sinne* Grubb, Penu prov. 736 (1665); *Smått gnabb ökar vänskapen* Östergren; *Allting syns så näpet, smått och leksaksvis* Dens. Det vore här icke omöjligt att använda (*ett*) *litet* i stället. Denna möjlighet finns icke i andra fall; när *smått* betyder 'bestående av små delar': *smått grus*, 'småskuret, småsinnat': *En stor man och ett smått*

land Rubrik i Karlstad-Tidn. 1895 nr 1720 över en artikel om G. Brandes och dansk opinion; *Ett smått och ömkligt folk* Östergren, 'knappt, torftigt': *ha det smått; det är bra smått för dem* osv.

Den bestämda formen *det små* möter man sparsamt i äldre svenska i olika betydelser, t. ex. *dhet små* (= småväxta) *folcket* Grubb, Penu prov. 736 (1665; jfr i föregående stycke); *Så syns hon* (naturen) *störst uti det små* Brenner, Dikt. 1: 227 (1713); *det små* (småskurna) *Folkets lilla förvända högfärd* Thorild, Gransk. 86 (1784); *Det små* (småskurna) — *det barnsliga* — *det eländiga, som fångar tokarnas bifall* Stenhammar, Bref 1: 166 (1834); *korrektheten så i det små* (lilla) *som stora* A. Lindblom i Bot. notiser 1844 s. 48. Fastän alltså det starkt böjda *smått* brukas i motsvarande fall: *korrektheten i smått som stort* osv., använder vi numera icke *det små*, utan de synonymer, som här har satts inom parentes.

Komparativformen *smärre* är ju fullt bruklig: *smärre barn, smärre uppsatser* o. d. Eftersom positiven *små* väsentligen har kommit att brukas i pluralis, ger en och annan grammatiker föreskriften att *smärre* (och *smärst*) icke får nyttjas i sing. Hos Boivie (1834) s. 192 heter det sålunda: »Således säges det rätt: *Hästarne på Öland äro smärre*, än i någon annan provins af Sverige; men orätt: *Min häst är smärre*, än din». Helt efterleves icke denna föreskrift: *en stilsort, som åtminstone bör vara en grad smärre, än den. af hwilken texten blifwer satt* Täubel, Boktr. 1: 92 (1823); *en smärre form* Östergren.¹

Superlativen *smärst* var förr icke sällsynt: (2 dannemän) *vthåff huario the smærste sokner* G1Reg. 4: 364 (1527); *them som smärst hemman besittia* Stiernman, Riksd. 641 (1610); *de smärste af alla hittills bekanta däggande djur* S. I. Ljungh i VetAH 27: 269 (1806); *Jag besåg spåren och fann de smärsta skor hafva lemnat sina märken i snön* Almqvist, A. May 24 (1838). Numera har *minst* helt trängt ut *smärst*.

Da. *smaa* är numera visserligen först och främst pluralform till *lille* i dess olika betydelsenyanser, men den singulara »fællesformen» har bevarat sin bruklighet åtskilligt bättre än i svenskan. I betydelsen 'av ringa storlek el. omfång' är enligt ODS (*smaa* 8) visserligen numera

¹ Att även Boivie tillåter *smärre* och *smärst* i sing. vid kollektiver framgår av Försök till ett svensk språklära s. 144 (1820): »*Små* .. kan sättas tillhopa med en kollektivt nomen i singularis, genom alla tre gradus; t. ex. Lapparne äro ett *smått* folk, *smärre* än Svenskarne, och det *smärsta* i Europa (bättre likväl: Småväxt)».

i riksspråket endast neutrum *smaat* fullt brukligt, men där anföres 1700-talsex. som *Spurrekonge* . . *Er et Slags smaa vild Spurv* v. Aphelen (1767—70) och 1800-talsfall som *Den smaa Viol* Oehlenschläger, *den smaa Musvit* Blicher, och om person nyttjas *smaa* alltjämt »i kæelende ell. fortrolig, spøg. ell. . . nedsæt., foragt. til- og omtale»: *den smaa Digter Pedersen, smaa Søren, fra smaa af* (= *fra lille af*) (ODS: *smaa* 10). Vidare användes *smaa* i betydelsen 'obetydlig, av ringa värde': *en smaa sag, ting* (*smaa* 9), om kollektiver: *smaa Sand* (*smaa* 11) och om icke-kollektiver = 'bestående av små delar': *hakke, hugge osv. smaa(t)*. Såväl *den smaa* som *det smaa* är likaledes brukligt i motsvarande fall. Komparationsformerna *smærre* (*smære*) och *smærrest* m. fl. är däremot nu inskränkta till folkmålen. Se för övrigt Feilberg och framför allt den fylliga framställningen i ODS.

Trots att jag vid uppdragandet av dessa skisser av förhållandena vid *liten* och *små* har undvikit att fördjupa mig i detaljerna, är de bilder, som vi erhållit, betydligt mera nyanserade än de som står att finna hos våra grammatikförfattare genom tiderna. Man nöjer sig så gott som genomgående med att upplysa om att *liten, lille* i pluralis motsvaras av *små* och att detta i sin tur icke nyttjas i sing. med undantag för n. *smått*. Att sing. *små* långt fram i tiden — i folkmålen ännu — användes om kollektiver brukar icke omtalas.¹

I stort sett har emellertid grammatikerna rätt — eller har fått det med tiden. Vi ser av de föregående översikterna, att svenskan är det nordiska språk, som har hunnit längst på den kompletterande böjningens väg, medan danskan ännu uppvisar betydligt kraftigare spår från den tid, då såväl *liten* som *små* böjdes i både sing. och plur.

Ytterligare en punkt, där bruket av de båda adjektiven går isär, måste emellertid nämnas: såsom första led i sammansättningar är *små* utan jämförelse dominerande. Helt saknas visserligen icke sammansättningar på *lítíl-* i fvn., t. ex. *lítílmenni* 'person av ringa stånd, obetydlig person', *lítíllátr* 'ödmjuk, anspråkslös' m. fl., men det kan icke på långa vägar tävla med *smá-*: *smábarn, smábátr, smáborinn* 'av ringa härkomst', *smáfiskr, smákornótt* 'finkornig', *smákvæmr* 'småaktig, nogräknad', *smálátr* 'sparsam' osv. Från fsv. känner vi icke till något fall av sammansättning på *lítíl-*, men bildningar på

¹ Ett undantag utgör Rydqvist, SSL 2: 463 (1860): »små ... brukas i mask. och fem. sg. endast vid kollektiva ord, t. ex. *små fisk, ved, säd*; men i neutr. utan denna inskränkning, t. ex. *smått folk, traf, groll*».

små- är ingalunda ovanliga; Sdw. upptager *smabarn* (belagt i pl.), *smabol* (d:o), *smabrutin* 'bruten i små stycken', *smabrödh* (koll.), *smabyr* (belagt i pl.), *smadränger* (sing. och pl.), *smafisker* (koll.), *smafäladher* (koll.), *smahärper* (belagt i sing.), *smaiordh* (belagt i sing. och pl.), *smamö* (belagt i sing.), *smapilter* (belagt i pl.), *smapänningar* (belagt i sing. och pl.; »vanl. pl.»), *smasar* (belagt i pl.), *smaskal* (belagt i sing.), *smaskin* (belagt i pl.), *smaskip* (d:o), *smaskipter* 'delad i små lotter', *smastadher* (belagt i pl.), *smasten* (d:o), *smasund*, *smasven* (belagt i sing. och pl.), *smatidh* (belagt i sing.) 'kanonisk timme vid vilken ett mindre antal böner lästes', *smatharmar* (belagt i pl.), *smaping* (d:o), *smathradher* (belagt i sing.), *smavidher* (koll.), *smavigsl* (belagt i pl.); härtill kan läggas ur samlingarna till Sdw. suppl. *smabikare* (belagt i sing. och pl.), *smaboskaper* (koll.), *smadel* (belagt i sing.), *smafughl* (belagt i pl.), *smaqvister* (d:o), *smasidha* (belagt i sing.), *smasild* (koll.), *smaspänne* (belagt i pl.), *smastek* (belagt i sing.), *smatimber* (koll.), *smathiiver* (belagt i pl.), *smaskatter* (koll.).

Först sedan de nya stamformerna *lill-* och dialektalt *liss-* (<*lisl-* <*litsl-*) har utvecklats, har *liten* fått sammansättningsformer: *lillstuga* *lisskulla*, *lillgammal*, *lillebror* osv., men dessa kan på intet sätt tävla med *små-*. Vissa av sammansättningarna på *lill-* förekommer också nästan uteslutande i sing.: *lillbarn*, *lillflicka*, *lillpojke*, se SAOB: L 752 ff. *Små* däremot har blivit ett ytterst flitigt brukat ordbildningselement, en diminutivpartikel, som kan sättas framför allehanda substantiv, adjektiv och verb, *småbarn*, *småtökig*, *småle* — se t. ex. Östergren och jfr Noreen, Vårt språk 5: 384. Förhållandena i nutida danska och norska är analoga, i nyisl. är liksom i fornspråket *små-* vida överlägset *lítill-*.

De frågor, som nu i första hand inställer sig, när man har dessa fakta för ögonen, är: Vad är orsaken till att *liten* i svenskan (och norskan) praktiskt taget har upphört att brukas i pluralis och i danskan har fått sin ställning i pluralis mycket försvagad? och: Varför har *små* i sing. i svenskan alltmera upphört att brukas utanför neutrum men i stället blivit den ensamhärskande pluralformen? Men man kan också uppställa frågorna: Varför har *smått* bevarats i neutr. sing.? och: Varför har komparativen *smärre* bevarats (i sing. och pl.), medan superlativen *smärst* praktiskt taget har försvunnit?

Något spår som leder till frågornas besvarande, finner man icke i den omständigheten, att *liten* och *små* under tidigare språkskeden

(och ännu i neutrum) icke helt täcker varandra utan att *små*—*smar* har en något vidsträcktare användning. Det säger sig egentligen självt, att en gång eventuellt förefintliga semologiska olikheter icke kan förklara genomförandet av en formfördelning som den nusvenska. Det ser alltså ut som om de två adjektiven varit ganska synonyma så långt tillbaka i tiden som vi kan följa dem (jfr fhty. *smāhi*); de »överskjutande» betydelseerna hos *små* skulle alltså vara sekundärt utvecklade.

Ej heller finner man utan vidare någon förklaring i ordens form. Likaväl som man har böjningen *liten* — *den lilla*, borde man ju kunna ha i varje fall best. pl. *de lilla*. Och en sing. *små* är i och för sig icke märkligare och mera stötande än *blå* eller *grå*. Egentligen visar danskan åtskilliga symptom på normal utveckling, när pl. *lille* alltjämt i viss utsträckning är användbar och framför allt när den starka sing.-formen *liden* alltmera har fått vika för *lille*. Obs. också de av ODS upptagna komparationsformerna *lillere*, *lillest*, som visserligen uppges endast nyttjas skämtsamt och i barnspråk.

Förhållandena vid sammansättningar förefaller vid första ögonkastet icke heller att kunna ge några värdefullare fingervisningar. Här är det visserligen fråga om en avgjord olikhet i bruket av *liten* och *små*, men denna är från början knappast knuten till olika numerus. Redan den omständigheten, att sammansättningar på *liti*- icke anträffats i fsv., visar att detta tvåstaviga adjektiv vid sammansättning fick stå tillbaka för det enstaviga och vigare *smar*. Sedan sammansättningsformen *lill(e)*- utvecklats, kan man visserligen ibland iakttaga en växling sing. *lill*:- pl. *små*-, t. ex. *lillebror*: *småbröder*, men olikheten ligger alltjämt väsentligen däri att *små* oändligt mycket lättare bildar första led i sammansättning och i denna ställning ännu i dag gärna brukas i sing. Man säger icke *ett smått barn* men väl *ett småbarn*, icke *en små sak* men väl *en småsak*; jfr vidare *en småbonde*, *en småborgare*, *en småfabrikant*, *en småfurste*, *en smågata*, *en småstad*, *en småstuga* osv. Men å andra sidan har vi gott om sammansättningar med *små*-, som oftast förekommer i pl.: *småanmärkning*, *småbåt*, *smådjur* — även vid de just anförda *småbarn*, *smågata* torde pl. vara vanligare än sing.; jfr för övrigt t. ex. bruklighetsuppgifterna hos Östergren. Redan i fsv. tycks för övrigt sammansättningarna på *sma*- gärna förekomma i pl. och vid kollektiver; detta framgår av

notiserna vid de s. 9 uppräknade substantiven, även om man bör lämna någon marginal för tillfälligheternas spel.¹

Enligt mitt förmenande har vi här en av nycklarna till den nuvarande numerusfördelningen, men den kan icke ensam ge oss lösningen på varför *litol* — *liten* försvunnit i pl. Så långt tillbaka i tiden som vi kan blicka, finner vi pluralformer av *litol* och *smar* sida vid sida utan någon betydelseskillnad — och så länge som man böjde *litol* — *litlir*, hade *litils* pluralböjning alla utsikter att hålla sig vid makt. Småningom inträder emellertid ljud- och formförändringar hos de böjda formerna av *litol*. Medan den starka singularen uniformeras till *liten*, *litet*, får vi i pl. (och i den svaga böjn.) stamformer som *litl-*, *litlsl-*, *litl-*, *litl-*. Härigenom har sammanhållningen mellan *litol-litens* olika böjningsformer nödvändigtvis slappnat, det har kommit en tid, då man har känt sig osäker på hur pluralen till *litol-liten* egentligen skulle lyda. Då har den synonyma, välbekanta pluralformen av *smar* — *små* erbjudit sig. Att detta adjektiv redan i fsv. gärna bildade sammansättningar, singulara men framför allt plurala och kollektiva, bör ha kraftigt bidragit till att *små* blev den alltmera dominerande pluralformen. Att olikheten mellan *liten* och *litl-* känts besvärande visas också av da. *lille* som obestämd form i stället för *liden*.

Om det sålunda är relativt enkelt att besvara frågan om orsakerna till *små's* seger i pluralis, erbjuder utvecklingen i singularis mera invecklade problem. Om känslan för sambandet mellan *liten* och de sekundära stamformerna i pl. verkligen slappats och *små* därigenom segrat, varför har då icke *små* trängt igenom även i den svaga singularböjningen, som ju kom att avvika lika mycket från *liten* som de starka pluralformerna? Och varför har *små*, när det blev allt vanligare i pl. och användes så flitigt i såväl singulara som plurala sammansättningar, likväl icke kunnat hållas vid makt i sin gamla singularis utanför neutrum?

Den första frågan är den besvärligaste, och jag kan icke ge något uttömmande svar på den. Det finns emellertid tecken, som tyder på att de svaga formerna av *små* redan på den tid, då den starka sing.-formen ännu var fullt bruklig, icke gärna brukades. I varje fall kan icke något fornvästnordiskt exempel på svag böjning uppletas med

¹ En tillfällighet är t. ex., att *smapiltter* endast anträffats i pl., medan *smadränger*, *smamö*, *smasven* också är väl belagda i sing.

hjälp av L. Larsson, Ordförrådet, Fritzner, Cleasby—Vigfússon, Gerings Eddaordbok och Lexicon poeticum. Det enda exemplet hos Sdw. (återgivet ovan s. 5) står i rimställning och är därför mindre vittnesgillt, och ett fall som *then smaa skatthen* Vadstena klostets j. b. 32 intager på grund av betydelsen en särställning (jfr ovan s. 5). I nysvenskan finns typen mycket sparsamt, om man bortser från fall som *den små strömmingen* till obest. *små strömming*; jfr ovan s. 6. Redan i gammal tid har sålunda efter allt att döma de bestämda formerna av *liten* varit så gott som ensamhärskande, hur nu detta skall förklaras. Möjligen har typen *þæn sma* från början fått stå tillbaka för typen *þæn litli*, därför att denna representerade en vida vanligare och därför regelbundnare typ av de bestämda adjektivformerna. Den konkurrens mellan *liten* och *små*, som ledde till det senare ordets seger i den obestämda pluralen, fanns sålunda icke i fråga om de bestämda formerna, när växlingen *liten* — *litl-*, *lill-* osv. utbildades. Detta är i varje fall den närmaste orsaken till att *lille*, *lilla* här kunde hävda sig i sing.; i plur. åter har anslutning skett till den starka böjningen, i det att *de lilla* har givit vika för *de små*.

När det gäller att förklara, varför den starka singularen av *små* i så stor utsträckning har försvunnit, har man att överväga, huruvida icke förhållandena vid det pronomina adjektivet *få* kan ha inverkat. Här har vi ju ett adjektiv, som i formellt avseende är så parallellt som man kan begära. Även i fråga om betydelsen visar de båda orden rätt stora likheter, i det att *få* i den vanligaste och segrande betydelsen 'av ringa antal' också uttrycker ett slag av litenhet. Men denna segrande betydelse medför som en självfallen följd, att singularformen försvinner. Såväl i fsv. som i äldre nysv. är mask. och fem. sing. av *far*, *få* ytterst sällsynt — beträffande neutr. *fått* se SAOB: F 1931. Det förefaller mig icke alls otänkbart, att det så vanliga *få*, som redan tidigt får karaktären av plurale tantum, kan ha kraftigt medverkat till att *små* i stor utsträckning har gått samma väg.

Det framgår av den tidigare lämnade översikten, att *små* icke helt utvecklats som en negativbild av *liten* utan att detta adjektiv länge haft — och i viss mån ännu har — en viss användning i sing. alltså icke lika exklusivt avgränsats till ett numerus. Då emellertid detta singulara *små* icke brukas på alldeles samma sätt som *liten*, finner vi här en ledtråd till besvarande av frågan om orsaken till utvecklingen i mask. och fem. sing. Redan i de nordiska fornspråken har,

som nämnts, *smår* — *smar* blivit vanligt i betydelserna 'bestående av små delar eller stycken' och 'finfördelad': *små sill*, *skog* osv., *hacka någon små* o. d. I dessa specialbetydelse fick sing. *små* länge en vidsträckt användning — med *liten skog* avsågs en skog av ringa omfång med *små skog* däremot en småväxt skog, och det har aldrig varit möjligt att **hacka någon liten*. Det är därför helt naturligt, att sing. *små* vid kollektiver o. d. har visat sig äga ganska stor livskraft i jämförelse med plur. av *liten*. Emellertid har det tydligen icke kunnat undgås, att *små* på grund av sin alltmer utvecklade roll av pluralis till *liten* har kommit att framstå som en speciell pluralform. Detta bör så i sin tur vara orsaken till att även de antydda användningarna av sing. *små* alltmer försvinner ur det svenska skriftspråket, delvis med *liten* som ersättare, vilket nu alltså kan användas vid icke-neutrala kollektiver: *sillen är liten*, medan annars andra ord eller uttryck har trätt i stället: *småväxt*, *fin*, (fsv. *smat mjöl*, nusv. *fint mjöl*), *i små bitar* eller *stycken* osv.

Men även om *liten* med tiden har kunnat i viss utsträckning ersätta *små* i betydelsen 'bestående av små delar', fanns det en punkt, där *små* kunde hävda sig alltjämt, nämligen i neutrum. Detta måste hänga samman med att neutr. *litet (lite)* i så hög grad har utvecklats i riktning mot substantiv = 'ringa mängd' och då naturligtvis gärna användes tillsammans med ämnesnamn eller kollektiver, som anger mängdens art oavsett om dessa är neutrala eller icke: *Gemenligen fick Grollen .. mycket litet hafra* Dahlin, Vitt. II. 6: 109 (1740) — se för övrigt SAOB: L 851. *Lite(t) grus* har blivit = 'en ringa mängd grus', *lite(t) sill* = 'en ringa mängd sill'. Då betydelsen knöts till neutr. av adjektivet, fanns det inget hinder för att vid icke-neutrala kollektiver bruka *liten* i samma betydelse som *små*: *liten sill*, *sillen är liten*. Vid neutrala subst. däremot måste den antydda betydelseutvecklingen hos *litet* i hög grad hålla vid liv behovet av ett särskilt sätt att uttrycka betydelsen 'bestående av små delar' o. d. — vid sidan av *lite(t) grus* har man alltjämt behov av *smått grus*.¹

¹ Den enda av våra grammatiker, som uttryckligen framhåller denna skillnad mellan *litet* och *smått* är A. Heldmanns Versuch einer schwedischen Grammatica (1738), ett arbete, som synes mig förtjänt av större beaktande än som hittills kommit det till del. Det heter här s. 109: »Bey den Neutris collectivis, hergegen heisst ... *småt*, z. E. *småt folk*, *grus*; *folket är småt*; etc. denn wenn *litet* bey Substant. collectivis singul. stehet, so ists ein Adverb. und heisst wenig, parum, als: *litet råg*, *litet olja*, ein wenig Öl».

Slutligen har vi frågan varför komp. *smärre* har hållit sig så bra, medan superl. *smärst* fått ge vika för *minst* — plur. *små* borde ju utgöra ett lika gott stöd i båda fallen. Att komparativen bevarats kan — i varje fall till stor del — bero på liknande faktorer som de, som har varit verksamma vid bevarandet av neutr. *smått*, dvs. i och med att *mindre* allt oftare har kommit att brukas substantiviskt i betydelsen 'en mindre mängd', har *smärre* alltmer fått en egen uppgift. Gränserna är dock här vida mindre klara än vid *litet* och *smått*, dvs. *mindre* och *smärre* nyttjas i större utsträckning sida vid sida. *Fiskaren A. fick mindre sill än B.* kan nu betyda såväl att A. fick en mindre mängd sill än B. som att A:s sill var av mindre storlek än B:s. Det sistnämnda kan emellertid också uttryckas med att *A. fick smärre sill än B.* Det heter *A:s grisar är mindre* eller *smärre än B:s*, medan *A. har mindre grisar än B.* är dubbeltydigt — vill man utan att riskera missuppfattning uttrycka, att grisarna är av mindre storlek och icke färre till antalet, kan man använda *smärre*. Detta förlänar *smärre* ett visst existensberättigande vid sidan av *mindre*. Men härtill kommer, att *smärre* alltid flitigt nyttjats som synonym till *mindre*, och redan den höga frekvensen har väl bidragit till att hålla formen vid makt. Mera gåtfullt är varför *smärst* har fått stryka på foten. Vid sidan av *A. fick minst sill* kunde man ju ha behov av ett *A. fick smärst sill*, men faktiskt kan den förra typen användas som motsats till både *han fick mest sill* och *han fick störst sill*, även om best. form (*den minsta sillen*) kanske fattas som den korrektere, när det är fråga om den »smärsta». Det tycks under alla omständigheter vara tydligt, att man i superlativ icke har haft något mera kännbart dylikt behov, utan *minst* har blivit så gott som ensamhärskande. Tänkbart är, att *smärst* på grund av större uttalssvårighet har fått stå tillbaka för *minst*. Den i fsv. inträffade men sedan åter utjämnade övergången till *smäst(er)* kan också tänkas ha genom den sålunda ökade oregelbundenheten i komparationen bidragit till att *minst* fick den starkare ställningen.

När två någorlunda synonyma ord står vid sidan av varandra och en förskjutning i deras bruklighet inträffar, resulterar detta som bekant ofta i att det ena av dem får sin bruklighet ökad på det andras bekostnad. Ett annat alternativ är, att betydelsen differentieras — ett nära till hands liggande exempel erbjuder *mycken* (fsv. *mykil*)

och *stor*, som förr var synonymmer men som sedan alltmera differentierats i en kvantitets- och en kvalitetsbeteckning. Jfr *mycken* (*mycket*), *mera*, *mest glädje* och *stor*, *större*, *störst glädje*. En tredje möjlighet är, att synonymerna fördelar sig efter formkategorier, dvs. att ett slags suppletivböjning uppstår. Hit hör den hos vissa s. k. oregelbundna adjektiv mötande heterotematiska komparationen: *god*, *bättre*, *bäst*. I de flesta fallen är denna komparation samgermansk men i ett fall som *gammal*, *äldre*, *äldst* har den uppenbarligen utbildats senare och endast i de nordiska språken; jfr positiven ty. *alt*, feng. *eald*, eng. *old*. Den rimligaste orsaken till den nordiska särutvecklingen är att adjektivet **alpaR* kommit att sammanfalla med *allr* 'all' — har man att gå ut från växelformen **aldar*, får man räkna med sammanfall med subst. *aldr* 'ålder' (<**aldra*-). Vida originellare är från logisk synpunkt sett den urgamla fördelning efter kasus och numerus, som vi nu bäst känner från första personens personliga pronomen *jag:mig*, *vi:oss*.

Vi har vid granskningen av förhållandet mellan *liten* och *små* funnit hursom ett par fullständigt synonyma adjektiv i sen tid har kommit att fördela sig efter numerus, något som endast tycks kunna tillskrivas formella faktorer. Man jämföre med avseende på resultatet sing. *mycken* (-*et*), plur. *många* : *mycken* (*mycket*) *fröjd* — *många fröjder*. Tidigare kunde *mycken* (*mykil*) böjas i pluralis, ej blott i betydelsen 'stor' utan även i betydelsen 'mången' (se Sdw.), men jämförelsen haltar för så vitt som *mången* bibehållit sin sing.-böjning ogravrad. Vid *liten* och *små* har även en viss fördelning efter genus skett (*smått*), men här har semologiska faktorer varit i verksamhet.

Förhållandena kring nysv. *liten* och *små* är goda exempel på det kända förhållandet, att hög bruklighetsgrad ofta underlättar vidmakthållandet av oregelbundenheter i böjningen. Men de är tillika, som redan antytts i inledningen, exempel på att den mäktiga faktor i språkutvecklingen, som systemtvånget och samhörighetskänslan utgör, alltjämt kan korsas av motstridande tendenser. De utgör, liksom för övrigt i viss mån komparationen *gammal*, *äldre*, *äldst*, exempel på hursom suppletivböjningen icke med nödvändighet är att tolka som ett primitivt drag utan också kan uppkomma på ett långt framskridet stadium i ett kulturspråks utveckling.

SVEN FRIBERG

Från den svenska skrivningen i realskolan.

Följande anteckningar äro gjorda under några år vid läroverk i Norrköping och Stockholm. De framläggas icke för att visa en mängd mer eller mindre kuriösa stavningar, ty detta vore ju skäligen meningslöst. Avsikten är att söka visa, att många felstavningar äro endast skenbart orimliga, att de i själva verket vila på fonetiskt goda grunder. De kunna visserligen icke försvaras, åtminstone icke i en »rättskrivning», men väl förklaras. Detsamma gäller de språkliga nyskapelser, folketyologier m. m., som likaledes insamlats ur rättskrivningar och uppsatser på samma åldersstadium.

Ljud och bokstav.

När barnet lär sig läsa, får det också lära sig bokstävernans namn, *be, hå, ell* o. s. v. När det börjar skriva efter diktamen, kan man få se sådana skrivningar som *kund* (= kunde), *gnast* (= genast). Dessa visa, att *d* uppfattats som tecken för ljudförbindelsen *d + e*, *g* som tecken för *g + e*. Sådana nybörjarfel kunna också pojkar i realskolan göra sig skyldiga till. Jag har utom de nyss anförda antecknat *gjord, måst, ellr, fadrn, hjlte, vnde, bvarar, btraktar* och från en tysk skrivning i klass 2⁵ *gsagt, gmacht*.

Vokaler.

Den ovan anförda skrivningen *vnde* är anmärkningsvärd även i ett annat hänseende. Den kan motsvara en stavning *vende* och visar då, att skrivaren haft svårt att skilja mellan *ä* och *e*. Detta är ju karakteristiskt för bl. a. stockholmaren och östöstgöten. Man behöver inte äga västgötens fina öra för skillnaden mellan ljuden *e* och *ä* för att känna sig illa berörd av sådana skrivningar som *hämsk, hämmans-egare, räsa, knäkt, lädsamt, med äns, skäppare, utsäende, utseände*,

vårtäcken, väckor, vädergällning, väderkvickt, väderlekän, vedertäken, äldgaffel, älande, täthät, gämensam, förlätt, supin. av *förleda* (9 av 32 elever). Den motsatta skrivningen, *e* för *ä*, är ej heller någon ögonfägnad. Jag anför ur mina anteckningar: *best, verst, nett, helsa, herlig, emna, vessa, vegg, fasten, nerbelegen*. Förvirringens höjdpunkt betecknas av skrivningarna *för en* (= förr än), *mer en än*, *mer en än ända* (= mer än en enda). Osäkerheten är, som vi finna, lika stor beträffande såväl kort som lång kvantitet. Ej heller synes härvidlag tryckstyrkan spela någon roll.

Av olika anledningar har *e* blivit *i*. Ett *i* i närstående stavelse har förorsakat skrivningarna *bisinning, pricis, uti i* (= ute *i*), *sillin* (= sillen). Associering med ord som *igen, ifall* har vållat *igentligen, imellan, i mellanåt, imellertid, imot, ihuru*. Otydlig artikulation i svagtonig ställning har orsakat, att *i* ersatts med *e*: *egen* (= igen), *ehop* (= ihop), *förbefart, försegår*.

O-ljudet förvanskas i regel icke. Jag har blott antecknat *stådo* för *stodo*, *ärefull* för *ärofull*, *ånyå* för *ånyo*. Skrivningen *stådo* kan förklaras genom inflytande från infinitivens vokal, *ärefull* kan ha fått sitt *e* i kompositionsfogen från t. ex. *äregirig*, och *i ånyå* har tydligen den första vokalen inverkat på den sista.

Övergången *å* > *o* i skrivningarna *nogot* (= något), *bodo* (= bådo), *begovo, logo* (= lägo), *åsogo* (= åsågo) kan förklaras av inflytande från *o*-ljudet i följande stavelse.

U har blivit *y* i *styga, lyft* (= luft), *kyskbock, gydomlig, yppfinna, avskytit* (= avskjutit) på grund av en oberättigad uppsnyggning (se härom längre fram), i *avbrytna* genom inflytande från infinitiven. Skrivningen *gybben* för *gubben* återgår på ett uttal *göbben*, där talets *ö* ersatts med skriftens *y* i analogi med talspr. *körka*, skriftspr. *kyrka*.

Vid inträdesprövning till 1⁵ i Stockholm återgavs det ur läseboken upplästa »Förr skall denna min rönstav grönska» med »Förr skall det slå ut blad på denna runda stav». Av inflytande från talspråket förklaras också skrivningen *ö* för *u* i *fönnos, på grönd av, det mörkna trädet* (6 av 35), *snörra, hör* (= hur) liksom *u* för *y* i *utterrock, äventurlig, krupa, u* för *ö* i *spurja, furst* (= först), *spursmål*.

Stavningarna *utflukt, mucket, furtio* (= fyrtio) motsvara ett uttal *utflökt, möcket, förti* och bero på att *u* och *ö* i uttalet delvis sammanfalla. På samma sätt äro väl skrivningarna *lunnar* (= lönnar) och *sundersplittra* (= söndersplittra) att förklara.

Konsonanter.

Bortfall av konsonant.

Att en konsonant icke alltid kan hävda sin ställning mellan andra konsonanter utan förintas, bortfaller, är en välkänd företeelse. »Ljudlagsenliga» skulle man alltså snarast kunna kalla följande stavningar, som jag påträffat i skolskrivningar: *blixsnabb*, *frilufsteater*, *fångssätt*, *bekanskap*, *bardom*, *föllde för följde* (ll återger här tjockt l-ljud), *vörnad*, *pingshelg*, *lyckligvis*, *strumlästen*, *förkrymt*, *utdunsning*, *ungå*, *lämligt*, *försklassig*, *skriflig*, *märte* (= märkte), *bekosnad*, *konsverk*, *värntjänsdag*.

Hit höra också *pungt*, *stängte* (= stänkte), *tängte*, *missstängt*, *försängt* och möjligen *sänghåvar* (= sänkhåvar).

I slutljud faller ofta en konsonant. Därav stavningarna *väge* för *vägen*, *endas*, *brantas* för *endast*, *brantast*, som sagt *va*, *hastighet*, *Alexande*. Detta bortfall befordras av en följande konsonant av samma eller besläktad kvalitet: *engelskt te* > *engelsk te*, *inget tempel* > *inge tempel*, *endast tretton* > *endas tretton*, *endast de* > *endas de*, *försikommen*, *undelig*.

En konsonant, som har svårt att bevara sin ställning, är *h*: *bläckorn*, *mänskliget*, *barmhärtiget*, *fräcket* (= fräckhet), *ouppörlig* (jämt *oåpörlig*, *ohörpörlig*). Konsonantinskott förekommer någon gång, såsom då *kamrat* skrives *kambrat*, *magister* > *margister*, *vanor* > *varnor*.

Explosivor.

Det är inte samma *b* i *bana* och *dansbana*, inte samma *d* i *god* och *gods*, inte samma *g* i *trygg* och *tryggt*. Invid tonlösa ljud förlora de tonande *b*, *d*, *g* åtskilligt av sin stämton; de närma sig eller övergå till resp. *p*, *t*, *k*. Spår av denna ljudövergång, som är bestyrkt redan i fsv., påträffas stundom i rättskrivningar:

b > *p*.

Invid *s*: *apsolut*, *danspana*, *pergamentsplad*.

Invid *t*: *snappt*, *utpredd*, *med stor skicklighet plästes*.

d > *t*.

Invid *s*: *stutsa* (13 av 32; dessutom *stuttsa*, *sdutsa*, *studdsa*), *gots*, *vitskepelse*.

$$g > k.$$

Invid *s*: *gärdeskård*, *gärskård*, *krikskär*.

Invid *t*: *brakt* (10 av 34), *lagkt*, *ständikt*, *tryckt* (= tryggt), båt på båt *klider* (= glider), grävt *kropar* (= gropar), *låkt* (= lågt), *anlaks*.

Den uppenbarligen tveksamma stavningen *lagkt* är av intresse. Här har skrivaren tagit hänsyn till både härledningen och uttalet. Han har stavat det *k*-liknande *g*-ljudet med *gk*!

$$ng > nk.$$

Invid *s*: *blekinkska* (= blekingska).

Invid *t*: *fåfänkt*, *intressankt*, *lunkt* (= lugnt), *tunkt*, *tränkt* (= trängt), *tränkt*, *länkta*, *olinksbar* (= odlingsbar).

Den motsatta övergången av *p*, *t*, *k* > *b*, *d*, *g* genom inflytande från angränsande ljud:

$$p > b.$$

Invid *l*: det evinnerliga *blugget* (= plugget), gräddade *blättar*, *multiblicera*, *multiblikation*, *nyblöjda*.

Invid *m*: så att vattnet dem *borlade* (= porlade) om.

Invid *n*: en *binne* (= pinne), tagen från *blogen* (= plojen), sin *blan* (= plan).

Invid *r*: måste *brövas* (= prövas), var *brydd* (= prydd), innehöllo *bräktiga* (= präktiga).

Invid *d*: en mängd *blank* (= plank).

Invid *s*: *Båtsmansbinan* (en del av hamnkajen i Norrköping), *glubsk* (= glupsk), *glubshet* (= glupskhet), *gibsgubbar*, *hopsbändes*, *utsiktsbunkt*, *bisbringa*.

Invid *t*: *knabbt* (= knappt), *djukt*, *september*.

Invid *v*: *klubbvägg* (= klippvägg).

Att *p* förlorar något av sin aspiration mellan två vokaler, visar den underliga stavningen *uppbehälle*, som åstadkoms av två pojkar i en av småklasserna.

$$t > d.$$

Invid *g*: *bragde* (= bragte), *anbragda*, *tillbragd* (= tillbragt).

Invid *l*: *måldid* (= måltid), *stådlig* (= ståtlig).

Invid *r*: därför *dorde* (= torde).

Invid *s*: hade *antänds* (6 av 28), *bildads*, *hindrads*, *glömds*, *sålds*, *sködd* sig, *drisdig*, *hasdig*, *lusdig*, *plödslig*, *törsdig*, *dysdra*, *motsdod*, *åsdad*, *dessdo* (= desto; jämte *dessdå*, *dess då*).

Invid *v*: *använd* var stund.

Invid *p*: *släppdes* (3).

k > g.

Invid *l*: *igelgott* (= igelkott).

Invid *r*: stor *graft* (= kraft), *griget* (= kriget).

Invid *s*: *sgogar*, *gansga*, *bagsida*, *predigstol*.

Invid *t*: *dyligt* (14 av 34), *viktigt*, *klogt*, *flaggt* (= flackt), *sannoligt*, *uppsigt*, *utgläckte*, just *gommit* (= kommit), *sögt* (= sökt), *betragta*, *Albregt*.

Övergången *k > g* efter vokal, som är regel i danskan och undantagsvis förekommer även i svenskt riksspråk (*Svea rike > Sverige*, *bakare > bagare*), har jag funnit i skrivningarna *släckningsförsög*, *älgsteg* (= älgstek) och *högpar* (= högpar).

I många svenska dialekter övergår *p* till *f* framför *t*: *knappt* = *knafft*. Ur en rättskrivning har jag antecknat *köfte* (= köpte). I fsv. förekommer perf. part. *køfter* (Noreen, Altschw. Gr. § 265).

Den gosse, som skrev *hortell*, *mortor* (för hotell, motor), uttalade också orden med samma »tjocka» *t* som i *mortel*.

dt.

En av de allvarligaste anmärkningarna mot nystavningen av år 1906 var, att den påbjöd sådana skrivningar som *rött* (av *röd*), *blött* (av *blöda*), *gott* (av *god*). Detta var ju ett brott mot en annars tämligen undantagslöst tillämpad princip, den nämligen, att böjda ord behålla stammens konsonant framför böjningsändelsen. Denna nyhet har »faktiskt mer än någon annan känts anstötlig och väckt ovilja mot den nya rättskrivningen», heter det också i inledningen till Svenska akademiens ordförteckning 1916. Den som nedskriver dessa anteckningar erkänner, att det alltjämt bjuder honom emot att ändra sådana skrivningar som *rundt*, *vidt*, *högljudt*, *välkändt* till *runt*, *vitt* etc. Ty sådana stavningar förekomma fortfarande ej så sällan, och märk väl i de säkrare, mera reflekterande pojknas skrivböcker. En gosse i 2⁵ frågade också vid en uppsatsövning helt spontant: »Bortfaller *d* i *fruktansvärt*?»

Frikativor.

V-ljudet förlorar sin stämton på grund av närstående tonlösa ljud. Det övergår till *f*. Exempel ur rättskrivningar:

Invid *s*: *hafs djup*.

Invid *t*: *djårft, stråft, gråft, kvåft, halvft* (en kompromissform av samma typ som det ovan anförda *lagkt*).

Ett främre *sje*-ljud kan genom överdriven artikulation förskjutas i riktning mot *tje*-ljud. Skådespelare göra sig ej sällan skyldiga härtill på scenen, skolpojkar någon gång i sina skrivböcker. Hos den senare kategorien har jag endast antecknat ett sådant fel, nämligen *kinka* för *skinka*.

Ett *sje*-ljud uppkommer ofta genom sammansmältning av *s* med ett främre *r*-ljud. Så i *fors, mars, morse*. Därav kunna sådana omvända skrivningar förklaras som *årsa* (= ässja), *tursch* (= tusch).

En förening av *t + j* resulterar i ett *tje*-ljud. Detta ljud tecknas i regel med *k* framför främre vokal. Med detta i minne förstå vi, att *tjänstgöra* kan stavas *tjånsköra*.

L- och r-ljud.

L-ljudet ser man ibland skrivas med *rl*. Det är uttalets tjocka *l*, som på detta sätt återgives. Exempel äro *scharl* (antecknat 7 ggr), *dårlig, dårlkarlar* (inflytande från andra stavelsens *-rl* ej uteslutet), hans *karla* hjässa.

Ett oberättigat *l* kan emellanåt smyga sig in i ett ord: sätta *vårld* på. Associationen med ordet *vårld* har vållat detta *l*-inskott.

Nasaler.

På grund av felaktig association med *nämnt* och andra böjningsformer, där det interkonsonantiska *n* icke uttalas, kan man förledas att skriva *angenämnt, förnämnt, skrämnt, samt, gömnd*.

Ljutförbindelsen *-nd* assimileras vanligen till *nn*, *vind* blir *vinn*, *vinda* blir *vinna*. Medvetandet härom kan förorsaka sådana skrivningar som *andtänts*, gång efter *andan, igend, findska, förtvivland, andvändning, åtminstone*. Det sista är ett särskilt svårt ord (det har ju också få likar i språket). Av 30 elever i 2⁵ skrevo 12 *åtminstone*, 5 *åtminstånde*, 2 *åtminstone*, 1 *åtminstående*, 5 *åtminståne*, 3 *åtminståne*, 1 *åtminstone*, 1 *åtminsonne*.

En övergång *n > m* påträffas emellanåt i skrivningar. Jag har antecknat *glåmta* för *glånta*, *umfågna* för *undfågna*.

Orden *kan* och *kanske* uttalas med olika *n*-ljud. *N*-ljudet i det senare ordet har ungefär samma klang som det *n*-ljud, som ersätter

-*rn* i *barn*. Det är det omedelbart följande *sje*-ljudet, som vållar, att artikulationsläget förskjutes uppåt och *n*-ljudet får en kakuminal klang. Därav förklaras väl den två gånger anträffade skrivningen *karnse*.

Språkliga företeelsers avspeglning i ortografin.

Assimilation.

Exempel på assimilation påträffas emellanåt i skolskrivningar. Vanligast är den regressiva: *fradga* > *fragga*, *glödga* > *glögga*, *ledsamt* > *lessamt*, *ryktbar* > *ryttbar*, *artilleri* > *attilleri*, *vaktparaden* > *vapparaden*, *pekpinnen* > *peppinnen*, *vårt land* > *vått land*. Den progressiva är sällsyntare: *lindar* > *linnar*, *vilddjur* > *villdjur*, *mildväder* > *millväder*.

Glidljudsinskott.

Då två vokaler mötas, uppstår som bekant stundom ett glidljud emellan dem, en konsonant, som förmedlar övergången genom att slå en brygga mellan de båda sonanterna. Så har av äldre svenska *leon*, *loe*, *moen* blivit nysv. *lejon*, *loge*, *mogen*. Det på samma sätt ur *snöa* uppkomna *snöga* användes av både Bellman och Tegnér men har ej accepterats av riksspråket. Även i skolskrivningar kunna liknande bildningar dyka upp. Jag har antecknat *rovad* (= road), *ovansenlig* (= oansenlig), *fijol*, *milijon*, *skyjar* (= skyar), *Orient* (= Orient).

Metates.

Åtskilliga fall av den svårförklarliga ljudomkastning, som går under namnet metates, har jag funnit hos unga skribenter. Se här några: *barkats* > *barkast*, *lämnats* > *lämnast*, *sålts* > *sälst*, *anlagts* > *anlagst*, *tätast* > *tätats*, *smutsar* > *smustar*, *till sist* > *till sits*, *prydnadsväxter* > *prydnast-*, *psalm* > *spalm*, *experiment* > *expirement*, *amiral* > *amrial*, *slottsruin* > *slottsurin*, *kanal* > *kalan*, *bjälklag* > *bläjklag*, *institution* > *instutition*, *register* > *gerister*, *bevågen* > *begåven*, *Harald* > *Harlad*, *Kajsa* > *Kasja*, *Oslo* > *Olso*, *Asien* > *Aisen*.

Kontamination.

Mycket stor är listan på kontaminationer. Ett urval presenteras här jämte de ord och uttryck, varur dessa nyskapelser framgått:

ansjovis + fisk = ansjovisk, ansjofisk.

aderton + arton = arder-ton.

läxa + lektion = lextion.

pulpet + kateder = pulpeder

reumatismen + reumatisten = reumatistmen.

Kaliforniska viken + Kaliforniska bukten = Kaliforniska vikten.

mönstergiltt + giltigt = mönstergiltigt.

närbelägen + närliggande = närbeliggande.

förekommer + försiggår = försigkommer.

sannerligen + sannolikt = sannorlikt.

spetsfundig + fyndig = spetsfyndig.

speja + spionera = spejonera.

skörd + bärgning = skördning.

talrikare + rikligare = talrikligare.

öde + övergiven = ödegiven.

öppenhjärtig + hjärtlig = öppenhjärtlig (12 av 20 i 5⁶).

förr + förut = förrut.

förenkla + underlätta = förlätta.

taga till vara + taga vara på = taga till vara på.

umbära + undgå = undbära.

urskilja + skönja = urskönja.

genomskådad + avslöjad = genomslöjad.

Det *stundas* en ny dag. Vi gjorde oss *i beredskap*. De medel, som *stå* oss *till hands*. Stolarna lågo *omkullvälpta* på golvet. På stranden *funno* vi en *omvälpt* båt. Säden *slages ned* av regnet. Sådan den *ter sig ut*.

Analogibildningar.

Formerna *brädor, klädor, fruktor, hustror*, som förekommit i uppsatser på lågstadiet, kunna förklaras genom inflytande från de många substantiv, som i pluralis ändas på *-or*. *Brädor* är ju för övrigt den regelrätta pluralformen till *bräda*, som torde vara den vanliga singularformen i stora delar av Sverige. *Klädor* förekom i förbindelsen *kängor och klädor, fruktor* i uttrycket *blommor och fruktor* och hade alltså påverkats av en föregående plural på *-or*. För *hustror* kan hänvisas till sådana feminina pluraler som *flickor, kvinnor*.

Örona är en numera även i skriftspråket förekommande pluralform vid sidan av *öronen*. Men att med en pojke skriva *örona* är trots analogien *näsorna, pannorna* ännu ej tillåtet.

Med *bre*, *bredde*, *brett* som förebild böjer man *se*, *sedde*, *sett* och *förse*, *försedde*, *försett*, varvid de svaga imperfektformerna dessutom ha ett stöd i participerna *sedd*, *försedd*.

Det var lätt att skriva *det anfallda villebrådet*, då det ju heter *befalld*, *anbefalld*, och *den insugade luften*, ty man säger ju *den inpumpade*.

Man säger gärna *stå*, *stog*, ty det heter ju *slå*, *slog*, men skriver man *stog* i en skolskrivning, får man bock i kanten.

Formerna *stötto*, *mötto* förklaras väl av inflytande från starka pluralformer av typen *bröto*, *knöto*. Att vokalkvantiteten ej överensstämmer, betyder mindre.

Adverbena ändas ofta på *-t*: *endast*, *rättvist* o. s. v. Med dessa som mönster ha *naturligtvis*, *delvis* ombildats till *naturligtvist*, *delvist*.

Folketymologier.

En flicka från enskild undervisning, som 1933 undergick skriftlig prövning för realexamen vid Norrköpings läroverk, kallade sig på sina skripta för *prövatist*. Det visade sig, att hon skrivit detta på fullt allvar. Hon skulle *pröva* och ansåg sig därför vara *prövatist*. Detta är en typisk folketymologi, en »naiv omstöpning av ett ofolkligt ord, som felaktigt anslutes till något kändare» (O. Östergren). Man ersätter främmande, obegripliga namnelement med mera begripliga. *Klingspor* kallades i en uppsats *Klingsborg*, i en annan fick *Adlercreutz* sitt namn ändrat till *Adelcreutz*.

Andra exempel från skolskrivningar:

assiett > *assistett* (jfr *assistera*).

bittida > *bittidag* (tidigt på *dagen*).

kungöra > *kunggöra* (»*kungen* gör veterligt»).

mustasch > *munstasch*.

placera > *platsera* (anvisa *plats*).

samfärdsmedel > *snabbfärdsmedel*.

träckla > *trädkla* (sy med *tråd*).

virrvarr > *virrvarv*.

vårdkasar > *vådkasar*.

åtminstone > *åtminstående*.

Hyperfina förändringar.

»Höken grep sparven med *klornen*», skrev en pojke i en uppsats. Han vågade inte skriva *klorna*, ty han ansåg detta vara en talspråks-

form lika väl som *benä*, som ju i vårdat skriftspråk återges med *benen*. Man säger *blommit* och *stormit* men skriver *blommigt*, *stormigt*, man säger *grann*, inte ett *grann* men skriver *grand*, inte ett *grand*. Därav dras den slutsatsen, att man bör skriva icke *kommit* utan *kommigt*, icke *noggrann* utan *noggrand*. Andra sådana »hypersvecismer» äro *andvändning*, *kundskap*, *skildnad*, *gårdvard* (antecknat 4 ggr. Förekom även i äldre nysv. Hellquist, Etym. ordb.), *fridhet*, *i gård* (= i går), *portföljd*, *engelskman* (ej ovanligt), *utländning*, *Falund*, *Lindköping*.

Denna strävan efter »korrekthet» har tagit sig ett underligt uttryck i skrivningen *oppför* (= offer).

Oberättigat vokalinskott har ägt rum i *Eugypten* (jfr Europa), *eukvator*, vokalbyte i förskönande syfte i *bysksnår*, *dynig* (= dunig), *gydomlig*, *natyrligtvis*, *byro* (= buro), *tvynghna*, *signa* (= segna) *ned*, *lättjofullt*, *föromål* (jfr göromål).

Hit kan måhända också föras den dekorativa stavningen *Växjö*. Av 33 elever i 2⁵ skrevo 8 *Växjö*, 19 *Växsjö*, 1 *Växjiö*, 2 *Växö*, 3 *Väcksjö*.

GÖSTA LANGENFELT

Ystad i Skåne.

Namnet *Ystad* har hittills inte utretts på ett fullt tillfredsställande sätt, vilket också utsagts av Hellquist i Svensk Etym. Ordbok och bevisas av de många alternativa tolkningarna. De första skrivningarna av namnet under medeltiden är:

Viiſtatha (Yſtathae) 1244 (i *Annales Lundenses*, utg. E. Jørgensen, Köpenhamn 1920: anno (1244) ituri erant rex Ericus et dux Abel Rævaliam et uenientes ... reuersi sunt); *domus ystaensis* 1280; *in Yſtath* 1285; *in Yſtathae* 1289; *in Yſtath* 1299; *Ystad* 1299; *Ystad* 1303; *Villa ystade* 1303; *Yſtath* 1334; *Wſtede* 1401, se Brieskorn, Bidrag till den sv. namnhistorien II 30 (under Brunsberg; tyskt dokument); *Capitulum Yſtedis* 1410?, *ibid.* 121.

Adolf Noreen (*Spridda Studier* III 88) antager, att namnet »kanske» kommer från (den höglänta) socknen *Öja* (*Öyia*, senare *Ye*) 2 km. n. om Ystad. Jöran Sahlgren tolkar det av *y(R)*, = idegran: »idegransstället». Hj. Lindroth har utförligt behandlat namnet i Ystads Fornminnesförenings Minnesskrift 1907—17 och därvid avvisat Sahlgrens förslag såsom ej fotat på reallt underlag. Noreens — liksom Wigforss' och senare även Sahlgrens samt J. Palmérs (i *En Bok om Skåne* (1936) I 126) — förslag att härleda namnet ur *Öja* får också underbetyg av Lindroth på rent ljudhistoriska grunder: *Ye*, som är belagt från 1700-talets början (1706: *Ya* eller *Ye*), kan ej transponeras till medeltiden i strid mot annan medeltida ljudutveckling. Eilert Ekwalls förslag (cit. hos Lindroth), att *stad* haft huvudtrycket och att *Öye* därför snabbare utvecklats till *ye*, skänker Lindroth ej vidare uppmärksamhet. Själv ansluter sig Lindroth till Steenstrups antagande, att *Ystad* är en skrivning för *Istad*, varvid det hänvisas till det danska *Isted* och förmodas, att bakom *y* döljer sig *i* i en samman-

sättning med *Is-*, t. ex. *Isman*, *Isleif* o. s. v., eller rent av en kortform därav: *Ise*. Dock anser Lindroth, att även denna väg till namnets tolkning är synnerligen oviss, även om man antager, att bokstaven *i* på lågtyskt medeltida maner skrivits *y*. Detta finner Lindroth emellertid också tvivelaktigt. Slutligen har Axel Lindqvist (NoB 1924, 59 ff.) sökt förklara namnet som en falsk upplösning av *till *Lystad* (»till orten med läskydd»), utvecklats till *till Ystad*, eller av **i Hystad* (*hy* av fisl. *hiú* eller *hy*, folk), vilket utvecklar sig till *i Ystad*. Den sista tolkningen, som jag 1936, oberoende av Lindqvist, framlagt privat, avvisades obarmhärtigt av Sahlgren.

Ett första led i kritiken av den av flertalet omfattade tolkningen är, att namnet *Öja* alls inte utretts. Såsom ovan nämnts, är *Öja* en socken 2 km. n. om Ystad (d. ä. kyrktrakten, men hela socknen är f. ö. till arealen mycket liten). Den ligger högt på backar. Att *Öja* ej kan betyda *ö* eller *ön* är säkert, för så vitt man inte räknar med att *ö* kan ha samma betydelse som *holme* i »skogsholme», men detta är föga troligt i detta fall. Kyrktrakten kan ej ha varit omfluten, även om man räknar med att Fylan (= Nybroån) och (den ända till 1890-talet existerande) ån genom Ystads samhälle i viss mån kunnat begränsa den. Någon sammanflytning av dessa åar i forntiden är geologiskt sett oantaglig. Dessutom brukar ej ren landsbygd, även om den på en större areal kringflytes av två åar, kallas *ö*. Vad *Öja* än kan betyda, är denna form, eller *ye*, *ya*, snarast att tolka som »invånarna på stället *x*» (d. v. s. ortens ursprungliga namnform). *Öja* är utan tvivel ett toponymikum. Att bönderna i *Öja* kunnat använda hamnläget Ystad som hamn — och säkerligen gjort det — är högst antagligt. Men då man ej kan antaga, att detta redan omljudda namn skulle ha kunnat undergå nytt omljud genom en *-ia-* eller *-jan-*avledning, vilket skulle haft **yar* till resultat, är denna väg ej heller framkomlig. Man får nog anse existensen av *Öja* (*Ya*) och *Ystad* i så närbeläget geografiskt grannskap som en ren tillfällighet.

Det finns dock en annan och säkrare väg till lösning än de hittills anförda. För att klarlägga den böra några arkeologiska och geologiska fakta anföras. Johan Jönsson har i »Flygsandsfältet vid Ystad» (Ystad 1934) påvisat, att man i strandvallen (»jären»), som löper längs kusten, och i förbluffande nära sammanhang med den funnit stenåldersboplatser. Johansson antager, att dessa ej varit av konstant karaktär, utan efterlämnats av personer, som haft stadigvarande

boplatser högre upp på landbacken. Detta är blott ett antagande, och man kan kanske förmoda, att stenåldersmänniskorna i allmänhet var nomader. Enligt tidn. Arbetet (8.9.1938) har amanuensen Vifot i Lund utgrävt ett 4.000-årigt gravfält i Vemmenhög nära Ystad, och densamme anser, att kusttrakten Trelleborg—Ystad varit kontinuerligt bebyggd från stenåldern till järnåldern. Människornas bosättning i heden tid i Ystadstrakten kan sålunda ej sättas i fråga.

Om sjökortet över Ystadstrakten studeras, märkes ett triangelformat grund vid Ystad. Övervattensrester av detta grund finns än idag (vid lågvatten), den s. k. *Engelska bron*, som faktiskt var Ystads äldsta hamn. Ingenjör Olof Hagander, Ystad, med vilken jag samarbetat och som framkastat tanken på att *ut-* skulle döljas i Ystadsnamnet, har brevledes förfrågat sig hos prof. Hadding i Lund rörande denna överspolade uddes historia och fått veta, att den med största sannolikhet existerat i övervattensläge i icke alltför avlägsen tid. Hadding stöder sin åsikt på grundens nuvarande utseende, som betecknas som det hos en typisk, av havet utjämnad rullstens- eller sandås. Det är alls inte ovanligt, att havet eroderat och utjämnat kusten; däremot har han framhållit, att man inte bör räkna med någon landsänkning, eftersom teorien härom ej är helt godtagbar för geologerna. Att havet i sen historisk tid ätit sig in i landet längs Östersjöns kuster är ett faktum, som man bör räkna med.¹

Berlinarkeologen Carl Schuchardt har i en studie över Vinetalegenden (1925) identifierat Vineta med Jomsborg, som han förlägger till nordspetsen av ön Usedom. Än idag betecknas på de tyska amiralitetskartorna den s. k. Peenemünder Haken som en långsträckt och grund bank, som går i en båge upp mot ön Ruden, vilken i äldre medeltid var i landfast förening med Usedom. Detta grund är, anser Schuchardt, läget för Jomsborg, som också förlägges dit av ett av de äldsta kartverken. Jomsborg återkommer flera gånger i sagorna, men efter år 1000 blir det tyst om Jomsvikingarna. Danske kungen Magnus den Gode anfaller Jomsborg någon gång mellan 1042 och 1047. Då äro vänderna herrar i staden. Ännu 1075 omnämner Adam av Bremen staden såsom blomstrande. Enligt Saxo hade den danska ungdomen omkring 1090 tvingat Jomsborg att utlämna förbrytare och sjörövare.

¹ »Engelska bron» är kraftigt markerad till utsträckningen ännu på Buhrmanns karta över Ystad 1684. Se Langenfeldt, Ystadbygden i litteraturen. Ystad 1936, s. 17.

Under danske kungen Erik I:s regeringstid (1095—1103) belägrade denne regent staden och intog den, varefter den uppgått i eld och lågor. Nästa gång en dansk konung härjar i vundernas land, går han mot *staden* Usedom och far därefter till Julinum, som här ej kan betyda annat än Wollin (d. v. s. under kung Nils 1104—34). När missionären Otto från Bamberg mellan åren 1123 och 1128 ett par gånger besöker trakten, talar han ej om någon stad: den har försvunnit. Dessa hafföar har under seklen starkt utsatts för havets stormar och vattenmassor. Under 1300-talets första decennium härjas Rügen och Ruden av svåra stormfloder, som borttrycker kyrkor och hus och även sliter loss landmassor, så att nya sund uppstår. Nu menar Schuchardt, att en liknande katastrof någon gång på 1100-talet hänt nordspetsen av Usedom, varigenom terrängen för Jomsborg kommit under vatten. Från Nordsjön berättas om enahanda härjningar av havet längs engelska syd- och ostkusten: städerna Dunwichs och Cromers ständigt skeende rasing och Winchelseas förstörelse under 1100- och 1200-talen genom ideliga springfloder, men dessa tillhör ju ett annat vattenområde, varför en påminnelse härom endast lämnas.

I mitten av 1800-talet utgrävdes staden Ystads nuvarande hamn. Vid muddring fick man upp stubbar och trädrötter av anseelig storlek, något som antecknats av Bruzelius i hans »Fynden i Ystads hamn av 1868—70», fynd vilka tillhör en geologisk period tidigare än de första mänskliga bosättningarnas. Men Bruzelius nämner där även, att »enligt en gammal tradition skulle staden Ystad varit belägen i närheten av nämnda brygga (d. v. s. den tidigare omtalade Engelska bron) och först sednare flyttad till dess nuvarande plats». Samma tradition återkommer i de flesta äldre beskrivningar över Ystad. Detta fastland, vars existens Hadding anser vara möjlig, har skjutit ut i havet som en udde och den hamn, som där anlades, måste ha haft ett synnerligen förmånligt läge, relativt skyddad som den var av uddarna vid Kåseberga och Abbekås. Det är att märka, att skånska sydkusten från Simrishamn till Trelleborg saknar hamnar utom just den i Ystad. Trelleborgs hamn är dessutom av sämre beskaffenhet, vad de naturliga förutsättningarna beträffar. Hamnläget på den utskjutande landremsan måste snart ha observerats och nyttjats av tidens fiskare och sjömän.

Namnet på en sådan hamn kan tänkas ha varit i modern form **Ytterhamn* eller snarast **Yttersthamn* och i äldre nordisk tid **ytarst-*

stæ. Men superlativen ytterst (*yttarstr*) uppträder i fvno. också som *yztr*, *ýztr* (Noreen, Aisl. u. Anorw. Gr. § 431). Noreens Aschw. Gr. upptager § 466 *úttarster*, men »gew. analogisch *yttarster* oder *yttarster*», varav det sista blir *yttarstr*. Man bör medge, utan svårighet, en tal-språklig östnordisk superlativ **ytstr* även här, — jfr ib. § 469 »agutn. *yfrstr*» (av *yfre*). Vi skulle då få ett ortnamn **ytersti stad*, eller **yterst-stæ*, **ytstæ*, *ystæ*, *ysta(d)*.

Liknande användning av *ut-* går igen i *Out Newton* (Smith, East Riding of Yorkshire, EPNS XIV 19) och *Owthorne* (ib. 28, där danska paralleller på *Ut-* anföras: komparativen *Uder-Bjærgum*, positiven *Udby*, *Ude-Sundby*). Otvivelaktigt finns ännu många flera danska namn av denna typ, men jag har ej varit i stånd att nyttja Stednavneudvalgets samlingar. Vad Sverige beträffar, nämner Hellquist i Ortnamnen på -by (s. 52) flera superlativt bildade namn på ställen. *Nolsterby* (Börstil sn, Uppl.), 1547 *Nolestebij*, 1600 *Norrestabij*, av *Nordha(r)sta by*; *Yttersby* i samma socken ser H. som utgående från **Ytarsta by*; mellan dessa ligger *Mällby*, som skänker ytterligare tilltro till antagandet; (s. 53) *Mästerby* på Gotland av forngutn. *Mestaby*, av *mest* = störst; *Främsteby*, Vena sn, Sevede hd, Kalmar län, innehåller »främst». Dessutom påpekar H. *Istaby*, Mjällby sn, Blekinge, som han försiktigt antar utgå från *yzter*, — detta styrkes f. ö. av *Mjällby*, av **Micedhilby* (G. L.), — och hänvisar till SOÄ IX: 2, 64—65 *Istorp*, 1403 *Istatorp*, 1465 *Ytzstatorp*, 1546 *Ystat.*, 1558 *Ysta*, 1583 *Yst.*, 1654 *Yst.*, 1691 *Ytstat.*, vartill SOÄ fogar: förra ledet en mot isl. *yztr* svarande fsv. superlativform *yzter* 'ytterst'. *i* i stället för *y* beror på vg. dialekt. Andra ortnamn, som man kan misstänka för att innehålla samma superlativ, är *Ystad*, by i Östra Stenby sn, Östkinds hd, Österg. l.; *Ystebo*, by i Dannäs sn, Västbo hd, Jönk. l.; *Ysteröd*, gård i Skee sn, Vette hd, Göteb. l. (vartill Rosenberg fogar: tillhör Strömstad). Jämförelser med det norska materialet föranleder denna uppfattning om härledningen.

Genom Svenska ortnamnsarkivets benägna medverkan kan jag meddela följande äldre namnformer för det listerska *Istaby*, (varav ingen från medeltiden): 1583—84 *Isterbj*, 1591—92 *Istebje*, 1595—96 *Isterbje*, 1604—45 *Istibje*, 1612 *Istebje*, 1633—34 *Istebye*, 1642—46 *Isterbye*, 1651 *Istebye*, 1658 *Ista*, 1673 *Istabj*, o. s. v. Jordeboksformerna med *-er* liksom förekomsten av *Mjällby* (av **Micedhilby*) ger, så vitt jag förstår, Hellquist rätt i hans antagande. Jfr nedan

de norska namnens serie: ytterst, mellan, innerst. Vad *-i-* beträffar, torde man få antaga samma förhållande som i fråga om det västgötska *Istorp*. Ortnamn på *ytt-* uppgå till 105 st. i Rosenbergs lexikon.

Naturnamn innehållande *ytt-*, t. ex. *Yttersjön*, *Ytterskär*, *Ytterö(n)*, är talrika och spridda över nästan hela det svenska området.

Superlativen ingår i ortnamnen *Ytterstfors*, Byske sn, Västerb. l., och *Ytterstmark*, by i Sävars sn, Västerb. l., och i följande naturnamn, som alla är att söka i Norrland.

Ytterstberget (*Ytterstbgt* ek), berg, Älvsby sn o. tg, Norrb. l.; *Ytterligare* tvenne *Ytterstberget* anträffas i Norrl.;

Ytterstgrundet [ek],¹ ö, Nederluleå sn o. tg, Norrb. l.;

Ytterstholmen, flera, i Norrl.;

Ytterstlandet [ek], ö, Neder-Kalix sn o. tg, Norrb. l. (*Ytterstlandet* G 37 (1896).);

Ytterstjärnen (*Yttersttj.* G 35 (1892)), sjö, Arvidsjaur sn o. lpm. tg, Norrb. l.;

Yttersträsket [ek], sjö, Råneå sn o. tg, Norrb. l. (även på andra håll i Norrland);

Ytterstvattnet (*Ytterstv.* G 68 NV (1907)), sjö, Ragunda sn o. tg, Jämtl. l.;

Ytterstön [ek G 37] (1896), ö, Nederluleå sn o. tg, Norrb. l.

De är alla historiskt unga och har ej undergått den nötning, som jag förutsätter för det skånska namnets vidkommande. Men de har sitt intresse ur namnbildningens synpunkt, en folklig namnbildning som varit produktiv även i sentida generationer, då de norrländska markerna koloniserades.

Motsatsen: *inner-* och *innerst-* representeras av åtskilliga namn på *Inner-*, *Inre-* från skilda delar av Sverige (*Innerberget*, *Innerbäcken* o. d.) samt av följande norrländska namn på *Innerst-*:

Innerstberget (*Innerstb.* kG 43 Jörn SO), berg (i kartbladets V del), Jörns sn, Skellefteå tg, Västerb. l.;

Innerstgrundet (*Innerstgr.* G 37 SO (1928)), ö, Nederkalix sn o. tg, Norrb. l.;

Innerstholmen, ö, Norrfjärdens sn, Piteå o. Älvsby tg, Norrb. l. (*Innersth.* G 44 (1900).);

Innerstliden [G 56 SV] (1911), skog, Degerfors sn o. tg, Västerb. l.;

¹ Förkortningar: ek = Ekonomiska kartverkets karta. G = Generalstabens topografiska karta. kG = konceptblad till generalstabskartan. glk resp. bglk = geologiska kartan resp. beskrivningen till dens.

Innerstmyran (*Innerstmyr.* ek), myr, Älvsby sn o. tg, Norrb. l.;
Innersttjärnen (*Innersttj.* G 35 (1892)), sjö, Arvidsjaurs sn o. lpm tg, Norrb. l.;

Innersträsket (*Innerstr.* kG 44 NO) sjö, Norrfjärdens sn, Piteå o. Älvsby tg, Norrb. l.

Andra superlativa bildningar bland naturnamnen är:

Översten (*Öfversten* ek), sjö, Överkalix sn o. tg, Norrb. l.;

Överstlandet (*Öfverstlandet* ek), skog, Överkalix sn o. tg, Norrb. l.;

Överstvedjan (*Öfverstvedj.* ek), svedja, Neder-Kalix sn o. tg, Norrb. l.;

Översttjärn (*Öfversttj.* G 81 (1921)), sjö, Idre sn, Särna o. Idre tg, Kopp. l.;

Översttjärnen (*Öfversttj.* G 79 NO (1916)), sjö, Tuna sn, Medelpads v. doms. tg., Västernorr. l.;

Översträsket (*Öfversträsket* ek), sjö, Råneå sn o. tg, Norrb. l.;

Översträsket (*Öfverstr.* G 29 (1892)), sjö, Råneå sn o. tg, Norrb. l.;

Överstvattnet (*Öfverstv.* G 54 (1907)), sjö, Bodums sn, Fjällsjö tg, Västernorr. l.;

Österstvattnet (*Österstv.* G 68 NO (1906)), sjö, Multrä sn, Sollefteå tg, Västernorr. l.;

Västerstvattnet (*Västerstv.* G 68 NO (1906)), sjö, Sollefteå o. Multrä sn, Sollefteå tg, Västernorr. l.;

Nordesttjärnen (*Nordesttj.* G 46 (1903)), sjö, Frostvikens sn, Hammerdals tg, Jämtl. l.

Bland uppteckningarna från Mora sn i Kopparbergs län har amanuensen Helge Lindberg hittat ett par namn: *Hemdertjärn* = Väster-tjärn, Öst i tjärnen. Uttal: *ɛ̃mdærtsɛ̃n* Nu. (ej Fä.) Bror Lindén 1933; och *Hemmet* l. »Hemmersta» *Bryttjärn*, den östligare av Bryttjärnarna, Ö Rimustjärn; = Östra Bryttjärnen. Uttal: *ɛ̃mæst brɔ̃jtsɛ̃nan* Bror Lindén 1931 (= G 103, kG 103 SV: Rimustj.). Det är enligt Lindbergs välgrundade mening att förstå som den »hemre» resp. »hemmersta» tjärnen, tjärnarna som ligga 'närmare' resp. 'närmast hem till byn'. Ett gammalt isländskt exempel är *Ondurd Eyrr* (*Eyrbyggja saga*, ed. Gering 1897, s. 15), det främre Eyrr.

Ännu mera övertygande för min tolkning är de talrika norska exemplen på namn av denna typ. Det bör därvid hållas i minnet att tjänstemännen, som antecknade namnformerna, om intet annat var skolade i danskt kanslispråk, varför ortnamnsformer i Norge och Skåne ofta

måste ha samma bevisvärde. Ryghs Norske Gaardnavne ger åtminstone följande säkra belägg.

Ytrebakke. 13. 160. »Kaldes *y'sstebak*», vilket antyder ytterst, ty jämför bland de följande. — *Slyngstadli*. 13. 167. »Kaldes *y'ssthajinn*» och jfr *Fagerli*. »Kaldes *i'nnsthajinn*». — *Tandsted ytre*. 13. 143. »Kaldes *y'sstoggaren*». — *Ytresæteren*. 13. 135. »Udt. *y'ssætra*». Det fanns här bredvid *Ytter Setter* (1666) *Fremre sæteren* (*Fremste Setter* 1666, *Fremmer Setter* 1723) och *Indresæteren*. — *Ystaas*. 11. 488. Uttal *y'sstāos*. *Ystaus* 1380. Av *ýzi(i)áss*, den yttersta åsgården, bredvid *Nestaas*, den nedersta åsgården. — *Ystebrod*. 10. 79. Uttal *y'sstebro*. Former som *Østebroddin*, *Østebroden*, *Østbraud* 1567, men *Ystebrodt* 1606 och nuv. uppslagsnamn 1610, 1616. Av *ýztabraut*, den yttersta delen av en ursprunglig gård *Braut*. Både superlativen *Yste* och förra ledet *Mid-* (i *Midbrod*) tyder på tidigare existerande *Instabraut*. — *Ystebø*. 9. 311. Äldre former med ø från 1594. Av *ýztibær*, den yttersta gården; 10. 271. Äldre former *Ystabø* 1293, 1427. Av *ýztibær*, den yttersta gården. 1427 års biform *Minzstauollir* är *Minstivollr*, »den mindste Vold.»; 11. 412. *Ystabø* 1427. 1463. Av *ýztibær*, den yttersta gården. — *Ystehede*. 1. 203. i *Ystaheddom* 1427. i *Ystaheide* 1494. Av *ýztuheidar*. Gården ligger närmast *Iddefjorden*, alltså längst ute av gårdarna *Heidar*. — *Ystefjordet*. 8. 208. Uttal *y'sstejóri*. Av *ýztagerði*. Dock antages den ej härstamma från medeltiden. — *Ystenes*. 11. 464. Uttal *y'sstanes*. Äldre former *Østenes*, men *Ystenes* 1563. Av *ýztanes*, den yttersta näsgården. Likaså 13. 190. — *Ysterud*. 1. 169. Gårdnamnet, av 1593, från *ýztaurud*, den yttersta röjningen. — *Ystgaarden*. 15. 209. Uttal *y'ssgålen*. *Ystgaard* 1668. Även *Nordgaard* finnes (och ett svunnet *Melgaard*). — *Ysthus*. 9. 304. Äldre *Østhuus* 1594. Av *ýztahús* eller *ýztuhúsar*, de yttersta husen. Uttalet *y'stús* visar, att namnet ej har med *öst-* att göra. — *Ysti*. 15. 37. Uttal *y'ssti*. *Ydstedt* 1590. *Ysti* 1610. *Ydstie* 1723. Av *ýzta øy*, den nedersta (yttersta) ön. — *Ystines*. 15. 34. Sammansättning med föreg. — *Ystmark*. 15. 235. Uttal *hy'ssmarka*. Bland äldre former *Østmorck* 1559. Av *ýzta mørk*, den yttersta gården M. — *Ystnes*. 16. 352. Uttal *y'ssnése*. *Ystnes* 1567. Ligger ytterst på ett näs. — *Ystiland*. 14. 114. Uttal *y'ssslannen*.

Därjämte sammansättningar med komparativer såsom *Yterli*, *Ytermoen*, *Ytrabæli* (alla äldre former), *Ytredalen*, *Ytrefjord*, *Ytreland*, *Ytrelien*, *Ytreneset*, *Ytrestølen*, *Ytrevik*, *Ytrevold*, *Ytrevær*, o. s. v.

Rygh anger för följande namn annat ursprung: *Ytterstad* 16. 299. Uttal *y'sta*. Äldre former *Wtterstad* 1567. *Ytterstad* 1610, 1614, 1661. *Yttrestad* 1723. Finns även i Onse och V. Moland. Namnet härledes från personnamnet *Upyrmir* eller från älvnamnet *Ytra*; gården ligger i Nordlands amt. Såvitt jag förstår, bygger Rygh detta på de äldre formerna, som bevarat *ytterst-* eller *ytter-* samt på det moderna uttalet *y*. (Jämför de andra norska namnens uttal.) De norrländska namnen, som innehåller samma element och likaledes är förlagda till relativt sent kolonisationsområde, samt det förhållandet, att enligt Adolf Noreen superlativen kunde uttalas både *yztr* och *ýztr*, ger vid handen, att Ryghs sökande efter en annan grund än »ytterst» inte förefaller övertygande. Men i detta sammanhang förtjänar framhållas, att långt *i* i den moderna skånska dialekten i Ystad har en dragning åt *Viby-i*, sålunda med en viss *y*-nyans. Å andra sidan är ljudet *y* i det lokala, moderna uttalet av det skånska namnet Ystad kort och att identifiera med *y* i verbet *ysta*, fastän stadsnamnet har akut accent.

När nu havet eroderar och sköljer över hamnlaget vid den skånska kusten, flyttas stället *under samma namn* längre upp på landbacken. Denna förklaring ger en osökt lösning av uppgiften i den gamla traditionen och namnet Ystad. Och för härledningen talar, som sagt, även stadsnamnets uttal bland stads- och närmaste landsbor.

Finnes några belägg för att ortnamn flyttats och följt förändrade bosättningar? I fallet Winchelsea, som tidigare nämnts, är det ett faktum, att staden Winchelsea efter den sista, allt förhärjande springfloden 1288 flyttades 3 engelska miles (5 km) längre inåt land. Staden Halmstad låg ursprungligen högre upp vid Nissan, vid det ställe som sedan fick heta Övraby, enligt vad prof. K.-G. Ljunggren benäget upplyst mig. I detta sammanhang förtjänar anföras H. Wählin resonemang i »Studier i Malmö stads äldsta historia» (publ. i Malmö Fornminnesför. Tidskrift 1934), s. 139. Enligt Wählin låg Malmö by i Rådmanstvången på 1100-talet. På byns allmänningssmark vid stranden ligger emellertid staden Malmö före 1260. Alltså flyttades namnet, sedan den nya platsen växt i betydelse. Skulle strandkolonien byta namn, måste det ske vid emancipationen från moderbyn. Tyskarna kallar Malmö *Ellenbogen*, medan skåningar och danskar fasthåller vid *Malmö*. I samma publikationsserie 1926, s. 26, skildrar Wählin Falsterbos och Malmös stränder. Den gamla stadskärnan i Falsterbo motsvarar kyrkbyn uppe i land. Ett gott stycke framför

samhället övergår åkrar och kålhagar i strandängar och sumpmarker, som sluttar mot havet och till sist bildar en rad grunda laguner: Flommen vid Falsterbo, Rørsjön och Västersjön (fordom Østre Sø och Vestre Sø) vid Malmö. Utanför lagunen ligger den breda, efter ortsförhållandena tämligen höga sandbanken längs själva havsstranden. Vid Falsterbo kallas den helt enkelt för *revelen*. Platsen för Malmö stad är just en sådan strandrevel. Detta är en process, som är motsatt Ystads, såsom den av mig antagits, men visar ortnamnets konservatism.

SIGFRID EHRLING

Nyda. *almen*, *almindelig*.

Om det nyda. adj. *almen*, *almindelig* meddelar ODS bl. a., att ordet uttalas med *e*-ljud i andra stavelsen och är etymologiskt skilt från det av *mand* avledda ä. da. *almin*, *almen* (motsv. fnor. *almennr*). Ordboken ingår icke närmare på frågan, huru ordet är bildat, men antyder, att det på ett eller annat sätt hör samman med stammen i *gemen*: ordet brugtes først i ssgr., som dannedes i slutn. af 18. aarh. efter ty. ssgr. m. *gemein*-, se *almennyttig* (jf. ogs. *algemen* og sv. *allmän*); sml. hermed, at ordet findes brugt som ubøjeligt adj.: den almeen Menneske-Fornuft, og den almeen moralske Sands. Rothe. (Rahb. Min. 1786. III. 162).»

Denna antydan om ordets samhörighet med *gemen* är givetvis fullt riktig, men man hade varit tacksam för en upplysning om huru artikel-författaren i detalj tänkt sig sambandet mellan de två orden. Detta samband är nämligen ganska oklart. Det kan givetvis icke bestå i att *almen* så att säga på fri hand uppstått ur ty. *gemein*-, och knappast heller däri att ordet uppkommit genom stympning av *algemen* eller bildats såsom en direkt sammansättning av pron. *al* och stammen i *gemen*. Möjligen kunde man tänka sig, att man har att göra med en sammansättning av pron. *al* och adj. *men*, *almindelig*. En sådan förklaring kan vara lämplig i fråga om den i fsv. och äldre nysv. jämte *allmän* förekommande formen *almen*, men i fråga om det nyda. *almen* förefaller den icke särskilt sannolik, då da. *men*, *almindelig* vid mitten av 1700-talet säkerligen var alldeles föråldrat. På vad sätt har man då att söka fastställa den verkliga arten av sambandet mellan *almen* och *gemen*?

Efter vad mig synes ha redan Falk och Torp här slagit in på den rätta vägen, om ock vissa anmärkningar kunna framställas mot den

formulering de givit sin uppfattning: »*Almén* ist ält. dän. *almén*, schw. *allmän*, norw. dial. *aalmenn*, anord. *almennr* »allgemein», umgeformt nach d. *allgemein* (siehe *gemén*)». Tager man här sikte enbart på vad som gäller det nyda. *almen* får väl framställningen tolkas så, att författarna ansett ordet återgå på ä. da. *almin*, *almen* (motsv. sv. *allmän*, fnor. *almennr*, nor. dial. *aalmenn*), vilket ombildats genom anslutning till (*al*)*gemen*.¹ Vad jag i denna framställning speciellt vill ansluta mig till är framhållandet av att det nyda. *almen* måste ha uppstått genom ombildning av ett annat ord. Mera tvivelaktigt synes det mig vara, om detta andra ord verkligen varit ä. da. *almin*, *almen*. Att märka är nämligen, att man icke kan vara viss om att det äldre ordet fortlevat fram till den tid, då det yngre tager vid. Visserligen förekommer i Moths ordbok (c. 1700) ett adj. *almind*, communis, publicus (*Vand er almindt for alle*, usus communis aquorum est), men denna källa står fullkomligt isolerad och har i ett fall som detta föga beviskraft. Kalkars yngsta källa för *almin*, *almen* är H. Smiths Hort. Synon. (1520).

Under sådana förhållanden ligger det närmast till hands att antaga, att det nyda. *almen* helt enkelt lånats från svenskan, varvid sv. *allmän* iklätts en för danska förhållanden mera lämpad dräkt (jfr sv. *vän* : da. *ven*) och i samband därmed anslutits till *gemen* och *menig*. Denna förklaring synes så mycket naturligare som adj. *allmän* i svenskan aldrig varit ur bruk utan alltid spelat en ganska framträdande roll, icke minst i 1700-talets litteratur, och således lätt kunnat draga uppmärksamheten till sig i litterära danska kretsar. Det kan i detta sammanhang påpekas, att det nyda. *almen* enligt ODS alltid varit ett utpräglat litterärt ord (»ordet tilhører skriftspr. ell. litterært paavirket talespr.»). Möjligen kunde man också med hänsyn till fnor. *almennr* och nor. dial. *aalmenn* räkna med norskt inflytande, men härför saknas, åtminstone f. n., allt stöd i form av belägg på *almen* hos nyare norska författare före senare hälften av 1700-talet, den tid då *almen* börjar uppträda i nyare dansk litteratur. Det enda som i någon mån tyder på norskt inflytande är att en av de första nyare danska författare som använt adj. *almen* var den norskfödde lexikografen H. von Aphelen, hos vilken det enligt ODS förekommer i översättningsarbetet *Chymisk Dictionnaire* (av P. J. Macqver; 1771),

¹ Att författarna verkligen räknat med ombildning efter ty. *allgemein* förefaller föga troligt.

men von Aphelen står alltför isolerad och var för övrigt alltför engagerad i språkrensings- och språkförnyelsesträvanden för att i ett fall som detta kunna godtagas som vittne om norska språkförhållanden. Sannolikheten talar för att han upptagit ordet ur svenskan.

Att man icke förut vågat uppfatta det nyda. *almen* såsom svenskt lånord beror sannolikt väsentligen på att man icke ansett sig kunna räkna med svenskt inflytande vid den jämförelsevis långt tillbaka liggande tidpunkt det här är fråga om. Detta är att alldeles underskatta det senare 1700-talets ganska livliga litterära förbindelser mellan Sverige och Danmark. Dessa ha dock enligt ODS för danskans del medfört bl. a. sådana svenska lånord som *jævnføre* och *emne* i bet. 'stof ell. genstand for aandelig behandling i tanke ell. (især) tale, skrift, kunst o. lign.'. Se vidare min uppsats Jacob Langebeks svecismer i Bidrag till nordisk filologi tillägnade Emil Olson den 9 juni 1936. Vad speciellt adj. *almen* angår, är det ett intressant faktum, att detta ord visserligen uppdyker redan i SorøSaml. (1761) i samband med ett förslag att återge ty. *gemeinnützig* med *almennyttig* (se ODS) men knappast kommit till någon större användning förrän på det skandinavistiska 1790-talet, då beläggen med ens börja flöda ganska rikligt. ODS citerar från detta årtionde icke mindre än tre författare, K. L. Rahbek, F. Høegh-Guldberg och O. Horrebow, av vilka de två förstnämnda voro förgrundsfigurer i den litterära skandinavismen. Ytterligare belägg stå att finna i olika översättningar från svenskan i J. K. Høsts tidskrift Nordia (1795). Jag citerar några ställen (samtliga jämförda med det sv. originalet) ur en sådan översättning («Tale holden i Selskabet for almene medborgerlige Kundskaber»): *almeen* Underviisning (2: 52), *almeent* Vel (2: 53), *almene* Foranstaltninger (2: 54), *den almene* Huusholdning (2: 54), *almene* Gienstande (2: 54), *en almeen* medborgerlig Oplysning (2: 56). Det kan inom parentes nämnas, att Høst sannolikt har förtjänsten av att ha infört den allmänt såsom lån från svenskan uppfattade avledningen *almenhed*, publikum o. d., som han rikligt använt i översättningar från svenskan i Nordia, Iris og Hebe, Svenske Blade m. fl. tidskrifter. Som äldsta belägg utanför denna översättningslitteratur kan anföras: Den opmuntrende Overbærelse, vi have nydt hos begge Almenheder. P. H. Haste, F. Høegh-Guldberg och J. K. Høst i Nordia 1, Forerindring (1795).

Till slut några ord med anledning av ODS:s påpekande att adj. *almen* först använts i ssg bildade efter mönster av ty. ssg med

gemein-. Denna uppgift tarvar nog en liten rättelse, då *almen* såsom självständigt ord kan påvisas redan 1761, i samma källa som ODS anfört för den äldsta ssgn, *almennyttig*. Där står (enligt en anteckning som jag under dessa avspärrningstider saknat möjlighet att kontrollera): Vi sige meenig Mand, Meenighed; Det almene Publicum er ikke et ubekvent Ord. Almeen sammensatt med nyttig kan alltså give os et forstandigt Ord til at udtrykke det som er almindeligt nyttigt.¹ Vidare anför ODS belägg på *almen* såsom självständigt ord både 1771 hos von Aphelen och 1786 hos Tyghe Rothe.² Emellertid

¹ Det sätt varpå frasen *det almene Publicum* här presenteras tyder på att förf. icke velat ange den såsom bruklig i danskan utan föreslår den till användning (på samma sätt som *almennyttig*). Han nämner tyvärr icke, varifrån han hämtat ordet *almen*, men en hållpunkt för bedömning av denna sak ligger kanske däri, att Sorø Saml. är den äldsta källa, där man anträffat *emne* i den från sv. lånade bet. 'stof eller genstand for aandelig behandling'.

² Rothe använder ordet i mycket stor utsträckning i en uppsats (»Hvad betyder Ordet Publicum») i Minerva 1786, 3: 133 ff. Det av ODS anförda ex. lyder närmare utfört: Der er en almeen Menneske-Fornuft. Der er en almeen moralsk Sands ... Men da, om den almeen Menneske-Fornuft, og den almeen moralske Sands haanes: hvad er da at svare? hvad er at gjøre? Det at man fortrøster sig til almeen Følelsen (s. 162). Det framgår av detta exempel, att Rothe, åtminstone delvis, behandlar *almen* som oböjligt adj., ett förhållande som ODS synes vilja förklara med att ordet tidigast använts i ssg. Emellertid finns det före 1786 belägg blott på ett fåtal ssg. Den verkliga orsaken till Rothes egendomliga *almen*-konstruktioner kan man nog icke komma på spåren utan en systematisk granskning av filosofens stil, vartill jag icke haft tillfälle. N. M. Petersen (Bidrag etc. V. 1: 179) har påpekat, att Rothe även kunde böja ett adj. där det enligt vanligt språkbruk bort stå oböjt (t. ex. *rene Filosofi* i st. f. *ren Filosofi*). Hans språk var, säger Petersen, »højt forskjelligt; i hans tidligere Skrifter er det bedre, men jo længer han skrider frem i Tænkningens Dybde, desto værre og værre bliver det. Sammenlignet med det nuværende er det hartad utaaeligt.» — Beträffande möjligheterna för svensk påverkan på Rothes språk kan nämnas, att filosofen i sitt tidigare arbete Nordens Staetsforfatning (1781, 1782) flitigt citerade både äldre och nyare svenska källor, särskilt Dalin och Lagerbring. I åtskilliga fall har jag hos Lagerbring återfunnit *allmän* på de av Rothe citerade sidorna. Så vitt jag kunnat se, använde emellertid Rothe i detta äldre arbete regelbundet *almindelig* i st. f. *almen*. Däremot förekommer där en närstående substantivisk ssgsled *almens-*: *Almeensfolket* (2: 85 samt i dedikationen till första delen), *Almeenshoben* (2: 116; jfr ä. nysv. *allmänhopen*), *Almeensvæsenet* (2: 86, 146, 174). Denna ssgsled skulle kunna återgå såväl på ä. da. *almonds-* i *almondsbrød*, brød til hæren, *almindskvinde*, skøge, som på fsv. *almännis-* och ä. nysv. *allmäns-*; jfr fsv. *almännisfolk*, menige man, *almännis ingiæld*, statsinkomster, ä. nysv. *allmäns mål* (Wårt brukliga och wackra almensmål, Swedberg).

är det ett obestriddigt faktum, att adj. *almen* i danskan företrädesvis använts i ssg, ofta (liksom i svenskan) ssg med tyska förebilder. Detta kan i någon mån tala emot att ordet erhållits från svenskan, särskilt som åtskilliga av de danska ssgerna sakna motsvarigheter i svenskan eller äro tidigare belagda än motsvarande ssg i svenskan (se ODS och SAOB). Men man kanske skulle kunna framställa saken så, att danska språket uppenbarligen i det stora hela intagit en självständig hållning till svenskan i fråga om bildandet av *almen*-ssg men icke desto mindre måste anses stå i tacksamhetsskuld till vårt språk för det grundord som därvid kunnat användas som första ssgsled. Detta ord har såsom självständigt adjektiv tydligen varit tämligen umbärligt i danskan, medan det såsom ssgsled visat sig fylla ett särskilt vid litterär eller vetenskaplig framställning mer eller mindre livligt känt behov, ett behov som icke lämpligen kunnat tillgodoses vare sig av *almindelig*, *gemen* eller *algemen*.

MAX VASMER

Balkangermanisches.

Historische Nachrichten griechischer und römischer Schriftsteller haben schon vor längerer Zeit zu der Erkenntnis geführt, dass germanische Stämme in den letzten vorchristlichen und ersten christlichen Jahrhunderten auch in den Balkanländern sich aufgehalten haben. Als erste uns bekannte Germanen haben die Bastarnen die untere Donau (im 3. Jahrh. vor Chr.) und die Nordküste des Schwarzen Meeres erreicht. An der Donau kam es zu längeren Kämpfen mit den Römern. Nach dem Bericht des Zosimos I 71 wurden sie (um 276 n. Chr.) vom Kaiser Probus besiegt und ein Teil in Thrakien angesiedelt.¹ Der Name des bei Prokop De aedificiis IV 11 erwähnten Kastells Βαστέρβαι am Haemus ist die letzte bisher ermittelte Spur dieses Volksstammes auf dem Balkan.

Die germanischen Skiren machten die alte Welt aufhorchen durch ihren in Verein mit den keltischen Galatern unternommenen Angriff auf die griechische Handelsstadt Olbia unweit der Mündung des südlichen Bug in den Bug-Liman am Schwarzen Meer im 2. Jahrh. vor Chr. Sie haben auch den nordöstlichen Teil der Balkanhalbinsel berührt. Bei Jordanes Getica 265 (ed. Mommsen 126, 20 ff.) finden wir die Bemerkung: »Scyri vero et Sadagarii et certi Alanorum cum duce suo nomine Candac Scythiam Minorem inferioremque Moesiam acceperunt ...«. Nach dem Tode Attilas waren die Skiren in Klein-Skythien unter hunnischer Herrschaft, denn nach Jordanes' Zeugnis Getica 272 (Mommsen 128, 23) erscheint ein Stamm *Angisciri* zusammen mit hunnischen Stämmen in Pannonien,² der von den

¹ Vgl. auch Niederle, Slovánské Starožitnosti I 302.

² Vgl. auch Zeuss, Die Deutschen 709 und Niederle, Slovánské Starožitnosti I 303.

Skiren nicht getrennt werden kann. Wie der erste Teil dieses Namens *Angi-* zu deuten ist, ist freilich nicht leicht zu sagen. Niederle hat die Ansicht vertreten, dass die Form *Angisciri* schlecht überliefert und dafür **Onglosciri* zu lesen sei, worin er die bei den Byzantinern überlieferte Bezeichnung Ὠγγλος für den durch das Donaudelta gebildeten Winkel (slav. *ogla*) sehen möchte.¹ Diese Deutung muss schon durch die gewaltsame Änderung der Überlieferung Anstoss erregen. Dazu kommt, dass Ὠγγλος eine slavische Etymologie hat und zu abulg. *ogla*, »Winkel«, russ. *úgol* usw. gehört und es durchaus nicht selbstverständlich ist, dass die Skiren, bei denen uns bisher keine slavischen Elemente bekannt geworden sind, sich eine derartige Zusammensetzung leisten konnten. Der Name der Skiren ist zweifellos germanisch. Much hat ihn mit got. *skeirs* »rein« erklärt, daher muss auch *Angi-* zunächst aus germanischen Sprachmitteln erklärt werden. Ohne die Annahme einer Korruptel kommen wir aus, wenn wir *Angi-* als Umgestaltung eines mit anord. *eng* »Grasland« (St. **angiō*) verwandten Wortes ansehen.²

Nachdrücklicher haben die Goten die Balkanländer heimgesucht. Bekannt ist, dass sie sich nach dem Sturze der Hunnenherrschaft in Pannonien ansiedelten und ein Teil von dort nach Moesien gelangte. Im 4. Jahrh. n. Chr. finden wir Goten bei Nikopol angesiedelt. Aus einem Zeugnis des Walafrid Strabo ist geschlossen worden, dass sich Reste dieser Goten bis zum 9. Jahrh. gehalten haben.³ Niederle a. a. O. bringt bei dieser Gelegenheit in Erinnerung, dass im Altserbischen die Bezeichnung *gotině* »Gote« für die Vorfahren der Bulgaren üblich war.⁴ In der ersten Hälfte des 6. Jahrh. n. Chr. finden wir Goten auch in Dalmatien.⁵ Von den Goten, die nach dem Zeugnis des Malchos im Epirus am Ende des 5. Jahrh. unter Kaiser Zeno angesiedelt wurden, meint Niederle a. a. O. II 316 ff., es sei unbekannt, ob sie daselbst geblieben seien. In diesem Zusammenhange ist der Ortsname $\Gamma\acute{o}\tau\tau\alpha$ im Kr. Joannina im modernen Epirus zu beachten. Der Bildung nach passt er zum neugriech. O.N. $\Phi\rho\alpha\gamma\kappa\acute{\iota}\sigma\tau\alpha$ in Eury-

¹ Slovanské Starožitnosti II 114, 318 und 406.

² Zur Sippe vgl. Torp, Urgerm. Sprachschatz 12.

³ Vgl. Niederle, Slov. Starožitnosti II 316.

⁴ Vgl. die Belege aus Stefan dem Erstgekrönten und Domentian bei Daničić, Rečnik starina srpskih s. v. *gotině*.

⁵ Vgl. Prokop, Bellum Gothicum V 7 (ed. Haury II 36 ff.).

tanien. Ich habe Zeitschr. f. slav. Phil. XVIII 56 ff. die Ansicht vertreten, dass diese Namen albanische Bildungen mit dem bei Ortsbezeichnungen nicht seltenen alban. Suffix *-ište* darstellen, wie es z. B. in *gurište* »steiniger Ort«: *gur* »Stein«, *zalište* »Ort mit Geröll«: *zal* »Geröll«, *rapište* »Platanenwald«: *rap* »Platane« vorliegt. Im ersten Teil der oben genannten Ortsnamen wäre der Gotenname bezw. der Frankename enthalten. Wenn diese Deutungen stimmen, dann müsste die von Niederle aufgeworfene Frage, ob die Goten im Epirus geblieben sind, bejaht werden. Zu Gunsten dieser Auffassung könnte auch noch darauf hingewiesen werden, dass N. Jokl germanische Elemente in Albanischen festgestellt hat,¹ von denen einige sehr beachtenswert sind.

Ausser den Goten kommen als germanische Bevölkerung einiger Teile der Balkanländer auch noch die Gepiden in Betracht. Nach dem Zusammenbruch der Hunnenherrschaft setzen sie sich in Siebenbürgen und der Theiss-Gegend fest, wobei sie gelegentlich auch nach Sirmien und Slawonien übergreifen, besonders nach dem Abzug der Ostgoten.²

Wieweit Balkangoten und Gepiden Lehnwörter in den Balkansprachen hinterlassen haben, ist noch lange nicht geklärt. Längst als misslungen anerkannt ist der Versuch von R. Löwe K. Z. 39 S. 265 ff. solche Entlehnungen nachzuweisen. Die von A. Thumb in den Germanistischen Abhandlungen für H. Paul 253 ff. gesammelten germanischen Elemente des Neugriechischen sind zum grössten Teil durch Vermittlung anderer Sprachen dorthin gelangt. Am überzeugendsten ist der zuerst von Gustav Meyer Neugriech. Stud. II 81 ff., dann auf Grund eines reicheren Materials energischer durch Ed. Schwyzer Zeitschr. f. d. Altertum 1929 S. 93 ff. erbrachte Nachweis ostgermanischer, offenbar gotischer Pferdebezeichnungen wie Γρίβας, Φάλαβας u. a. bei den Byzantinern. Gänzlich misslungen ist dagegen der Versuch, den Stammesnamen *Chŕvati* »Kroaten« auf die germanischen *Hreidgotar* zurückzuführen, der erstens alle Lautentsprechungen

¹ Vgl. seinen Aufsatz »Balkangermanisches und Germanisches im Albanischen«, Festschrift zur 57. Versammlung Deutscher Philologen und Schulmänner in Salzburg 1929 S. 105 ff.

² Vgl. Ludwig Schmidt, Geschichte der deutschen Stämme I. Die Ostgermanen, 2. Aufl. München 1941 S. 533 ff. R. Much, Deutsche Stammeskunde 119 ff.

ignoriert und zweitens sich über die Tatsache hinwegsetzt, dass dieser slavische Stammesname auch bei den sorbischen Stämmen, bei Kaschuben und andern Westslaven wiederkehrt, also bestimmt nicht balkangermanisch ist. Vgl. dazu Zeitschr. f. slav. Phil. XIII 329 ff. Nicht überzeugend sind schliesslich auch die nach dem Vorgange von Diculescu auch von anderer Seite versuchten Nachweise gepidischer Lehnwörter im Rumänischen. Hat nun die Lehnwörterforschung bisher mit Ausnahme der oben erwähnten Farbenbezeichnungen bei Pferden und des albanischen Beitrages von Jokl nur geringe Ergebnisse erzielt, so ist andererseits der Fund einer Runeninschrift bei Breza unweit Sarajevo¹ ein Beweis, dass Goten auch in jener Gegend eine grössere Rolle gespielt haben und muss dazu anregen, sich nach Spuren der Balkangermanen in Ortsnamen umzusehen. Zu solchen Resten germanischer Ortsnamen sind folgende zu rechnen: *Onogošt* der Name der Burg von Nikšići in Montenegro. Vom slavistischen Standpunkt ist es ein possessives Adjektiv **Onogoštъ* von einem Personennamen **Onogostъ*, den schon K. Jireček, Gesch. d. Serben I 53 aus einem germanischen *Anagasts* erklärt hat. Vgl. den Namen des gotischen Feldherrn *Anagastus* (Belege bei Schöpfung, Wb. der altgerm. Personennamen 19), auch ahd. PN *Anagast*. Eine spätere Slavisierung und daher erhaltenes *a* zeigt der serb. O.N. *Anagošt* für ein Dorf am Gorljiski Timok. Vgl. den Agramer Rječnik s. v.

Brgud ist ein mehrfach wiederkehrender Ortsname im Nordwesten des serbokroatischen Sprachgebietes. So heisst 1) ein Ort nördlich von Scardona, Dalmatien, 2) ein Ort nordwestlich von Fiume, 3) ein Ort auf der Insel Veglia (Krk), dazu Urkundliches in Zeitschr. f. slav. Phil. XIII 334. Ich habe a. a. O. diese Namen auf älteres slav. **Bergods* zurückgeführt, das ich mit dem Namen der Burgunder in Verbindung gebracht habe. Bekanntlich werden die *Burgundiones* zu den Ostgermanen gerechnet. Eine andere Spur der Burgunder bei Polen und Kaschuben bespreche ich in den Sitzungsber. d. Preuss. Akad. d. Wiss. Philos.-hist. Klasse 1933 S. 199 ff. Wenn hier auf einem Gebiet, das nach unseren historischen Nachrichten von Goten besetzt war, Burgunderspuren auftreten, so ist das nicht verwunderlich, weil uns aus der historischen Forschung bekannt ist, dass ein

¹ G. Čremošnik und D. Sergejevskij, Gothisches und Römisches aus Breza bei Sarajevo, Sarajevo 1930 (= Novitates Musei Sarajevoensis Nr. 9).

Teil der Burgunder im Osten von den Goten unterworfen wurde und mit ihnen die Wanderung nach dem Schwarzen Meer mitgemacht, sich auch an den Raubzügen der Ostgermanen gegen das Römische Reich beteiligt hat. Dazu vgl. L. Schmidt, Ostgermanen 130.

Gacka ist ein Ort in der Hercegovina; ihm sehr ähnlich ist der Landschaftsname *Gacko* und der Flussname *Gacka* bei Otočac in der Gegend südöstlich von Zengg. Die Landschaft heisst Γουτζηκᾶ bei Konstant. Porphyrogen., De admin. imperio Kap. 30 (ed. Bonn. 145). Davon abgeleitet ist der Einwohnernamen *Guduscani* in den Annales Regni Francorum 149 und 151. Die Herausgeber der Annalen, Pertz-Kurze, erläutern diesen Stammesnamen mit »incolae pagi Gutzisca in Liburnia«. Die slavische Einwohnerbezeichnung liegt vor im O.N. *Gačani*, den zwei Ortschaften im Kr. Banja Luka in Bosnien führen. Die slavische Grundform dieser Namen wäre **Gъdъska*, *-sko* bzw. **Gъtska*. Es liegt nahe, darin ein german. **Gutiska-* zu sehen, wie das bereits von J. Kelemina, Časopis za zgodovino in narodopisje 27 (1932) 121—136 und mir Zschr. f. slav. Phil. XIII 336 ausgesprochen wurde.

Γουδοβάσδα, Γουδοβάσρα, Ortsname im Kr. Trikkala in Thessalien, ist bisher aus den heute dort gesprochenen Sprachen nicht gedeutet worden. Ich habe den Namen Zeitschr. f. slav. Phil. XVIII 58 als eine slavische *-jo*-Ableitung eines Personennamens **Γουδόβαδος* aufgefasst, wobei *-djo-* nach bulgarischer Weise durch *žd* = griech. *σδ* vertreten wäre. Der zugrunde liegende Personenneamen lässt sich mit dem Namen des Burgunderkönigs *Gundibadus*, *Gundobadus* gleichsetzen. Die erste Silbe braucht kein slav. *u* aus *q* (das wäre serbisch und verträgt sich nicht mit *žd*) zu enthalten. Es könnte ein bulg. dial. *o* aus *q* angenommen werden.

Otolež m. und f. ist ein Ortsname in der Hercegovina (s. Agramer Rječnik IX 409). Auch hierin sehe ich eine slavische *-jo*-Bildung von einem Personennamen **Otoleđzъ* aus **Otolegъ*. Letzteren habe ich Zeitschr. f. slav. Phil. XVIII 386 ff. auf ein altgerman. **Apalīng-* zurückgeführt, entsprechend dem häufigen deutschen *Edeling*, langobard. *Adelīngi* »Edelinge«, wozu Bruckner, Sprache der Langobarden 43. Viele Spuren eines solchen germanischen Namens begegnen in der Schweiz und in Frankreich. Siehe darüber Gamillscheg, Romania Germanica 3, 101. Zum Lautlichen vgl. altslavisches *kъneđzъ* »Fürst« aus germ. **kuninga-*, adj. *kъnežъ*; serbokr. *kněz*, Adj. *kněžev* u. a. m.

Es sind nur einige Proben, die hier aus dem Gebiet der balkangermanischen Namenreste vorgelegt werden konnten, aber es ist zu hoffen, dass ihre Zahl sich vergrössern wird, entsprechend den Fortschritten der nordischen Ortsnamenforschung, die durch die Energie unseres verehrten Jubilars so reich gefördert worden ist.

JAN DE VRIES

Hagustaldar.

Auf zwei in Norwegen gefundenen Inschriften kommt das Wort *hagustaldar* vor. Die Inschrift von Valsfjord lautet **ek hagustaldir þewar godagas**, was übersetzt werden kann als »Ich Hagustaldir Godags Diener«. ¹ Die zweite Inschrift wurde bei Kjøllevig gefunden; hier steht geschrieben **hadulaikar ek hagustadar hlaiwido magu minino**; das bedeutet: »Hadulaikar (liegt hier begraben). Ich Hagusta(l)dar habe (hier) meinen Sohn begraben.« ² Offenbar wird das Wort *hagustaldar* hier als Eigenname verwendet. Über die Form des Namens, die in beiden Inschriften nicht dieselbe ist, lässt sich folgendes sagen: **hagustadar** wird ein Schreibfehler für *hagustaldar* sein, denn das *l* steht regelmässig in den verwandten Formen der anderen germanischen Sprachen. Auf der Valsfjord-Inschrift steht aber **hagustaldir**; es ist möglich auch in diesem Fall eine Unachtsamkeit des Runenritzers anzunehmen, der statt der Endung *-ar* versehentlich *-ir* eingehauen haben würde, aber eine solche Erklärung ist doch kaum befriedigend. Falls man die Inschrift von By heranzieht, wo wir lesen **eirilar hrorar hrorer orte** . . . , kann man erwägen, ob nicht **hagustaldir** ganz wie **hrorer** zu beurteilen sei und demzufolge als »Sohn des Hagustaldar« gedeutet werden soll. ³ Es lässt sich aber hiergegen einwenden, dass es doch wohl sehr unangebracht erscheint, sich selbst nicht mit dem eigenen Namen, sondern nur mit dem Patronymicum anzudeuten.

Wie dem auch sei, für die Erklärung des Wortes bietet diese abweichende Form keine Schwierigkeiten; der Vergleich mit jüngeren For-

¹ Vgl. S. Bugge, *NIæR* I Nr 28.

² Vgl. z. a. S. Nr 19.

³ Vgl. z. a. S. II S. 563.

men in den skandinavischen Sprachen und mit jenen in den übrigen germanischen Sprachen, führt uns zu der Form *Hagustaldar*.

Wir haben schon bemerkt, dass auf den beiden norwegischen Inschriften das Wort ein Eigennamenname ist. So wird das Wort auch in den westgermanischen Sprachen gebraucht. In seinem Namenbuch erwähnt Förstemann Eigennamen wie *Hagustalt*, *Hagustolt* (und andere leicht abweichenden Buchstabierungen), von denen er Beispiele schon aus dem 8. Jahrhundert anführt. Mit Hinsicht auf England können wir auf den Ortsnamen *Hexham* hinweisen, der aus *Hægstealdeshām* entstanden ist; auch hier war das Wort *Hægsteald* also ein Personenname.

Das Wort wird aber im allgemeinen nicht als Eigennamenname verwendet. Die altnordische Sprache kennt es in der eigentümlichen Form *hawkstaldr*, vielleicht auch *hawkstaldi*, denn wir kennen nur die Form des Genitivs Plur.: *hawkstalda*. Wenn wir von der Grundform *hagustaldar* ausgehen, müsste man bei einer regelmässigen Entwicklung **haustaldr* erwarten, genau so wie aus **feguri* an. *fjórir*, aschw. *fiúrir* entstanden sind.¹ Falls das *u* analogisch erhalten geblieben wäre, würde *hagustaldar* regelmässig zu **hogstaldr* geführt haben. In dem überlieferten altnordischen Wort steht aber nicht **hog-* sondern *hawk-*. Vor Gutturalen, und namentlich vor der gutturalen Nasal, tritt manchmal der Übergang *q > au* ein, wie in *staurq* für *støng*, *haunk* für *hønk*, aber die Formen mit *au* treten erst um 1300 auf und es ist also nicht anständig, für ein so früh belegtes Wort wie *hawkstaldr* diesen Übergang anzunehmen, auch wenn wir daneben Wörter wie *rauqn*, *hauldr*, oder Personennamen wie *Augmundr*, *Aulvér* stellen können.² Weit besser befriedigt eine von H. Pipping gegebene Erklärung: aus den beiden Formen **haustaldr* und **hogstaldr* sollte durch Kontamination **haugstaldr* hervorgegangen sein. Der Übergang *g > k* vor scharfer Konsonant ist so allgemein,³ dass die überlieferte Form *hawkstaldr* in dieser Hinsicht gar keine Schwierigkeit bietet. Die heute noch gebräuchlichen Formen sind für das Norwegische *haugstall*, *hawkstall*, *haustall* u. a., für das Schwedische *hogstall*.

Wir haben schon bemerkt, dass das Wort **hagustaldaz* nicht nur

¹ Vgl. H. Pipping, Inledning till studiet av de nordiska språkens ljudlära S. 178.

² Vgl. A. Noreen, Altisländische Grammatik⁴ § 105 Anm.

³ Vgl. A. Noreen, z. a. S. § 239, 1 b.

als Eigenname vorkommt. Es hat mehrere Bedeutungen, die ich hier rein schematisch aufführe, ohne in der Reihenfolge den Ablauf der historischen Entwicklung ausdrücken zu wollen.

1. König, Fürst. Diese Bedeutung finden wir im Altnordischen. Eine Reihe von *pulur* mit Namen für »Fürst, Herr« fängt mit der Einleitung an *mank haukstalda heiti segja*.¹ In seinem runhent-Gedicht auf Magnus den Guten nennt Þjóðólfr Arnórsson den König *haukstalda konnr*²; hier soll also *haukstaldr* (oder *haukstaldi*) selbst auch »Fürst« bedeuten. Weniger sicher ist das für zwei andere Stellen in der altnordischen Dichtung, und zwar *vinr haukstalda* in Oddrúnargrátr Str. 6 und *gramr haukstalda* in Sigurdarkvida in skamma Str. 31, denn hier könnte man eher an die folgende Bedeutung denken.

2. Gefolgschaftsmann. Ausser in den beiden schon erwähnten Eddastellen finden wir diese Bedeutung im Westgermanischen. Die Annales Bertiniani auctore Hincmaro berichten zum Jahre 869, dass Karl der Kahle den Befehl gibt: *de centum mansis unum haistaldum ... ad Pistas mitti praecepit, quatenus ipsi haistaldi castellum, quod ibidem ex ligno et lapide fieri praecepit, excolerent et custodirent*. Der *haistaldus*, der von einer solchen Hundertschaft auserwählt werden sollte um nach Pîtres zu gehen, kann natürlich ein Bauer gewesen sein, der dazu angewiesen wurde, aber es scheint mir einleuchtender, dass hier die Rede ist von einem Mann, der durch seine Stellung dafür in Betracht kam, um für den König das neugebaute Kastell zu verteidigen. Im Altenglischen ist die Bedeutung »Gefolgschaftsmann« nicht zu bezweifeln. Im Beowulf lesen wir (Vs. 1889) *cwōm þā tō flōde felamōdigra hægstealdra [hēap]*. Durchaus kennzeichnend ist folgende Stelle im Finnsburgbruchstück (Z. 39—40):

nē nēfre swānas hwitne medo sēl forgyldan
ðonne Hnæfe guldan his hægstealdas,

denn die *swānas* oder *hægstealdas* »die ihrem Herrn den Met durch ihren Einsatz im Kriege vergelten«, sind offenbar eben die Gefolgschaftsmannen. Auf dieselbe Bedeutung weist die Umschreibung *hægstealdra wyn* für den Pharao in Genesis Vs. 1862 hin. Das alt-sächsische kennt das Wort in derselben Bedeutung; vgl. Vs. 5040

¹ Vgl. F. Jónsson, Den norsk-islandske Skjaldedigtning I B, 671 hh, Str. 1.

² Vgl. F. Jónsson, z. a. S. I B 339. Die handschriftlichen Formen sind *stalda* in W, und *stalla* in R.

des Héliand, wo neben einander *mannes båg* und *hagustaldes hróm* stehen, oder noch deutlicher Vs. 2548 ff.:

so quámun gangan
is hagastoldos te hús, iro herren sagdun
thegnos iro thiodne.

Wenn wir nun bedenken, dass Christus und seine Apostel im Héliand als ein weltlicher Fürst mit seinem Gefolge vorgestellt werden, so brauchen wir nicht an der Bedeutung zu zweifeln, die der Dichter den Wörtern *thegnos* und *hagastoldos* zuerkannt hat, trotzdem ist nicht zu leugnen, dass die unter 3 aufgeführte Bedeutung nicht unmöglich sein würde.

3. Diener, Knecht. Diese Bedeutung kommt nur selten vor. Sie ergibt sich aus den lateinischen Entsprechungen »tiro, famulus, mercenarius» in althochdeutschen Glossen. Es braucht kaum gesagt zu werden, dass der Unterschied zwischen den Bedeutungen 2 und 3 nur ein gradueller ist. Mit einem »mercenarius» konnte man, zumal in einer späteren Zeit, auch einen Mann der königlichen Gefolgschaft bezeichnen.

4. Bauer. Die althochdeutschen Glossen umschreiben das Wort *hagustalt* auch mit »agricola». Das wird durch eine Stelle im Reg. prumiense bestätigt, wo das Wort *haistaldus* als »agricola liber, qui non tenet hereditatem a curia» umschrieben wird.¹

5. Junger, unverheirateter Mann. Die althochdeutschen Glossen beweisen diese Bedeutung, indem sie das Wort verwenden um lat. »caelebs, iuvenis» wiederzugeben. In gl. Aldh. 3434 steht für »ut epebo hircitallo» (l. »hirquitallo»): *swilce geongum hægstealdas*. Auch im Rätsel LV, 3 bezeichnet der *hrör hægstealdmon*, auf Grund der Variation *hyse*, einen jungen, unverheirateten Mann.

6. Hagestolz. Aufschlussreich ist schon das sächliche Wort *hagosteald*, das im Altenglischen »coelibatus» bedeutet, vgl. Rätsel XXI, 26 ff.:

þæt ic þolian sceal
bearngestreona; ic wiþ brýde ne mōt
hæmed habban ... forþon ic brūcan sceal
on hagostealde hæleþa gestreona.

¹ Vgl. J. Grimm, Deutsche Rechtsaltertümer I, 434.

Besonders aus den deutschen Bauernweistümern ergibt sich diese Bedeutung. Jacob Grimm hat dafür einige entscheidenden Stellen angeführt.¹ Im Lindenfeser salbuch von 1589 lesen wir: *hagestolz ist, wo eine ledige person, sie sei bevormundet oder nit, abstürbe und kein ledig geschwistert oder erben in aufsteigender linie hinterlässt*. Es ist bemerkenswert, dass die Niedersächsischen Weistümer nur von alten *hagestolzen* reden, d. h. von unverheirateten Männern älter als 50 oder 51 Jahre. Die Bedeutung »Hagestolz« haben auch die norwegischen Wörter *haugstall, haukstall*.

7. Witwer. Diese Bedeutung kennen nur die heutigen norwegischen Mundarten so wie das schwedische *hogstall*. Offenbar ist das eine besondere Spezialisierung der unter 6. genannten Bedeutung.

Es gehen also zwei Bedeutungsgruppen neben einander her; die eine bezieht sich auf das nicht-verheiratet sein, die andere auf die soziale Stellung der damit bezeichneten Person. Diese kann sehr verschieden sein: Sie geht vom königlichen Gefolgschaftsmann bis zum einfachen Diener, umfasst aber auch den freien Bauer. Was war also die ursprüngliche Bedeutung des germanischen Wortes **hagustaldaz*?

Die Antwort, die die etymologischen Wörterbücher darauf geben, lautet folgendermassen: »**hagustaldaz* ist der jüngere und deshalb nicht erbberechtigte Sohn, der auf einem vom Bauernhof abgetrennten Grundstück wirtschaftet«. Man ist dabei von den überlieferten Bedeutungen abgewichen und zwar auf Grund einer angeblichen etymologischen Erklärung des Wortes. Man hat nämlich **hagu-* als »eingefriedigtes Stück Land« aufgefasst und das als das abgetrennte Grundstück gedeutet, mit dem der nicht erbberechtigte Bauernsohn zufriedengestellt wurde. Im Gegensatz zu dem ältesten Sohn, der den väterlichen Bauernhof übernahm, war der **hagustaldaz* also gleichbedeutend mit »Kätner«.

Mir scheint diese Erklärung unrichtig zu sein. Und zwar auf den folgenden Gründen:

1. Das Reg. prumiense umschreibt *haistaldus* als »*agricola liber, qui non tenet hereditatem a curia*«. Die soziale Stellung war also wesentlich höher als die eines Kätners.

2. Dadurch wird nicht erklärt, wieso die Bedeutung »unverheirateter Mann« aufkommen konnte.

¹ Vgl. z. a. S. S. 667.

3. Ebensowenig ist ersichtlich, wieso **hagustaldaz* einen Mann der königlichen Gefolgschaft bezeichnet.

4. Es ist nicht leicht verständlich, dass ein Wort, das etwa »Kätner« bedeutet haben sollte, als Personenname gebraucht werden konnte, wie das die altnordischen Runeninschriften zeigen.

Es ist immer gefährlich, die Bedeutungsgeschichte eines Wortes aus seiner Etymologie ableiten zu wollen. Besser ist es, die überlieferten Bedeutungen selbst zu Rate zu ziehen. Dabei sollen wir davon ausgehen, dass das Wort **hagustaldaz*, wie wir schon bemerkt haben, eine doppelte Bedeutung hat, und zwar entweder »unverheirateter Mann«, oder »der in einem Dienstverhältnis zu einem König oder Herrn steht«. Dass wir hier den Ausgangspunkt unserer Betrachtungen zu wählen haben, und nicht in einer Bedeutung wie »Diener« oder »Bauer«, ergibt sich schon daraus, dass die altgermanischen Texte gerade die Bedeutung »Gefolgschaftsmann« bevorzugen und dass auch erst so die Verwendung als Eigenname erklärlich wird. Wir wissen aber, dass die germanische Gefolgschaft aus jungen, unverheirateten Männern bestand und wir dürfen annehmen, dass besonders die jüngeren Söhne der vornehmen Bauernsippen, die durch das Seniorat von der Erbfolge ausgeschlossen waren, in die Gefolgschaft eingetreten sind. Denn wenn sie sich damit nicht begnügen wollten, in ein Dienstverhältnis zu dem ältesten Bruder zu treten oder auf einem kleinen Ackerstück zu wirtschaften, konnten sie kaum eine ehrenvollere Stellung bekommen als in einer Gefolgschaft. Auch die Beschreibung, die Tacitus von dem germanischen *comitatus* gibt, zeigt deutlich, dass sie aus jungen, tapfern und unverheirateten Kriegern zusammengesetzt war.¹ Wenn diese Krieger älter wurden und dadurch auch weniger waffenfähig, werden sie nur ausnahmsweise in der Gefolgschaft geblieben sein; man darf dabei erinnern an die chattischen Krieger, die während ihres ganzen Lebens als Wahrzeichen ihrer ruhmreichen Stellung einen eisernen Ring getragen hatten und sich nicht von der Gefolgschaft trennen wollten *donec exanguis senectus tam durae virtuti impares faciat*.² Dabei können wir an Figuren der Heldensage denken wie Berchtâr, Hildebrand oder den getreuen Eckehart, die öfters als Mentor junger Krieger auftreten.³

¹ Vgl. *Germania* c. 13.

² Vgl. *Germania* c. 31.

³ Vgl. *Germania* c. 13, wo von solchen jüngeren Kriegern gesagt wird: *ceteris robustioribus ac iam pridem probatis adgregantur*.

Im allgemeinen werden die Krieger, wenn sie eine gewisse Altersgrenze überschritten hatten, aus der Gefolgschaft haben austreten müssen. Die uns überlieferten Wikingersetze enthalten auch immer die Bestimmung, dass nur Leute einer bestimmten Altersklasse zu der Gefolgschaft gehören können. Es ist nicht unmöglich, dass der König solchen treuen Männern der Gefolgschaft aus der königlichen Domäne ein Grundstück zugewiesen hat; das konnte erklären, dass neben der gewöhnlichen Bedeutung »Gefolgschaftsmann«, auch die von »Bauer« vorkommt. Als die Organisation der Gefolgschaft sich gelockert hatte, konnte gerade der Umstand, dass mancher alte Hagustald sich als Bauer irgendwo angesiedelt hatte, diese Bedeutung hervorgekehrt haben. Aber daraus dürfen wir keinesfalls schliessen, dass das Wort **hagustaldaz* nun auch ursprünglich bedeutet habe »der auf einem umzäunten Grundstück wohnt«, denn, wie wir festgestellt haben, war der am frühesten überlieferte Sinn »der königliche Gefolgschaftsmann«. *Nulli domus aut ager aut aliqua cura* sagt Tacitus ja von den chattischen Kriegern.

Die Auffassung, dass **hagustaldaz* »der jüngere, auf einem umhegten Nebengrundstück wohnende Sohn« bedeuten sollte, ist nur aus einer etymologischen Überlegung hervorgegangen. Das Wort besteht aus zwei Elementen **hagu-* und **-staldaz*. Der zweite Teil hängt mit dem Zeitwort *staldan* zusammen; aus dem Gotischen kennen wir das Verbum *gastaldan* κτᾶσθαι, also »erwerben, erlangen«, *andstaldan* ἐπιχορηγεῖν »mit Etwas versehen«. Aus den Textstellen ergibt sich, dass *staldan* ein reduplizierendes Zeitwort ist.¹ Das Altenglische bestätigt dies; das sogenannte Reimlied Z. 22 lautet *ic stadolæhtum steold*, d. h. »ich besass unrührendes Gut«. Wir werden hier nicht weiter verfolgen, wie dieses Verbum in weiterem Zusammenhang steht zu der germ. Wurzel **stala-* »Stelle, Ort« (vgl. ae. *stael*), **stalla-* »Stand, Gestell, Stall« (vgl. ae. *steall*, an. *stallr*, afr. ahd. *stall*), denn Hauptsache ist, dass im Germanischen ein Zeitwort *staldan* gebraucht wurde und zwar in der Bedeutung »besitzen«, und wohl auch »erwerben«.

Ein daraus gebildetes Substantivum **staldaz* bedeutet also den Besitzer einer Sache, ungeachtet ob in vollem Eigentum oder nicht. Daher wird mit dem langobardischen Wort *gastaldius*, *gastaldio*, *kastaldis* »der Verwalter einer königlichen Domäne, der Landvogt«

¹ Vgl. Nehemia V, 16: *paupr ni gastaistald*.

gemeint. Man wird also auch **hagu-staldaz* auf ähnliche Weise erklären müssen und dann ist im ersten Glied **hagu-* das Objekt des zweiten Teiles **staldaz* ausgedrückt. Nun ist ja gerade dieses Wort **hagu-* die Veranlassung dazu geworden, an den »Besitzer eines umhegten Grundstücks« zu denken.¹

Das germanische Wort **haga* finden wir in ahd. *hac, hag*, das »urbs« wiedergibt, in mhd. *hac, hag* »Dornstrauch; Zaun; Wald, Park« und in nnorw. *hag* »Zaun«. Daneben steht der *n*-Stamm **hagan*, wie an. *hagi* »Wiese«, ae. *haga* »umzäunter Raum, Zaun«, as. *hago* »Wiese«. Von diesem Wort ist wieder der vokalische Stamm **hagana-* gebildet; vgl. ahd. as. *hagan* »Dornstrauch«, mhd, mnd. *hagen* »Zaun, umzäunter Raum«, mnl. *haghen* »Zaun«. Schliesslich gibt es noch germanische Stämme wie **hagi* oder **hagjo* in ae. *hecg* (nengl. *hedge*), ahd. *heckia*, *heggia*, nnl. *heg* »Hecke«, vgl. auch an. *heggr* »Prunus padus«.

Wenn wir nur diese germanischen Wörter betrachten, dann dürfte es einleuchtend sein, dass der Begriff »umzäunter Raum« sich aus »Zaun, Umhegung« entwickelt habe, wie das auch der Fall war in dem Wort *tūn*, vgl. nhd. *Zaun* »Umhegung«, aber nnl. *tuin* »Garten« und ne. *town* »Stadt«.² Wie man sich das Verhältnis zwischen den Bedeutungen »Zaun« und »Dornstrauch« denken soll, lässt sich nicht so leicht bestimmen; wurde der Zaun so genannt, weil er ursprünglich aus Dornsträuchen gemacht wurde, oder bekam umgekehrt der Dornstrauch diesen Namen, weil er gerne für Zäune verwendet wurde? Das grosse deutsche Wörterbuch (IV, 2, 138) bemerkt: *hag* ist »Einfriedigung, die um einen ort zum schutze und zur verteidigung desselben aufgeführt ist und zwar die aus holz- oder heckenwerk gefertigte, palissadenähnliche, im gegensatze zum erdwall oder zur steinmauer. Die befestigung eines ortes auf diese weise ist eine uralte einheimische; nach der Sachsenchronik ist *Bebbanburg* in England ein fester platz: *ærost mid hegge betýned and þær áfter mid vealle*. z. J. 547.«

Wenn wir Walde-Pokorny nachschlagen,³ finden wir dort an idg. Wörtern aufgeführt abret. *caiou* pl. »munimenta«, cymr. *cae* »saepes, clausum«, corn. *kē* »Gehege«, bret. *kae* »Dornhecke, Zaun«, gall. *caium*

¹ Vgl. Feist, Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache,³ S. 50: »Besitzer eines umzäunten Gehöfts«.

² Aufschlussreich ist die Parallele ne. *town* und ahd. *hac*, die beide die Bedeutung »Stadt« bekommen haben.

³ Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen I 337 sub *qagh*.

»Gehege«; weiter noch lat. *cavea* »Umfriedigung, Käfig«, *cavella* »Korb«, *caulae* »Schafhürde, Einfriedigung um Tempel, Altäre«; schliesslich wahrscheinlich auch ai. *kakšā* »Ringmauer, Zaun, Wall, Gürtel«. Als Grundbedeutung des idg. Stammes **qagh* wird angegeben »geflochtene Hürde, Flechtwerk«. In diesem Fall würde die Bedeutung »Zaun, Umhegung« also älter sein als »Dornstrauch«.

Kehren wir jetzt wieder zum germ. **hagustaldaz* zurück. Der erste Teil wird, im Lichte des hier Gesagten, die Bedeutung »umzäunter Raum« gehabt haben, aber dadurch ist die Beschaffenheit dieses Raums noch keineswegs bestimmt. Wir haben bis jetzt noch gar keine Veranlassung an ein »umzäuntes Gehöft« zu denken.

Es soll nachdrücklich bemerkt werden, dass das erste Glied des Wortes **hagustaldaz* ein *u*-Stamm ist. Alle uns überlieferten Formen in den germanischen Sprachen bestätigen das; aber überall dort, wo das Wort als Simplex vorkommt, finden wir es niemals als *u*-Stamm, sondern entweder als *-a-* oder *-an(a)-* und *-i-*Stämme. Es kann kaum bezweifelt werden, dass der *u*-Stamm **hagu-* irgendeine Modifikation des durch **haga-* ausgedrückten Begriffes bedeutet hat, sagen wir vorläufig: »umzäunter Raum zu irgendeinem besonderen Zweck«.

Es ist verlockend hier an die sakrale Bedeutung von *u*-Stämmen zu denken, die Schulze¹ für das Lateinische, Specht² für das Germanische nachgewiesen hat. Zwar sind die von ihnen angeführten Beispiele ausschliesslich Eigennamen, und helfen uns also mit Hinsicht auf **hagu-* nicht weiter. Wenn man aber die verhältnismässig geringe Zahl der alten *u*-Stämme betrachtet, wird man bemerken, dass es darunter nicht so ganz wenige gibt, für die man eine religiöse Sphäre annehmen möchte; ich erwähne nur germ. **meðu-* »Met«, **alu-* »Bier«, **hapu-* »Kampf«, **heru-* »Schwert«, **lagu-* »Meer, See«. Aus der runischen Sprache ist noch das Wort *alu* in der Bedeutung »Amulett« hinzuzufügen. Die Verwendung von Met und Bier im Kult ist ja allbekannt; der Kampf ist für die heidnischen Germanen nicht einfach ein Gemetzel, sondern eine heilige Handlung; das erklärt auch, dass dieser begriff gerne für Eigennamen gebraucht wird. Auf der Inschrift von Istaby finden wir neben einander *hapuwulafR* und *hariwulafR*; das beweist, wie sehr die Worte **hapu-* und **harja-* gleichwertig neben einander stehen. Personennamen wie an. *Hjörólfr*, *Hjörleifr*,

¹ Zur Geschichte der lateinischen Eigennamen S. 473 ff.

² Kuhns Zeitschrift 64, S. 4 ff.

ae. *Heorogár* machen für das Wort **heru-* eine kultische Bedeutung wohl auch wahrscheinlich. Schliesslich dürfte die magisch-religiöse Bedeutung von **lagu-* dadurch bestätigt werden, dass es als Runenname gewählt worden ist.

Wiewohl wir eine religiöse Färbung des Begriffes **hagu-* als durchaus möglich betrachten, werden wir sie als zu unsicher nicht weiter berücksichtigen. Wichtiger für uns ist eine Stelle im Edictum Pistense, das Karl der Kahle 864 erliess¹ und die schon von Graff hervorgehoben wurde.² Die Stelle lautet: *et volumus et expresse mandamus ut quicumque istis temporibus castella et firmitates et haías sine nostro verbo fecerint, Kalendis Augusti omnes tales firmitates disfactas habeant.* Aus dem Zusammenhang ergibt sich, dass hier Befestigungen gemeint sind, ob diese nun durch eine Palissade oder durch einen Erdwall oder eine Steinmauer befestigt waren. Von einem Bauerngehöft ist natürlich gar nicht die Rede.³ Der *haistaldus*, der sich 869 nach Pîtres begeben sollte, war mutmasslich ein Mann, der eine solche *haia* verwaltete oder verteidigte. Diese Auffassung wird noch dadurch gestützt, dass in schwedischen Ortsnamen ein Element *haga-* vorkommt, dessen Bedeutung »Burg« oder »königliches Kastell« gewesen sein muss. Auch aus Finnland ist zu erwähnen *Haga borg*, wo Birger jarl während seines Kreuzzuges gegen die Tavaster eine Burg soll errichtet haben. An anderen Örtern haben archäologische Funde bestätigt, dass mit dem Worte *haga-* eine »firmitas« gemeint war.⁴

Ich glaube zu der Schlussfolgerung berechtigt zu sein, dass das germanische Wort **hagu-*, dessen Bedeutung wir zu bestimmen versuchen, einen Ort bezeichnete, der durch einen Zaun befestigt war. Man kann dabei an den Sitz eines Fürsten oder Adligen denken, der dort mit seiner Gefolgschaft wohnte. Der **hagustaldaz* war mithin der Mann der Gefolgschaft, der in dem königlichen **hagu-* seinen Standort und auch seine Funktion hatte.

Hier soll bemerkt werden, dass diese Auffassung einen sakralen Nebensinn gar nicht ausschliessen würde. Das Verhältnis zwischen Herr und Gefolgschaft war ja gar nicht ausschliesslich sozial-juristischer

¹ Vgl. *Capitularia Regum Francorum* II (1897) S. 328.

² Vgl. seinen *Althochdeutscher Sprachschatz* IV, S. 761.

³ Man hat hierher früher wohl das gall. *carrāgo* »Wagenburg« gestellt, aber wohl mit Unrecht; vgl. Walde, *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch* s. v.

⁴ Vgl. A. Nordén in *Namn och Bygd* 17 (1929) S. 117—126.

Art, sondern auch religiös. Das beweist schon die Rolle, die der Gott Odin in dem Kult der Gefolgschaft gespielt hat; ich werde hierauf aber nicht weiter eingehen, sondern nur auf O. Höflers Buch »Kultische Geheimbünde der Germanen« hinweisen. Man könnte dabei denken an einen durch den Kult geweihten Ring, der Herr und Gefolgschaft zusammenschloss; dieser geweihte Kreis konnte der **hagu-* gewesen sein, dem der **hagustaldaz* zugehörte. Dass die Männer, die die Inschriften von Kjølveg und Valsfjord gemacht haben, sich mit einem berechtigten Stolz *hagustaldar* genannt haben, verstehen wir nun auch vollkommen.¹

In der späteren Zeit tritt die Bedeutung »unverheirateter Mann« stärker in den Vordergrund. Daraus dürfen wir schliessen, dass man immer den **hagustaldaz* als den unverheirateten Gefolgschaftsmann betrachtet hat. Wir können es auch so formulieren: der Mann, der in die Gefolgschaft aufgenommen wurde, war eo ipso nicht verheiratet. Und dies nicht nur, sogar nicht an allererster Stelle, weil man diese kriegerische Genossenschaft nicht durch die individuellen Heiraten auflockern wollte, sondern vielmehr auf Grund ihrer Weihe an den Gott Odin. Man wird sich auch die himmlische Gefolgschaft der *Einherjar* nur als einen Bund junger Helden denken können. In diesem Zusammenhang möchte ich an die Betrachtung erinnern, die Darré diesem Gegenstand gewidmet hat. Er geht von der Auffassung aus, dass die Germanen die Zahl der Mädchen mit Hinsicht auf die Reinerhaltung der Rasse beschränkt haben (z. B. durch das Aussetzen Kinder weiblichen Geschlechts); die Absicht war, nur die Heirat von Erbbauern möglich zu machen, die dazu befähigt waren eine Familie zu unterhalten. Die jüngeren Söhne waren von der Möglichkeit ausgeschlossen, einen eigenen Hof zu bewirtschaften und auch eine Heirat zu schliessen; für diese war deshalb die Aufnahme in eine fürstliche Gefolgschaft die einzige Möglichkeit, eine ehrenvolle Stellung zu bekommen.² Vielleicht wäre es überspitzt, hier von einer

¹ Der *Hagustaldin* von Valsfjord nennt sich auch *pevar godagas*; damit wird er nicht als »Diener, Knecht« bezeichnet. Mehrere Personennamen sind mit diesem Worte zusammengesetzt, vgl. *ulþupewar* auf der Inschrift von Torsbjærg um 300 und an. *Eggþér, Hamðir*. Das Wort deutete wohl auch den Gefolgschaftsmann an.

² Vgl. Darré, Das Bauerntum als Lebensquel der nordischen Rasse (9. Auflage) S. 452.

bewussten Rassenpolitik zu reden, aber es scheint mir durchaus nicht unwahrscheinlich, dass die jüngeren Bauernsöhne, die durch den Mangel an einem eigenen Bauernhof nicht in der Lage waren eine standesgemässe Heirat zu schliessen, der königlichen Gefolgschaft beitraten, in der sie durch die unverbrüchliche Treue zwischen Herrn und Gefolgschaftsmann eine Erstattung für die heiligen Bindungen der Sippe finden konnten, wo das eigentümliche germanische Erbrecht ihnen eine eigene unabhängige Stellung versagte. Gerade auf das Nichtverheiratet sein dieser Kriegerkaste soll das volle Licht fallen, wenn man verstehen soll, dass die heutige Bedeutung des Wortes gerade jene von »Hagestolz« geblieben ist.

HANS KUHN

Altnordisch rekr und Verwandte.

Die meisten der vielen Bezeichnungen für Männer im Wortschatz der altwestnordischen Dichtung — zusammengestellt Þulur IV j, Skjaldedigtning A I 659—661, B I 661—663 — haben nie oder höchstens ganz vereinzelt und dann fast nur in der nachklassischen Dichtung ein Attribut neben sich, das ein Verhältnis zu andern Menschen bezeichnet. Ich nenne diese Attribute, da sie entweder Genitivi possessivi oder Pronomina possessiva sind, possessive Attribute. Sie kommen vor allen Dingen den Wörtern zu, die Verwandtschaft, Freundschaft oder Feindschaft bezeichnen (dazu Ehe, Ziehkindschaft, Nachbarschaft, Genossenschaft und dergleichen). Diese verlangen, wenn die Beziehung nicht auf andere Weise ausgedrückt ist, ein solches Attribut. Mit den Bezeichnungen der Freundschaft fließen die der Kameradschaft zusammen. Es sind vor allem die Bildungen der Formen *þopti* 'der auf derselben Ruderband (*þopt*) sitzt', = ags. *geþofta*, und *forunautr* 'Fahrtgenosse'. So wie gelegentlich schon *vinr* 'Freund' bezeichnen die Wörter dieser Gruppe jedoch meist Leute, die dem, dessen Kameraden sie genannt werden, unter- oder auch übergeordnet sind. Das wichtigste unter ihnen, *liði* 'Angehöriger derselben Truppe' (*lið*), hat, soweit es nicht zusammengesetzt ist (*ás-* und *verliðar*), immer einen possessiven Genitiv bei sich, der meist den Führer der Truppe nennt. Neben *Sveins lið* 'Sveins Truppe' steht *Sveins liðar* 'Angehörige der Truppe Sveins' (Sigvatr II 3). So führt dies Wort zu den Wörtern hinüber, die Menschen in der Abhängigkeit von andern bezeichnen. Es sind die Menschen im Dienst eines andern, von Lehnsträgern und Hofleuten bis zu den Sklaven herab. Alle häufigeren Wörter dieser Gruppe stehen jedoch oft ohne ein possessives Attribut, die einen, weil sie zugleich allgemeine

Standesbezeichnungen waren — so *hirdmaðr* 'Hofmann, Gefolgsmann' und *þræll* 'Sklave' (andere Standesbezeichnungen, wie *iarl* 'Herzog' und *búandi* 'Bauer', erscheinen, wenigstens in der älteren Zeit, nie in einem Abhängigkeitsverhältnis) —, die andern, die nicht oder doch nur begrenzt Standesbezeichnungen waren, weil sie daneben, und zwar durchweg in den meisten Fällen, in andern Bedeutungen gebraucht wurden, meist allgemein 'Mann' (oder 'junger Mann'). Diese letzten Wörter heben sich gut von andern ab. Sie sind eine kleine, aber wichtige Gruppe. Ich nenne sie, um sie von den echten Standesbezeichnungen zu unterscheiden, Rangbezeichnungen.

Solche Rangbezeichnungen sind in der altnordischen Dichtung vor allem *maðr* und *rekkr*, dazu *þegn* und *drengr*. *Maðr* 'Mann' ist mit possessivem Attribut in der Edda 2 mal und bei den Skalden bis 1200 (Den norsk-islandske Skjaldedigtning I ohne die Þulur) mindestens 17 mal bezeugt:

Helgakvíða Hjörv. 26 *buðlungs menn*; 29 *siklings menn*; Hákon góði (Skjald. A I 61) *mínir menn*; Hallfreðr II 1 (Skjald. A I 156) *hilmis menn*; Sigvatr III 3 (Skjald. A I 234) *konungs menn*; lv. 24 (Skjald. A I 273) *manna sinna* (Gen. plur.); Grettir I 3 (Skjald. A I 310) *þengils menn*; Þórarinn loft. III 9 (Skjald. A I 327) *guðs maðr*; Arnórr III 15 (Skjald. A I 342) *Sveins menn*; V 8 (Skjald. A I 345) *grams menn*; Þjóðolfr A. lv. 3, 6 und 7 (Skjald. A I 377 f.) *Sveins menn*; Biörn krepph. 7 (Skjald. A I 436) *allvalds menn*; Háttalykill 3 b (Skjald. A I 513) *Atla menn*; Hallar-Steinn Rst. 27 (Skjald. A I 550) *oðlings menn*; Haukr Ísldr. 15 (Skjald. A I 558) *iarls menn*; Anonym 12. Jh. B 23 und 24 (Skjald. A I 596) *sína menn* (Acc. plur.).

Rekkr steht etwas seltener mit einer Abhängigkeitsbestimmung, relativ jedoch wesentlich häufiger als *maðr* — es ist in der herangezogenen Dichtung nach meiner Zählung nur 57 mal bezeugt —, in der Edda 4 mal, bei den Skalden bis 1200 10 mal:

Völundarkvíða 29 *Níðaðar rekkar*; Helgakvíða Hjörv. 18 *ræsis rekkar*; Guðrúnarkvíða I 19 *þjóðans rekkar*; Edda Bruchst. II 2 a *fyllkis rekkar*; Haraldr hárf. 2 (Skjald. A I 6) *mínir rekkar*; Einarr skál. II 1 (Skjald. A I 122) *ræsis rekkar*; Eilífr Guðr. Þdr. 19 (Skjald. A I 151) *íotuns rekkar*; Hallfreðr III 2 (Skjald. A I 159) *sína rekka* (Acc. plur.); 11 (Skjald. A I 161) *Hedins rekkar*; Sigvatr XI 11 (Skjald. A I 254) *rekkar þínir*; lv. 24 (Skjald. A I 272) *þengils rekkar*; Þjóðolfr A. III 24 (Skjald. A I 375) *hilmis rekkar*; Haukr Ísldr. 1 (Skjald. A I 556) *hausu hasl-rekkar*; Anonym 12. Jh. B 18 (Skjald. A I 595) *Magnúss rekkar*.

Der Gebrauch von *pegn* und *drengr* mit possessivem Attribut bleibt trotz des häufigeren Vorkommens der beiden Wörter weit hinter dem von *rekr* zurück. Es sind nach meinen Zählungen in Edda und Skjaldedigtning I bei *pegn* 6 Fälle von 72, bei *drengr* 8 von 112. Das ist ein Verhältnis 1:12 und 1:14 gegenüber 1:4 bei *rekr*. Es sind die folgenden Fälle:

Guðrúnarkviða II 15 *hilmis pegnar*; Egill Iv. 4 (Skjald. A I 49) *Håars pegnar*; Óláfr Tryggvason 2 (Skjald. A I 152) *pegn Guðmundar*; Ívarr 15 (Skjald. A I 497) *ræsis pegnar*; Plácítúsdr. 47 und 48 (Skjald. A I 616) *guðs pegn*. — Haldórr ókr. 6 (Skjald. A I 204) *sína drengi* (Acc. plur.); Sigvatr III 18 (Skjald. A I 239) *þínir drengir*; Sneglu-Halli Iv. 3 (Skjald. A I 388) *hilmis drengir*; Sveinsflokkur (Skjald. A I 423) *sína drengi* (Acc. plur.); Markús I 18 (Skjald. A I 448) *vísis (vísa) drengir*; Einarr Skúl. G. 47 (Skjald. A I 467) *drengur landreka*; Rognvaldr 11 (Skjald. A I 507) *Rognvalds drengir*; Hallar-Steinn Rst. 28 (Skjald. A I 550) *sinn dreng* (Acc. sing.).

Auch diese Zahlen heben sich noch deutlich von denen ab, die andere häufige manna heiti der altnordischen Dichtung ergeben. Da fehlen die possessiven Attribute in der älteren Dichtung so gut wie ganz. Ich nehme als Beispiele drei der häufigsten, die zugleich auch der westgermanischen Dichtung geläufig sind, *gumi*, *halr holdr* und *seggr*. *Gumi* kommt in Edda und Skjaldedigtning I etwa 85 mal vor, aber nie mit einem possessiven Attribut. *Halr* und *holdr* haben bei etwa 110 Belegen nur 1 mal in einer Strophe des 12. Jahrhunderts ein solches Attribut: Gullásu-Þórdr 2 (Skjald. A I 453) *þinn holdr*. *Seggr* ist in derselben Dichtung ungefähr 120 mal belegt. Es steht mit possessivem Attribut nur in einem nicht ganz sicheren Falle in einer Strophe zweifelhafter Echtheit: Sigvatr XII 1 *Svíá tyggia seggir*.

Es scheint mir so sicher, dass altnord. *rekr*, vielleicht neben andern Bedeutungen, Männer bezeichnet hat, die von andern abhängig waren. Eh ich aber auf die Frage nach der genaueren Bedeutung und der Herkunft des Wortes eingehe, erörtere ich kurz die Bedeutung und Herkunft der drei andern Wörter der Gruppe.

Maðr hat die besprochene Verwendung aus einer der westgermanischen Sprachen übernommen. Sie ist wahrscheinlich merowingischer Herkunft. Soweit es ohne genauere Untersuchung — die es nicht zu geben scheint — zu erkennen ist, ist sie aus dem Vasallentum gekommen und vielleicht dem Galloromanischen nachgebildet, in dem *homo* samt einigen Ableitungen (vor allem *homagium*) ebenso gebraucht

ist, und ist dann mit ins Lehnswesen aufgenommen und mit verschiedenartigen Einflüssen verbreitet. In England ist dies *mann* schon vor 700 greifbar (Gesetze Wihtreds § 8, um 695, anscheinend auch schon in *manwyrð* 'Knechtspreis' in Hlotheres Gesetzen § 2—4, um 685). Der Gebrauch hat im Anfang offenbar einer niederen Schicht angehört. In den englischen Gesetzen ist er 200 Jahre lang, bis zu Alfred dem Grossen, nur von Sklaven bezeugt. Er fehlt dem Beowulf, ebenso wie *pēow* 'Sklave' und *esne* 'Knecht', und scheint auch in der übrigen angelsächsischen Dichtung ausserordentlich selten zu sein. Auch im altsächsischen Heliand ist er selten. Es sind nur 5 sichere Fälle da (550 *mīd is mannun*, 1198 *ūses drohtines man*, 3517 f. *thea uuārun imu triuuuiston man*, 3793 *thes hēroston man*, 4957 f. *thu mahtis man uuesan ... thes thar genouuer stēd*). Dies alles schliesst es aus, dass *mann* in der erörterten Bedeutung aus dem germanischen Hof- und Kriegswesen stammt (im Gegensatz zu *pegn* und *rink*, sieh unten). Auch der Franke Otfrid (um 870) braucht dies *mann* noch wenig (anscheinend nur 5 oder 6 Fälle: II 4¹⁰¹ *furi man er nan ni habeti*, 11⁴² *therer gotes drūtman*, III 2¹⁵ und IV 5⁵⁶ *gotes man*, IV 16¹¹ *thes selben herizohen man* und vielleicht IV 6¹⁸ *sīnemo lieben manne*). Im Nibelungenlied 300 Jahre später ist es dagegen häufig. Wann es in den Norden gekommen ist, ist ungewiss. Die sicheren skaldischen Belege gehören alle der christlichen Zeit an, denn die Halbstrophe Hakons des Guten kann unecht sein — sie steht nur in der Fagrskinna —, und die Strophe, die bei F. Jónsson den zweiten Fall enthält (Hallfreðr II 1), gehört dem viel jüngeren Hallar-Steinn. So sind die ersten sicheren Zeugnisse Sigvatr III 3 *konungs menn* und Iv. 24 *manna sinna*, um 1020 und 1030. Gerade aus dieser Zeit haben wir noch ein anderes wertvolles Zeugnis für diesen Gebrauch von *maðr*, die Losung des Heeres Olafs des Heiligen in der Schlacht bei Stiklestad 1030: *Fram fram Krists menn, kross menn, konungs menn* (Heimskr. Óláfs s. h. 226). Der Gebrauch scheint den Skalden zunächst jedoch besonders als dänisch geläufig gewesen zu sein, da von ihren 8 sicheren Belegen aus dem 11. Jahrhundert — Grettir I 3 ist vielleicht unecht — 4 auf den dänischen König Sven Estridsson gehen (Arnorr III 15, Þjóðolfr Iv. 3, 6 und 7, überall *Sveins menn*). Es ist auch auffällig, dass dies *maðr* in der Edda nur in der Scheltzene der Helgakviða Hjörvarðssonar vorkommt (Str. 26 und 29). Dies lässt vermuten, dass es auch im Norden zunächst nicht hochgestanden hat. Es bezeich-

net hier in der herangezogenen älteren Überlieferung allerdings überall Männer im Dienste oder unter der Führung eines Königs oder eines andern Fürsten, jedoch ohne Beschränkung auf den Hof- und Gefolgschaftsdienst, sowie übertragen (wie auch in Deutschland) im Dienste Gottes und Christi (*guðs maðr*, *Krists menn*). Mit dem Vasallentum hat es im Norden nur noch wenig zu tun. Es scheint wie so vieles andre in der frühchristlichen Zeit aus Deutschland oder England eingeführt zu sein. Im Prosaschrifttum ist der Gebrauch weiter.

Ebenso wie *maðr* ist auch *þegn* nicht nur im Norden, sondern auch in Deutschland und England als Rangbezeichnung gebraucht (ags. *þegn þegen*, alts. *thegan*, ahd. *thegan degan*). Es ist da, im Gegensatz zu *mann*, der alten Dichtung sehr geläufig. Im Beowulf steht *þegn* 10 mal mit possessivem Attribut, dazu 3 mal *maguþegn*: 194, 1574 und 2977 *Higelāces þegn*, 235 *þegn Hrōðgāres*, 293 *maguþegnas mīne* und weiter 408, 867, 1081, 1085, 1480, 2059, 2869 und 3121. Im Heliand steht *thegan* so 14 mal: 1199 und 3184 *cuninges theg(a)n* (1199 schreibt C jedoch *man*, offenbar unter dem Einfluss des nahe vorausgehenden *ūses drohtines man*), 1239 und 2554 *is thegnos*, 5202, 5313, 5356, 5475 und 5723 *thegan kēsures* und weiter 3200, 3794, 3994, 4962 und 5715, bei Otfrid sogar 32 mal, dazu noch 8 mal *drūtthegan*. Dies Ansteigen kommt zum grossen Teil daher, dass Otfrid den Ausdruck *gotes thegan* braucht, der im Heliand fehlt. Er steht allein 12 mal, dazu 5 mal *gotes drūtthegan*: Ad Lud. 42, I 1⁴⁶, 11²⁷, 28¹¹, II 7²⁴, 9¹², III 7⁵¹, IV 29¹³, V 3¹⁸, 8¹³, 11¹⁷, 22¹, 23⁴³, 23¹⁹¹, 23²⁷⁸, 25⁵¹ und 25⁸⁸ (vgl. oben *gotes man* und *gotes drūtman*). Für die alte weltliche Dichtung Deutschlands wird die erörterte Verwendung von *thegan* durch *sīnero degano filu* im Hildebrandslied (19) gesichert. Im Hochmittelalter ist sie fast ganz durch die von *man* verdrängt. Ihr Alter lässt sich kaum ermitteln. Dies *þegn* muss, wenigstens in der uns bekannten Zeit, im allgemeinen einer hohen Gesellschaftsschicht angehört haben. In England ist es vor allem die Bezeichnung des königlichen Amtsadels geworden (*cynīnges þegn*, engl. *thane*). Einen hohen Rang beweist auch der Gebrauch des Wortes als Inbegriff der Männlichkeit und Ritterlichkeit, der für Wörter der untersuchten Art typisch ist (vgl. unten): ags. *þegen* 'a brave man' (Bosworth Toller *þegen* VIII), *þegenlic* 'manly, brave, manful', *þegenscipe* 'bravery, manfulness, gallantry', alts. *theganlik* ahd. *deganlik*, mhd. *degenlik* mndl. *degenlik* und mndd. *degenhaftig* 'mannhaft', ahd. *deganheit(i)* mhd. *degenheit*

und *-schaft* 'Mannhaftigkeit'. Bei *mann* fehlt diese Verwendung in der altsächsischen Überlieferung noch, ebenso anscheinend im Angelsächsischen, und taucht im Althochdeutschen erst spät auf (*manlih* 'mannhaft' Graff II 750). Das ganz vereinzelt *manlice* Beow. 1046 wird 'freigiebig' bedeuten, entsprechend dem früh bezeugten ahd. *man(a)heit(i)* 'Freigiebigkeit' (und sogar 'Geschenk' Graff II 752).

Die Geschichte von *þegn* im Norden ist verwickelt. Es kommt hier als Rangbezeichnung in der geschichtlichen Dichtung erst um 1140 vor (*Ívarr 15 ræsis þegnar*, die Leute König Sigurd Slembes von Norwegen). Die Olaf Tryggvason zugeschriebene Strophe, in der *þegn Guðmundar* steht (Skjald. A I 152), gehört in die Sage und ist schwerlich echt. Es bleibt dann in der Dichtung vor 1200 nur noch das zweimalige *guðs þegn* in der *Plácítúsdrápa*, = *gotes thegan* bei Otfrid, *hilmis þegnar* in einem jüngeren Eddalied (Gdr. II 15) und Egill lv. 4 *Háars þegnar*. *Háarr* ist Odin. Wer seine Degen sind, ist dunkel. Die Wörter gehören zu einer Kenning für Dichtkunst oder Kampf, oder für beides zugleich (*Háars þegna regn*). Beide pflegen mit Odin allein bestimmt zu werden. *Háars þegna regn* hat zwei nahe Verwandte bei Skalden des 12. und 13. Jahrhunderts: Haukr Ísldr. 1 (Skjald. A I 556) *hausa hasl-rekka miðdr* = Dichtkunst (*hausa hasl* 'Haselstrauch der Schädel' = *hár* 'Haar' = *Hár*- Odin) und Óláfr hvítaskáld II 11 (Skjald. A II 96) *regnbogi Hnikars þegna* 'Regenbogen der Degen Hnikars' (= Odins), wahrscheinlich = Schwert. Auch hier erscheint der Name des Gottes allein als ausreichende Bestimmung und *Hnikars þegna* unverständlich, aber doch sicher (Skjald. B II 108 hat *þegna* allerdings wegkonstruiert). Hauk und Olaf werden die Kennungen nach alten (heidnischen) Mustern gebildet haben. Die Echtheit der Strophe Egils ist zwar zweifelhaft, aber die Verbindung von *þegn* mit Odin in der heidnischen Zeit wird durch Vellekla 11 (Skjald. A I 124): *primlundr of jók Þundi þegns gnótt* 'der Krieger mehrte Odin die genügende Zahl von Degen' gesichert. Gemeint sind die Odin zugewiesenen Gefallenen (die ihm als Einherier dienten). Auch an der ersten Stelle, an der *þegn* bezeugt ist (Haustlǫng 5, Skjald. A I 17), steht es mit Odin in Verbindung. Es setzt voraus, dass das Wort als Rangbezeichnung bekannt gewesen ist, ergibt aber nichts für seine gesellschaftliche Stellung. Auf dänischen Runensteinen des 10. Jahrhunderts und später auch auf schwedischen kommt *þegn* (mit der Nebenform *þiagn*) oft in der erwähnten

ethischen Bedeutung vor, meist mit dem Attribut *góðr* oder *harða góðr* (sieh unter anderm die Zusammenstellung in Svend Aakjær, Old Danish Thegns and Drengs, Acta Phil. Scand. 2, 1—30). Auch die Skalden haben *þegn* damals so gebraucht (Egill Snt. 11 *illr þegn*, Eyvindr lv. 2 *hvatr þegn*, Þórarinn Máhl. 12 *prúðr þegn*, Grímr Dropl. 4 *þegns verk*, Óláfr helgi 6 *nýtr þegn*). Dies setzt *þegn* auch hier als angesehene Rangbezeichnung voraus, beweist aber nicht, dass es damals im Norden auch in dieser Verwendung gelebt hat. Deren Fehlen bei den Skalden des 10. und 11. Jahrhunderts scheint mir das vielmehr wenigstens für Norwegen und Island auszuschliessen. Wahrscheinlich liegt die Zeit, in der *þegn* im Norden als Rangbezeichnung gelebt hat, vor dem 10. Jahrhundert, vielleicht sogar lange vor ihm. Vielleicht ist dieser Gebrauch nur mit schwächeren Ausstrahlungen von Deutschland oder England herübergekommen, ohne lange Dauer. In den ersten Jahrzehnten des 11. Jahrhunderts hat altnord. *þegn* nach dem Zeugnis der Skalden dann die Bedeutung 'Untertan' angenommen, wahrscheinlich in der Nachbildung deutschen oder englischen Gebrauchs. Der Weg vom Mann im Königsdienst zum Untertan war damals ziemlich kurz. Hieraus hat sich bald die Bedeutung 'Staatsbürger, vollberechtigter, freier Angehöriger des Volkes' abgezweigt. Sie ist die wichtigere geworden. An der ersten Belegstelle des neuen Gebrauchs bedeutet *þegn* eindeutig 'Untertan': Óttarr svartí II 19 (Skjald. A I 295 f.) *eru þér at þegnum Hialtlendingar kendir* 'die Schetländer werden dir als Untertanen gerechnet'. Das ist um 1025. *Þegn* hat eine dieser Bedeutungen noch an wenigstens 11 weiteren Stellen bei Skalden dieses Jahrhunderts, meist aber wohl schon die abgezweigte. Die Norweger heissen *þegnar* im Kampf oder im Streit mit ihrem König (Sigvatr XI 2, 11, 12, 14 und XII 9, dazu vielleicht Hofg.-Refr II 1 sowie *búþegnar* Haraldr hardr. 2, dann später Þiódolfr A. III 21 und 24 und Halli stírdi 4), bei der Gewinnung oder Übertragung der Herrschaft über sie (Arnórr II 8 und Þiódolfr III 9) und schliesslich als Objekt der Befriedungsarbeit eines Königs (Steinn Herd. III 13). Die Skalden scheinen dies *þegn* im allgemeinen wenig als Abhängigkeitsbezeichnung empfunden zu haben. Sie verbinden es im 11. und 12. Jahrhundert nie mit einem possessiven Attribut. Mit einem solchen steht dagegen *rekr* 2 mal an seiner Stelle (vgl. unten). Für Dänemark wird die jüngere Bedeutung von *þegn* durch altdän. *thægnægiald thegængiald* (usw.) 'Bussgeld (an den

König) für die Erschlagung einer Untertans oder Staatsbürgers' (= altnorw. *þegn**gildi*) gesichert (Aakjær aa Ort 11 f.), ebenso wohl für Teile Schwedens durch das entsprechende altschwed. *þings giæld* (Västmannalag) und vereinzelte andre Verwendungen des Worts in den Rechtsbüchern. Diese Bedeutungen von *þegn* haben lange gelebt, vor allem in der Rechtssprache, und leben in Island noch. Die übrigen Verwendungen des Wortes, die allgemeine (= Mann) und die ethische, treten in der Dichtung seit dem Aufkommen von *þegn* 'Untertan' weit zurück. Reste der ethischen Bedeutung sind aber lange erhalten geblieben (*þegn**skapr* 'Ritterlichkeit'). Von der schwachbezeugten Rangbezeichnung aber scheint nur der *rekks þegn* der norwegischen Rechtssprache geblieben zu sein (vgl. unten). Wo *þegn* später bei den Dichtern in der älteren Bedeutung mit possessivem Attribute steht, hat es entweder westgermanische Vorbilder — *guðs þegn* = ahd. *gotes thegan* und indirekt, über die Sigurdlieder der Edda (Gdr. II 15 *hilmis þegnar*) wohl auch *ræsis þegnar* bei Ivar — oder es ist altertümelnd gebraucht — *þegn Guðmundar* in der unechten Strophe Olaf Tryggvasons, *Hnikars þegnar* bei Olaf Hvítaskald und vielleicht auch die Egil zugesprochenen *Háars þegnar*, dazu ein paar mal in Strophen der Fornaldarsagas —. Zu welcher Bedeutung es im Ortsnamen *Tägneby* gehört, ist ungewiss.

Mit der Geschichte von *þegn* im Norden hängt die von *drengr* zusammen. *Drengr* ist ein rein nordisches Wort ungewisser Etymologie. Seine Grundbedeutung, die noch heute lebt, ist 'Bursche, junger Mann'. Das Wort ist bei den Skalden von früh an oft bezeugt (schon Haustlǫng 17 *hraundrengr* von einem Riesen), taucht aber erst gegen Ende des 10. Jahrhunderts in der höfischen Preisdichtung auf (Vellekla 33, Hallfreðr III 2, 3 und 13). Bald darauf, um 1010, erscheint es dann zum ersten Mal als Rangbezeichnung (Haldórr ókr. 6) und ist als solche von da an zwar nicht oft, aber im Gegensatz zu *þegn* ziemlich regelmässig und fast immer vom Verhältnis zu lebenden Herrschern bezeugt. Es wird darum eine lebendige Rangbezeichnung gewesen sein. Auch *drengr* ist viel in ethischer Bedeutung gebraucht und darin im allgemeinen kaum von *þegn* zu unterscheiden. Dieser Gebrauch taucht bei den Skalden vielleicht zur selben Zeit auf wie bei *þegn* (Kormákr lv. 58 *sem drengrir* und 64 *dýrír drengrir*), sicher aber um die Jahrtausendwende: Hallfreðr III 13 *slíkír drengrir*, Óttarr II 14 *nýtir drengrir* (ungefähr gleichzeitig Óláfr helgi 6 *nýtr*

pegn) usw. Seit ungefähr 1000 erscheint dies *drengr* auch in Ableitungen, die bei *pegn* fehlen: Hallfredr Iv. 25 *alldrengila*, Biörn Hít. Iv. 6 *ódrengila*, Sigvatr III 15 *fulldrengila* usw. Da diese Verwendung schwerlich älter ist als die ständische, die erst etwas später auftaucht, so ist es wahrscheinlich, dass *drengr* ausserhalb Norwegens und Islands zur geachteten Rangbezeichnung geworden ist. Dafür spricht vielleicht auch die auffallende Seltenheit des Worts in der Edda (nur Gðr. II 35 und Am. 50 und der Beiname *drengia móðir* Hdl. 18) und noch mehr sein Vorkommen in der englischen Dichtung schon kurz nach seinem ersten Erscheinen in der norwegischen Hofdichtung (Byrhtnods Tod 149, um 990). Der Aufstieg des Wortes ist aller Wahrscheinlichkeit nach in Dänemark geschehen. Die Skalden brauchen es, abgesehen von der isländischen Kleindichtung, im Anfang besonders oft von Dänen. Die dänischen, aber auch die schwedischen Runensteine loben ihre Toten oder andere nicht nur als gute Degen, sondern auch als gute Dreng. Das hat nach diesen Zeugnissen in Dänemark allerdings kaum früher angefangen als bei den isländischen Skalden, vielleicht sogar etwas später. Nach der zuversichtlichen Chronologie der älteren dänischen Ausgaben ist der gute Degen auf den Runensteinen vom Anfang des 10. bis zum Anfang des 11. Jahrhunderts bezeugt, der gute Dreng dagegen von etwa 980 bis ins 12. Jahrhundert. Der erste ist danach vom zweiten nach einem längeren Nebeneinander verdrängt worden (vgl. Hist. Ztschr. 158, 340). Die vorsichtige Chronologie der neuen Ausgabe (Jacobsen und Moltke) lässt einen solchen Gang jedoch kaum erkennen. Da dies *pegn* in derselben Zeit, im Anfang des 11. Jahrhunderts, aber auch bei den Skalden vor *drengr* weicht, so wird die alte genauere Chronologie hier doch wohl richtig sein und der gute Dreng den guten Degen abgelöst haben, wahrscheinlich mit einer Änderung des Mannsideals — es ist die Bekehrungszeit. Daher wird es dann kommen, dass die Väter dabei gewöhnlich *pegn* genannt werden, die Söhne, die schneller zum Neuen übergingen, dagegen *drengr*. Die meisten dänischen Steine, die die Wörter nennen, sind aus der Übergangszeit, auf den schwedischen aber ist der genannte Unterschied nicht allgemein. Der Schluss, die beiden Wörter hätten verschiedenen Altersklassen gehört (Wimmer, De danske runemindesmærker II 20 f. und IV, XXV f.), ist darum nicht berechtigt (vgl. E. Brate, Ark. f. nord. Fil. 29, 192 und M. Kristensen, Nord. Tidskr. f. Fil. 4. R. 3, 75). *Drengr* ist auf den Runensteinen nicht so starr wie

þegn auf den ethischen Gebrauch beschränkt. Es kommt auch selbständig vor, meist alleinstehend im Nom. plur. (zum Beisp. Jacobsen-Moltke Nr. 1, 295 und 330), einmal aber auch mit possessivem Attribut: Simris 2 (Schonen) *faþur asulfs triks knus*, das heisst wahrscheinlich 'den Vater Asulfs, des Drengs Knuts' (Jacobsen-Moltke Nr. 345). Die Ritzung ist schwedisch, aber Knut ist doch wahrscheinlich der Däne Knut der Grosse. Auf dem Stein von Landeryd (Östergötland) steht *trak þan ar uar miR knuti* 'den Dreng, der bei Knut war' (Österg. runinskr. Nr. 111). Das ist wohl ein zweiter *drengr Knúts*. So scheint *drengr* als Rangbezeichnung auch für Dänemark gesichert zu sein. In England erscheint das Wort nach 1066 als eine wichtige Standesbezeichnung. Die *drengas* waren da ein unter den *þegnas* stehender Dienstadel (Aakjær aa Ort 20 ff.). Dass die Stellung der Dreng in Dänemark (und auch Schweden) einmal hochgeachtet war, beweist die Art, in der der Stein von Simris den *drengr Knúts* nennt, und wohl auch ihre Aufnahme unter die Ritter im normannischen England, vor allem aber der ethische Gebrauch des Wortes. Die Bedeutungsentwicklung von *drengr* ist typisch: vom Jungen oder Burschen zum Mann im Kriegs- oder Hofdienst bei Königen und Grossen und von da zum Inbegriff des echten Mannestums. Ebenso ist es bei *þegn* gegangen (= griech. τέκνον 'Kind'), aber auch bei ahd. *kneht* (*knehtlîho* 'ferociter, fortiter', Graff IV 580) und altnord. *sveinn* (vgl. unten). Den ersten Teil dieses Weges ist früher auch *rink* gegangen (sieh unten) und später engl. *knight* und deutsch *Knappe*, den zweiten Teil deutsch *Mann* und *Ritter* (vgl. Aakjær aa Ort 19 f.). *Drengr* ist in allen drei genannten Bedeutungen, 'Bursche', 'Diener, Knecht' und 'Mann, wie er sein soll', noch lange lebendig geblieben, für. *drongur* sogar bis in die Gegenwart.

Der Gebrauch in der Dichtung hat gezeigt, dass auch *rekkr* einmal Männer im Fürstendienst bezeichnet hat. Das zeigt auch die weit ins Prosaschrifttum reichende Verbindung mit König Half von Rogaland (darüber unten). Es gibt auch noch andere wichtige Zeugnisse für das Wort. Ziemlich bedeutungslos ist die Formel *rekkr ok rýgr* 'Mann und Weib' in den Frostupingslög. Hier wird mehr der Stabreim als die Bedeutung die Wahl des Wortes bestimmt haben. Vgl. altn. *karl* : *kona* (isl. *karlmaður* : *kvennmaður*), ags. *wer* : *wīf* und *wāþnedman* : *wīf*, alts. *thegan* : *thiorna* (mhd. *degen* : *dirne*), isl. *strákur* : *stúlka*. Die Formel setzt auch nicht voraus, dass *rekkr* im 12. oder 13. Jahr-

hundert noch in lebendem Gebrauche war. Dann der *rekks þegn* (geschrieben *reks þegn*), eine umstrittene Standesbezeichnung der drontheimischen Rechtsbücher. Dass darin *rekr* steckt, wie schon Vígfússon annahm, scheint mir ebenso sicher wie K. Maurer (Ark. f. nord. Fil. 6, 277 f.). Hier ist das Wort als Standesbezeichnung erhalten. Einen Stand (im weiten Sinne) muss es auch in den etwa 10 schwedischen Ortsnamen auf *-by* bezeichnen, die als erstes Glied den Gen. plur. *rinka* enthalten (*Rinkaby*, *Rinkeby*). Zu ihnen kommen wahrscheinlich noch die 7 *Rikka-Rikkeby* in Uppland. Neben ihnen stehen verwandte Namen, besonders *Karlaby*, *Svenaby* und *Tägnaby* (samt ihren jüngeren Nebenformen), die ebenfalls Standesbezeichnungen als erste Glieder haben. Wie diese Wörter in die Ortsnamen gekommen sind, ist schwer zu erklären und umstritten. Sieh darüber vor allem E. Hellquist, *De svenska ortnamnen på -by* (Göteborg 1918) 72—82, dazu Sahlgren NoB. 6, 182 f. Schliesslich ist *rekr* wohl auch in *Hávamál* 49 eine Standesbezeichnung. Es heisst da von den *trémenn*, denen der Dichter seine Kleider gegeben hat: *rekkar þat þóttusk, er þeir rípt höfðu* 'das kam sich wie *rekkar* vor, als sie das Zeug hatten'. Die Menschen dieses Teils der *Hávamál* sind freie, aber wohl keine grossen Bauern. Die *rekkar* sind wohl etwas mehr gewesen oder sind sich mehr vorgekommen. Das passt auf den Herrendienst, den der übrige Gebrauch des Worts in der Dichtung voraussetzt. Auch der *rekks þegn* schliesst wohl einen geringen Stand des *rekr* aus. Er stand überm Freigelassenen und ist doch selbst einmal von einem *rekr* abhängig gewesen. Da sowohl *rekr* als *þegn* 'Dienstmann' in der literarischen Zeit offenbar nicht mehr lebendig waren und *þegn* in diesem Gebrauch im Norden überhaupt kaum noch zu fassen ist, so wird die Bildung sehr alt sein und kann dann allerdings ihre Bedeutung stark verändert haben.

Die meisten Zeugnisse sprechen *rekr* ein hohes Alter zu. Es ist das einzige unter den behandelten Wörtern, das als Rangbezeichnung der Edda, deren grösster Teil in diesen Dingen altertümlich ist, und den Skalden vor 1000 geläufig ist. Von den 14 Fällen in der herangezogenen Dichtung gehören 7 diesen Teilen an. Darunter ist einer in einem der ältesten Eddalieder (*Völundarkviða* 29) und ein gut bezeugter skaldischer bald nach 900 (*Haraldr hárf.* 2). Als die zuverlässigen Zeugnisse für *drengr* und *maðr* mit possessivem Attribut bei den Skalden anfangen, unter Jarl Eirik und Olaf dem Heiligen

(um 1010 und 1020), ist *rekkr* bei ihnen in dieser Weise schon 5 mal gut bezeugt. Dann tritt es weit zurück. In der Zeit Magnus' des Guten und Haralds des Strengen (1035—1066) ist es mit possessiven Attributen nur in der nächsten Nachbarschaft des jüngeren *þegn* und gleichbedeutend mit ihm und anscheinend sogar als sein Vertreter bezeugt (Sigvatr XI 11 und Þjóðolfr III 24), so dass es scheint, als habe es dessen Entwicklung mitgemacht und sei, wohl seiner Herkunft wegen, als geeigneter erschienen, eine Abhängigkeitsbestimmung zu tragen. Nachher steht *rekkr* dann bis um 1200 mit einer solchen Bestimmung nur noch 2 mal in altertümelnden Strophen (Haukr Ísldr. 1 und Anonym 12. Jh. B 18). Es scheint danach, als sei es am Ende der Wikingerzeit von *drengr* und *maðr* abgelöst worden. Sonst hat *rekkr*, im Gegensatz zu *maðr*, *þegn* und *drengr*, in der Dichtung keine Geschichte. Als allgemeines manns heiti ist es auch im 11. und 12. Jahrhundert nicht seltener geworden. Für ein Weiterleben über die Wikingerzeit hinaus ausserhalb der Dichtung sehe ich jedoch keine Kriterien. Was die Prosa noch bringt, sind Reste, wie sie häufig bleiben. Sie machen es jedoch wahrscheinlich, dass *rekkr* noch nicht sehr lange ungebräuchlich war. Dafür, dass es in der Wikingerzeit lebte, spricht wohl auch der Gebrauch in den Hávamál. Die ziemlich einförmige Verwendung in der Dichtung, ohne Zusammensetzungen und Ableitungen, scheint aber dagegen zu sprechen. Spätestens aus dem ersten Jahrhundert der Wikingerzeit ist wahrscheinlich *rekks þegn*, der Bedeutung des zweiten Teiles wegen. Wegen des Übergangs von *ink* zu *ekk* kann *rekkr* auch kaum lange nach dem Anfang dieses Zeitraums von aussen her übernommen sein. Schwer zu entscheiden ist das Alter der *Rinkaby* (und *Rikkaby*). Die Bildung mit *-by* lässt einen weiten Spielraum. Die Namen dieses Typs — ausser *Rinkaby* vor allem *Karla-*, *Svena-* und *Tägnaby* — werden aber wohl nicht sehr verschiedenen Alters sein. Keiner von ihnen verrät jedoch sein Jahrhundert. Auch für die Gruppe als Ganzes gibt es keine Anknüpfung. *Sveinn* (in *Svenaby*) scheint als Standesbezeichnung im allgemeinen auf Diener niederen Ranges und später Pagen und Knappen beschränkt geblieben zu sein. Die westnordischen Dichter haben es abgesehen von der Grundbedeutung 'Junge, Bursche' samt 'Sohn' und der seltenen allgemeinen 'Mann' nur vereinzelt für Leute in niedrigem Dienst gebraucht. Die norwegische Hofdichtung enthält das Wort in den 400 Jahren, aus denen

wir sie kennen, nur 2 mal in der zuletzt genannten Bedeutung, sonst überhaupt nicht. In Norwegen kann *sveinn* darum keine angesehene Stellung bezeichnet haben. Auch in Dänemark gibt es kein Zeugnis dafür, wohl aber in Schweden. Die Inschrift 1 von Simris in Schonen nennt den Begrabnen, in einem kaum zufälligen Gegensatz zum Dreng des Dänen Knut auf dem 2. Steine, *su(i)n kun(u) . . s asvi piu þu*, das wird 'den Svein Gunnolfs in Schweden' heissen (Jacobsen-Moltke Nr. 344). Beide Steine sind wahrscheinlich um die Mitte des 11. Jahrhunderts errichtet. In zwei götländischen Inschriften, deren erste ungefähr in dieselbe Zeit gehört, ist *sveinn* sogar in ethischer Verwendung bezeugt: Bjälbo *suain halku þan = sveinn algóðan* (Östergötlands runinskr. Nr. 66) und Remmene *harþa kuþan suin* (Jungner, Västergötlands runinskr. Nr. 156). Diese hohe Standes- und Rangbezeichnung wird wohl auch in den Ortsnamen stecken. Es bleibt aber dunkel, wie alt sie in der Zeit der Inschriften war. Das Fehlen von **Drängiaby* unter den Ortsnamen spricht dafür, dass die Namen gebildet sind, ehe *drengr* als Rang- und Standesbezeichnung aufgerückt und verbreitet war. Das wäre nach den Zeugnissen in den andern Ländern spätestens im 10. Jahrhundert. Dann müsste *þegn* in *Tägnaby* wohl noch die ältere Rangbedeutung haben, die aber schon vorm 10. Jahrhundert verloren gewesen zu sein scheint. Die Geschichte der Wörter kann in Schweden jedoch anders gewesen sein als in Dänemark und Norwegen. Darum bleibt hier alles unsicher.

Das letzte Kriterium führt uns schliesslich jedoch ziemlich sicher in den Anfang der Wikingerzeit oder etwas vor ihn zurück: die *Hálfs rekkar*. Die Krieger König Halfs heissen überall seine *rekkar*, nicht nur in der jungen überlieferten Form seiner Saga und ihren Gedichten, sondern schon in viel früheren und besseren Quellen (Snorra Edda I 528, Sturlunga saga I 1, Landnámabók Hb. Kap. 86, Njála Kap. 95, weiter auch Nornagestspátr und Tókapátr, = Flatb. I 347 und II 136f., Magússaga Kap. 15 f. und sogar im färöischen Lied von Álvur kongur). Da die Bezeichnung *Hálfs rekkar* in der Prosaüberlieferung ohne Parallelen scheint, wird sie zum geschichtlichen Grundstock der Sage gehören. Half soll König von Rogaland gewesen sein und muss in der zweiten Hälfte oder gegen das Ende des 8. Jahrhunderts gelebt haben. Damals werden darum Männer im Königsdienst, oder in einer bestimmten Form dieses Dienstes, in Norwegen *rekkar* geheissen haben.

Auch das westgermanische *rīnk* sagt uns manches über seine Bedeutung und Herkunft. Sein ziemlich häufiger Gebrauch in der alt- und angelsächsischen Dichtung zeigt, dass es nicht nur Menschen geringen Standes bezeichnet hat. Auch in dieser Dichtung fehlen Ableitungen, jedoch sind einige Zusammensetzungen da. Es fehlen aber auch fast ganz die Verbindungen mit possessiven Attributen, die das Wort als Rangbezeichnung bezeugen würden. Im Heliand ist es unter 20 Belegen nur 1 Fall: 728 (*Herodes*) *hēt thō is rīnkos faran*. Einige andere Bezeichnungen für den Mann, die der Dichter viel öfter braucht, *gumo* und *helið* (mit 114 und 57 Belegen), verbindet er jedoch nie mit einem solchen Attribut. Es ist darum doch wahrscheinlich, dass *rīnk* auch in Deutschland einmal Rangbezeichnung gewesen ist. Da es aber nur 1 Fall unter 20 ist, so wird diese Verwendung des Wortes, wenn es sie gegeben hat, damals, um 830, schon weit zurückgelegen haben. Da es weiterhin ausser in der Zusammensetzung *herirīnk* immer im Stabreim steht, so ist es da wohl nur noch dichterisches Hilfsmittel gewesen. Unter den 35 Wörtern, die im Heliand mit *rīnk* staben, sind 11 mal *rīki* 'Reich, Macht' und *rīki* 'mächtig' und je 6 mal *rād* 'Rat, Beratung' (samt *rādan*) und *rūna* 'geheime Beratung', alles Wörter des politischen Lebens. Das ist auffallend viel. Es spricht dafür, dass auch *rīnk* in diesem Kreis zu Hause war. *Holde herirīncos*, Variation zu *erlo getrōst* (2115), weist auf das kriegerisch-höfische Leben.

In der angelsächsischen Dichtung steht *rīnc* 2 mal mit possessivem Attribut, beidemal *rīncas mīne* als Anrede (Gen. 2880 und Andr. 1343). Da die Dichter hier manchmal aber auch andere Bezeichnungen des Mannes so gebraucht haben, die schwerlich einmal Rangbezeichnungen waren, so haben die beiden Fälle wenig Gewicht. *Rīnc* erscheint in der angelsächsischen Dichtung lebendiger als im Heliand. Es steht manchmal ausserhalb des Stabreims, ist sehr oft zweites Kompositionsglied und einmal auch erstes (Exodus 234 *rīncgetæl* 'Männerzahl') und ist noch lange weitergebraucht. Es ist hier aber auch noch ausserhalb der Dichtung bezeugt. Es glossiert in einer Schrift Aldhelms *ephebus* 'junger Mann', nach einigen Handschriften jedoch irrtümlich das ihm folgende *hircitalius* (*hircitallus*), das 'bartlos' bedeuten muss (Ztschr. f. d. Alt. 9, 487 f., Anecdota Oxoniensia, Oxford 1900, 1, 3476 und öfter). An 2 andern Stellen ist *hyserīnc* überliefert, ebenfalls 'Bursche, junger Mann'. Da *hyse* allein dasselbe

bedeutet, ist es vielleicht vorgesetzt, weil *rinc* nicht mehr geläufig war (in der Dichtung steht 6 mal das gleichartige *magurinc*, aber ohne Beschränkung auf die Jugend). Dies sind wertvolle Zeugnisse. Sie zeigen, dass *rinc* von derselben Grundbedeutung ausgegangen ist wie viele andere Rangbezeichnungen, germ. *þegn*, ahd. *kneht* engl. *knight*, mhd. *knappe*, altn. *drengr* und *sveinn*. Wir fassen *rinc* in der angelsächsischen Prosa aber einmal auch noch als Rangbezeichnung und sichern diese damit auch für England, und zwar für eine sehr frühe Zeit. Æthelberhts Gesetze, das älteste Sprachdenkmal des Landes, sprechen einmal von *cyninges ambihtsmið oppe laadrinc* (§ 7. Vielleicht heisst es *ladrincman*, was aber wohl dasselbe wäre, wie unter anderm *gesāðman* 'Gefolgsmann' = *gesāð* und *þeowman* 'Sklave' = *þeow*, beide ebenfalls in alten Gesetzen. Vgl. altnord. *konungmaðr* = *konungr* usw.). Der *cyninges ladrinc* muss ein Mann sein, der im Dienst des Königs Fremde geleitet. Über seine gesellschaftliche Stellung verrät die Stelle wenig. Der Hofschmied, mit dem er verbunden ist, wird jedoch eher hoch als niedrig gestanden haben. Vielleicht ist *ladrinc* schon damals, um 600, ein übrig gebliebener Terminus gewesen, der kein lebendiges **cyninges rinc* mehr hinter sich hatte (ähnlich wie 600 Jahre später in Norwegen *rekks þegn*). *Þegn* ist in den englischen Gesetzen erst kurz vor 700 bezeugt (Gesetze Wihtreds § 20 *cyninges ðeng*).

Rinc ist in Deutschland und England offenbar älter als *þegn*. Im Norden aber kann es umgekehrt scheinen, da *þegn* hier als Rangbezeichnung im Gegensatz zu *rekr* die literarische Zeit kaum erreicht hat. Aber wir kommen auch hier keiner frühen Schicht auf die Spur, in der *rekr* noch nicht da war.

Nach allem Gesagten wird *rinc* bei den Westgermanen in einer Zeit, die wir nicht mehr fassen können, als Bezeichnung für Männer im Dienst bei Königen und Grossen gebraucht sein. Es scheint der Vorgänger von *þegn* gewesen zu sein. Dies aber ist später von *mann* abgelöst worden. Dagegen hat altn. *rekr* als Rangbezeichnung vielleicht bis ans Ende der Wikingerzeit gelebt. *Þegn* hat sich gegen es im Norden nicht durchgesetzt. Es folgen da oben dann *drengr* und *maðr*, *drengr* wahrscheinlich von Dänemark ausgehend, *maðr* aus Deutschland oder England hereingebracht. In Schweden ist ausserdem *sveinn* gebraucht. Das isländische Prosaschrifttum zeigt *maðr* als das weitaus geläufigste Wort, so wie in Deutschland *man* um diese Zeit fast allein herrscht.

Ich habe wenig über die Art der Abhängigkeit gesagt, die mit den besprochenen Wörtern bezeichnet wurde. Es scheint mir, dass darüber nicht viel Genaueres ermittelt werden kann. Wir müssen mit viel Wechsel rechnen. Die Dichtung ist zu einseitig. Sie nennt, abgesehen vom kirchlichen Gebrauch (*gotes man* usw.) fast nur Kriegs- und Hofdienst bei Königen. Gerade darum aber fällt es auf, dass die vier Wörter die Terminologie des Gefolgschaftswesens im engeren Sinne wenig berühren. Keine der sicheren germanischen Bezeichnungen für die Gefolgschaft ist von einem von ihnen gebildet, obwohl die Wörter die Gefolgschaften gewiss mit umfassen konnten und wohl auch manches Mal von Gefolgsleuten allein gebraucht wurden (wie ebenso germ. *drukt* 'Truppe, Schar', das ohne Recht als alte Bezeichnung der Gefolgschaft gilt). Die Gefolgschaft scheint von andern Kriegerscharen durchaus nicht immer mit eigenen Termini abgehoben zu sein. Die Skaldendichtung des 10. Jahrhunderts enthält von solchen nur *verðung* mit 3 Belegen. Das ist alles. Aber in den ersten Jahrzehnten des 11. Jahrhunderts bricht es dann hervor. *Verðung* wird lebendiger, *hirð* kommt hinzu, etwas später noch *inndrött*. Jetzt kommt auch der Begriff des Gefolgsmanns mit *hirðmaðr*, *húskarl* und *verðungar maðr*. Auch die andere Seite, das Volk, das dem König mit seiner Gefolgschaft und seinen Beamten gegenübersteht, bekommt nun Namen, ausser dem besprochenen *þegnar* vor allem *búendr bændr* und *búandmenn*, dazu *búmenn* und *búþegnar*, *karlfolk*, *landfolk*, *landkarlar* und *landsmenn*. Dies alles hätte hier hinzugezogen werden sollen, dazu die westgermanischen Gefolgschaftstermini und fränk. *liudi* (lat. *leudes*) altn. *lyðir lýðar* als Vorgänger von altn. *þegn* in seiner jüngeren Bedeutung, dann die Rangbezeichnungen, die in der altnordischen Dichtung fehlen oder ohne Bedeutung sind, wie ahd. *kneht* (und *iungaro*) und anscheinend auch westgerm. *erl*, weiter die vielen Kollektiva, die Scharen von Männern bezeichnen, wie altnord. *drött*, *ferð*, *flokkr*, *herr*, *lið* und *sveit*, von denen ein grosser Teil oft mit possessiven Attributen steht, aber auch alle andern Wörter, die Dienende bezeichnen, und schliesslich die vielen Bezeichnungen für die Führer und Herren, die über allen Genannten standen. In diesem ganzen Umkreis ist das Vorkommen oder Fehlen possessiver Attribute ein gutes Hilfsmittel, um der Bedeutung der Wörter näherzukommen. Was ich hier vorlegen konnte, ist nur ein kleiner Ausschnitt aus einem grossen dankbaren Stoffe. Ich habe ihn aber nicht nur vorgelegt, um die Geschichte

einiger Wörter aufzuhellen, sondern auch um zu zeigen, dass sich die Massen anscheinend synonyme Wörter in der Sprache der altnordischen Dichtung beim Zufassen bald in kleine Gruppen und einzelne Wörter mit eigenem Gesicht und eigener Geschichte auflösen und dass diese oft wertvolle Aufschlüsse gibt. Dabei tritt, ähnlich wie hier, immer wieder die Jahrtausendwende als ein Zeitraum grosser Veränderungen hervor.

HARRY ANDERSEN

Om *a* : *æ* i Runedansk.

Det skal være denne Artikels Formaal at drøfte Forholdet *a* : *æ* paa danske Runestene. En Række Ord, der ikke tidligere har været behandlet i lydhistoriske Undersøgelser, skal betragtes nærmere; Afhandlingen slutter sig til mine Undersøgelser inden for Runedansk.¹

Ved en Drøftelse af *a* > *æ* er der tre Muligheder at tage i Betragtning: 1. Palatalisering af *a* > *æ* (Overgangen betinget af Svagtryksstilling). 2. *R*-Omlyd. 3. *i*-Omlyd (og Palatalomlyd). Af disse tre Muligheder er den tredie den afgørende.

I. *Palatalisering*. Svarende til vestnord. *þann* har Runedansk nogle Gange **þan**,² der rimeligvis betyder *þann*; DR's Normal-Transskription har da ogsaa *þan* med *a*. Egaastenen (107, Efter-Jelling) har over for **þans** og **þansi** : **þis** (jf. vestnord. *þess*), *ift* = *æft* og *frinta* = *frænda*. Af særlig Interesse er det at vi paa denne Sten har Genitivformen

Der er brugt følgende Forkortelser: *AphS* = Acta Philologica Scandinavica, *Arkiv* = Arkiv för nordisk filologi, *DR* = Danmarks Runeindskrifter ved Lis Jacobsen og Erik Moltke under Medvirkning af Anders Bæksted og Karl Martin Nielsen. 1941—42, *GG* = Johs. Brøndum-Nielsen, Gammeldansk Grammatik, *Sp.* = Spalte. — Tal i Parentes efter Runestens-Navn henviser til DR, Tekstbindet; det samme gælder Tal efter Komma. — En Kritik af den i DR anvendte Normal-Transskription er fremsat i min Anmeldelse af det nye Runeværk i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1943 (p. 112 ff.).

¹ Henvisninger hertil Arkiv LVI p. 252 Fodnote 1. Hertil kommer »Runedansk *rita* og *rata*. Nogle runografiske og lydhistoriske Bemærkninger» (Arkiv LVI (1942) p. 251 ff.) med »Nogle Tilføjelser til Runedansk *rita* og *rata*» (Arkiv LVII (1943) p. 106 ff.). Runedanske Former og Lydforhold behandles tillige i min Undersøgelse »Til *u*-Omlyden i Dansk» (AphS XVI (1943) p. 258 ff.).

² Skern 2 (81) har **þah**, der formodentlig er Ristefejl for **þan** (se DR).

þess eller *þæss* over for *þann*. Ulbølle Røgelseskar (183), der er fra Middelalderen (arkæologisk Datering: 1200—1250) har *þen*, en Form der rimeligvis er opstaaet ved Palatalisering af *þann*; den svarer til den gammeldanske Form *thæn*.¹

Det almindeligt forekommende *þansi*, *þansi* ristes kun med *ǰ*, *a* paa de ældste danske Runestene, f. Eks. Glavendrup (209), Rønninge (202), Randbøl (40), Mejlby (117), Sædinge (217). DR's Normal-Transskription har *þænsi*, mens Formlæren har *þansi*, *þænsi*, *þanna*, *þænna*, *þanni* (Sp. 760). Under Omlyd (*i*-Omlyd) hedder det i DR: I de kasusformer af pron. *sasi* der skrives med *i*, *e*, lader vokalen sig ikke bestemme; den kan være opstået ved *i*-omlyd af *a*, eller *e* i aflydsforhold til *a* (Sp. 871; jf. ogsaa Sp. 939 ø.).

Runedansk *þænsi* dokumenteres paa Runestene, der hører til Efter-Jelling-Gruppen: Sønder-Kirkeby (220) *þinsi*, Sjelle (62), Sønder Vinge (83) og London (412) *þensi*, Simris 2 (345) *þensa*. Solberga (275) og Västra Nöbbelöv har med Digraf *þainsi*.²

Formerne *þansi*, *þansi* paa Stene fra Før-Jelling-Perioden kan betyde *þænsi* med *i*-Omlyd. Det er ikke muligt at afgøre hvorvidt *a*-Runen i dette Ord skal betyde *a* eller *æ*; nogle Modsætningsformer fra forskellige Runeindskrifter skal anføres. Sædinge (217) har *þansi*: *sǰm*, *baistr*, *uiar* (= *wær*), Egaa (107) *þansi* (og *þans*): *ift*, *frinta*, *kitils*, Kolind (108) *þansi*: *ift*, Aarhus 6 (68) *þansi*: *eftir*, *filaka*, *mest*, *ati*, *mip* (= *mæð*), Aalum 3 (96) *þansi*: *iftir*, *ǰski*, *silu*, *uil*. Det ret indviklede Forhold kan opfattes paa flere Maader:

a. Fra gammel Tid har der været Dobbeltformer *þann* : *þenn* (> *þænn*) og *þanssi* : *þænsi* betinget af Aflyd.³

b. Der har oprindeligt kun været en Form *þann* (jf. vestnord. *þann*); Formen *þænsi* er opstaaet ved yngre *i*-Omlyd og senere støttet af *þann* > *þænn* (jf. Punkt c).

c. Ved Palatalisering blev *þann* til *þænn* og ligeledes *þanssi* > *þænsi* (her kan Analogi spille ind). Saaledes opfattet skulde Formen *þænsi* være Vidnesbyrd om en tidlig Palatalisering af *a* til *æ*, sml. hvad Johs. Brøndum-Nielsen skriver om denne Overgang: mulig

¹ Se nærmere GG § 128.

² Runesvensk har *þainsi*, *þinsi* etc., se Noreen Altschwed. Grammatik § 509 Anm. 9.

³ Se GG §§ 65 Anm. 1 og 128 Anm. 1 med Henvisninger. Her nævnes tre Muligheder: Palatalisering, Aflyd, Analogi (analogisk Aflyd *a* > *e*).

delvis allerede i fællesnordisk eller sen urnordisk Tid (GG § 128). Formerne **pinsi** og **painsi** i Runedansk er ikke drøftet i GG. Det er muligt at *i*-Omlyd og Palatalisering har virket sammen i *-si*-Formen.

I GG (§ 128) anføres runedansk **þat** (: gammeldansk *thæt*); Formen findes kun paa den norske Karlevisten (411), Stentofte (357) har **þat**.

Palataliseringen $a > \text{æ}$ synes at være godt styrket af Ordet *der*; over for vestnord. *þar* har Gammeldansk som den almindelige Form *thær* (se GG § 128). Tornby Kalkristninger (169), der er fra Middelalderen (arkæologisk Datering ca. 1200), her **þ(e)r**. Indskriften er ristet af en Nordmand.¹

Aalum 4 (97) har **þan** = end, som DR transskriberer *þan*. Indskriftens **þansi**, **suasum**: **b(i)tr** (= *bætr*, vestnord. *betr*) og **eftir** taler til Gunst for en Form med *a*.²

II. I DR's Oversigt over Omlyd (Sp. 867 ff.) opstilles *R*-Omlyden ikke, jf. Johs. Brøndum-Nielsen: I Gammeldansk findes enkelte Vidnesbyrd om Forekomsten af *R*-Omlyd, alle dog meget usikre (GG § 82). Akk. Pl. Fem. **þasi**, der f. Eks. forekommer paa Glavendrup (209) og Læborg (26), kan læses *þæssi* < **þærsi* med *R*-Omlyd, men sandsynligt er det ikke. I GG opstilles: **þasi** = *þæssi*, der forudsætter Simpleks *þær* vn. *þæR* (§ 2, 5).³ DR's Normal-Transskription har overalt *þæssi*, der aabenbart er opfattet som en *i*-omlydt Form, mens Formlære-Oversigten har *passi* (Sp. 760). En *i*-omlydt Form (eller snarere analogisk omdannet) dokumenteres af den senere Form **þisi**, der findes paa Västra Strö (334) og Klemensker 6 (404, førmiddelalderlig). Vejerslev (74) har **þesa** som taler for analogisk Omdannelse (Gennemførelse af *e*, *æ*).

III. *i*-Omlyd (og Palatalomlyd). De Eksempler der her skal drøftes er specielt saadanne, som ikke er behandlet i DR's Oversigt over *i*-Omlyd (Sp. 869 ff.).

Verbet *sætia* forekommer i Præteritum (ristet **sati**) over 40 Gange

¹ Se DR Sp. 204 og Ordbog Sp. 726 med Henvisninger til Marius Kristensen i Nordisk Tidsskrift for Filologi 4. R. V (1916—17) p. 7 og D. A. Seip i Norsk språkhistorie (1931) p. 172.

² Johs. Brøndum-Nielsen slutter sig til Axel Kock hvorefter vi rimeligvis har *þan* > **thæn* > *æn* (se GG §§ 128 og 381).

³ Bør være *þæR* og *þær*, rettere **þæR*.

paa de danske Runestene, det findes fire Gange paa sjællandske Runestene: Gørlev (239) *sata* (1. Person), Tryggevælde (230), Alsted (237) og Sandby 2 (228) har *sati*, der ogsaa forekommer paa den falsterske Sønder-Kirkebysten (220). Gørlev og Tryggevælde hører til Før-Jelling-Perioden, de andre til Tiden efter Jellingstenene. I Formlæren i DR (Sp. 763) og i Normaltransskriptionerne gengives disse Former paa den almindelige Maade med *satta* og *satti*. I Ordbogen (og i Omlydsoversigten) diskuteres ikke Muligheden af, at der kan læses *sætta* og *sætti* svarende til hvad vi kender fra de gamle sjællandske Lovhaandskrifter.¹

Det kan ikke bevises at disse Indskrifter har æ-Vokal i dette Verbum i Præteritum ligesom vestnord. *setti*, men Muligheden bør nævnes og ikke uden videre afvises som usandsynlig. Gørlev har *armutr* (= *Armundr*), *þansi*, *aft* og *ual* (= *wæl*), Tryggevælde har *traki* (= *dragi*), *þansi*, *uar* (= *wær*), *uarþi* (= *wærði*) og *rakn-* (= *rægn-*),² Alsted har *eskil*, *eftir*, *þal: miki* (nok = *adalmærki*),³ Sandby 2 har *askl* (d. v. s. Navnet Askil) og at og Sønder-Kirkeby har *haft* (= *aft*), *uarþ* (= *ward*) og *þinsi* (= *þænnsi*). Desværre findes der ikke Former med *i*, *e* eller Digraf (*ai*), der havde været beviskraftige. Gørlev, Tryggevælde og Sandby 2 kan altsaa udmærket have *sætta* og *sætti*, en Form der maa have eksisteret i det runedanske Tidsrum; *sætta* i Gammelsjællandsk skal sikkert ikke opfattes som en analogisk Form (med æ overført fra Infinitiv og Præsens), det taler vestnord. *setti*, *settr* ikke for.⁴ Drilagtigt nok har Alsted *sati: eftir* etc.; Falster (jf. Sønder-Kirkebystenen) kan have haft den almindelige gammeldanske Form *satti*.

Den store Jellingstens *tani* eller *tāni* (42) er altid blevet gengivet med *Dani*, men der er intet til Hinder for, at der i det 10. Aarhundrede har eksisteret en Form med *i*-Omlyd: *Dani* svarende til *dæni* i de gammeldanske Krøniker.⁵ Vi kan have haft følgende Bøjningsmønster: **Dæni*_r **Dæni* **Danum* *Dana*,⁶ *a*-Vokalens Sejr skyldes Indflydelse

¹ Se GG §§ 15 og 79 Anm. 2 og Kort over de danske Folkemaal p. 171.

² Om *rakn-* i *raknhiltr* paa Glavendrup- og Tryggevældestenen se GG § 80 Anm. 2 og DR Sp. 696 f.

³ Om dette Ord se DR Sp. 291 Anm. 3.

⁴ Sml. Diskussionen om Karlevistenens *sati*, se DR Sp. 722 Anm. 2 (Artiklen *sætta*).

⁵ Se GG § 81 = I. p. 118 (Gammeldanske Krøniker p. 35, 16, 20 og p. 225, 1).

⁶ Sml. Sædingestenenens *supr[tana]*.

fra Dativ og Genitiv (sml. *Danaboth* og *Danawirchi*) og Roden *dan-* (**tanmaurk** etc.).¹ Formen i gammeldanske Krøniker viser at der langt op i Tiden kan have været Dobbeltformer af Folkenavnet *Danir*.

Den vanskelige Sædingesten (217) har:² ... **afnur** / **minumsam** / **baistr** ..., der oversættes den bedste af Nordboere (?). Det var Lis Jacobsen der i 1935 fremsatte denne Læsning og Tolkning.³ Dat. Pl. *normænnum* har *æ* analogisk fra Nom. og Akk. Pl., det hedder i DR: Den analogiske dat. *mænnum* (for *mannum*) er ukendt i glda. (se Brøndum-Nielsen Glda. Gr. III p. 149), men findes sporadisk i fornsv. (Sp. 691 f.).⁴ Eksempler paa Vokalen overført fra Nom. og Akk. Pl. til Dat. Pl. har vi i Gammeldansk i Ord som *børnum* og *loghum* (GG § 85), men disse to Eksempler (: *mannum*) berettiger selvfølgelig ikke til at antage en Form *mænnum*, der kun har en ret svag Støtte i Fornsvensk.

En Betragtning af Sædingestens Runografi viser, at Risteren ynder Digraf: **kauruan** = *gorwan*, **kuaul** = *kwol*, **uiar** = *wær*, **ian** = *æn(n)* (nærmere om dette Ord i det følgende), **baistr** = *bæstr*. Lydaabningen *e > æ* kommer formodentlig til Udtryk i **sam**.⁵ der kommer lige efter **nur** / **minum**. Hvis **-minum** er rigtig har vi et Eksempel paa *i*-Runen med Lydværdien *æ*.⁶ De tidligste Eksempler paa *i*-Runen = *æ* er: **liki** = *længi* (Randsbøl, 140), **trik** = *dræng* (Stora Köpinge, 339), **hribnā** = *Hræfnā* (Bække 2, 130), **ift** = *æft* (Jetsmark, 160 og Vester Tørslev, 124); alle disse Indskrifter er fra Jelling-Tiden (Vester Tørslev maaske kristelig Efter-Jelling).⁷ Der er ikke noget i Vejen for at Sædingestenen viser *alle* Typerne for *æ*: **sam** = *sæm*, **uiar** = *wær* (og **ian** = *æn(n)*), **baistr** = *bæstr* og endelig **-minum** = *-mænnum*.

Naar der tages Hensyn til en Række Faktorer — Indskriften som

¹ Jf. GG I. p. 117f.

² Det hedder i DR: En klar forståelse af indskriften volder (ligesom ved 216 Tirsted) store vanskeligheder (Sp. 265).

³ Se Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1935 p. 182.

⁴ Jf. DR Sp. 267 Anm. 9, 869—870 (Artiklen *normannr* Anm. 1).

⁵ Se DR Sp. 845. I DR Sp. 939 **sam**: *sæm* eller *sam*.

⁶ Jf. Forfatteren i Arkiv LIV (1939) p. 51, hvor Formen **nurminum** ikke er omtalt.

⁷ Jf. Forfatteren i Arkiv LVI (1942) p. 252 med Fodnote 2.

Helhed, analogisk Dat. Pl., Betydningen Nordboere, *i*-Runen = *æ* — vil det forstaas, at det er nødvendigt at sætte Spørgsmaal ved Tolkningen af *-minum* som *-mænnum*. Noget nyt at byde paa hvad Sædingestenen angaar har jeg ikke, men jeg vil ikke tilbageholde mine Tvivl i denne Sammenhæng.

Ordet *æn(n)* 'men, og' er allerede strejft i det foregaaende. Johs. Brøndum-Nielsen opstiller **andī* (der sammenstilles med oldengelsk *and*, oldhøjtysk *anti*, *enti*) > **ænd* > *æn(n)*, gammeldansk *æn*.¹ Her regnes med en Form med ældre *i*-Omlyd, og de runedanske Former *ian*, *iæn* med Digraf² passer fortræffeligt hermed, *ia* betyder *æ*. Glavendrupstenens Form *in* med *i* forud for den normale Brug af *i*-Runen = *æ* har jeg tidligere opfattet som en tidligt lydlukket Form svarende til gammeldansk *en*.² Jeg er nu tilbøjelig til at opfatte Forholdet anderledes.³ Formen *in* findes tre Gange i Runedansk:⁴ Glavendrup (209), Skabersjö-Spændet (263), hvis Indskrifttype er olddansk (Jelling-Tiden?) og Sandby 2 (228), der er defekt (Efter-Jelling).

Det naturligste vil være at opfatte *i*-Runen som *e*, saaledes at vi faar en Form *en(n)* svarende til oldengelsk *end*, oldsaksisk *endi* (jf. hollandsk *en*) og oldhøjtysk *enti* (: *unti*, *unta*, *enti*, *anti*) — vestnord. *enn* er en tvetydig Form; Grundformen er da **ent* (+ Vokal) > **enp* > *enn*. De senere runedanske Former *ian* (*iæn*) og *an* viser Lydaabning af *e* til *æ*, jf. DR's Oversigt over Lydaabning, hvor det under *an* dog hedder: etymologien dog usikker (Sp. 845). Formerne fordeler sig saaledes: *ian* har Haddeby 1 (10), Bjarregrav 2 (99), Tirsted (216), Sædinge (217), Sønder-Kirkeby (220), Hällestad 2 (296) og Valleberga (337), *iæn* har Haddeby 3 (3) og *an* har Fjenneslev (238, fra Periode 3, 1) og Sjørup (279, her kan dog *an* være = *hann*). Rökstenens Form *in* — som Otto von Friesen opfatter som *æn(n)* — kan svare til Glavendrupstenens Form.⁵ Ordbog over det danske Sprog opfører under

¹ Se GG I p. 111 med Henvisning til Otto von Friesen Rökstenen p. 32. Sml. GG § 257 Anm. 1 (= II p. 44) om **ænd* > *ænn* förlitterært i Svagtrykstillig.

² Se Arkiv LIV (1939) p. 51.

³ Jf. Antydninger i denne Retning Arkiv LIV p. 51 Fodnote 2.

⁴ Karlevi (411), der hører til Efter-Jelling-Perioden, har ogsaa *in*.

⁵ Ved Opstilling af en Grundform **enp*- undgaas den tidlige Infortis-Udvikling *nd* > *nn*, som Otto von Friesen og Brøndum-Nielsen opererer med.

Der er her set bort fra Hesselmanns Opfattelse af de runedanske Former *ian* og *ias*, se Hesselmann i »Ordgeografi och språkhistoria» 1936 p. 127 ff. Hertil

III. *end*: run. *en* (*æ*n), oldn. *en*(*n*) (IV (1922), 361) og har for saa vidt foregrebet Tydningen af *in* som *en*(*n*) (uden Begrundelse).

Om vi skal regne med to Former i runedansk Tid, en *e*-Form og en *æ*-Form (opstaaet ved *i*-Omlyd af en *a*-Form **anþi* etc.), kan ikke afgøres; men den simpleste Løsning af de runografiske-lydlige Forhold er at regne med *en* Form med *e*. Den gammeldanske Form *en* kan da forklares som en Form med *e* bevaret i Svagtryks-Stilling eller som en senere lydlukket Form: *en*(*n*) > *æn*(*n*) > *en*(*n*) (jf. GG § 161 Anm. 2).

Præsensformen *stātR* findes tre Gange paa de danske Runestene: Avnslev (189) *xx(æt)R*, Flemløse 1 (192) og Örja (333), som alle hører til den ældste Gruppe (kaldet Helnæs-Gørlev-Typen i DR). Normaltransskriptionen i DR gengiver dette med *i*-Omlyd: *stændr*. I Formlæren (Sp. 765, sml. ogsaa Sp. 939 ø.) opstilles *stænd_R* eller *stand_R*. Johs. Brøndum-Nielsen sætter Spørgsmaalstegn efter *stænd_R* (GG § 79 = I p. 111). Det kan ikke afgøres om der skal læses med *æ* eller *a*.

I Gammeldansk er Skellet skarpt mellem de vestdanske Tekster med *i*-omlydte Former: *stændær*, *fær*, *gær*, *fællær* etc. og de østdanske Tekster med ikke-omlydte Former: *standær*, *far*, *gar*, *fallær* etc. (se GG I p. 119 samt §§ 5, II, 17 og 17, 6). Spørgsmaalet er: hvornaar er *i*-Omlyden gaaet tabt i denne Type i de østdanske Egne? D. A. Seip skriver: Som bekjent mangler ogsaa dansk og svensk omlyd i pres. av sterke verber. Det er uvisst om dette er en oprinnelig tilstand i svensk og dansk, eller om disse målene i førletterær tid har hatt omlyd på samme måte som vi kjenner den fra gammelnorsk-islandsk (Maal og Minne 1931 p. 49 f.). Seip regner ikke med gennemført *i*-Omlyd i de stærke Verber i Dansk og Svensk. Forholdet sammenligner Seip med *u*-Omlyden i Dansk (f. Eks. *Barn* : *Børn*). Ligheden er denne: visse Ord i begge Kategorier har været modstandsdygtige over for de analogiske Kræfter; men der er den Forskel, at ved *i*-Omlyden er der i gammel Tid en klart udtalt Forskel i Landskabslovene, ved

min Afhandling om Digrafen *ia* paa danske Runestene (Arkiv LIV (1939) p. 45 ff.). Se tillige Diskussion i DR Sp. 945 Anm. 22 og jf. DR Sp. 744 Anm. 2 (Artiklen *æn*). En Grundform med *e* i Ordet *en*(*n*) ligesom i *es* (med Runer *is*, *ias* etc.) gør Hesselmanns Opfattelse af *ian* (og *ias*) sandsynligere, idet vi faar: *en*(*n*) > **ēn*(*n*) > *ian* med Brydning i visse Egne af det nordiske Sprogomraade (jf. Arkiv LIV p. 52 (Fodnote 2 til p. 51)).

u-Omlyden er Formerne spredt over hele det gammeldanske Sprog-omraade, sml. dansk *Ørn*, *Børn*, *Øl*, *Møl*, *Lov* etc. overalt i Dansk.¹ Visse stærke Verber viser endnu *i*-Omlyd i Jysk, specielt i Sønderjysk.²

Da 2. og 3. P. Sg. Præsens (urnord. **standi_R*, **standi_p*) lydret skal have *i*-Omlyd, er det vel overvejende sandsynligt, at de tre Indskrifter, der hører til den ældste Type, har haft *æ*; desværre har vi ingen gammelfynske Tekster at henvise til. Det har ikke været muligt for Risterne af disse Indskrifter at markere *i*-Omlyden, da *i*-Runen først blev brugt senere (se ovenfor), og da Digrafen *ai* for *æ* (og *ia* for *æ*) først bruges i Indskrifter fra den noget senere Periode (Glavendrupstenens Tid, d. v. s. Før-Jelling og Jelling i DR): *aift* = *æft* (Skivum, 133), *baistr* = *bæstr* (Sædinge, 217), *nairbis* = *Nærbis* (Tryggevælde, 230), *hairulfr* = *Hærulfr* (Øster Løgum, 15);³ Tryggevælde og Øster Løgum hører til Før-Jelling-Perioden. Runesvensk har *stainr* = *stændr* (se DR Sp. 765).

Usikre Eksempler — der kan komme i Betragtning ved en Drøftelse af *i*-Omlyden i Runedansk — er *hala* (Vester Tørslev, 124), *kata* (Södra Villie, 277), *sartr* (Aaker 1, 370), der alle er Personnavne.⁴

Resultatet af disse Undersøgelser og Overvejelser kan opstilles i følgende Punkter:

1. Runedansk *þinsi*, *þainsi* = *þænnsi* synes at vise en tidlig Overgang (Palatalisering) af *a* til *æ* svarende til gammeldansk *thæn* < *þann*. Mulighed for *i*-Omlyd eller Aflyd (*a* : *e*) kan ikke afvises.

2. Runedansk Akk. Pl. Fem. *þisi* (: *þasi*, der er ældre) = *þæssi* viser snarest analogisk Omdannelse efter *ǣ*-Former.

3. Det er sandsynligt at de sjællandske Runeindskrifter (f. Eks. Gørlev og Tryggevælde) har Præteritum *sata* og *sati* = *sætta* og *sætti* med *i*-Omlyd svarende til gammelsjællandsk Form *sættae*.

4. Den store Jellingstens Akk. Pl. *tani* (eller *tāni*) kan læses *Dæni* med *i*-Omlyd svarende til gammeldansk *dæni_r* (der findes i de gammeldanske Krøniker).

¹ Sml. min Afhandling Til *u*-Omlyden i Dansk (APhS XVI (1943) p. 258 ff.).

² Se f. Eks. Johs. Brøndum-Nielsen Dialekter og Dialektforskning p. 28 og Kort Nr. 27.

³ Se DR Sp. 670 (Ordbog: *Hærulfr*). Fejlristning for *hairulfr* antages af Otto von Friesen, Marius Kristensen og Johs. Brøndum-Nielsen.

⁴ Se DR Sp. 661, 674 og 706. I Ordbogen gengives *sartr*: *Sartr* eller *Sætr*.

5. Lis Jacobsens Opfattelse af Sædingestenens *nurminum* som *Normænnum* = Nordboere med analogisk *æ* fra Nom. og Akk. Pl. *mæn* stiller Forfatteren sig tvivlende overfor.

6. I Modsætning til tidligere ser Forfatteren i *in* 'og, men' paa Glavendrupstenen ikke en lyd lukket Form (*æ* > *e* i Svagtryksstilling), men en Form med oprindeligt *e* (svarende til f. Eks. oldhøjtysk *enti*); de senere Former *ian* eller *iaŋ* (og *an*) viser Lydaabning af *e* til *æ* udtrykt ved Digraf eller ved *a* (sm. *is* = *es* og *ias* = *æs*).

7. Runedansk *stætR* skal sikkert læses *stændR* med *i*-Omlyd.

Korrekturnote. Under Omtalen af Præteritum *sati* = *sætti* burde det være nævnt, at Wimmer har taget den Mulighed i Betragtning, at *sati* med lige Ret kan læses *satti* og *sætti*. Wimmer skriver: den oldsvenske og olddanske form lød *satti* uden omlyd, eftersom indskrifterne i disse former gennemgående har *a*, men aldrig *i*, der ellers oftere bruges i stedet for det ældre *a* til at udtrykke lyden *æ*. Et Bevis for at vi skal regne med *a* i *sati* ser Wimmer i Formen *sautu*, der viser yngre *u*-Omlyd (se »Det philologiske-historiske Samfunds Mindeskrift» (1879) p. 183). Men hertil er at sige, at *sautu* kun findes paa skaanske Indskrifter (Skårby 1, 280, Hunnestad 1, 282; jf. DR Sp. 722 Anm. 1 under *sætia*). Gørlevstenen — som Wimmer ikke kendte — og Tryggevældestenen (med Formerne *sata* og *sati*) er fra Tiden før Jellingstenene, og i det Tidsrum blev *i*-Runen ikke anvendt med Lydværdien *æ* (jf. Gørlevstenens *ual* = *wæl* < *wel*, se GG § 161).

DIDRIK ARUP SEIP

Om \bar{p} , \bar{d} , d , t i det eldste norske og islandske skriftspråk og særlig om sluttkonsonanten i 2. pers. pl. av verber.

1. *Innledning om skriftegnene.*

Sluttkonsonanten i 2. pers. pl. av verber i gammelislandsk og gammelnorsk skifter sterkt. Vi har følgende former *gefep̄*, *gefēð*, *gefēð* (*gefēð?*), *gefet*, *gefer* og dessuten med bortfalt konsonant ikke bare foran pron. som *gefe þér*, men også f. eks. *ér drepe þá*. At vokalen også kan skifte mellom *e* og *i* (i pret. mellom *o* og *u*), er velkjent, men vedkommer oss ikke her.

Det er klart at de to første formene er identiske, ulikheten skyldes bare forskjellige ortografiske prinsipper. Den tredje formen (med parentesformen) blir i regelen oppfattet som identisk med de to første; $\bar{\theta}$ blir oppfattet som $\bar{\delta}$ uten tverrstrekk. For de to siste formene blir det gitt en forklaring jeg skal komme tilbake til nedenfor.

Der er i virkeligheten ikke brakt full klarhet over bruken av tegnene \bar{p} , $\bar{\theta}$, $\bar{\delta}$, d , t i det eldste skriftspråk i Norge og Island. Hovedlinjene er klare nok. Både i Norge (især vestnorsk) og på Island ble en tid \bar{p} brukt både for ustemt og stemt spirant (*þing*; *gleþi*); d og t ble brukt for stemt og ustemt klusil (*dagr*, *land*, *vita*). Ved siden av denne vestnorsk-islandske skriveskikk levde en annen tradisjon i Norge med \bar{p} for ustemt spirant og $\bar{\theta}$ for stemt spirant. Dette siste er rimeligvis den fordeling som ble brukt da man etter engelsk mønster begynte å skrive morsmålet. Men i 12. hå. kom \bar{p} mer og mer i bruk for $\bar{\theta}$ i eng. (se kort redegjørelse i NTS IX s. 357 f. med henvisninger); det er denne skikk som rår i de eldste isl. og noen vestnorske skrifter.

Denne utvikling synes i eng. å ha sammenheng med at *ð* eller et tegn som skilte seg »very slightly, if at all» fra *ð*, ble brukt i minuskelskriften som forkorting for *ð* eller *ð* + vokal (se Johnson and Jenkinson, English Court Hand A. D. 1066—1500, s. 68). Dette tegn finner vi både i norske og i islandske skrifter; men i de fleste norske dokumenter holdt den gamle fordeling av *p* og *ð* fra 11. hundreår seg; i isl. synes derimot bruken av *ð*-tegnet for *ð* eller *ð* + vokal lenge å hindret bruken av *ð* som tegn for den stemte spirant.

For den stemte klusil ble brukt *d* og *ð* både i norsk og isl.; til tross for at *ð* fins i de eldste skrifter på norsk (sjelden i isl.), har lydverdien av dette tegn kunnet skifte; dette henger sammen med at *ð* i det 12. hundreår var et nytt tegn i den latinske minuskel. Prinsipielt har tegnet samme lydverdi som *d*; og slik finner vi tegnet brukt i norsk og isl. Men det blir også brukt for den lange stemte klusil, altså for *dd*; det henger sammen med de forsøk som ble gjort i norsk og isl. på å finne særskilte tegn for de lange konsonanter (i norsk f. eks. *N = nn*;¹ i isl. forslaget i den første grammatiske avhandling om kapitaler for dobbeltkonsonanter; *ð* minner i sin form stundom om kapitalen *D*).

En av de egenheter normanniske skrivere i England hadde, var at de ofte brukte *ð* istedenfor *p* for den stemte spirant i innlyd (Jordan, Handbuch der mittellengl. Gram. § 17, anm. 1; Luick, Historische Gram. der engl. Spr. § 56 anm. 1 med henvisninger). Denne skikk finner vi også i isl.; av og til nesten konsekvent, som i AM 677 qv. A (oversettelse av Prosper's epigrammer).² Dertil kommer, at hvis et forelegg bruker *ð*, og en skriver i sitt ortografiske system bruker *p* for den stemte spirant, vil han ved mekanisk avskrivning kunne komme til å bruke *ð* eller *ð* (med tverrstreken glemt); dette ville især kunne skje når en islending omkring år 1200 skrev av et norsk forelegg. I regelen er bruk av *ð* for normal *ð* (*p*) oppfattet slik. Derfor finner vi i norrøne grammatikker ikke oppført noen form av 2. pers. pl. på *-ð*, da *ð* alltid her er blitt oppfattet som »feil» for *ð*. At en annen oppfatning er rimeligere, skal bli påvist nedenfor.

Endelig må jeg nevne den mulighet at et forelegg har *ð* for *dd*. Ved mekanisk avskrivning kunne denne *ð* bli gjengitt med *ð*. Dette er etter min mening tilfelle i det norske hs. AM 619 qv. (»Norsk homilie-

¹ Flom i Pipping-festskrift s. 109 ff.

² Her er *mð*, *vð* brukt; de må oppløses *med*, *vid*.

bok»). Her finner vi oftest *ðð* (eller *dd*) for den lange stemte klusil, altså f. eks. *roðð* f.; *læiðði* pret.; *clæððr* perf. pts.; men ikke sjelden finner vi bare *ð* (eller *d*) med denne lydverdi: *rwð* f.; *ræðiſc* pret.; *føðr* perf. pts. Dessuten finnes stundom *ð* i denne funksjon: *ræðiſc* pret.; *føðr* perf. pts.¹ Denne blanding lar seg rimeligst forklare slik at forelegget har brukt *ð* for *dd*; avskriverne har gjengitt dette med dels *ðð*, dels *ð* og dels med *ð* (sjeldnest, men iallfall 7 ganger).

I det isl. hs. AM 677 qv. B (oversettelse av Gregors homilier og Gregors dialoger) er *ð* tegn for den stemte klusil — kort eller lang, blir altså brukt i *ðagr*; *land*; *beidi* for *beiddi* pret.; for stemt spirant er oftest brukt *p̄*, men tre—fire ganger fins *ð*, som rimeligst skriver seg fra forelegget (norsk?); i dette hs. er til dels brukt *mð* (se nedenfor), som må oppløses *með*. Endelig er *ð* brukt i noen tilfelle hvor vi skulle ventet *p̄*, og hvor normalortografi har *ð*, f. eks. i 2. pers. pl. av verbalformer. Skal vi nå overalt lese denne *ð* som *ð*, eller kan den betegne en klusil? Står f. eks. *hafið* for *hafid* eller for *hafid*? Nå finner vi i dette hs. også brukt *-t* (nærmere nedenfor). Også her melder spørsmålet seg om hvilken lydverdi *t* representerer. Er *t* tegn for den ustemte klusil, eller skyldes den »omvendt» skrivemåte, fordi opprinnelig *t* i slik stilling var gått over til *ð*? Er den i tilfelle uttrykk for skriverens talemål, eller skriver den seg fra forelegget?

Det blir sikkert vanskelig å vinne full klarhet over de forskjellige problemer som melder seg i denne forbindelse; først er en nøyaktig undersøkelse av den faktiske forekomst av *p̄, ð, ð, d, t* i slik stilling nødvendig.

I det følgende skal en del av disse problemer bli tatt opp til behandling. Jeg vil gjøre kort rede for bruken av disse tegn i AM 677 qv. B; på grunnlag av denne redegjørelse vil jeg prøve å forklare formene på *-ð* og *-t* i 2. pers. pl. av verbalformene; i sammenheng dermed vil jeg prøve å forklare den noe yngre norske form på *-r*.

Men først må jeg kort gjøre rede for eldre undersøkelser og oppfatninger.

¹ Hverken Flom eller Indrebø har i sine utgaver skjelnet mellom *ð* og *d*; men se Indrebøs opplysninger s. *11 og s. *63 f. Ikke sjelden har Flom og Indrebø lest forskjellig; bruken av *ð* og *d* må kontrolleres gjennom selve håndskriftet, noe jeg nå ikke kan gjøre. Wadstein skjelner ikke heller mellom *ð* og *d* (i »Fornnorska homilibokens ljudlära»). Stundom har han *d* (som hos ham også gjengir *ð*) der Flom og Indrebø har *ð*.

2. Eldre oppfatninger av $\delta > d$ eller t .

I sin akademiske avhandling »Om övergången av $\delta > d$ i fornisländskan och fornnorskan» (1906; omarbeidelse av en avhandling opptatt i ANF 22 s. 24—78) har Hilding Celander gitt vesentlige bidrag til å oppklare bruk av p , δ , ∂ og t etter konsonant i verbalbøyning og i nominalsuffikser. Her har han bare til dels kunnet streife andre problemer som hører hit, bruk av ∂ (d) eller t for δ (p) etter vokal.

I Adolf Noreens *Altisl. und altnorw. grammatik*⁴ § 238 f. med henvisninger er behandlet de tilfelle hvor t opptrer utlydende etter kort vokal istedenfor δ (p). Av Noreens framstilling får en det inntrykk at denne skrivemåten er særlig isl., og bare sjelden («ausnahmsweise») forekommer i gammelnorsk. — Hægstads undersøkelser har vist at skrivemåter som *hafut*, *bunat*, *hundrat*, *met*, *vit* ikke forekommer sjelden i norsk i 13. hundreår (se Hægstad, *Vestn. maalf. II. 2. 1* (Islv.), s. 124, 126, 129 f., 156; Seip, *Nsph.* s. 181 f., 286). Til vurdering av alderen for slik skrivemåte i norsk nevner jeg en rettelse hos annen hånd i *Norsk homilieboek*; skriveren har først skrevet *pufundrat*, men senere rettet til *pufundrað* (Indrebøs utgave s. 66. 5; sml. Indrebøs opplysning s. *63). Enten må skriveren omkring år 1200 ha kunnet skrive t i denne stilling, eller snarere har hans forelegg, som må være enda eldre, hatt slik skrivemåte, som han retter. — Vi kan altså føre en skrivemåte som *hundrat* i norsk tilbake til omkring år 1200, kanskje før.

Omvendt får vi det inntrykk av Noreens framstilling at prep. *vit* for *við* forekommer bare i norsk, ikke i isl.; i registret er *vit* prp. oppført med »anorw.» i parentes. — Skrivemåten *vit* fins iallfall én gang i AM 645 qv. (se Larssons innledning s. LXV) og noen ganger i AM 677 qv. B (se nedenfor); men den mulighet foreligger naturligvis at disse skrivemåtene i isl. skyldes norsk forelegg eller norsk innvirkning.

Slike skrivemåter med t har man bare sjelden satt i forbindelse med skrivemåter med ∂ eller d . Først nevner jeg skrivemåten *kuad* eller *kuad*, som fins i flere gamle isl. hss. Celander, som har samlet eksemplene i »Om övergången etc.» (s. 94) setter den i forbindelse med formen *kuat*, som han også gir finnesteder for i gamle isl. skrifter. Som tillegg til opplysningene hos Celander skal jeg her minne om at skrivemåten *quad* fins også 5 ganger i »Norsk homilieboek», hånd I

og hånd II (se Indrebøs utg. s. *63 og s. 121. 32; ofte fins *qvad*). Formen er altså gammel i norsk, og flere av de isl. hss. som formen forekommer i, synes å ha hatt norsk forelegg. Celanders avviser Hofforys forklaring (*kuat* oppstått ved innflytelse av *kuaz*), antar selv »en (dialektisk) judövergång av $\delta > t$ i starktonigt slutljud» og regner *kuad* (*kuad*) »som ett genomgångsstadium mellan *kuad* och *kuat*». — Noreen har etter min mening gitt den riktige forklaring (Altisl. u. altnorw. gram. § 498 anm. 3) av formen *kuad*; den er oppstått i forbindelser som *kuad pat*, hvor *d(d)* oppsto ved assimilasjon (Noreen § 238. 1 a); i slike forbindelser kunne også dentalen falle bort (Noreen § 498 anm. 3 med henvisninger) liksom i 2. pers. pl. av verbalformer. For formen *kuat* fastholdt Noreen Hofforys gamle forklaring (Noreen § 238 anm. 12). En svakhet ved Noreens forklaring er at han skilte formene *kuad* og *kuat* fra hverandre; som jeg nedenfor skal vise, lar også formen *kuat* seg best forklare ut ifra en slik forbindelse som *kuad pat*, noe Celanders er inne på alternativt i sin avhandling (s. 95 note 1).

Også for skrivemåten *met* for *með* og *vit* for *við* er Celanders (sst.) inne på en lignende forklaring. Han mener at *t* i slike tilfelle er oppstått utifra forbindelser som *með því*, *við þetta ráð*. Men han nevner ikke her skrivemåten *við*, som forekommer i isl. (se nedenfor); den fins også i norsk, således i et av de eldste trøndske diplomer 1226—45 (se Hægstad, Gamalt trøndermål s. 35); rimeligvis også i Norsk homilie-bok (se Indrebøs utgave s. 123. 20). Han nevner heller ikke *með*, som forekommer i isl. (se nedenfor); også i norsk finner vi denne skrivemåten før *ð* i det store og hele blir avløst av *ð* eller *d*, f. eks. i bispebrev fra Stavanger 1266 (Hægstad, Rygjamaal s. 32). Det er naturlig å oppfatte slike former »som ett genomgångsstadium» mellom *við*, *með* og *vit*, *met*.

En del andre former med *-t* er forklart ut fra bøyingsformer med *s* etter, som *bet* for *beð* fra gen. *bez*; *bat* for *bað* fra refl. *bazk* o. fl., se Noreen § 238 anm. 12.

Ellers har man antatt omvendt skrivemåte, idet *t* i trykksvak stilling etter vokaler tidlig ble *ð*, se Noreen § 238 f. med henvisninger; Seip Nsph. s. 181, 286. I »Studier i norsk språkhistorie» (s. 92 f.) og i NTS VII (s. 225 ff.) har jeg hevdet at skrivemåten med *t* i mange slike tilfelle er å se i sammenheng med bortfall av *-ð* i norsk tale-mål. Men i lesespråk ble dentalen uttalt enten som *d* eller *t*. Fra dette

middelalderlige lesespråk kunne så dentalen komme inn igjen i tale-målet, især i bymålene. Jeg nevnte i denne forbindelse en norsk by-målsform *kastet* pret., som synes å ha norsk middelalderlig skriftspråks-opphav (se særlig Studier i norsk språkhistorie s. 101 ff.). Jeg burde også ha pekt på at Bergens bymål i motsetning til norsk folkemål ellers i flere tilfelle har bevart *ð* som *d*. Her kan jeg sitere det som Amund B. Larsen og Gerh. Stoltz sier om forholdet i bergensk (Bergens bymål s. 80):

»Det ser nærmest ut som om den virkelige lokale utvikling også i Bergens bymål har ført til bortfald av *ð*; de ikke ganske få eksempler på *d* av *ð* kan jo skyldes skriftsprogets indflydelse. [Dvs. i senere tid.] Imidlertid er det måske sandsynligere, at målet, netop fordi det er et bymål og som sådant et produkt av mere bevisste sproglige bestræbelser end et bygdemål pleier være, delvis har bevaret den middelalderske *ð* i form av *d*, mens det hyppigere forekommende bortfald av konsonanten er en følge av det under hele utviklingen fortsatte tryk fra bygdemålene på vulgærsproget og fra dette på dagligtalen.»

Den forklaring som Larsen og Stoltz her finner mest sannsynlig, stemmer godt med den oppfatning av skriftformer med *-t* for *-ð*, som jeg har gitt uttrykk for når det gjelder gammelnorsk, hvor *ð* tidlig må ha falt bort over størstedelen av området. Men for islandsk passer den ikke; her holdt *ð* seg. I isl. kan en del forklares ved »omvendt» skrivemåte, slik som det er gjort av Celander og Noreen o. fl. Men som vi skal se, kan det også gjøres innvendinger mot den forklaring.

3. Eldre forklaring av *-t* i 2. pers. pl. av verber.

En gruppe av skriftformer med *t* for *ð* i gisl. og gno. har man forklart på annen måte, nemlig formene på *-t* i 2. pers. pl. av verber. Ovenfor i kap. 1 er nevnt de former som faktisk forekommer av verber i 2. pers. pl. Det er kjent nok at det pers. pron. 2. pers. dual. og pl. i norsk og islandsk har fått dental i framlyd (*þit*, *þér* for *ít*, *ér*) fra verbalendelsen; pron. med denne dental forekommer i det eldste norske skriftspråk, i isl. derimot noe senere. Om hele dette forhold henviser jeg til Noreens Altisl. gram. § 530, § 531. 4, § 534. 4 og dessuten til min »Norsk språkhistorie til omkring 1370» s. 113.

Etter Lidén skal formene på *-t* i 2. pers. pl. mulig ha oppstått ved

at vokalen i et etterstilt pron. er synkopert, altså: *bindit* < *bindið-t* < *bindi þit* eller *bindið it* (Noreen, *Altisl. gram.* § 158 anm.; Seip, *Nsph.* s. 175, s. 181 f.).

Mot Lidéns forklaring er den innvending å gjøre at den forutsetter dualis av pron. brukt for pluralis meget tidlig. En slik forutsetning strider mot bruken i de gamle skrifter. Det er ikke sannsynlig at dualis avløste pluralis, før sluttkonsonanten i dual. pron. var blitt stemt, altså ikke før *vit, it* var blitt *við, ið*. Om denne lydovergang henviser jeg til Noreen, *Altisl. gr.* § 248 og Seip, *Nsph.* s. 182; se også Larssons »Ordförrådet» under *vit* pron. Et *bindið ið* skulle da ved synkope gi **bindidd* (Noreen § 238. 1. a), hvorav *bindid* (Noreen § 285). Som jeg nedenfor skal vise, forekommer også former på *-d* i den gamle literatur. Det er også mulig å forklare formen på *-t* ut fra formen på *-d*. Likevel mener jeg at det er rimeligere å forklare formene på *-d* og *-t* på annen måte, som forutsetter bruk av pluralis av pron.

4. Tegnene *p, ð, d, t* i *Am 677 qv. B.*

Bruken av tegnene *p, ð, d, t* i *AM 677 qv. B.* kaster noe lys over disse verbalformene, og kan også hjelpe til å opplyse forholdet mellom disse tegn i andre ord.

Jeg vil understreke det Ludvig Larsson sier i innledning til »Isländska handskriften No 645, qv.» (s. LXXXVII), han ønsker at hans »anteckningar» «i någon mon kunde motarbeta oseden, att som bevis för ett eller annat påstående anföra enstaka formers skriftsätt, utan att ringaste hänsyn toges till hvad detta skriftsätt betyder, då det ses i sammanhang med det ortografiska systemet i den hds., hvarur ordet är taget».

AM 677 qv. B blir i regelen tidfestet til første fjerdedel av 13. hundreår. Det inneholder som før nevnt isl. avskrifter av Gregors homilier og av Gregors dialoger. Til tross for at der er ulikheter i ortografi og språk mellom de to skrifter, synes det å være sikkert at det er én mann som har skrevet begge skrifter. Både homiliene og dialogene er utgitt (med mange feil) av Þorvaldur Bjarnarson i »Leifar» (1878). Dialogene er også utgitt av Unger i *Heilagra Manna Sögur* I s. 198—250. Jeg har brukt en fotokopi av håndskriftet, som skal utkomme i Munksgaards »Corpus codicum islandicorum medii

ævi». Jeg henviser både til »Leifar» og i skarpe klammer til håndskriftet.

Som sagt er der noen ulikheter i ortografien i de to delene. Det gjelder også de former som er emne for denne avhandling, 2. pers. pl. av verber; og det gjelder bruken av tegnene *ð* og *þ* i det hele.

I kap. 1 har jeg gitt opplysning om hovedprinsippene for bruken av disse tegnene i de forskjellige delene av håndskriftet.

I dialogene står *þ* for normalisert *ð* over 2400 ganger, og *ð* fins 3 ganger: *stað* 2 ganger 110. 29; 111. 2 [61. 26, 29]; *riðara* 1 gang 127. 24 [70. 29]. — For *dd* er *ð* brukt 78 ganger (derav 69 verbalformer). Der er bare et eneste eksempel på *ðð* for *dd*, nemlig *hreððifc* 111. 1 [61. 29]; her er denne skrivemåten kommet til ved at skriveren først uriktig har skrevet *hredofc*; han har så rettet *o* til *ð* med en hake på, så ordet kunne leses *hreððifc*. Noen ganger står *ð* der en kunne ventet *þ*: en enkelt gang er skrevet *stað* 141. 14 [77. 39], mens det fins 37 eksempler på skrivemåten *stap*. Dessuten forekommer *quað* 10 ganger, men *quap* bare 2 ganger. Endelig forekommer *t* noen ganger i slik stilling. Preposisjonen *við* er skrevet *vit* fire ganger, men *viþ* 110 ganger. I 2. pers. pl. av verber forekommer *-t* ofte. Jeg har funnet 25 eksempler med *-þ*, altså f. eks. *monop*, *hafip*, *sendip*, *latip*, *otop* osv.; men der er 16 eksempler med *-t*: *farit*, *comit*, *leitit* osv. Der synes ikke å være spor av den regel som volder at *-þ* forekommer særskilt etter *t* i stammen.

Det ville være naturlig å vurdere disse skrivemåtene slik at *stað*, *vit*, *farit*, *comit* osv. skyldes forelegget, mens formene med *þ* tilhører skriverens ortografi. Slik skal vi rimeligvis også vurdere de 10 eksempler på *quað* mot 2 eksempler på *quap*. Dersom forelegget her har hatt *quað* (eller *quad?*), ville skriveren bruke *ð* og ikke *þ*; men dersom han selv sa *quað*, ville han kunne komme til å skrive *quap* av og til.

I homiliene står *þ* for *ð* over 2800 ganger. Her fins det bare ett usikkert eksempel på bruk av *ð*. Mulig skal vi med Dahlerup (Nordisk Tidsskr. f. Filologi N. R. IV s. 150) lese *gøððomr* 82. 22 [46. 30].¹ — For *dd* er *ð* brukt 54 ganger, mens *ðð* forekommer 29 ganger. Det har sin interesse at *ð* står sterkest i verbalformer som *beidi* pret. og *leiðr* perf. pts.; her forekommer *ð* 43 ganger og *ðð* bare 11; i andre

¹ I fotokopien, som for tiden er den eneste jeg har til rådighet, synes *gøððomr* liksom godt å kunne leses; prikken eller streken mellom de to *ð*'er ser ut til å være tilfeldig.

tilfelle som *rqð* f. er *ð* brukt 11 ganger og *ðð* 32 ganger. — Men i homiliene forekommer *ð* der vi kunne vente *p*, mye oftere enn i dialogene. For *qvad* forekommer ingen stavemåte med *p*; ordet er oftest (14 ganger) skrevet bare *q*.; 4 ganger er det skrevet med *ð*. —

Preposisjonen *við* er skrevet 28 ganger *viþ*, men 97 ganger *við*, aldri *vit*. — I 2. pers. pl. av verber er vaklingen større enn i dialogene: endelsen *-þ* er brukt 35 ganger, *-ð* 72 ganger og *-t* 97 ganger. Det er viktig å legge merke til at formene ikke er jevnt fordelt i håndskriftet. I begynnelsen av håndskriftet er *-þ* sterkest; til gjengjeld forsvinner dette tegn snart fra verbalformene. Manuskriptet av homiliene er på 36 sider; *-þ* fins ikke utenfor de første 16 sidene [s. 13—28] uten i ett tilfelle hvor bokstaven synes føyd til senere over linjen: *megoþ* 54. 35 [31. 39]. Alt i begynnelsen forekommer *-ð*, som blir dominerende fra den sekstende siden av. Her synes der også å være et eksempel på at *-þ* under skrivningen er rettet til *-ð*: *revnið* 48. 26 [28. 19]. Også *-t* forekommer helt fra først av; *-t* kommer i skyggen av *-ð* etter den sekstende siden, men blir dominerende på de siste elve sidene.

Denne endring under skrivningen kan ikke godt forklares på annen måte enn at forelegget har vært skrevet av forskjellige skrivere med ulik ortografi. På den sekstende siden begynner en ny homilie, som synes å ha en ny skriver i forelegget. Dette støttes av følgende: Preposisjonen *með* er skrevet på tre måter; på de første 15 sidene av manuskriptet fins nesten bare *mz*, som kan oppløses både *með* og *mep*; her fins bare én gang *mð*, som må oppløses *með*. I den homilie, som begynner på sekstende side av manuskriptet, og som er trykt i Leifar 47. 28—56. 35 [28. 3—33. 6], er brukt bare *mþ* (5 ganger), som må oppløses *mep*. I resten av teksten blir brukt *mð* (17 ganger), en gang avbrutt av *mþ* 60. 17 [35. 1].¹ Også i ordet *tíð* skifter skrivemåten omtrent på samme sted (se nedenfor); i det hele blir *ð* mye mer brukt på de 20 siste manuskriptsidene. — Slik skiftende skrivemåte midt i teksten forutsetter forskjellige skrivere i forelegget, som må være skrevet av minst 2 (kanskje 3) skrivere. Forelegget for dialogene må ha vært skrevet av en tredje (fjerde?) skriver. At dialogene har en annen skriver enn noen del av homiliene, får vi stadfestet

¹ Et enkelt sted er også skrevet *merð* med forkortningstegn for *er*; forelegget har rimeligvis her hatt *meðr* eller *meðr*; formen med *r* er kjent særlig fra sørøstn. skrifter (Seip, Nsph. s. 191; Hægstad, Kongebrev s. 7). — I likhet med *mð* er én gang skrevet *mðan* 73. 28 [42. 7] mot vanlig *mepan*.

av det forhold at homiliene har *ð* for *p* i enda flere tilfelle. Foruten de eksempler jeg alt har nevnt, er *ð* brukt omkr. 100 ganger for *p*. Dette er i og for seg ikke større prosent enn at det kunne være mulig at de var overført fra en *ð* i forelegget. Men skrivemåten med *ð* blir til dels brukt i visse ord eller visse endelser, som tvinger oss til å søke en annen forklaring for en del av tilfellene. At der kan bli en rest igjen som har sin grunn i mekanisk overføring av *ð* i forelegget, er nok mulig. — I et par tilfelle finner vi også *t*.

Før jeg drøfter denne bruk av *ð* og *t* for *p* i homiliene, skal jeg gi den forklaring jeg finner rimelig for *-ð* og *-t* i 2. pers. pl. av verbalformene.

5. *Sluttkonsonanten i 2. pers. pl. av verber ble differensiert foran pronomenet.*

I kap. 3 refererte jeg den forklaring som er gitt for endelsen *-t* i 2. pers. pl. av verber. Etter den forklaring regnet man ikke med overgang *ð > t* her, men *-t* skrev seg fra *t* i det tilhengte dualispronomen.

I kap. 2 refererte jeg Noreens forklaring av *kuad* som oppstått i forbindelsen *kuað þat*, og Celanders antydning av at *kuat*, *vit* og *met* kunne være oppstått i lignende forbindelser.

Jeg skal nå vise at også sluttkonsonanten i 2. pers. pl. er utviklet til *ð* og *t* i slike forbindelser. Jeg vil understreke at formene på *-ð* er et naturlig »genomgangsstadium» til formene på *-t*; deres eksistens er likså sterkt sikret som tilværelsen av *kvad*, og de må ha en plass i norrøne grammatikker.

Ovenfor er nevnt at pronomenene for 2. pers. pl. og dual. fikk sin framlydsdental fra verbalendelsen: *gefeð ér ga gefe þér*. Men selv etterat pronomenet fikk sin framlydsdental, vedble verbalendelsen å ha sluttental. Når nå pronomenet i den nye form igjen kom etter verbalformen som *gefeð þér* (sml. Noreen § 485 anm. 5), var sammenstøtet der. Her oppsto da ved assimilasjon klusil, og stavemåten med *ð* eller *d* er da den vi skal vente foran pronomenet; men naturligvis blir den ikke begrenset til denne stilling.

Men hvordan er så *t* oppstått? Her har vi å gjøre med differensiasjon, som skyldes »den ubevisste frykt for en assimilasjon som kunne endre ordenes økonomi». (Grammont, *Traité de Phonétique* s. 229; sml. NTS. IX s. 145.)

Ved siden av de assimilerte former levde pronomenet og verbalformene selvstendig videre. Foran pron. måtte så dentalen i bøyningsendelsen differensieres om bøyningsformen skulle bevare sin karakter. Derved oppsto *gefet pér*. — Alt i de eldste håndskriftene kunne slutt-kons. i verbalformer i 2. pers. pl. falle bort når pron. etter begynte med *p*, altså f. eks. *kome pér* (Noreen, *Altisl. u. altnorw. gr.* § 465 anm. 5; Seip *Nsph.* s. 115). Men så lenge dentalen holdt seg i andre stillinger, kunne den naturligvis når som helst opptre igjen foran pron., og da lett i differensiert skikkelse, som vernet mot bortfall.

Som nevnt har vi en fullstendig parallell i formene *kvað*, *kvað*, *kva*, *kvat*. Også her måtte den levende sammenheng i verbet mellom pret. og andre former som bevarte *ð*, føre dentalen inn igjen, men i differensiert skikkelse.

I imperativ sg. fins også en god parallell til denne utvikling. Celander har trukket fram eksemplet *þa foðt þu hana* fra Pamfilussaga (norsk; Celander, *Om övergången etc.* s. 95 note 1). Her er *ð* foran *þu* differensiert til en ustemt klusil, som er skrevet *ðt*; assimilasjon til *dd* skapte uklarhet, som differensiasjonen opphever. Lignende differensiasjon i *sennt þu*, *senntu*, *kend þu* i norske håndskrifter fra 13. hundreår og senere i norsk (NTS IX s. 170); også i Gregors homilier forekommer *senttu* 39. 14 [23. 14], som mulig er en norvagisme.¹ I imp. sg. er der i homiliene et par eksempler med *ð*: *leið* 51. 23 [29. 39]; *nevð* 53. 5 [30. 36]; men der er også skrevet *þ*: *leiþ* 48. 7 [28. 9]; *nevþ* 48. 10 [28. 11]; *biþ* 51. 8 [29. 29]; *ð* må stamme fra forelegget.

Også 3 pers. pret. sg. av sterke verber med stamme på *-ð* kunne komme i en slik stilling at sluttkonsonanten skulle bli assimilert med eller differensiert fra en følgende dental. Et eksempel på det er *kvað* — *kvat*, som er behandlet ovenfor. I oversettelsen av homiliene forekommer *ð* for *p* relativt ofte i denne tilsvarende form av noen sterke verber: i *stoð* 5 ganger (*stop* 2 ganger); *bað* 2 ganger (*baþ* 8 ganger); *leið* 2 ganger (*leiþ* 1 gang). Derimot bare *beiþ* (2 ganger), *baup* (7 ganger). At endringen særlig har rammet *kvað*, er rimelig nok; men også *bað* måtte ofte forekomme foran pron. *þat*; også den differensierte form *bat* fins (Noreen § 239 anm. 12). Det er sannsynlig at *ð* i slike former har grunnlag i talemålet og ikke bare skyldes »omvendt» skrivemåte. Denne skrivemåten fins også i *vard* pret. Placitusdråpa

¹ Smí. *send Lazarum* 37. 9 [22. 10]; *rendo* 65. 1 [37. 25].

3. 6 (sml. Celander, Om övergången etc. s. 96). Denne form fikk senere ved differensiasjon *t*: *vart* forekommer i gn. skrift alt omkring 1300. I norsk ville en »lydrett» utvikling ha ført til sammenfall med *var* (av *vera*), så her forelå særskilt grunn til at *t* seiret (se Seip, Nsph. s. 291; Studier i no. sph. s. 80 f.), ja hele verbet fikk *t* i nno. (vestno.); det ville ellers mange steder ha falt sammen med *vera*;¹ men karakteristisk er det at verbet er bortfalt i mange norske dialekter i inf. og pres. og avløst av lånordet *bli*.

6. Andre tilfelle av *ð*, *t* for *ð*.

Vi har sett flere eksempler på at der *ð* stadig støtte sammen med en følgende dental, ble den assimileret eller differensiert. Resultatet av assimilasjonen var at det oppsto nye bøyningssendelser i 2. pers. pl. av verber; ved overgangen *verða* > *verta* har vi sett at den differensierte dental trengte gjennom i alle former av ordet.

Jeg skal nå undersøke om slik assimilasjon og differensiasjon kan være grunn til at *ð* går over til *ð* eller *t* også i andre tilfelle. Jeg understreker at differensiasjon inntreffer ikke bare til vern mot assimilasjon, men også til vern mot bortfall.

Her skulle man egentlig ha undersøkt hele materialet i de eldste islandske og norske skrifter. Det har jeg ikke kunnet gjøre; jeg holder meg til materialet i AM 677 qv. B og supplerer med tilfeldige iakttagelser fra andre håndskrifter. Som bekjent forsvinner *ð* som tegn i norsk i det 14. hundreår og blir avløst av *ð* eller *d*. Skal vi helt forstå denne endring, må vi først ha klarlagt bruken i de eldste skriftene.

De aller fleste eksemplene nedenfor er hentet fra de siste 20 manuskriptsidene i homiliene og har rimeligvis hørt hjemme i forelegget.

a. I trykksterk stilling.

Foran *s* måtte *ð* endres til *d* eller *t*. Noreen taler bare om overgang til *t* (§ 238. 2), men det er sikkert at et eldre steg har vært *d*, så enda i isl. omkr. 1200 (NTS IX s. 366 f). Foran *f*. eks. genitiv-*s* måtte da *ð* gå over til *d* eller til *t*. Noreen nevner (§ 239 anm. 12) skrivemåten *bet* akk. for *beð* n., og mener den har utgangspunkt i *beðs*,

¹ Alt norsk homiliebok (hånd 2) har skrivemåten *verða* (Indrebøs utgave s. 138. 9), som kan være første steg på veien mot vestno. *verta*.

bez gen. Eksemplet fins i AM 645 qv. i sammensetningen *knebet* (Larssons innledn. s. LXV). I oversettelsen av Gregors homilier fins *lvðf* 69. 25 [40. 6], men *lvpr*, *lyp*. Fra gen. kunne *ð* stamme i *heið* n. 56. 12 [32. 30], eller fra en sammensetning som *heiðskírr* adj.

Alt i før-literær tid faller *ð* lett bort foran *r*, og senere fins det mange eksempler på slikt bortfall (Nsph. s. 65, 113, 174; Studier i no. sph. s. 75 f.; Noreen § 292). Ved utviklingen av svarabhaktivokal ble sammenstøt mellom *ð* og *r* unngått, og lyden ble reddet fra bortfall. Svarabhaktivokalen virker bevarende på paradigmet. Men i noen tilfelle kunne en slik svarabhaktivokal ikke virke i denne retning, f. eks. i nyutviklede former som pres. *fiðr* til *finna*; her er rimeligvis ingen svarabhaktivokal utviklet; i homiliene er 3 ganger skrevet *fiðr* (mot *fiþr* 4 ganger og *viþr* 2 ganger). Forelegget har rimeligvis hatt *fiðr*. Celandier har påvist at nettopp foran *r* forekommer *ð* ofte for *ð* i noen håndskrifter (Om övergången etc. s. 36, 45).

Foran *l* hadde *ð* en usikker stilling, idet *ð* enten ble assimilert med følgende *l* til *ll*, eller *ð* kunne falle bort (Noreen § 268.4 og 292, Seip Nsph s. 119, 177, 184, 274, 293; Studier i no. sph. s. 73). I dialogene fins et eksempel på bortfall i denne stilling: *ðauligom* 142. 25 f. [78. 33]; også Norsk homilieboek har et slikt eksempel (Floms innledn. s. 24, T. Knudsen MM 1934 s. 80). I homiliene er en gang skrevet *øðli* 58. 25 [34. 2] mot *øþli* 5 ganger; rimeligvis er *øðli* en overføring fra forelegget. Samme skrivemåte for dette ordet fins etter Indrebø en gang i Norsk homilieboek (Indrebøs utg. s. 120).¹

Også foran *v* og *g* hadde *ð* en usikker stilling (Noreen § 292; Seip, Nsph. s. 64, 293; Studier i no. sph. s. 74). Ved differensiasjon ble dentalen »reddet». I homiliene er én gang skrevet *brudgomi* 78. 20 f. [44. 20], som sannsynligvis skriver seg fra forelegget mot *bruggomi* 2 ganger; her har grunnordet *brúðr* virket til å bevare dentalen og hindre assimilasjon. I no. dialekter er »forbindelsen» i regelen brutt, idet det heter *brur* og *bruggom* (se Aasen, Ordb.). Fra forelegget skriver seg vel også *stodvi/c* 71. 17 [41. 1; *ð* senere tilføyd] mot *støþvi* 20. 23 [13. 29]; i no. dial. fins ordet med differensierende metatese *stövda* o. l. (lignende utvikling i *vodve* m., se Aasen, Ordb.).

Ved forbindelsen *rð* var der tidlig tendenser til assimilasjon i norsk. Det kommer fram i skrift på den måten at *r* kan falle bort, eller tegnene

¹ Wadstein leser *æðli(s)* dvs. *æðli(s)* minst to andre steder i Norsk homilieboek (se Fornnorska homilieboekens ljudlära s. 58). Originalen må undersökes.

kan omstilles; dette er særlig tilfelle i østnorsk (Seip, *Nsph.* s. 114, 178 f., s. 187; *Studier i no. sph.* s. 77 f.; sml. Gíslason, *Frumpartar* s. 76; Flom i innledning til hans utgave av Norsk homilie-bok s. 31 og s. 50). I oversettelsen av Gregors homilier er det flere eksempler av samme slag som i Norsk homilie-bok: *þvrþr* for *dýrð* 45. 11 [26. 29]; i følgende tilfelle er *er* skrevet med forkortingstegn: *verþr* for *verð* adj. nom. pl. n. 45. 26 [26. 28]; *verþr* for *veðr* n. 25. 17 [16. 7]; *verþ* for *veðr* n. 26. 5 [16. 18]; *verþ* for *verðr* v. 3. pers. sg. pres. 49. 24 [28. 37]; særskilt nevner jeg skrivemåten *merð* 58. 27 [34. 3] for *meðr* prp., som er omtalt ovenfor (s. 9 note) som en østnorsk form. — Når *rð* kom foran ny kons., falt *ð* lettest bort; i homiliene fins det 5 eksempler på bortfall i ordet *iarþligr* 55. 3, 13, 26 [32. 1, 8, 17]; 79. 3, 17 [44. 31, 40]. Ett sted har skriveren først skrevet *andligir*, men så rettet til *iarðligir* 65. 24 [38. 2]. Forklaringen til feilskriften er rimeligvis den at forelegget har hatt *rð* og ikke *rð*; i så fall er *ð* differensiert til *þ* i denne stilling. Et par ganger er — visstnok etter forelegget — skrevet *harðna* v. 60. 8, 9 [34. 35]; i «Norsk homilie-bok» er *harna* rettet til *harðna* (se Wadstein, *Fornnorska homilie-bokens* ljudlära s. 136; Floms utg. s. 42 a med note; Indrebøs utg. s. 84). At *þ* blir brukt i *litilvirðr* pts. 52. 23 [30. 24], er naturlig nok; Celandier behandler slike skrivemåter i «Om övergången etc.» s. 95 f. (sml. s. 6 f.). Han taler her etter min mening helt riktig om »en mera energisk artikulation» framkallad av en strävan att *upprätt-hålla* detta morfologiskt betydelsefulla *ð gentemot en tendens til assimilation med föregående r». Celandier har her truffet differensiasjonsproblemet i blinken. Han har eksempler på denne differensiasjon mest fra norske skrifter, eller skrifter som en har grunn til å tro er særlig påvirket fra norsk; jeg nevner at vi også i dialogene finner *litilvirðan* 91. 5 [51. 6 f.], *virði* 100. 21 [55. 35]; *hirði* 111. 3 [61. 30], og at i Norsk homilie-bok fins *virði* pret. (Indrebøs utg. s. 113. 2); her fins også *dyrðar* (s. 97. 11, sml *63); *andverðo* (s. 133. 13) og *verða* (se ovenfor).*

I noen ord hvor *ð* forekommer ofte i homiliene, er det vanskeligere å se grunnen. Det gjelder *tið* (*hotið*), som er brukt 35 ganger, mens *típ* forekommer 8 ganger. Av tostavelserformer med innlydende *þ* fins det 10 eksempler (her aldri *ð*). Da *ð* særlig fins i de 20 siste manuskriptsidene (her *típ* bare 2 ganger), må *ð* skrive seg fra forelegget, hvor altså *ð* av en eller annen grunn må være differensiert. Ordet

forekommer skrevet med *t* i AM 655 qv. fragm. XXVII (Gíslason, Frumpartar s. 92; Celander, Om övergången etc. s. 94). — Sannsynligvis har konj. *þá* forekommet ofte etter ordet. Jeg minner også om uttrykket *tíð dags* (se Fritzner, Ordb.).

Også *stað* forekommer relativt ofte i homiliene; i dialogene er, som vi alt har sett, ordet skrevet *stað* 2 ganger og *stað* 1 gang. I homiliene forekommer *stað* 8 ganger (derav *staðfastr*, *staðfesta* 3 ganger), mens *staþ(r)* er brukt 3 ganger. Sannsynligvis har forelegget hatt *ð* og ikke *ð* (som skriveren ville ha gjengitt med *þ*). Foran *f* er utviklingen rimelig nok. Her kunne *ð* tidlig falle bort (Nsph. s. 174), men blir bevart ved differensiasjon. At *ð* er brukt i fremmedordet *riðara* 59. 18 [34. 19] fra mnt. *ridder*, ved siden av *riþara* 66. 24, 28 [38. 20, 23], knyttet til *riða*, er forståelig.

En enkelt gang fins *jaud* 58. 33 [34. 7] mot oftere *jaup*; to ganger fins *hrið* f. 56. 8, 11 [32. 28, 29], men *hriþna* 56. 14 [32. 32]. Kanskje kunne *hrið* være utviklet i sammensetninger som *hriðfastr* adj., *hriðviðri* n.; men i noen tilfelle kan en naturligvis også ha fått *ð* i avskriften der forelegget virkelig hadde *ð*.

b. I trykksvak stilling.

I 2. pers. pl. av vb. sto dentalen i trykksvak stilling. Vi finner den samme utvikling også i andre ord i trykksvak stilling som ikke har stått i fast forbindelse med et følgende ord med *þ*. Men ingen gruppe er så sterkt representert som 2. pers. pl.; og innenfor denne gruppen er *ð* eller *t* sterkere representert enn i noen annen. Det gjelder ikke bare AM 677 qv., men også AM 645 qv., som har mye oftere *t* enn *þ* (se Larssons innledning s. LXV).

Vi skal nå undersøke de tilfelle hvor *t* blir brukt for *þ* etter vokal i trykksvak stilling. Først nevner jeg: *hundrat* *jau(þi)* 58. 8 [33. 31]; *hundrats* 58. 12 [33. 33]. Ovenfor (kap. 2) har jeg vist at denne form må ha eksistert i norsk omkring 1200. Og formen med *t* forekommer siden stadig i norsk (Nsph. s. 181, 286; ikke i eldste isl.; se Hægstad, Isl. s. 106, men ofte i sen tid, sst. s. 103, 108). Her ligger den forklaring nær at *t* er utviklet foran *s*, særlig i gen. sg., og derfra har bredd seg. Samme forklaring kan bli gitt for skrivemåten *hofuð*, *hofoð*, som forekommer i oversettelsen av homiliene 9 ganger, og som ofte er skrevet med *t* i norsk, og i isl. fins 5 ganger i AM 645 qv. (se Larssons innl.

LXV). Også *valað* n. 41. 24 [24. 23] og *valaði* adj. nom. m. best. form 39. 3 [23. 17] kunne forklares slik. I svake pts. kan *ð* få sin forklaring på denne måten. I homiliene fins *uphafidr* 3 ganger 22. 26 [14. 33]; 27. 8, 10 [17. 3, 4]; *scipod* 77. 11 [43. 34]; *forgod* 84. 16 [47. 29]; i alt 5 eksempler, mens *þ* er brukt i de fleste tilfelle. Fra AM 645 qv. nevner Larsson (innledn. s. LXV) former med *t*: *helgot*, *þakit*.

Men *ð* forekommer også i suffikset *-noðr*, bare i nom. og akk.; og her skifter skrivemåten på samme sted i teksten som den skifter i 2. pers. pl. av verber og i prep. *með* (se ovenfor kap. 4). På de første 15 sidene forekommer bare *-noþ(r)* — 8 eksempler; i resten av teksten forekommer 14 ganger *-noð(r)* og 8 ganger *-noþ(r)*.¹ Det er altså sannsynlig at forelegget har skiftet ortografi også i dette suffikset til fordel for *ð*. Ikke sjelden blir dette suffikset i norsk skrevet med *t* (Hægstad, Indre sudvestl. s. 126; Seip, Nsph. s. 181); skrivemåten forekommer også i isl. i visse tekster (Noreen § 238 f.). Det er ikke lett å se noen særskilt grunn til at *ð* her skulle assimileres med eller differensieres fra en følgende dental. Heller ikke fins det kasus med *-s* hvor *t* kunne utvikles. Den gamle forklaring om »omvendt» skrivemåte er naturligvis mulig. Men mer rimelig er det at bruk av *ð* er reaksjon mot bortfall av *ð* i trykksvak stilling. Er min oppfatning riktig, må der alt på dette tidspunkt være utviklet noe av en skriftspråksfølelse. Selv om *ð* falt i talemålet, ble den opprettholdt i lesespråket — men da i differensiert form (*ð* eller *t*). Sannsynligvis må vi se utskiftningen av *ð* med *þ* senere i middelalderen som uttrykk for det samme. I talespråket falt *ð* bort; i lesespråket holdt den seg som *d*.

Men dette passer bare for norsk, ikke for isl., som har bevart *ð* til den dag i dag; enda ender 2. pers. pl. i isl. på *-ð*, og pronomenet blir etterstilt uten at assimilasjon inntre. Ut fra isl. kan man nok forklare noen former med *-t* som omvendte skrivemåter, noen kan være utviklet foran *s*. Man kunne forklare noen tilfelle av *ð* som minner om *ð* i forelegget. Men en kan ikke på den måten forklare at *ð* særlig blir brukt i 2. pers. pl. av verber, og heller ikke flere av de andre skrivemåtene. Annerledes dersom *ð* og *t* for *ð* er kommet inn fra norske forelegg eller fra norsk skriveskikk.

¹ Ordet *munod* f. forekommer også i den første delen av homiliene; i alt fins det i homiliene slik skrevet 5 ganger; *munop* fins 7 ganger; dessuten fins 8 eksempler *munopir*, *munopar* o. l. Om dette ord sml. Nsph. s. 116.

7. *Norsk forelegg?*

Før forekomsten av denne skriveskikk i isl. skrifter er nøyaktig undersøkt, kan en ikke med sikkerhet vurdere forholdet mellom islandsk og norsk i dette stykke. I de skrifter som er opptatt i Larssons »Ordförrådet» finner vi *t* for *ð* visstnok bare i AM 645 qv. og i Sth 15 qv. («Stockholms homiliebook»). Hægstad har behandlet eldste isl. i sitt posthume verk »Vestnorske maalføre fyre 1350» II: 2: 3 (1942); han kjenner praktisk talt ikke *t* for *ð* uten fra disse to verker, men vel av og til i senere skrifter (se Hægstads verk s. 103 og 108); også *ð* for *ð* er sjelden; former med *ð* (sjelden *t*) i *kvað* pret. er kjent fra de samme skrifter og dessuten i AM 237 qv.; dessuten fins formen i Ágrip og i AM 655 qv. frgm. III (Celandier, Om övergången etc. s. 94). Det er grunn til å tro at alle disse skriftene står i et særlig forhold til norsk overlevering. Ovenfor er vist at Norsk homiliebook ofte har, og at dens forelegg ofte må ha hatt *ð* for *ð*, og at også *t* har vært kjent, og at slike former er velkjent i litt yngre norske skrifter.

Her kan jeg ikke ta opp hele dette spørsmål om norsk og islandsk i disse skriftene; jeg skal bare gi noen tilleggsopplysninger om AM 677 qv. B, som gjør det mer enn sansynlig at dette hs. har hatt et norsk forelegg.

a. *Noen norske målmerker i homiliene.*

Ovenfor er det oftere pekt på muligheten av norsk forelegg, jeg nevner særskilt forholdet ved *rð* og formen *merð* for *meðr* (se kap. 6).

Ellers nevner jeg følgende:

1. Det privative prefiks er vanlig *o-* i dette hs., men én gang forekommer *u-*: *ustyrçp* 22. 17 [14. 28]. Hægstad regner *ú-* i isl. som norvågisme (Hægstad, Innl. s. 11; Rygjamaal s. 23; Isl. s. 2, 8, 44); i AM 677 stammer det ene eksemplet med *u-* sikkert fra forelegget.

2. Svarabhaktivokal *a* fins én gang: *gratar* m. sg. 77. 17 [43. 38]; dette er et sørøstlandsk og sørlandsk norsk fenomen (se Nsph. s. 112 f.).

3. Refleksivform på *-s*: *varaſ* 73. 19 [42. 1]. En slik form er ukjent for isl. (sml. Hægstad Isl. s. 126, 134).

4. Suffiksformen *-yndi* forekommer et par ganger: *ohrenvndi* 38. 6 [22. 28]; *leipvnda* 49. 3 [28. 25]. Suffikset fins i denne form også i AM 237 og i St. hom., hvor Hægstad antar norsk forelegg (Isl. s. 72);

dessuten i AM 677 qv. A, hvor vi sikkert har å gjøre med norsk forelegg (Maal og minne 1943 s. 123).

5. I flere tilfelle mangler *j*: *flotanði* for *fljótandi* 43. 15 [25. 27 f.]; *flvga* for *fljúga* 25. 17 [16. 7]; 79. 4 [44. 32]. Tilsvarende bortfall i øno. skrifter i 13. hå. og ellers i no. i 14. hå. (Nsph. s. 177, 279; sml. Hægstad, Ryggjamaalet s. 54, Isvl. s. 118 f.; Noreen § 295 anm. 3). — I trykksvakt *-ja* er *j* bortfalt i *fvna* for *synja* v. 45. 20 [26. 34]; slikt bortfall fins ikke sjelden i no., især i øno. (se Nsph. s. 177, 278 f.).

6. Assimilasjon *gn > ng(n)*, skrevet med særlig tegn for *ng*-lyden: *igeng* 19. 9 [13. 7]; 38. 24 [22. 40]; *gengna* for *gegna* 62. 30 [36. 17]. Denne assimilasjon er særlig øno. og kommer til syne i no. skrifter omkr. 1200, kanskje før (Nsph. s. 184, sml. s. 119).

7. Til slutt nevner jeg at det fins en mengde eksempler på diftongforenkling, f. eks. *etr* for *eitr* n. 22. 11 [14. 25]; 24. 14 [15. 22]; *fréfta* v. 62. 8 [36. 1]; *helagr* adj. 30. 32 [19. 1]; 31. 17 [19. 11]; 32. 30 [19. 39; feil i »Leifar«]; verbet *saurga* forekommer ofte med *o* 43. 16 [25. 28]; 55. 10 [32. 6]; 84. 16 [47. 29]; verbet *treysta* ofte med *ø*: 19. 13, 23 [13. 10, 15]; 30. 12 [18. 27]; 54. 34 [31. 39]; 66. 7 [38. 9]. Der er mangfoldige eksempler som det her blir for langt å nevne. Jeg henviser til Larssons artikkel i ANF bd. V s. 142—9 og henvisninger der. Etter min mening henger disse skrivemåtene sammen med norsk — særlig østnorsk — diftongforenkling, som må hatt geografisk og kronologisk sammenheng med diftongforenklingen i svensk. Om gamle eksempler i norsk se Nsph. s. 106 f., s. 160 ff. Når dette fenomen forekommer i isl. hss. i første halvdel av 13. hå., har vi etter min mening å gjøre med østnorske forelegg eller med østnorsk tradisjon i islandsk skrift; sml. min behandling av AM 677 A i Maal og minne 1943 s. 123 f.

b. Noen norske målmerker i dialogene.

Det fins flere av de samme målmerkene i dialogene og noen andre. Som i homiliene er der flere eksempler på usikkerhet ved sammenstøt av *r* og *ð*: *vap* for *varþ* 114. 28 [63. 26]; *varveiti* 92. 30 [52. 2]; *stirnapi* 121. 11 [67. 13]. Ofte er (*e*)*r* skrevet med forkortingstegn: *atfeþr* for *atferþ* 106. 3 [58. 35]; *atferþr* 143. 23 [79. 12]. Dessuten nevner jeg:

1. Bortfall av *j*: *hrufar* adj. nom. f. pl. 137. 35 [75. 40]; *flvga* v. 127. 23 [70. 29]; 137. 35 [75. 40] o. fl. — i trykksvak stavelse: af *navþsvnom* 137. 28 [75. 35]; *elð/qúco* for *eldskveykju* 140. 23 [77. 20].

2. Assimilasjon *gn* > *ng(n)*: *igeng* 92. 21 [51. 36]; 100. 20 [55. 33]; 101. 8 [56. 6]; 103. 4 [57. 5]; 114. 15 [63. 27]; 144. 11 [79. 25]; *singþu* for *sign þu* 114. 11 [63. 24]; *framgengt* for *framgegmt* 116. 12 [64. 29], o. fl.

3. Assimilasjon *tn* > *n(n)*: *af bronno scipi* 105. 12 [58. 17]; *vant* for *vatn* n. 143. 6 [79. 2]. Denne assimilasjon er særlig sørøstnorsk. I AM 677 A fins tilsvarende eksempel og vistnok også i Norsk homilie-bok (se Maal og minne 1943 s. 122 f. med henvisninger).

4. Bøyningsformer som *þveininf* 135. 18 [69. 23]; *þmipinf* 127. 20 [70. 27]. Også i no. hss. fra 13. hå., se Nsph. s. 179, 192.

5. Vokalreduksjon: *ettlepi* for *-aði* 90. 25 [50. 40 f.]; *meltei ec* 100. 10 [55. 25] istedenfor *mælta ec*. Mange eksempler i norsk, se Nsph. s. 111 f., 167 f.

6. Pronomenet *iec* har forelegget kanskje hatt, altså *melte iec* i det eksempel som nettopp er nevnt. Jeg henviser her til min avhandling i NTS X s. 238 ff., hvor *iak* fra et norsk og et norskpåvirket isl. hs. fra 13. hå. er behandlet.

7. Det fins noen eksempler med *mn*: *iomno* 96. 9 [53. 28]; 145. 12 [80. 6]; *iamningi* m. 105. 7 [58. 14]; *namni* 110. 32 [61. 27] o. fl. Men ofte også *fn*; *jafn* fins minst 8 ganger. Forelegget har hatt *mn*, som skriveren oftest har rettet til *fn*. Ett sted gjør han en feil, idet han skriver *nafnf* hvor forelegget må ha hatt *namf* av *nám* n. 105. 30 [58. 32], altså en »hyperislandisme».

8. Også i dialogene fins det flere eksempler på »østnorsk» diftongforenkling. Jeg nevner her bare noen få av dem: *etr* n. 90. 13 [50. 33]; *fréfta* v. 91. 30 [51. 22]; 112. 2 [62. 14]; *gopnir* nom. f. pl. 118. 20 [65. 38]; *hørþo* pret. 126. 26 [70. 10] o. m. fl.

Jeg mener med sikkerhet å kunne fastslå at oversettelsen både av homiliene og av dialogene har hatt østnorsk forelegg.

8. Formen på *-r* i 2. pers. pl. av verber.

Iallfall i norsk må der i talemålet ha eksistert former på *-ð* og *-t* av verbene i 2. pers. pl. Men disse formene kunne ikke holde seg. Her stodentalene i utsatt stilling enten pron. fulgte eller ikke; de måtte igjen gå over til *ð* eller falle bort (se Noreen § 248 m. anm.; Nsph. s. 183; sml. ovenfor kap. 3).

Omkring 1250 kommer nye former på *-r* til syne i norsk: *numer*,

hafer, *bindir*; disse formene synes først å opptre i østnorsk (Hægstad Isvl. s. 130. 156 f.).¹ Lidén forklarte formen på *-r* som oppstått av pron. i pl., slik som han forklarte formen på *-t* som oppstått av pron. i dualis. Altså: *bindir* < *bindiðr* < *bindiðér* med synkope av *é* (Noreen § 158 anm. 1; Seip. Nsph. s. 174 f.; Studier i no. sph. s. 76). Her gjelder ikke samme innvending som ved Lidéns forklaring av *bindit*. Men når en ser hele fenomenet i sammenheng, blir det naturligst å se også denne overgang som resultat av en differensiasjon. Der fins atskillige andre eksempler i norsk på differensiasjon $\delta > r$ foran forskjellige konsonanter alt i 13. hå. (Nsph. s. 293; Studier i no. sph. s. 108 ff.; sml. s. 77 f.).

Når δ i bøyningensendelsen i 2. pers. pl. av verber, enten den var opprinnelig eller nyutviklet av *t*, kom foran pronomenet *pér*, ville en differensiasjon til *d* eller *t* ikke ha varig virkning. Mer effektiv var differensiasjonen til *r*. Hertil kom at endelsen *-r* ble brukt ellers i verbalbøyningen. At 2. pers. pl. fikk endelsen *r* må ha styrket stillingen for denne endelsen i presens og har dermed virket med til oppløsning av tallbøyningen i verber.

9. Resymé.

Jeg samler hovedresultatene av denne undersøkelse i følgende punkter.

1. Iallfall i gammelnorsk har klusilen δ etter vokal hatt en plass i lydssystemet. Når den forekommer i isl. skriftspråk, synes den oftest å skyldes norsk forelegg eller annen norsk påvirkning.

2. Formene på *-ð*, *-t* og *-r* i 2. pers. pl. av verber skyldes assimilasjon eller differensiasjon foran pronomenet.

3. Andre former med δ eller *t* skyldes også assimilasjon med eller differensiasjon fra følgende konsonant. I en del tilfelle har vi rimeligvis å gjøre med et lesespråk, hvor δ eller *t* har avløst δ der δ falt bort i dagligtalen. Dette gjelder norsk.

4. Det er usikkert om noen av disse fenomener er utviklet i isl.;

¹ I yngre del av AM 645 qv. (»13. århs 1ste halvdel etter Kålund i Katalog over den arnamagnæanske Håndskriftsamling) forekommer *Later er* i Niðrstigningsarsaga (se Unger, Heilagra Manna Sögur II s. 5. 29); denne isl. tekst har utvilsomt hatt norsk forelegg.

når de forekommer i isl., synes de å skyldes norsk forelegg eller annen norsk innflytelse. Men her trengs videre undersøkelser.

5. Cod. AM 677 qv. B har hatt østnorsk forelegg; for homiliene har der vært et norsk forelegg skrevet av minst to hender; for dialogene har der vært et norsk forelegg, skrevet av en hånd som ikke er identisk med noen av de hender som har skrevet forelegget for homiliene.

6. Oversettelsen av Gregors homilier og Gregors dialoger er gjort i Norge, rimeligvis i 12. hå.

IVAR MODÉER

Maskbit.

Ordet¹ *maskbit* översattes av Svenska Akademiens ordbok² sålunda: 'trästycke som fästes i en nätslingas maskor för att genom sin tyngd hålla slingan utspänd under bindningen'. Om ordbildningen har SAOB intet att uttryckligen meddela. Trenne omständigheter tyda emellertid möjligen på att ordboken identifierat senare leden med det vanliga *bīt* m. 'bit, stycke': 1) översättningen »trästycke», 2) frånvaron av etymologisk kommentar, 3) ordbokens uraktlåtenhet att anföra ordet i den artikel där det rimligtvis hör hemma, nämligen *-bit* B:2802.

Det maskulina *bīt* 'stycke av något, träbit e. d.', tillhörigt samma — måhända i sen tid tillkomna — ordbildningskategori som *sūp* : *supa*, *skīt* : *skita*, *klunk* : *klunka* o. s. v. (jfr Hesselman De korta vokalerna i och y, s. 54, Wigforss Södra Hallands folkm., s. 46, not 3, Hellquist Ordb., 2 uppl., s. 73 f.), kan dock ej gärna ingå. Ett kompositum *maskbit* med nämnda ord i senare leden ger ingen rimlig lösning, vare sig man utgår från en betydelse 'stycke av det ämne, föremål e. d. vilket betecknas i förra leden', alltså i detta fall 'stycke av en maska'(!), eller från en översättning 'stycke av annat ämne eller föremål än det som omtalas i förleden', således i detta fall t. ex. 'träbit, benstycke e. d. avsett att hängas i nätmaska'. Att den sistnämnda innebörden icke kan vara riktig, visar en blick på språkbruket i svenska bygder. Det maskulina *bīt* 'trästycke, benbit etc.' har varken i söder eller norr någon sådan användning; man väntade sig snarare ord som **mask-kavel*, **mask-ben* e. d.

¹ Några förkortningar: KS = Kulturforskningsinstitutets samlinger (i Norsk folkeminnesamling), Oslo. — UfF = Udvalg for Folkemaal, København. — ULMA = Uppsala landsmålsarkiv.

² Artikeln *maska* med därtill hörande sammansättningar har ordboken haft vänligheten tillstålla mig redan i korrektur.

Men det är ej blott semologiska skäl som motsäga en tydning med hjälp av *bit* 'stycke'.

Utbredning och former visa att *maskbit* är ett gammalt nordiskt ord med en vid förekomst och en betydelse som ingenting har med 'träbit, hornstycke e. d.' att göra.

Ur svenska dialekter är *maskbit*, *maskebit* känt från vitt skilda håll. Jfr t. ex.

smål. *maskebit* 'tyngd att hänga på nätslingan under bindningen; bestod av ett krokförsatt järnstycke eller av en tygpåse med sten i' ULMA 9431, s. 45 (Västbo hd, Villstad),

sdml. *maskbit* (?) Lindroth Öl. folkm. 1, s. 263, not 2,

ång. *maskbit'n* best. sg. 'masktyngd av björk, med mässingskrok' ULMA 11169, s. 84 f.,

äl. *maskbit* 'en horn- eller träskiva som fästes i stadmaskan vid nätbindning' Folkmålskommissionens saml. (Helsingfors), nr 6 (Vårdö),

nyl. (etc.) *maskbit* 'i ene änden kluven trä- eller hornskiva, som vid nätbindning fästes i stadmaskorna' Vendell Ordb., s. 597; jfr fig. 1.

Den äldsta kända uppgiften om ordet finns hos J. H. Rhezelius, vilken år 1634 på Öland eller vid Smålandskusten antecknade en fiskeredskapsterm *Maskebit*, Fc 5 (Kungl. bibl.), s. 105. Jfr fig. 2.

Från en del håll i Sverige meddelas att man ej över huvud taget använder någon tyngd vid nätbindningen, se t. ex. ULMA 8870, s. 72 (Dal., Mora och Våmhus). Det är under sådana förhållanden endast vad man kan vänta att ordet ej har någon allmän förekomst. I många dialekter har man annan benämning på samma redskap, t. ex. *höckel* (jfr Lindroth Ölands folkm. 1, s. 263 med not 2), *näthök*, *masktynge*, *redbagge*, *masktöjare*. Av alla dessa ord har *maskbit* den vidaste förekomsten. Åtskilligt tyder på att här föreligger en term med under senare tid minskad användning.

Ordet har precisa motsvarigheter i stora delar av Norge. Liksom i Sverige är genus överallt maskulinum. Jfr t. ex.

Troms *maskbit* 'nättyngd' KS frågel. 37, s. 10 (Senja och Malangen),

Sunnfjord, Sogn, Hordaland *maskebit* 'nättyngd av trä' De Heibergske Samlinger i Amble, katalog nr 12644 (Dale i Sunnfjord), 7874 (Bøfjorden i Sogn), 6192 (Hordaland); se fig. 3.

Sin förklaring få dessa dialektbelägg i ett fornspråkligt nomen *agentis* på *-bitr*, fsv. *-biter*, med innebörden 'en som biter i maskan' och av samma ordbildningstyp som t. ex. fvn. *steinbitr* fisknamn

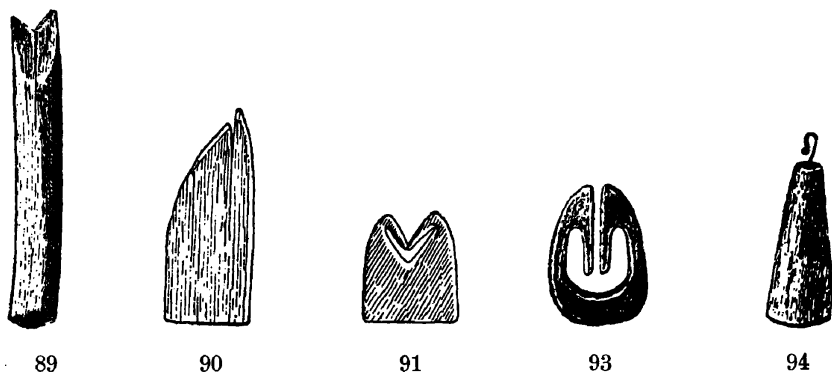

Fig. 1. Maskbitar från Finland. Ur Schvindt Finsk etnografisk atlas 1, fig. 89—91, 93, 94.

Fig. 2. »Maskebjitt», Öland eller Småland.
Rhezelius 1634 (Fc 5, s. 105).

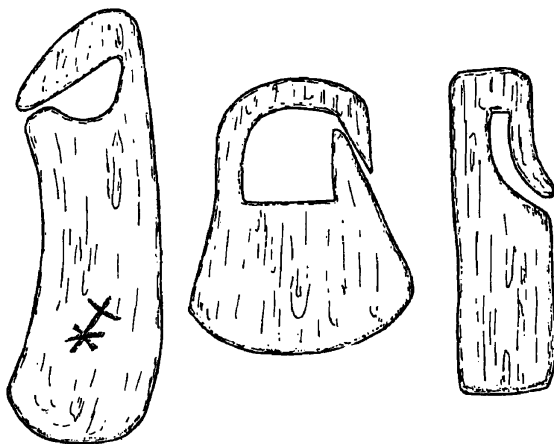

Fig. 3. Nättyngder (kallade *maskbit*) från Dale i Sunnfjord (till vänster), Hordaland (i mitten) och Bøfjorden i Sogn. De Heibergske Samlinger, Amble, nr 12644, 6192, 7874. Skala 1 : 2.

(*Cyclopterus lumpus*, 'som biter sig fast vid stenen'), *kolbítr*, *hrísbítr* (tillnamn), *nábítr* (jfr om detta ord Blöndal i *Classica et mediaevalia*, 2, s. 147 ff.), *porskabítr* (tillnamn), *gardbrióttr*, *kvíðbióðr*, *steindelfr*, *blóðdrekkur*, *kelduskíttr* (tillnamn), fsv. *bunkabiter*, no. dial. *nasabit* 'meget skarp kulde' (Vidsteen Ordb.), *lunnbit* 'skaar eller brist i kjølen paa en baad' (Aasen). Mellanvokalen i fvn. **mōskvabítr* (till fvn. *mōskvi* m.) och fsv. **maskobiter* återspeglas ännu i nutida dialektformer.

Tolkningen erhåller en bekräftelse i etnografiska fakta. Ofta utgöres ifrågavarande föremål av ett trästycke med en metallkrok, vilken häktas om maskan. En äldre form av redskapet, vilken förekommer såväl i Norge som i Sverige och Finland, utgöres av ett trä- eller hornstycke med en skära i form av en 'mun'; maskstolpen införes mellan skårans 'tänder', se bilder t. ex. i Schvindt Finsk etnografisk atlas, 1, s. 22, Folkmålskommissionens saml. nr 6, ULMA 8869, s. 45 (Vgl.), ULMA 1704, s. 25 (Ögl.) och jfr fig. 1—3. Det blir sålunda redskapet självt som *biter* om maskstolpen.

Redskapstypens stora utbredning¹ och dess namn torde tillsammans visa att den har hög ålder.

Vad det formella beträffar, må slutligen hänvisas till den omständigheten att 'maskbitens' nordiska namn till betydande del äro agentiala bildningar.

Här är först att nämna en sådan ombildning av det äldre **maskobiter* som ösv. och götal. *mask(e)bitare* Vendell Ordb., s. 597, ULMA 1704, s. 25 (Ögl.), ULMA 8869, s. 45 (Vgl.). En norsk motsvarighet till denna utvidgning på *-are* utgör det från Hydra i Vest-Agder kända *moskebider* 'streklos mæ ein krog i», att haka fast i nätslingans kant', KS, svar på Spyrjelistas um arbetslivet. Vidare hör kanske hit ösv. dial. Nyland *maskbita* sv. *mask*. (Vendell s. 597), vilket kan vara ett nomen agentis av den välkända typen fvn. *biti* 'hörntand etc.', *hringbroti*, *eidrofi*, *andskoti*, *sendibóði*, *hertogi*, *aurriði*, *Sumarlíði* (mansnamn), fsv. *scendebupi*, *bruptughi*; jfr slutligen fvn. *leggbiti* vid sidan av det liktydiga *leggbítr*.² Ytterligare äro i detta sammanhang

¹ Den finnes även utanför Skandinavien, se t. ex. I. Manninen Die Sachkultur Estlands, 1, s. 220.

² Möjligen är dock slutleden en omtolkning av ett äldre **biter* efter det vanliga ösv. *bita* o. d. (fsv. *biti* m.) 'bete, liten bit'.

att anföra följande till verben *hålla*, *sträcka*, *töja* bildade maskbitsbenämningar:

sv. dial. Ång. *maskhållare* ULMA 11169, s. 84 f. (Nordingrå),

sv. dial. Smål. *maskesträckare* ULMA 9431, s. 45 (Villstad i Västbo),

sv. dial. Smål., Ång. *mask(e)töjare* ULMA 9431, s. 45 (Villstad i Västbo), ULMA 1056: 4 (Nora i Ång.), ULMA 11169, s. 84 f. (Nordingrå i Ång.).

Dessa redskapsnamn tillhöra samma ordbildningstyper som många av språkets personbenämningar. De ha alla maskulint genus. Maskbiten har betraktats som en medhjälpare till den vid nättjugan sysselsatte bonden eller fiskaren.

Ett slags personifiering av redskapet framträder tydligast i sådana jämförande maskbitsbenämningar som det danska *trosvend*, det franska *valet*.

Det förra ordet är känt för mig genom ett handskriftsbelägg ur Uff: *trosvend* m. »Træklods [med krok av ståltråd] som brugtes ved Garnbinding, saa Maskerne kunde staa klare» (Sjæll., Holbæk).

Den franska motsvarigheten omtalas redan i fiskelitteraturens klassiska verk, Duhamel du Monceau et de la Marre *Traité général des Pesches*, 1, 1769: »un morceau de bois qui porte à chacun de ses bouts *a* & *b* un crochet: on le nomme *Valet*. Quelques Mailleurs s'en servent pour tenir le filet tendu. Pour cela on passe un des crochets dans une maille; & l'autre, ou dans quelqu'autre maille du filet, ou dans quelque crochet ou corde qui se trouve à portée de celui qui travaille» (a. a., seconde section, p. 7).

ARNOLD NORDLING

Vildven.

1. Bland »Svenska Tungomålgillet» handlingar förekommer en inlaga, tydligen från år 1749, med sammansättningen *vildven* i följande sammanhang.

»Har icke Fransmannen väl tjugu begrep, ja flere än han vet af, på det enda ordet sensible? Ock har han väl mer än det ena ock samma, att gifva up emot fölgande ord i Svenskan, som mest alle äro särtydige.

märkelig
kännlig
kännbar
kännegran
känneöm
öm, ömtolig
hjertrörande
{kännedjup
innerlig
hjertelig
erkänsam
lättfängd, sensible à quelque passion.

Öfver alt detta, kunde en, som vore mindre *vildven* af Svenskan, än jag är, härvid upväcka en hel tvist, med den frågan: Om en så stor ordrikhet, som Svenskans, i värket är en Förmon, eller en Olägenhet, af et språk. Å ena sidan gifver sjelfva ordet, Ordrikhet, tillkänna, att den är en förmon; ty att fattigdom aldrig är för en förmon räknad, utan af nogre få, anten fattige dårar, eller rike bedragare, i den fordna världen.

Å andra sidan kan häremot invändas» o. s. v., H. Schück, Ur gamla anteckningar. VII. Tungomålgillet, s. 259 f., i Samlaren 37, 1916.¹ Om dateringen a. a. s. 243.

¹ I mina citat kursiveras eller spärras ord och uttalanden som det just är fråga om.

Inlagan ansluter till en annan gillemedlems panegyrisk skildring av svenska språket, den uttalar om denna och dess författare:

»han drifver en så rättfärdig sak, ock den åter så väl, att jag icke ens gittar något deremot skämtevis invända, ock om jag än gittade, är jag för mycket *Svenskhugad*, till att göra modersmålets heder stridig», a. a. s. 253.¹

Här användes ett ord *Svenskhugad* i samma andemening som *vildven af Svenskan* i det första citatet.

2. Ordet *vildven* kan ej vara bildat efter mönster av *vildfrämmand*, *vildfrämmande*. Dessa användas visserligen om personer i de äldsta citat SAOArkiv beredvilligt har tillställt mig.

Självständigt: »han sampt sin syst(er) man . . haffue sannen och rätten börde rett . . och icke Jons Anders, huilch(e)n ther till ehr en *wild fremmet*», Stockholms stads tänkeböcker 9/11 1569, s. 57 b; »han war nä(m)mest att löset till sig fram för någon oskyldh eller *wildfrämmande*», smst. 6/10 1576, s. 51 b; »der iagh det (dvs. hemmanet) elliest vedh annor aflägs ort framdeles skulle nödgas öfvergifva, och för en ringa penning medh suckan och klaga i en *wildfremmand* lembna», P. Ulnerus 1700 i Växjö Domkapitels akter 274. Med subst. *man*: »han (den avfällige adelsmannen) och hans Barn holles uthj Rijket j alle motte för *Willfremmandh Man*», Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll 1: 4 (1626). E. Schroderus sammansätter på samma sätt subst. *främling*: »så skulle . . *wildfrämlingar* hafva tilträdh til konunerijket uti Rom», 1626 (A. F. Dahlgren, Glossarium).

Men förleden i *vildven* kan ej vara densamma. Författarens *mindre vildven* har ej varit ung. 'en mindre helvän'; som attribut hade han nog haft negerat *sådan*. Gradbetecknande adverbial *mindre* kan ej

¹ Jfr en tidigare kärleksförklaring, från år 1716, av J. Svedberg, Schibboleth: »ty hafwer jag ifrå min vngdom warit mykit *kiär åt vårt språk*», A. Noreen, Valda stycken s. 194.

² Trots skrivningen antar jag att här föreligger sammansättning. Först senare förekommer tydligt adjektivattribut *vild*: »Här äro vi så *wilde fremmande*, at vi icke känna en katt en gång», Envallsson, De musulmanniske pelegrimerne, eller det oförtänkte mötet 2 (1786), »Jag är ingen *wild beundrare* af den» (Orléanska madonnan), Cederström, Ströftåg och funderingar 128 (1915), — liksom adverb *wildt* börjar förekomma först senare: »effter then 47 punct uthi regeringz-formen (bliver) mången *wildt fremmande* sådant (dvs. upptagande på Riddarhuset) icke . . förvägrat», Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll 9: 278 (1664), »Pappa blef . . så *wildt förtjust* öfver Peels tal att han hurrade», Agnes Geijer (1846) hos Hamilton Geete, I solnedg. 2: 333.

heller hänföras till gradbetecknande förled *wild*- syntaktiskt. Hänfört till *än jag är* hade det haft annan placering.

Liksom i ett uttryck 'en mindre hjärtevän' ('små hjärteväänner') har förleden i stället varit kvalitetsbeteckning. Sammansättningen har betydtt 'välvillig eller partisk vän' med förleden sv. *väld*.

3. En fsv. sammansättning *wilda win* med denna betydelse är jag benägen att se i ordspråket *Hwar är sin[n]a wilda win* Kon. styr. Bure 8. 2, översatt 'Var och en är de sinas välvillige vän', SNF XXXI—XXXII. Denna uppträder emellertid med *e* i båda lederna redan i den äldsta nsv.: hos Laurentius Petri som »Hwar och en ... är ... sinne *weelda wen*», hos Olaus Petri »Hwar och en är sin *weeldes wen*», i den senare formen med förleden ombildad till känd norrön och fsv. typ på *-is*.

Attributet *sinne* har icke längre på 1500-talet förståtts som gen. pl. i substantiv användning, utan kan blott ha tagits för en föråldrad adjektivisk nom.-form (jfr nedan noten om »Lagh om Lagh»). Det har i enlighet därmed ändrats til *sin*. Ordspråkets innebörd har blivit en annan, a. st.

4. Inlagans författare har känt till lån ifrån fornspråket: »Jag är nästan försäkrad, att i Svenskan näpligen skola finnas tu värlkelige samtyda ord, vidare än då hon gör värfning af fornspråket, eller af landsorternes olika språklynnen (*dialectus*), på ord, som i tal, menn icke i skrifter brukas, t. ex. på *sto*, *skjut*, *märr*, *hoppa*», s. 255.

Det är icke nödvändigt att gå längre tillbaka än till de två lagsamlingar som gällde närmast före 1734 års lag (tryckt första gången 1736), Christoffers Landslag och Magnus Erikssons Stadslag: ännu i 1726 års upplaga av Landsl. och 1730 av Stadsl. förekommer *wild* skrivet med *i*.

Landsl. Kg. 36. 1 har »orätta *wild*»; två andra gånger *Weld* (Tg. 1. 1) och *Wäld* (Tg. 21 pr.), båda i föråldrade edsformulär.

Stadsl. Kg. 1. 1 har i ett föråldrat edsformulär: »iak skal minom konunge troen wara, ock wider fatiga ock rjka i allom domum rätto fölgia, ock aldre wrängo mote samwiti mino, och Lagh om Lagh aldregh wrängia, eller orätt styrkia, eig fore räddo skuld, *wild* eller peninga gyri, eig fore afvnd eller ilwilia, eig fore frendsämio eller winskap».¹ I en not (f) anföres den då gällande lydelsen, och här står

¹ Lydelsen »Lagh om Lagh aldregh» förekommer redan i den hskr. av Stadsl. som Schlyter har utgivit i SGL: »lagh vm, lagh aldre», och går där tillbaka på vissa hskr. av MELandsl.: Pg. 1 »lagh vm lagh. oc aldre». Det rätta står att

weld: »och detta alt ey utur acht låta för frändsamio, mågsamio, råddhåga, wänskap, weld, eller för någon annan orsak skull».

Författaren behöver endast ha varit 35 år gammal 1749 för att ha upplevat dessa lagar. Av en passus hos honom framgår, att han känt till lagspråket, han uppställer det som mönster för svenskt språk: »Den som vil se en skrift, som är tydelig, ock derjemte mäta kort och sinnrik, han gånge til vår Svenska Lag», s. 266.

5. Inlagan förordar nybildning av ord och just av sammansättningar, icke blott att upptagas i ordförteckningar utan att använda: »ty om vi tänke öka vårt ordaförråd, så måste dermed en gång göras början, icke med listor ock ordtaxor, utan med de nye ordens nytjande efter handen uti skrifter. Jag sätter förut, att det är aldeles nödigt, vi arbete uppå Svenskans riktande, med ömnige, nye, ordtillvärkningar, heller samsättningar»; »Vi hafve härutinnan den förmon för sjelfva Grekiskan, att de ord, hon sammansätter, blifva länge ock mångstafvige, hvaremot de våra kunna göras mycket kortare ock mera fåstafvige», s. 269.

Vidare säger författaren att han själv gjort nybildningar både för denna skrift och för andra: »Jag tör ej nämna de Svensk-klädde språk-konst-ord, (termini grammaticales), som jag här ofvanföre dristat bruka»; »Jag förklarar härmed, att de ovanlige Svenske ord, jag här ock annorstädes låter inflyta,¹ ej kännas af mig för fullgode ock myndige, utan med flit blott derföre införas, att de flere ock vittrare måge pröfva, om de kunna skäligen antagas till att brukbare göras», a. st.

Framför allt finner han behov av svenska termer: »Vi hafve ock här i landet på nogon tid begynt taga en så loflig dristighet till oss, att gifva Svenskän egna konstord»; »på det vi en gång måge slippa, eller åtminstone minska de fattigmans lån, vi nu äre nödtvungne att göra af utlänningar, uti vetenskapers ock konstens omtalande ell:r skrivande», a. st.

6. Några sammansatta termer innehålla ord som återfinnas i lag-

läsa i den av Schlyter utgivna hskr. av MELandsl.: »laghum, ock lagh aldre», Schlyter i noter till anf. ställen. Den felaktiga lydelsen har säkerligen tagits för en meningsfylld ålderdomlighet, jfr om *sinne* ovan som en verklig, men felaktigt omtydd ålderdomlighet hos Laurentius Petri.

¹ Till sällskapetets föresatser hörde att utgiva översättningar av vetenskapliga arbeten, H. Hernlund, Svenska Tungomålgillet, s. 30, 32, i Samlaren 1885.

språket. Inlagan talar om »göre- eller *gerd*-ord (verba)», bl. a. s. 266. I Stadsl. B. 22. 9, upplagan 1730, förekommer »wäri sik medh sex manna Eedhe, at thet war eigh hans *gård*». SAOB anför *gård* i betydelsen 'görande, gärning' utom som efterled i sammansättningar endast i uttrycket »ngt står i gården» eller »i gårde» (med exempel från 1599—1712, Runius); *gårdord* saknas i SAOB.

Bland verbets »skäpnader» anföras »personalia, (hjonelige- eller *hjonegerdsord*)» och »impersonalia, (*dödvidaord, dödgerdsord*)», s. 258. Sv. *hjon* kan betyda 'person', SAOB mom. 4 med exempel sedan 1500-talet. *Hjonegerd* användes i inlagans sammansättning för 'handling utförd av en person'. *Dödgerdsord* betecknar möjligen verbet med hänsyn till att det icke står med (verkligt) subjekt, jfr dock notn edan.

I den andra benämningen på impersonalierna är verbet sett ur objektets synpunkt. Förleden *dödvida* står i KrLandsl., upplagan 1726, i sammansättningarna »Dödhwidha lass» B. 18 pr., »dödhwidha skogher» B. 28 och »Dödhwidha trä» B. 39. 1. I en not vid det första stället förklaras den: »Ofruchtsamma träen/ såsom Furu/ Tall/ Gran/ Apal/ eller annat slikt trä/ kallas dödwid/ och skillies ifrån fruchtsamma träen/ såsom Eek/ Book/ Oxel/ Hägg och Hassel».¹ Termen *dödvidaord* synes mig taga sikte på att operonliga verb sådana som *regnar, snöar, åskar* använda i egentlig mening icke stå med objekt.²

Andra nybildningar i inlagan äro *bräddlångs* adv. 'i brädden, i kanten': »Jag lär nödgas ... uptekna nogre, utmed hans vackra arbete, likasom bräddlångs, kastade anmärkningar», s. 253, jfr Dahlgren ändalångs, med exempel från 1500- och 1600-talen (»twärs och ändalångs», »i ring och ändelångs»); »praepositionerne (*försättorden*)», s. 272; *krusbref* 'artighetsbrev': »Om de [hans landsmän] ville så flitigt skrifva älskogs sedlar, krusbref etc. på Svenskan, som de det göra på Franska», s. 271. Alla tre orden saknas i SAOB. Ordet *ljudvikt* för 'tonvikt, betoning': »ton eller ljudvikt (accent)», s. 268, anför SAOB tidigast från år 1783 men då redan använt bildligt; synonymt därmed står i inlagan »språkton, (accent)», s. 273. Ordet *afkomning*: »afkomningar (derivata)», »afkommingsord (derivata)», bl. a. s. 272, uppger SAOB tidigast för år 1753 och endast i betydelsen 'afkomling'; jfr *afkomning*, som SAOB även ger i betydelsen 'språklig afledning, derivat' redan från år 1748.

¹ SAOB anför exempel på *dödvide* och *dödvidaskog* även från andra håll (1736—1740).

² Skulle möjligen med *dödgerdsord* avses detsamma?

7. Inlagan äger ordhistoriskt värde, även om den föreligger i tryck först i våra dagar. Den sannolike författaren, en icke för övrigt känd »Hr. Sillén»,¹ Schück a. a. s. 243, har varit sydsvensk att döma av den ymniga övergången *i > e* och *y > ö* och det rikliga bruket av bindevokal: *beskrefvet* sup. t. ex. 254. 8, *veste* 'visste' 269. 40; *vidlöftig* t. ex. 266. 15, *ömnig(t)* t. ex. 254. 11, *åsöfte* subst. 262. 14; *-elig(-)* t. ex. *hufvudsakelige* 253. 39, *skämtevis* 253. 26, *hjälpflock* 254. 12, *bondedräng* 256. 22, *Bondedotren* 261. 14, »*bilde-ord* (dictiones figuratae)» 261. 30, *ordaförråd* t. ex. 255. 5. De många dialektorden,² som han föreslår till användning, har han hämtat från skilda landsändar.

Författarens intresse för lagspråket kan tyda på att han bedrivit juridiska studier; en annan medlem av gillet var e. o. kanslist, en tredje blev statssekreterare för krigsärenden, Schück a. a. s. 242.

Liksom inlagans *vildven* icke kan vara det fsv. *wilda win*, ä. nsv. *weelda wen*, *weeldes wen*, har det självt förblivit en nybildning som ej vunnit efterföljd: ordet **väldvän* (*vildven*) saknas i SAOB:s samlingar.³

¹ De skrifter han antyder måtte han icke ha blivit i tillfälle att befordra till trycket, eller han har möjligen verkat som anonym översättare.

² Benäget påpekat från ULMA genom fil. dr Herbert Gustavson.

³ Enligt benäget meddelande av fil. lic. Roland Liljefors. — Att jag överhuvud kommit in på frågan om ordet *vildven* i Tungomålgillet's handlingar, beror på ett vänligt påpekande av prof. Rolf Pipping.

REGNAR KNUDSEN

Danmarksbod – Gorm eller Thyra?

En kritisk undersøgelse.

Den standende strid om forstaaelsen af den lille Jellingestens indskrift: »Gorm Konge gjorde minder disse efter Thyre kone sin Danmarkarbót» — begyndte i 1927 med Prof. Dr. Hans Brix's opsigtsvækkende nytolkning af Danmarkarbót som tillæg til Gorm i kraft af den »omramning», der findes i andre runeindskrifter: at den (stenrejseren), der begynder indskriften, ogsaa afslutter den. Hidtil havde tillæget ubestridt været tillagt Thyra, der derfor i danmarkshistorien bar navnet Thyra Danebod, hos Snorre Th. Danmarkarbót.

Nytolkningen fik snart tilslutning fra runologer (Lis Jacobsen, Erik Moltke, v. Friesen), historikere (L. Weibull, Kr. Erslev) og litteraturforskere (Niels Møller), men mødte ogsaa kraftig modsigelse fra filologer (Finnur Jónsson, Ax. Kock, Marius Kristensen, G. Schütte) og historikere (Johs. Steenstrup, Vilh. la Cour), og Lis Jacobsen samlede da diskussionen i en lille bog »Gorm og Thyra» 1927; hendes egen opfattelse er afgjort for nytolkningen, selvom det hedder meget forsigtigt i indledningen, at »indskriften *kan* — og *bør* vist — tolkes paa en helt anden maade end hidtil». Brix havde dog indskrænket sig til, at tillæget sprogligt ligeså godt kan henføres til Gorm som til Thyra.

Begrundelsen for nytolkningen er næsten overbevisende; dog kan der på enkelte punkter være anledning til at kritisere den.

Lis Jacobsen henviser til en indskrift på Ferslevstenen fra samme periode som Jellingstenen:

»Toke satte sten denne efter Aaste søn sin Lotars søn», hvor Toke er Lotars søn.

En yngre, Kolindstenen, har indskriften:

»Toste rejste sten denne efter Tove (som døde østpaa) broder sin Asveds smed», hvor Toste er Asveds smed (nominativ).

Mere betydning har indskriften paa de runestene, der bevisligt er samtidige med Jellingstenen og så at sige hører med til familien som Sønder-Vissingstenen:

»Tova lod gøre mindet (Kumlet) Mistivojs datter efter moder sin kone (kona) Haralds den gode Gormssøns.», hvor Tove altså er Haralds kone.

Efter L. J. er »det mest storslaaede eksempel paa brugen af denne indskriftstil den store Jellingsten»:

»Harald Konge bød gøre minder disse efter Gorm fader sin og Thyra moder sin — den Harald, som vandt sig Danmark alt og Norge og Daner gjorde kristne».

Som direkte bevis synes dette eksempel nu mindre egnet, da stenrejsereens navn jo må gentages mod slutningen.

Formelt sprogligt set kan spørgsmålet ikke afgøres, da *bót* både kan være Nom. og Acc. og i senere norrøn litteratur findes anvendt både om mænd og kvinder i former som *árbót* »åringpryd» (kvinde), *bekkjarbót* »bænkepryd» (kvinde), *sveitarbót* »følgepryd» (mand).

L. J. går overalt ud fra, at *bót* her »har sin oprindelige betydning: 'den, der bøder; hjælper, fuldkommengør', og i DRI, 80 siges: »Ordets virkelige betydning er 'bødning' = 'udbedring'; betydningen 'pryd' mangler filologisk basis». Hun forkaster derfor også Svend Aggesøns »*decus Datiæ*» = »Danmarks Pryd» og Saxos »*Danicae maiestatis caput*» = »Danevældens Hoved», et udtryk, der vilde passe særlig godt om Gorm. 'Pryd' er ganske vist den overleverede islandske opfattelse af ordet i sammensætninger som de ovenfor nævnte; men derfor er det naturligvis ikke givet, at det også var det paa Gorms tid over 200 år tidligere; men det er rigtignok heller ikke givet, at Lis Jacobsens opfattelse af ordet som 'den der bødede eller udbedrede riget' gjaldt dengang.

Bót er beslægtet med »bedre» og vel at betragte som 1. sammenligningsgrad hertil, og vi må da (i mods. t. ODS) gå ud fra betydningen 'gavn', 'hjælp', (eng. *boot* 'Gavn', 'Nytte') og derfra til betydningen 'forbedring, bod; forbedrer, *bøder*'; selvom det som her anvendes som et lovprisende tillæg (epiteton ornans) om personer, er det et spørgsmål, om betydningen 'pryd' ikke staar den oprindelige

betydning 'gavn, hjælp' nærmere end 'forbedring, bod; forbedrer, bøder', der synes at stå en nyere opfattelse nærmere, ja synes ligefrem påvirket af denne eller vel snarere af ønsket om en historisk begrundelse i Gorms formodede sejre og erobringer.

Det er tvivlsomt, om man har ret til at gengive det som 'forbedrer, bøder'; det gælder om, hvad de *er*, mindre om hvad de *gør*. L. J. har ret i, at der ikke behøves nogen bestemt begivenhed for at give Gorm denne hædrende betegnelse, der kan gælde hans kongegerning i almindelighed, og kan have ret i, at »der vel skal noget særligt til, at en konge betegner sin hustru som den, der har frelst landet», hvad der ganske vist ikke staar noget om; men hvis ordet kun betyder »gavn, hjælp» eller »pryd», behøves der jo ikke noget særligt, ialfald ikke nogen bedrift for at give hende som landets dronning denne betegnelse, der naturligvis ligeså godt kunde gælde Gorm som landets konge.

Endelig behøver Gorm jo ikke selv at have givet hende eller sig selv dette hædersnavn, der kan skyldes undersåtterne; al tale om 'selvros', der af nytolkningens modstandere betragtes som utænkkelig (Steenstrup) eller uforenelig med tidens etikette (Gudm. Schütte), som vi jo ikke kender noget til, kan lades ude af betragtning, da der ikke behøver at være tale om selvros og selvros virkelig forekommer i vore runeindskrifter (Tillitzestenen), selvom den skyldes påvirkning fra Sverige, hvor det synes at have været mode at rejse sten over sig selv.

L. J. mener at have fundet en støtte for 'Gorm—Danmarkarbót' i Olaf Trygvesons (større) saga, der »ved beretningen om Gnupa-historien, som afgørende bekræftes af Vedelspangstenene — har vist sig just for Gorms tid at hvile på troværdigt kildemateriale», idet den fortæller, at Kong Gorm drog ind i Jylland imod dets konge Gnupa, fældede ham og bemægtigede sig hele hans rige; derefter drog han mod den konge, der hed Silfraskalle, og vandt mange sejre, til han fældede ham.

Nu bekræfter Vedelspangstenene jo ikke andet om Gnupa end, at han har levet og sandsynligvis hersket ved Sli, og at han med Asfrid Odinkarsdatter har haft en søn Kong Sigtryg, der antagelig er blevet dræbt kort tid efter faderen.

L. J. har da ogsaa følt sig tilskyndet til nærmere at undersøge det »troværdige kildemateriale» i et større filologisk-runologisk arbejde

som bidrag til Danmarks oldhistorie »Svenskevældets Fald» 1929, hvis pompøse titel synes mere omfattende, end emnet berettiger til, da det kun angår egnen ved Sli, hvor svenske vikinger åbenbart på Gorms tid har sat sig fast, og Sydlolland, hvor Sædingestenen med Ivar Lindquists tolkning, forbedret af L. J., inddrages i undersøgelsen.

Hun finder da, at beretningen om Gorms færd mod Gnupa og Silfraskalle må skyldes et samtidigt skjaldekvad og derfor er troværdig, medens den meningsløse fortsættelse om, at han »derpaa gik op i Jylland (altsaa efter at det har været fortalt, at han har erobret hele Jylland, Gnupas rige) og gik saaledes frem med hærskjold, at han tilintetgjorde alle konger helt sydpaa til Sli» — er en »ordrig i almindelige forherligende udtryk holdt skildring af Gorm som en mægtig erobrerkonge, der intet har med Adams beretning om kong Chnob (Gnupa) at gøre og ikke behøver at have haft nogen særlig kilde».

Hermed skulde være gjort sandsynligt, at Gorm dræbte Gnupa o. 935 og således vandt tilnavnet Danmarkarbót, og at en kongesætling Harde-Gunni (Hardegon) dræbte hans søn Sigtryg (Segetic).

Undersøgelsen synes meget skarpsindigt udført, og resultatet ser meget tilforladeligt ud. Naturligvis kan det bruges som støtte for Gorm som Danmarks forbedrer eller bøder, medens der intetsomhelst historisk foreligger om Thyra, men kun siden 1200 en tradition om hende som Danevirkes bygherre, som landets forsvarer i modsætning til hendes efter sagnet lade gemal o. s. v.

L. J. skriver, at man måske kunde undre sig over, at der ikke er knyttet nogen tradition til 'Gorm Danmarkarbót', eller over, at dette navn overhovedet ikke er bevaret.

Da Thyratraditionen sandsynligvis — som påvist af Niels Møller — er fremkaldt af indskriften i en senere tids sprogopfattelse som knyttet til det nærmeste led Thyra, er der vel egentlig ingen grund til undren.

L. J. mener, at denne mangel sikkert må forklares ved, at det ikke har eksisteret — en betænkelig indrømmelse, kunde man måske synes, men den forklares straks nærmere: »d. v. s. Jellingstenens Danmarkarbót er ikke at opfatte som et Tilnavn — hvad ogsaa den syntaktiske stilling viser — men som et frit udsagn om Gorms berømmelige færd».

Den syntaktiske stilling viser imidlertid kun, at det ikke er et »fast» tilnavn i lighed med f. eks. Fastulv myge o. lign.; herved vilde den

noget vage bestemmelse »et frit udsagn» i modsætning til et »fast tilnavn» vinde i klarhed; det må dog hævdes, at *Danmarkarbót* må opfattes som et tilnavn langt snarere end som et udsagn; opfattes det som »et frit udsagn», kan det støtte opfattelsen af *bót* som 'forbedrer' knyttet til Gorm; men denne opfattelse kan kun støttes på det nævnte stykke i Olaf Tryggvesons saga om Gorms erobring af Jylland, medens *bót* = »pryd» støttes af en 700-årig tradition og af denne betydning i de før nævnte lignende udtryk; selvom den forekommer i langt senere litteratur, kan den godt være meget ældre og ligeså godt tænkes brugt om Gorm som om Thyra, der dog er den nærmeste; det beror jo ganske på, om man regner med 'omramning' her eller ikke.

I afsnittet »Defensoratet for Thyra» må man give L. J. ret i, at Prof. Finnur Jónssons bevisførelse ikke kan få nogen betydning, medens Prof. Steenstrups indvendinger viser, at han ligesom Prof. Brix opfatter *Danmarkarbót* som et tilnavn; når Steenstrup mener, at ogsaa »alle andre» gør det, kan L. J. som før nævnt melde hus forbi med sit sindrige »frit udsagn».

L. J. skriver, at Prof. Brix's paralleler for 'omramning' er »filologisk saa gode, som man kan ønske sig; om det sidste led oplyser, at stenskriften var 'Danmarks bod' eller 'Asveds smed' eller 'Haralds kone' — det er virkelig ganske uden betydning for sætningernes parallele konstruktion» — ja måske, rent formelt set, men det er ikke uden betydning for meningen i sammenhængen, da de sidste (Asveds smed og Haralds kone) i indhold og karakter er grundforskellige fra *Danmarkarbot*, der er et hædersnavn og derfor, naturligere for almindelig sprogopfattelse til alle tider, slutter sig til det nærmeste led, Thyra.

Overfor Steenstrups indvending, at 'omramning' kun gælder slægt og stilling, henviser L. J. til Örbystenens indskrift:

Vigmund lod hugge stenen til minde om sig selv,
den dygtigste af mænd (nominativ ligesom Vigmund).

Her kunde L. J. ogsaa have påvist 'omramning' med et hædrende tillæg i lighed med *Danmarkarbót*, men da stenen viser sig at være svensk, kan den ingen betydning få i denne forbindelse.

Der er een omstændighed, der kunde tænkes anført til støtte for Thyra som *Danmarkarbót*, og det er, at Gorm ikke nøjedes med at

rejse en ret beskeden sten, men »gjorde disse kumler» til minde om hende, og det vil — efter Arkitekt Dyggves undersøgelser (Fra Nationalmusæets Arbejdsmark 1943) — sige ikke blot stenen og den mægtige gravhøj med gravkammer for dem begge, men ogsaa den af arkitekten fremdragne stensætning som indramning af hele 'viet'; hertil vilde der vel udkræves »noget særligt», og dette kunde — som traditionen har fastholdt fra 1200 — være opførelsen af kampestensmuren foran Godfreds jordværk i kongens fraværelse paa krigstog, men historisk kan dette desværre aldrig blive; på den anden side vil folklorister regne med den mulighed, at traditionen kan være brodering over en historisk kerne som forsvaret af sydgrænsen; men en mulighed uden støtte af samtidig troværdig tradition kan aldrig blive grundlag for et sandsynlighedsbevis, som Vilh. la Cour påberåber sig i »Langs Danevirke» 1929, s. 27.

Tilhængere af Gorm Danmarkarbót = Danmarksbøder kunde søge støtte for deres opfattelse i Haralds udsagn: »den Harald, som vandt sig Danmark *helt*» som modsætning til faderen, der kun bødede — ikke fuldkommengjorde (L. J.) — Danmark.

Spørgsmålet vil dog ikke blot stå uafgjort, saa længe vi ikke ved, hvilken betydning samtiden tillagde ordet *bót* i denne forbindelse som et hædersnavn, men selv hvis dette skulde blive tilfældet, vil det være tvivl underkastet, selvom *Gorm Danmarkarbót* videnskabeligt skulde have de bedste kort på hånden.

Man har haft travlt med at spekulere over, hvad Gorm har tænkt, da han lavede indskriften, og ment, at han kun eller dog mest har tænkt paa sig selv; det er jo ikke let at vide, hvad han har tænkt eller ikke tænkt, udover det, at han i alle tilfælde har tænkt på sin kone og ikke tænkt, at der skulde blive strid om, hvem han mente med Danmarkarbót; eller kan man tænke sig, at han har villet sige os, at det egentlig kan være lige meget?

At rokke ved vedtagne opfattelser er af største videnskabelige værdi, og det gælder også Prof. Brix's nytolkning og Lis Jacobsens energiske hævde og underbygning deraf; selvom den ikke virker helt overbevisende, har den givet stødet til værdifulde kritiske undersøgelser som Lis Jacobsens ovennævnte og Niels Møllers af kilderne til Sven Aggesøns Thyrasagn. Det var dog vist L. Weibulls kritiske undersøgelser af de historiske forhold, der fik stenen til at rulle og

begrave, men dog ikke knuse Thyra, der ligesom Napoleon længe vil gaa igen — elle revienda!

Efterskrift.

Efter at ovenstående var skrevet, er jeg blevet gjort opmærksom på Fr. Orlufs artikel i Danske Studier 1—2 H. 1942, først udkommet medio 1943, om »Kong Gorms Runesten i Jelling», der er et mere selvstændigt underbygget og derfor også skarpere angreb paa 'nytolkningen' end min kritiske redegørelse. Den giver unægtelig stof til eftertanke og — efterskrift.

Da jeg havde holdt mig til bibliografien i DRI sp. 72—73 i den tro, at den indeholdt alt hvad der var skrevet for og imod ligefra bøger til avisartikler, kendte jeg heller ikke Orlufs i 1927 udgivne bog »Gisningskritiken mod Thyre Danebod», som mærkværdigt nok — for ikke at sige uforsvarligt — ikke er nævnt. I denne angriber han paa det skarpeste — undertiden saa skarpt, at hans ellers gennemførte saglighed kan svækkes derved — Brix og Lis Jacobsen for mangel paa henholdsvis epigrafisk-filologisk kendskab og naturlig sprogfølelse, og Niels Møller for ubegrundet mistænkeliggørelse af Sven Aggesøn som en »klerkedannet», der har skullet »fylde et tomt hul» med Thyra-novellen ligesom helgenbiograferne ved plagiat i opbyggelig (her national) hensigt.

Hans seneste artikel af 1942 er i det væsentlige en sammendragning og videreførelse af de synspunkter, han forfægter i sin bog, men indskrænker sig til kritik af den Brix-Jacobsenske »nytolkning».

Fr. Orluf protesterer først mod den i DRI og lommeudgaven givne form for indskriften: »Kong Gorm — gjorde disse kumler efter Thyre sin kone — Danmarksbod», der må få ikkesagkyndige til at tro, at 'Kong Gorm' stod paa en af kantsiderne, 'Danmarksbod' paa den anden, og resten på forsiden.

Den tro, at der på stenen er en klar adskillelse mellem 'Thyre sin Kone' og 'Danmarksbod', har jeg truffet i en diskussion med en kollega, der brugte det som argument for rigtigheden af den 'omramning', som Fr. Orluf med mere ret vil have benævnt som 'fjernapposition til subjektet'. Jeg har dog ikke villet tillægge udgiverne nogen bevidst hensigt i den anledning, men uangribeligt er det jo

ikke, lige saa lidt som undladelsen af at nævne Orlufs bog, der dog nok efter Ax. Kocks indlæg er det vægtigste angreb paa nytolkningen.

Jeg har heller ikke ment, at indskriftens pladsforhold paa stenen behøvede at betyde noget for dens rette tolkning, da indskriftforfatteren og runeristeren jo ikke behøver at være samme person.

Orluf holder ligesom Axel Kock (Ark. XLIV 204—45) paa muligheden af 'fri apposition', d. v. s. uden kasuskongruens, ligesom Nygård i sin *Norrøne Syntax* 1906, og viser, at denne er sandsynligst i alle de paagældende tilfælde.

Det er efter min mening heller ikke uden betydning, om Tofa på S. Vissingstenen er Harald Gormssøns kone eller ikke, da vi fra Adam — og det vil sige også fra Svend Estridsøn, der nok har vidst besked om sin oldefars kone — ved, at hun hed Gunhild; men **kona** er jo også tilføjet under linien, formodentlig bagefter den ret ufuldkomne indskrifts fuldendelse, saa Tofa er sikkert datter af Haralds kone Gunhild i dennes (første eller) andet ægteskab med Mistivoj; derfor betyder Lis Jacobsens indvending (*Scandia* IV 2, s. 264), at Harald døde o. 985 og Mistivoj »vel o. 990», intet. Lige så lidt betyder hendes indvending mod Ax. Kocks ord, at fri app. svarer »synnerligen väl» til indskriftsproget, »ty runinskrifter hava oftare avfattats på ett enkelt, okonstlat sätt, och de närma sig ofta till det hvardagliga samtalsspråket». Hertil bemærker L. J.: »Denne Karakteristik af de monumentale Vikingetidsindskrifter vil sikkert virke overraskende paa de fleste Runologer» — når de er ligeså betagne af indskrifternes monumentalitet som L. J.; nu er S. Vissingstenen og Jellingstenen i. jo alt andet end monumentale, men tværtimod meget beskedne. Om Ax. Kocks karakteristik siger L. J. videre: »Lad den staa ved sit Værd; sikkert er det, at den pompøse rytmiske Indskrift, Tove, Mistives Datter, har ladet forme, ikke falder ind under »Hverdagens Samtale-sprog» — måske og måske ikke; hvem kender datidens sprog nok til at afgøre det, men sikkert er det, at den er affattet »på ett enkelt, okonstlat sätt», navnlig i dens oprindelige form uden **kona**.

Når fri apposition kan gælde i et sådant tilfælde, gælder den endnu mere i ancepstilfælde som (Danmarkar)bót, der er ens i nomin. og accus.

Kun Ferslevstenen er påberåbt som fjernapposition af real grund: »Toke satte denne sten efter Aaste sin søn Lotars søn.»

Men her er der mulighed for at betragte Aaste som Tokes fostersøn

eller fledførte søn (Orluf) og som Lotars — måske en Tyskers — naturlige søn.

Overfor Ax. Kocks sande ord i denne forbindelse: »Det är i run-inskrifter — liksom i all skrift — fråga om begripligheten», indvender L. J., at hans tolkning ikke kan kaldes umiddelbart begribelig, da filologer og historikere har opfattet indskriften anderledes end Kock, der dog naturligvis har ment 'begribeligheden for samtiden'.

I begge tilfælde (Jellingstenen 1 og Ferslevstenen) hævder Orluf, at der er tale om almindelig grammatisk apposition til det nærmest foregående led.

På den svenske Örbysten har — efter Orluf — to ægtefæller hver til sin tid skrevet indskrift for sig selv, hustruen efter mandens død og derved gjort tilføjelse til hans indskrift, bl. a. med superlativisk kvindetale.

På Kolindstenen kan 'Smed Asvid(s)' være en isoleret håndværkerbetegnelse som senere 'Mester Rød' eller fri apposition.

Mest virkningsfuld er Orlufs kritik af Brix's dunkle tale om 'syntaktisk drift' i den danske tekst til den engelske oversættelse i APHS. II 2, hvor 'syntaktisk drift' synes at skulle betegne det forhold, at man i ældre dansk siger 'Hervars saga og Hejdreks' i stedet for 'Hervars og Hejdreks saga', hvor den anden genitiv 'driver' efter den første, simpelthen fordi primitiv sprogfølelse fordrer det styrende ord saga straks efter den første genitiv; det er altså ikke den anden, der 'driver' efter. Det pudefulde er nu, at Orluf har opdaget, at den engelske oversætter har oversat 'drift' ved 'trend' (= tendens), så man har kunnet spekulere over, hvad 'syntaktisk tendens' egentlig betød, hvis man ikke klogeligt som i sin tid jeg opgav at spekulere over så megen dybsindighed.

På lignende måde skulde en apposition som *Danmarkarbót* kunne 'drive' så langt bort fra subjektet, at den i indskriftens slutning kunde danne afslutningen som et monument over stenrejseren selv, altså en virkelig 'monumentalstil' i Brix's sprog og stil: »Herved opnås tillige en monumental stilistisk indramning af udtrykket, idet slutningen hæves i symmetrisk højde med begyndelsen.»

I det hele taget kan det vist siges, at al tale om 'enkelt, dobbelt og fuld omramning' (L. J.) er formalisme overfor naturlig primitiv sprogfølelse, der kun kender alm. apposition, nærapposition (Tova lod gøre kumbl, *Mistivirs datter*) og fri apposition. Den strider imod

runeindskrifternes primitive udtryksmåde, der vel kan synes os ubehjælpelig, men aldrig er uklar for samtiden.

Brix's runemagi har Orluf rent ud betegnet som svindel, og Lis Jacobsen og Erik Moltke har jo påvist noget lignende i Tilskueren 1928, S. 155 f. om »Trolldat«, men naturligvis med skyldig honnør for den gamle gæve medkæmper. På samme måde bliver der jo ikke så meget tilbage af den Brix-Jacobsenske 'monumentalstil' i runeindskrifter. Den er en moderne æstetikers opfindelse, der ellers ikke som nogle den slags folk gør mest indtryk ved at snakke sort — støttet af mere eller mindre betagne fagfolk, der har været mere kritisk indstillede overfor det gamle og vedtagne end overfor det nye og revolutionerende.

Det må beklages, at en forsker som v. Friesen har fastslået nytolkningen i »Encyclopædia Britannica«, og ikke mindre, at Lis Jacobsen har haft så travlt med at forkynde andres og tildels sine egne resultater som så sensationelle, at de har fået karakter som endelige eller dog anerkendte af alle virkeligt kyndige; allermest må det dog beklages, at det nye og ellers så fortræffelige runeværk ikke på dette punkt står så rent som ønskeligt.

Det er desværre ikke altid så let at fastslå fri app. som i denne af Orluf anførte svenske runeindskrift: »Gudlev satte stav och dessa stenar efter Slagve sin son, död (*nom.*) österut i Kharezmi» — men om *Danmarkarbót*, der dog kunde have stået to steder før, hvis det gjaldt Gorm, må man have lov til at hævde, at det af ydre og indre grunde er mest sandsynligt, at *Danmarkarbót* gælder Thyra.

HERBERT GUSTAVSON

Ett svårförklarligt gutaord.

Våra äldsta mera utförliga dialektuppteckningar, ordlistorna från 1700-talet, innehålla ett aktningvärt ordförråd, som delvis verifierats och behöver ytterligare verifieras genom nyare uppteckningar, särskilt som den lexikaliska sidan av uppteckningsarbetet såväl i fråga om själva ordförrådet som i fråga om korrekta och utförliga översättningar en lång tid stod i bakgrunden för typordlistornas ljud- och formproblem.

Många av de gamla orden äro emellertid nu sedan länge alldeles försvunna eller omöjliga att identifiera.

I den förträffliga ordlista över gutamålet som omkring 1732 skrevs av kyrkoherden i Östergarn Lars Nilsson Neogard (1683—1758) och som ingår i hans stora avhandling Gautauminning i Uppsala Universitetsbibliotek (sign. Ihre 181), finnas åtskilliga sådana svårförklarliga ord. Ett sådant, som åtminstone varit föremål för omnämnande i litteraturen¹ är Neogards *haimburn*, värden i huset. Detta ord återfinnes även i ett ms. av okänd författare i Linnéan Society i London: »Någre små anmärkingar wid Gothländska språket, som thet merendels af gemena hopen brukas» (fotografi i ULMA), vilket i fråga om ordförrådet påminner om Neogard men i väsentliga stycken avviker från denne såsom i fråga om grammatisk terminologi och ljudbeteckning. »L. soc.», såsom det betecknas i Gotländsk ordbok, har: *Haimuren*, världen [tillskrivet vid början av bokst. H i ordlistan]. Ordet upptages efter Neogard och med hans översättning i Ihres svenska dialektlexikon 1766. Det har efter Ihre och (: eller) Neogard upptagits i tvenne senare ordlistor, nämligen dels i Gotländskt Dialect-Lexicon

¹ I Gutalag och gutasaga, utg. av Hugo Pipping, København 1907, vid **burin* i ordlistan, där Neogard citeras. Jfr V. Jansson i APHS X, s. 7.

1799 av okänd författare (R. 633: 1 i UUB) = »Sahl» i Gotl. ordb., och dels i Pehr Säves (fader till C. och P. A. Säve) ms. »Förteckning på Gottländska ord» [etc.] (R. 633: 2 i UUB), vilken emellertid även använt »Sahl». PS (Pehr Säve) har dels *Haimburn*, värden i huset, dels (längre fram i ordlistan) *Haimburen*, född wid gården. *haimlerd*, okunnig i seder. »Sahl» har *heimburn*, Werden i huset. *heimlärd* en som ej varit ute och lärt folkskick. Av sammanhanget att döma återgår PS på »Sahl» trots den olika översättningen. Varken »Sahl» eller PS ha förmodligen känt till ordet; den senares *haimburen*, född wid gården, torde vara att betrakta som en förklaring av det för honom obegripliga *haimburn*. På dessa sekundära manuskript kan man sålunda ej bygga.

Vilketdera är då det rätta, Neogards »värden i huset» eller »L. soc.»:s »världen»? A priori skulle man vara böjd för att anse Neogard ha rätt på grund av hans allmänna vederhäftighet, gentemot »L. soc.», om vars författare man ej vet något och som dessutom har tillskrivit ordet, kanske efter någon annan, möjligen missförstådd, källa. Med »L. soc.»:s *haimuren*, världen, kan man förstås jämföra isl. *heimr*, nyisl. *heimur*, värld. Men om vi här hade att göra med detta ord, så borde den bestämda formen icke heta *haimuren* utan *haimen*. Forn-gutn. *haim*, n., hem, finnes i nygotl. belagt blott i bet. 'hem, hemmet', såsom neutrum men även som maskulinum hos bröd. Säve: *fran haimen*, hemifrån, *at haimen*, hemåt (Fårö).

Återstår då möjligheten, att *haimburen* verkligen betyder 'värden i huset', alltså husbonden. PS har omtolkat ordet till *haim-buren*, född vid gården — jämför norska dialektens *heim-boren* (Aasen, under *heim*, adv.), vilket tydligen betyder hemfödd. Så har Pipping a. st. uppfattat ordet, eftersom han anför det vid **burin*. I så fall blir emellertid Neogards översättning »värden» något egendomlig, ty »hemfödda» voro naturligtvis inte bara värden, husbonden, utan även hans barn. Det är vidare tydligt att Neogard fattat ordet som ett substantiv i bestämd form, icke som ett adjektiv eller particip, liksom »L. soc.»:s *haimuren* omöjligen kan vara adjektiviskt. Med hänsyn till sistnämnda skrivning ligger det närmast till hands att antaga ett subst. **haimbur* (av äldre **haimr*), best. form *haimburn* (Neogard). I nutida fårösmål, som har kvar *-u-* som svarabhaktivokal, skulle det heta **háimbur*, på vanlig gutniska **haimbar*. Neogard har i några fall *-u-* som svarabhaktivokal i subst. och adj., t. ex. *filthattur*, skogsrå, *grasgardur*, gräsgård, *fagur*, fager, *laidur*, stygg, *naumur*, njugger, *nipur*, snabb.

Även hos »L. soc.» förekommer *-ur* eller *-or*: *skinþagur*, *boklärður*, *flepur* (subst.), *wakur*, vacker, *filthattor*, skogsrå, *hefwor*, braf, dugelig, *knapmältor*, fåmald etc.¹

Ett formellt likartat ord är Neogards *takurn*, grädda, »L. soc.»: *Takuren*, *flöit* (under *flöt*, grädda). Detta ord finnes även hos den av Neogard oberoende handskriften Ihre 98: 14 a (i UUB), som sannolikt är skriven av Jakob J:son Tofftén (1710—1782, kyrkoh. i Havdhem). Här har det formen *Takur*, grädda, flos lactis. (Innan jag funnit ordet hos Neogard läste jag *Fakur*, vilket tyvärr ingick i ordboken som **faker*). Detta ord synes vara fullkomligt enastående. Jag har ej funnit det i något annat germanskt språk och skall här ej heller göra något försök att förklara det. Vad som här intresserar oss är den formella likheten med *haimbur(e)n*. Ordens form hos Neogard med *-n* (= artikel?): *takurn* och hos Tofftén: *takur* ger oss möjlighet att antaga, att även *haimburn* är en bestämd form. Alltså *takurn* : *takur* = *haimburn* : **haimbur*.

¹ Att svarabhaktivokalen *-u-* (*-o-*), som numera blott finnes på Fårö, i äldre tid varit mera utbredd på Gotland framgår såväl av 1700-talskällorna som av bröderna Säves uppteckningar från mitten av 1800-talet jämte enstaka uppgifter från senare tid. Vi finna således hos Spegel (Rudera Gothlandica 1683): *Borsheidur*, *Heidur*, *Haustur*, *Nifwur* (kniv), hos Schoumacher (Dissertatio de Gothlandia, Ups. 1716): *Afbradur*, *Blautur*, *Gladmeltur*, *Naumur*, *Sniallur*, *Snauður*, *Aumbur*, adj., samt *Reidur* (rede), och *Skiptingur* (byting), subst. I nästan alla hittills kända bröllops- och gratulationsdikter från åren 1717—1771 (avtryckta hos Hesselman Bröllopsdikter på dialekt etc., Upps. 1937) finna vi något eller några exempel på *-ur* eller *-or* (bland de vanligare *-er*, *-ar*) både hos subst. och adj., t. ex. *änklingor* 1724, *swagur* (svåger) 1726, *jambor* (jämmer) 1738, *gildur Drengur* 1748, *sjalfvur*, *sårkor* (pojke) 1771 o. s. v. Hos bröderna Säve finnas åtskilliga exempel på *-ur* eller *-år* från södra Gotland, särskilt Alskog, Lau, Rone, Näs, Hamra, Vamlingbo och Sundre, vanligen hos adj. men någon gång även hos subst., t. ex. *hopakur* (hopåker) Sundre, *kväldår* (kväll) Rone, *laupur*, *-årr* Garde, Lau (möjligen med en tvivelaktig bestämd form *laupuren* uppgiven av C. Säve från Lau), *löp*, 1/4 tunna, *skårsaldår* Rone, Vamlingbo, *skälsaldår* Hamra (urskillning el. d.), *skängkår* Alskog (öltappare), *sårrkår* (pojke) Hamra, *livår* (lever) Alskog, *fodår* (foder) Alskog, *låiskur* (slätt) Lau, *låiskår* Hamra, *söllvår* (silver) Vamlingbo, *skalldår* (larm) Rone, för att endast nämna substantiv. Att dessa skrivningar icke bero på normalisering efter det ålderdomliga Fårömålet utan återge verkligt uttal bekräftas av uppgifter från senare tid. Sålunda skriver Ortsmeddelaren Jakob Karlsson, Fie i Lau, år 1929: »Vigår u kvikår sägd di gambå» (ULMA acc. 2368, s. 5). Själv har jag upptecknat från När: *skårpur*, *sagd måsakåluggi* («skarpur», sade Mattsarve-käringen).

Hur har då detta **haimbur*, värd, uppkommit? Personbenämningar bildade på *-r* (*-ar*, *-er*, *-ur*) äro icke sällsynta i gotl. eller i andra dialekter, men vanligtvis äro de avledda av adjektiv eller verb och hava (åtminstone i gotl.) nedsättande betydelse, t. ex. (ur Gotl. ordbok) *droimer*, drömmare, lathund, *lunder*, en som är ond, *mulker*, tvärvigg, *nårrpur*, snattare, *rokur*, nattstökare, *skavur*, snålhund, *skvaiipar*, ostadig häst etc. Mera sällsynta äro substantiveringar av adjektiv, t. ex. *råudar*, den röde hästen, eller av räkneord, t. ex. *andar*, *tridar*, *sjundar*, den andre, tredje, sjunde o. s. v. (Säve).

Några dylika bildningar på appellativ finnas ej i gotl. Däremot ha vi på Gotland en grupp inkolentnamn som äro bildade på så sätt att *-r* med (svarabhaktivok. *-ar*, *-ur*) lagts till stammen i gårdnamnet, såsom *Aikskogar* (: *Aikskogs*), *Aurungar* (: *Aurungs*), *Bjärgar* (*Bjärge*), *Båtur* (: *Båta*), *Hägvaldar* (*Hägvalds*), *Listar* (: *Liste*), *Nöigardar* (: *Nöigards*), *Pavaldar* (: *Pavalds*), *Häglaiivar* (: *Häglajvs*) etc.¹

Detta suffix måste givetvis vara sekundärt i sådan användning liksom suffixet *-are*, då det i svenska dialekter användes för att bilda inbyggarnamn till ortnamn (se t. ex. Tengström: Sydbohusl. inkolentnamn, s. 347: *Klädesholmare* etc., och Götlind Stud. i västsvensk ordbildn., s. 61: *ljare*, best. *ljän* 'han som bor vid Liden' o. s. v.). Anledningen till att suffixet *-r* i gotl. fått denna användning kan här ej närmare beröras. Här ha vi i varje fall den enda anknytningspunkten för en sådan bildning som *haimbur*, alltså: *Båtur* = han som är bonde vid *Båta*: *haimbur* = han som är husbonde i detta hem. (Observera, att *Bringgar*, *Burgar*, *Hägvaldar* etc. icke betyda vilken som helst, som blott bor i gården, utan alltid åsyftar husbonden). Medgivnas bör, att parallellen icke är alldeles slående, då Neogard använder den bestämda formen: *haimburn*, vilken eljes aldrig användes i ortbonamn av denna typ (men däremot är enarådande i den andra vanliga ortbonamntypen: *Smissen*: *Smiss*, *Bjässn*: *Bjäss*, *Bjärs* etc.) Möjligen får *haimburn* betraktas som en relativt tillfällig, lokalt begränsad bildning, vars förekomst i flera olika källor endast har sin grund i dessas beroende av varandra.

¹ Se förf. i Sveriges Familjenamn 1920, Stockholm 1921, s. 240 ff.

PER WIESELGREN

Palatalisering, muljering och i-omljud.

Ett diskussionsinlägg.

I. *Kring den allmänna debatten.*

I sin avhandling *Die germanischen Auslautgesetze* uppställde Alois Walde år 1900 stavelseregler, med vilkas hjälp han förklarade det, äldre nordiska *i*-omljudets uteblivande vid bortfall av *i* efter kort, starkt betonad stavelse. I ord av typen **stad-i* eller av typen **tal-i-đōⁿ* fanns efter *i*:s bortfall ingen *i* föregående konsonant, som kunnat förmedla palataliteten till föregående stavelses vokal, ty föregående konsonant hörde till första stavelsen. Annorlunda förhöll det sig i ord av typerna *al-gi* och *dō-mi-đōⁿ*. Där tillhörde den andra, resp. den enda konsonanten samma stavelse som *i*-ljudet och utgjorde vid dess reduktion den förmedlande länk eller brygga, med vars hjälp rudimentet av *i* trängde in i föregående stavelse. I orden av kortstaviga typer uttalades *i* med ny ansats, vilket hindrade förbindelsen med föregående stavelse.¹ Är detta riktigt, kan en samgermansk lag för stavelseindelningen uppställas. Den lyder: enkel konsonant efter kort, huvudtonig (starktryckig) vokal tillhör alltid samma stavelse som sagda vokal, efter lång vokal tillhör den alltid följande stavelse. Vid två konsonanter ligger stavelsegränsen emellan dem.² Denna regel skiljer sig från flera andra forskares. Kluge³ och Noreen⁴ skulle stödda på skalderimmen föra två konsonanter till föregående stavelse:

¹ A. a. s. 190 f.

² A. a. s. 157.

³ Pauls Grundriss² I: 385. Detta skulle dock endast gälla nordiskan. För ur- och västgermanska lutar Kluge snarast åt Waldes uppfattning. Walde menar, att skaldediktningens regler ej få anses giltiga för det talade språket.

⁴ Altisländische Grammatik⁴ § 49: *eig-a, hald-a, far-a* m. fl. ex.

hald-a; Sievers¹ tänker sig en utveckling från urgermanskt *ha-lda* eller åtminstone *ku-nja* till östgermansk gränsdragning i mitten. Heusler² skulle liksom Walde indela *hal-da* men skiljer sig från honom genom att förutsätta *ge-ta* för *get-a*. Så även Lindroth.³ Efter stavelse med blott semifortis eller ännu svagare betoning skulle Walde dra gränsen likt Heusler och indela t. ex. *át-ra-nà-ti-lō*, vilket skulle förklara orsaken till omljudets inträde i 'nässla' (numera snarare betraktat som lån) och andra ord, som man anser mest ha brukats i sammansättningar.

Man kan inte påstå, att gamla codices i skilda germanska dialekter skulle allmänt tillämpa någon av dessa regler. I nordiskan råder ofta regellöshet och utrymmesbesparing kan vara enda grundsats. Men just i gotiskan råder verkligen stor genomtänktighet eller åtminstone lagbundenhet beträffande avstavningsprinciperna. Och eftersom dess hss. äro de äldsta och Waldes lag bygger på undersökningar av gotiskan, bör man ta hänsyn till deras vittnesbörd. Det visar sig då, att de stämma med Heusler, varav kanske bara framgår, varifrån Heusler hämtat sin princip. Studerar man de tvenne arbeten, som redogöra för avstavningen i Codex argenteus och övriga hss.,⁴ skall man emellertid finna, att reglerna stå i så nära överensstämmelse med de klassiska språkens krav, att de lätt kunna misstänkas för att vara övertagna från grekiskan eller latinet (troligen det sistnämnda, eftersom de hss. vi känna härröra från Italien). Sålunda gäller i latinet just regeln, att enkel konsonant mellan två vokaler hänföres till den följande stavelsen. Några avvikelser från de latinska reglerna, som förekomma

¹ »Alles in allem erwogen scheint im Grossen und Ganzen überall, wieder vom modernen Deutschen und einigen ähnlich trennenden Sprachen abgesehen, die Neigung zu bestehen, so viel Konsonanten zum Folgenden zu ziehen als sich irgend im Silbenauslaut sprechen lassen. Auch für das Altgermanische wird man danach für Fälle wie *kuni*, *kunja* u. dgl. die gleiche Silbentrennung *ku-ni*, *ku-nja* anzusetzen haben.» Pauls Grundriss² I: 291 f. Om utvecklingen i östgermanskan se nedan s. 184, noten.

² Altisländisches Elementarbuch³ § 42: »... die gemeingermanische gesprochene Silbentrennung ...»: *ge-ta*, *bu-pom*, aber *fal-la*, *bin-da*, *seg-ia*, *stcp-ua*.»

³ Indogermanische Forschungen XXIX: 183 f. Lindroth tänker sig (s. 184) dock möjligheten av att ord tillhörande typen **badia* dragit gränsen inne i den i föregående konsonanten.

⁴ Clara Hechtenberg Collitz i Journal of English and German Philology VI: 72 ff. och Wilhelm Schulze i Berliner Sitzungsberichte 1908: I: 610 ff.

vid avstavning av ord med mer än en konsonant mellan vokalerna, torde, som både Clara Collitz och Schulze oberoende av varandra förmena, bero på anslutning till språkutvecklingen inom samtida latin, sådan den belyses genom avstavning på inskrifter och de romanska språkens stavelseindelning. Jag tror därför icke, att det är berättigat att vraka vare sig Waldes regel eller andra indelningsprinciper blott med en hänvisning till de gotiska skrivarnas system.

Waldes avhandling är i själva verket av stor vikt, ja, man kunde säga av teoretiskt grundläggande betydelse för den livliga diskussion om *i*-omljudets fonetik i hela den germanska språkvärlden, som redan före hans tid tagit fart och ännu pågår. Särskilt intresse har Walde för den ena av de två riktningar, som i denna debatt stå mot varandra: den s. k. muljeringsteorin, även kallad den fysiologiska eller teorin om kontaktverkan. Den andra riktningen, som i Sverige mer eller mindre eftertryckligt företräts av Leffler,¹ Wessén,² Neumann³ och Collinder,⁴ kallas stundom den antecipatoriska, stundom den psykologiska eller fjärrassimilatoriska. Muljeringsteorin har hos oss i Rooth⁵ fått en stridbar målsman.

Den psykologiska skolan tänker sig omljudets uppkomst så, att den talande redan vid bildandet av den starktoniga stavelsens vokal ställer in sig på den följande svagtoniga. Därigenom anteciperas dennas kvalitet och stavvokalen utsättes för palatalisering. Mellanliggande konsonantljud spela ingen roll. Vokalerna kännas för det ofreflekterande medvetandet såsom mer värda än konsonanterna. Över dessas huvuden, *sit venia verbo*, träffar embryot till ett *i*-ljud som en flygande pil den starktoniga vokalen, där det enligt Grammonts från den motsatta åskådningens anhängare lånade åsikt till att börja med gör sig gällande i form av en epentes, en begynnande diftongisering. Flertalet forskare av denna riktning gilla dock icke epentesteorin utan föreställa sig förloppet på ett mindre handgripligt sätt. Av psykiska orsaker ställer tungan genast om sig i palatal-läge

¹ Om *v*-omljudet av *ī*, *ī* och *ei* i de nordiska språken, 1, Upsala 1877, s. 3.

² SSUF 1916—18 s. 68. Sakkunnigutlåtande 1930 s. 5 cit. efter Rooth.

³ APhSc. IV: 231.

⁴ SSUF 1937—39 s. 63 ff. StNeoph. XIII: 291 ff.

⁵ LUÅ 1929 (I): 60, 109 ff. VLÅ 1935 s. 3 ff. StNeoph. XIII: 103 ff. A Philological Miscellany presented to Eilert Ekwall s. 76 ff.

och ett *a* (exempelvis) kan utan mellanstadium övergå till *ä*. Är huvudstavelsen kort, har den icke kraft nog att i sig uppta palatal-ljudet och i de urnordiska trestaviga orden behöll ultiman längre sin längd, om antepenultiman var kort. Denna långa ultima hindrade också antepenultiman i utvecklandet av den artikulatorisk-psykiska kraft, som krävdes för att i sig uppta penultimans *i*. Ja, redan stamvokalens korthet lade hinder i vägen. Tungan fick helt enkelt inte tid att ställa in sig på *i*-läget.¹

Detta sistnämnda skulle kunna sägas även av en muljeringsteoretiker.² Men denne anser sig inte nödvändigt behöva operera med tankeassociationer för att förklara *i*-omljudets fenomen. Den artikulatoriska effektiviteten är anledning nog. Tungan måste vara redo att vid bildandet av ett ljud omedelbart börja inställa sig på det följande. Ligger nu mellan huvudstavelsens och bistavelsens vokal en konsonant och är bistavelsens vokal *i*, så uttalas mellanliggande konsonant i *j*-läge. De olika konsonanterna visa sig därvidlag mer eller mindre muljeringsdugliga, labialerna minst. Fullständig uppmykning är ej nödvändig för att konsonanten skall fylla sin förmedlande funktion. Det räcker med en så pass kraftig palatalisering, att glidljud alstras, som kunna infektera bredvidliggande ljud. Kunde man om den förra teorin använda bilden av en pil, kunde man sålunda här snarare jämföra med ett smittämne, som tränger in i ett material av växlande motståndskraft och med olika reagens.³ Det finns tider och det finns språk, där ej en enda konsonant visat sig immun mot den palatala smittan. Men det finns också språk eller tidevarv utan spår av denna fonetiska farsot.

Såsom Rooth framhävt, ha Meyer-Lübke och Elise Richter oberoende av Walde kommit till ett med dennes teori överensstämmande resultat rörande palataliseringens förmåga att överskrida stavelsegränsen. Praktiska rön från romanistiken stämma sålunda med komparatistens teoretiskt funna postulat.

¹ Till ovanstående jfr bl. a. Brinckmann, Sprachwandel und Sprachbewegung in althochdeutscher Zeit (1931) s. 77 ff.; van Haeringen, De germaanse inflexiever-schijnselen, Leiden 1918; Sommerfeldt, Festschrift till Hj. Falk 1927, s. 42 ff.; Neumann a. a. s. 228 f., 245; Grammont, Traité de phonétique (1933) s. 251.

² Rooth LUÅ 1929: 60, 130.

³ Alltså inte någon överklättring av *j*, som Collinder framställer saken StNeoph. XIII: 292. För närmare argumentering till förmån för muljerings-teorin hänvisas till Rooths fyra skrifter.

I betonet av konsonanternas viktiga förmedlarroll och förmåga att själva överta palatalvokalens funktion ligger det utmärkande för muljeringsteorin. Ty visserligen anser den sig inte behöva fästa så stor vikt vid det psykiska moment, som den andra åskådningen så gärna betonar, men något egentligt hinder för att förena antecipationsteorin med muljeringsteorin skulle dock inte föreligga, om blott den förras anhängare upphörde att ställa sig avvisande mot antagandet om mellanliggande konsonanters medverkan och den gradvisa utvecklingen över glidljud, epentes och diftong.

I sin avhandling om *i*-omljudet skrev Neumann:» Om man, som de flesta forskare nu göra, betraktar det nordiska *i*-omljudet ej såsom beroende av en metates ($zastir > za^i str > zæstr$) utan som en fjärrassimilation, varvid de mellanliggande konsonanterna (i motsats mot vad fallet varit t. ex. i keltiska språk) ej spelat någon som helst roll, skulle man, såvitt jag förstår, ha lika stor anledning vänta *i*-omljud i typerna *stap*r, *talpa* som i typerna *gest*r, *dæmpa*.»¹ I stället för att härav dra den närliggande slutsatsen, att »de flesta forskare» misstagit sig, sökte Neumann förklara omljudets uteblivande medelst invecklade antaganden om *i*-omljudets faktiska ljudlagsenlighet även vid bortfall av *i* efter kort rotstavelse, för så vitt det ej på grund av pressning mellan två tryckstarkare stavelser försvunnit i förtid. Och han kritiserade Axel Kock för åsikter, som denne aldrig haft. De olika försöken att ersätta Kocks regel om bortfall av *i* efter kort stavelse utan att omljud verkas, försåvitt ej *r* eller *z* följer, ha alla visat sig för komplicerade för att kunna tillfredsställa några andra än de respektive upphovsmännen — om ens dem. Ansluter man sig till Kocks egen tolkning av *i*-omljudets fonetik² och till Waldes regel, så slipper man de svårigheter, som Pipping,³ Lindroth,⁴ Wessén⁵ och Neumann icke lyckats övervinna. Den av Neumann och Sommerfeldt hyllade accent-

¹ A. a. s. 231.

² PBrBeiträge XIV 73 f. Vid valet mellan en med metates jämförbar epentes och ett av konsonanternas muljering närmast förorsakat *i*-omljud, eventuellt föregånget av epentes, föredrog Kock det senare alternativet. Men icke heller det förra kan sägas svara mot antecipationsteorin. Walde valde alternativ nr 1 men förklarade i ett tillägg till sin bok (s. 197 f.), att han ändrat åsikt.

³ SNF XII. 1. s. 79 ff.

⁴ IF XXIX: 129 ff.

⁵ SSUF 1916—18, s. 59 ff.

teorien *kan* däremot gott vara riktig i och för sig¹ och går mycket väl att förena med muljeringshypotesen. Rooth var böjd att göra detta 1929 men tyckes 1935 ha ändrat åsikt, ehuru det inte direkt utsäges.² Men de slutsatser Neumann själv drar ur sin hypotes, böra avvisas. Det som kan väcka betänklighet i Kocks system, den omljudslösa perioden, undanröjes medelst Waldes betraktelsesätt.³

Collinder har antytt, att han finner den av Rooth hävdade stavelsegränsen, typen *ha-lda*, onaturlig.⁴ Men denna metod att indela stavelser har inte tillkommit för muljeringsteoriens skull och är inte uppfunnen av Rooth (jfr ovan). Man kan lika väl ty sig till Waldes indelning. Vad åter teorien om *j* såsom starkare omljudsverkande faktor

¹ Varken Sommerfeldt eller Neumann tyckas ha lagt märke till en annan teori, som sätter i första rummet det urgermanska *i*-omljudet på *e* men i viss mån också det nordiska i samband med accenten. Jag syftar på L. A. Biró's referat av sin ungerska avhandling om *i*-omljudet i IF XXIX (Anzeiger s. 46 ff.). Biró utgick från den bl. a. av Wundt framhävda akustiska ljudkraften såsom utslagsgivande för ljudens påverkan på varandra. Man hade alla skäl att vänta sig, att de starkare ljuden borde inverka på de svagare. Men nu är det ju tvärtom. Förklaringen fann Biró i den indoeuropeiska accenten. Han menade sig kunna fastslå, att överallt, där det germanska *i*-omljudet inträdde var den indoeuropeiska motsvarigheten till den omljud verkande vokalen starkt betonad. Även ett fall av nordiskt *i*-omljud, dativ av *u*-stammarna, satte han i förbindelse med de indoeuropeiska accentförhållandena: *syni* < *sunēu*-. Likaså hade den omljudda rotvokalen (med undantag av komparativ- och superlativformer) varit svagt betonad i förgermansk tid. Åtminstone omljudets regressiva riktning vore ett minne av de ursprungliga betoningsförhållandena. Om man verkligen vågade anta, att i språkets undermedvetna under så långa tidrymder ett minne av den indoeuropeiska epoken levat kvar, en tendens att i förväg inställa sig på den vokal, som en gång varit den viktigaste, så skulle anticipationsteorin te sig sannolikare än eljest. Dess framhävande av det psykiska skulle då te sig mera motiverat. Frågan kunde förtjäna en närmare prövning.

² I LUÅ-avhandlingen heter det s. 130: »Begünstigt wurde das Eindringen des *ǰ* in die lange silbe *vermutlich* auch dadurch, dass die dritte silbe in **dōmīdō* früher und stärker an quantitāt verlor als in **ualōdō*, so dass wir etwa von *dōmīdō* aber *vālidō* auszugehen hätten.» Men i VLÅ-uppsatsen s. 30: »Det förefaller mig, som om anhängarna till teorien om fjärrverkan skulle laborera med mycket stora svårigheter och nödgas tillgripa ganska krystade antaganden om de obetonade stavelsernas accentuering.»

³ »1. Umlautperiode: Umlaut wird bewirkt durch schwindendes *i*, sofern nicht kurze Stammsilbe ihm widerstrebt. 2. Umlautperiode: Umlaut bewirkt durch erhaltenes *i*.» (A. a. s. 195.)

⁴ StNeophil. XIII: 293.

än *i* och typen **kunja*'s utveckling till **kunj* > **kuⁱn*, så synes mig denna *i* och för sig mycket rimlig och icke förknippad med de praktiska uttalsvarigheter, som Lindroth¹ och Collinder² anse vidlåda den. Men jag finner här i alla fall Lindroths och Heuslers uppfattning av dessa *ja*-stammar såsom långstaviga vara att föredraga. Urgermanska **nipjaz*, **kunjam* etc., skriver Heusler, hade i alla former lång första stavelse; först med den nordiska synkoperingen uppkommo *nipiR*, *kyni*, som genom kort rotstavelse skilde sig från *hirpir*, *kvēpi*.³ Lindroth åter påpekar, hurusom man enligt Hesselman i 1600-talets uppländska uppfattade *kädior* som långstavigt och behandlade det annorlunda än det kortstaviga *kakur*.⁴ Om stammarna för språkmedvetandet före synkoperingen känts som långstaviga, blir det ju lättare att förstå, varför de drabbats av omljudet. Man behöver då inte i dem se ett undantag från regeln om omljudets uteblivande efter kort huvudtonig stavelse.

Emellertid nöja sig inte Heusler och Lindroth med att hävda långstavigheten utan förneka också den konsonantiska karaktären hos *j* efter det utljudande *a*:s bortfall. De tänka sig sålunda utvecklingen **kunja*- > **kyni* > *kyn* (Lindroth med mellanstadiet **kuni*). Olson har sagt, att *i*-omljudet blir oförklarligt, om denna utveckling förutsattes, »då *i* skall ha fallit samtidigt med ursprungligt *i* efter kort rotstavelse och omljud genom *j* ej dessförinnan kan ha inträtt.»⁵ Olson förklarar ej, varför icke *j*-omljudet skulle ha kunnat verka före *i*-bortfallet. Något kronologiskt hinder torde ej föreligga. Just *j*-omljudet antas ju ofta vara äldre än det vanliga *i*-omljudet. v. Friesen har t. o. m. gjort det äldre än *a*-synkopen och velat förlägga det till före 600.⁶

¹ IF XXIX: 132 ff., XXXV: 294.

² StNeoph. XIII: 292 (andra exempel).

³ Altisländisches Elementarbuch² § 205 anm. 2.

⁴ IF XXIX: 183.

⁵ Arkiv XL: 225.

⁶ UUA 1916: 2, 2 s. 45, 64. Det torde icke vara omöjligt att förena muljeringsteorin med full anslutning till Heuslers och Lindroths tankar om utvecklingen, trots att Heusler var motståndare till nämnda teori. Har av **kunja* blivit **kunni* och sedan *kyn* (med kort *n*, efter det palataliseringen överförts till vokalen), så ha vi ju ett med typen **gastir* > **gæstr* (*gestr*) fullt jämförbart fall. Om **kunja* blivit *kunni* > **kyni* genom direkt *j*-omljud, har fortsättningen blivit densamma.

Vare sig *j* vokaliserats eller ej, synes Waldes regel inte nödvändigtvis behöva

Lindroths bevis för vokaliseringen av *i* äro kanske dock inte så starka, att de behöva godtas. Männe icke de exempel på vokaliserat *i*, som Lindroth anför,¹ alla hänföra sig till ord, som stått eller ofta kunde stå i sammansättning? *Byria* socken är t. ex. intet sammansatt ord såsom *nätiabåt* men kan ha uttalats på liknande sätt. Om några exempel från norrländska dialekter, som icke kunna förklaras på detta sätt, yttrar Lindroth, att de egentligen icke bevisa mer än att *i* övergått till *j*. Detta icke blott halv- utan helkonsonantiska *j*-ljud torde en muljeringsteoretiker inte känna sig besvärad av.

I ett festskriftsbidrag av denna art skulle det föra för långt att ge sig in på de svärförklarade undantag från *i*-omljudets huvudregler, som förekomma och redan behandlats av ett flertal forskare. Troligen kunna dessa undantag i regel inte tydas med vare sig kontaktteorins eller antecipationsteorins hjälp, utan förklaringen till dem måste sökas i orsaker, som ligga utanför det fonetiska gebitet. Wessén har

modifieras beträffande dessa stammar. Indelar man **kun-ja*, har man visserligen inte som i **dō-mi-pō*, **al-gi* någon konsonant, som kan ta upp palataliteten och föra över den till första stavelsen. Men *j* bör själv såsom renodlat palatalt ljud kunna fylla denna funktion. Mycket talar dock för en sådan utveckling som den av Sievers förutsatta. I anslutning till indoeuropeiska förhållanden förmodade han en i urgermanskan kvarstående indelning, där enkel konsonant + *j* fördes till den senare stavelsen. Den västgermanska konsonantförlängningen förutsätter en gammal indelning **ku-nia* varav **kun-nia*. Men gotiskan och nordiskan indela enligt Sievers **kun-ja* (långstaviga i got. däremot *lē-wjan*, *bal-wjan*) och detta vore måhända, skriver Sievers (Pauls Grundriss¹ I: 413), orsaken till att *j* här icke haft den inverkan på föregående konsonant som i västgermanskan. Om man nu förmenar, att även nordiskan förlängt konsonant men att denna förlängning gått tillbaka efter omljudets inträde, så blir omljudet allra lättast att från muljeringsteoretisk ståndpunkt förklara, i händelse man verkliggen med Lindroth och Heusler vill anta vokalisering av *i*.

Även andra möjligheter finnas. Den som Lindroth själv framfört: att det utljudande *i* var så svagt i dessa ord, där första stavelsen tidigare uppfattats som lång, att det föll bort, under det *i*-omljudsperioden ännu varade (IF XXIX: 131 f.), kan från muljeringsteoretisk ståndpunkt inte gälla men borde nog ha beaktats av Olson. Som Walde utrett saken, finns det ingen omljudlös period. Axel Kock föreslog, att omljudet kanske utgått från dels de kasus, där *i* alls ej faller bort, dels från den, där det följes av *u*, vars bortfall kan förmodas ha ägt rum senare än *a*-bortfallet, så att *i* en tid framåt varit skyddat från fall och haft tid på sig att verka (Umlaut und Brechung s. 124 f., Svensk ljudhistoria 3: 80 f.).

¹ IF XXIX: 131 f.

ju t. ex. för en viktig grupp av undantag funnit orsaken i en övergång från *i-* till *o-*stammar.¹

Man kan kompromissa mellan båda åskådningarna sålunda, att man ger den fysiologiska skolan rätt beträffande äldre, den psykologiska rörande yngre *i-*omljud. En framstående talesman för detta sätt att se saken är Marius Kristensen, som påpekat, att de *i* palatal riktning lättast påverkbara konsonanterna *k*, *g* brukas skrivas med *i* efter sig framför vokal, trots att *i* efter lång stavelse bortfallit, ett skrivsätt som förekommer även i lånord, där det saknar etymologiskt berättigande. Att det ibland utelämnas, tyder ock på att det inte är något riktigt *i*-tecken utan blott palatalt nyanseringstecken, ett glidljud varur senare ibland ett verkligt *i*-ljud kunnat framgå.²

För det yngre nordiska *i*-omljudet ansåg sig Kristensen kunna hävda antecipationsteorin, dock utan några starkare skäl, det skulle då vara hans resonemang, att det äldre *i*-omljudet, om det verkligen är väsensskilt från det yngre, gör Kocks periodindelning mera antaglig och begriplig. Vore utvecklingen ensartad, tedde sig ett avbrott på 50 à 100 år orimligt, menar Kristensen. Men som vi sett, förfaller enligt muljeringsteorin antagandet om en period med stopp för omljudet.³

Muljeringsteorin låter sig bättre än antecipationsteorin prövas i praktiken. Fonetiska experiment och studiet av levande dialekter, ävenså förhållandena i utom-germanska språk, tala till dess fördel. Den moderna kulturgeografin inom dialekt- och annan språkforskning har lagt mycken vikt vid den roll Nordsjöns kust mellan Rhens och Elbes mynningar liksom området norr om Elbemyningen spelat för utbredande av språkliga novationer och nya kulturord, som fortplantat sig längs de från denna central utgående handelsvägarna. Då nu denna trakt också sedan gammalt är ett centrum för muljeringsfenomenen, låter det sannolikt, att *i*-omljudet är en av de språkliga förändringar, som utgått därifrån, både till Norden och till tyska stammar.

¹ SSUF 1916—18 s. 77 ff.

² Folkemaal og Sproghistorie, Köpenhamn 1933, s. 110 f.

³ Även den, som inte godtar Kristensens antagande om det yngre *i*-omljudets principiellt olikartade karaktär, kan dock på detta tillämpa en synpunkt, som Lessiak anlagt på fornhögtyskt omljud framför bevarat *i*, nämligen att den känsla av lagbunden växling och orsakssammanhang, som det tidigare palatalomljudet framkallat, ledde till en tendens att föregripa *i*-artikulationen, som man kan kalla för ljudanalogi (Anzeiger für deutsches Altertum, XXXII: 122 ff.).

Till fördel för den psykologiska skolan brukar på nordisk botten *u-* och *a-*omljuden anföras, som muljeringsteorin inte kunnat förklara, samt den omständigheten, att de bästa och flesta exemplen på muljering bruka hämtas från *k-* och *g-*ljuden, under det andra konsonantljud erbjuda ett mindre rikt och användbart material. Härtill gemäla muljeringsteoretikerna, att man hellre bör jämföra likartade företeelser i olika språkgrupper än olikartade fenomen inom samma språk och att de senaste decenniernas forskningar visat, att man visst inte är så beroende av blott velarklusilerna som påståtts för att få exempel på muljering. Den nu förhärskande formen av muljeringsteorin, som gärna erkänner, att i samband med tungrörelser stående tankeanticipationer haft sin betydelse, tyckes mig ha alla förutsättningar för att avgå med segern, låt vara att det väl aldrig blir möjligt att strikt bevisa, att historiska omljud uppstått under just de förutsättningar, som kunna konstateras i nutida levande folkspråk eller vid fonetiska experiment. Men beviskyldigheten torde i sådana fall snarast tillkomma motståndarna till muljeringsteorien.

II. *Transbaltiska bidrag.*

Den fysiologiska förklaringsmetodens anhängare ha givetvis anfört belägg ur levande språk och munarter för att påvisa muljeringens nutida förekomst gentemot motståndare, som dragit denna i tvivelsmål. Ingen har dock gett akt på det goda material, som vissa östsvenska, västfinska och baltiska mål erbjuda. Jag skall därför göra intressenterna uppmärksamma på hithörande företeelser.

Erik Rooth tog i sin studie av år 1935 bl. a. till sin uppgift att påvisa befintligheten i germanska fornspråk av om ej uppmjukade så dock starkt palataliserade konsonanter. I engelskan, frisiskan och nordlägsachsiskan fann han muljerade gutturaler. *k*, *g* före palatal vokal i början av ord samt inuti ord före *i*, *j* ha jotaserats (d. v. s. uttalats med tungan i *j*-ställning). Utvecklingen har sålunda gått från klusil—affrikata—spirant. Slutligen har artikulationen blivit prepalatal och postalveolar; s. k. assibilerung har inträtt. I salfrankiskan tycks denna ha gjort sig gällande, emedan muljering betecknas med *z* i hss. Brygge kan skrivas ej blott *Brudgias* utan rent av *Bruzzias*, *thunginus* ('domare') tecknas *thunzinus*.¹ Att *z* rent av representerar ett *s*-ljud

¹ VLÅ 1935: 8 ff.

(tonande *s*), anser jag inte uteslutet med tanke på den utveckling, som klusilerna undergått i ett av Österbottens svenska folkmål, nämligen i *pedersöremålet*. Detta enligt Hultmans av Wessman bekräftade framställning. Ett *j*-ljud, som först påverkat ett föregående *k*, *g*, så att det utvecklats till *t*, *d*, förändrar sig till *s*, *z*. Ett fsv. obl. *bryggiu* blir här *bryddzu -å* ('brygga'). Yfsv. *nykil* blir *nytsil* ('nyckel'), fsv. *skior* blir *stsöru -å* ('skata'), fsv. *gæra* blir *dzæra* ('göra').¹

Wessman har noggrannare och med finare ljudbeteckning klarlagt saken. Jag hänvisar till hans avhandling Österbottens svenska folkmål, särskilt förordet samt paragraferna 5, 6 och 14.²

I Hagfors avhandling om gamlakarlebymålet³ finnas ytterligare exempel på denna assibilerung.

Det närmast föregående stadiet: velarklusilernas övergång till *tj*, *dj* har inträtt i hela Österbotten och dessutom på Åland och i delar av Nyland samt Houtskär. Som bekant behandla högnordiska mål *k* och *g* framför palatal vokal på likartat sätt, så att de antingen i alla eller också icke i några som helst ställningar palataliseras. I de just nämnda målen heter det alltså icke blott *tjänn* ('känn') utan även *drëndjar* ('drängar'), *sättjin* ('säcken'), *briddjä* ('brygga') etc.⁴ Om man med Rooth stannar vid att förutsätta detta stadium hos de salfrankiska belägen, så representerar målet i Pedersöre nästa steg i utvecklingen. I vart fall kan man i *fornfrisiskan* finna samma framskridna stadium som inom denna del av Österbotten.⁵ Jfr *lidza* ('ligga'), *lésa* ('läkare'), *sthereke*, *szerek-*, *tzierck* m. m. ('kyrka').

I delar av mellersta och södra Österbotten, Åland och Egentliga Finland anträffas palataliserade *l* och *n*. Det förmodas röra sig om rester av ett väsentligt större område, där högsvenskans inflytande påverkat uttalsvanorna. Med undantag för Houtskärsmålet är det blott långt *l* och långt *n*, som undergått palataliseringen, t. ex. *anna* ('annat'), *tänn* (eller liknande) ('tunn'), *kalla* ('kallade'), *tall* ('tall').⁶

¹ Finländska bidrag till svensk språk- och folkljvsforskning, Helsingfors 1894, s. 224. Jag följer Hultmans grova beteckning.

² Folkmålsstudier IV: 345 ff.

³ Svenska landsmål XII: 2 § 183 (t. ex. *nælsin*, 'naken'); 184 (t. ex. *hudzi*, 'huggen, -it').

⁴ Hultman l. c. s. 214 f., 250 f., 268 f.

⁵ Närmare hos W. Steller, Abriss der altfriesischen Grammatik, Halle 1928, §§ 41, 43, samt även hos Rooth LUÅ 1935, s. 8.

⁶ Hultman menar givetvis *anña* etc.

I Österbotten är konsonanten aldrig palatal i förbindelse med annan konsonant, icke heller om den förkortas i svagtonig stavelse t. ex. *bakkan* (isl. *bakkan*). Formerna *undji*, *yndji* ('under'), allmänna i Ilmola härad, antyda likväl kanske, att långt *n*, åtminstone i det förra fallet, palataliserats också i Österbotten, säger Hultman. I Houtskär anser han palataliseringen av *l* och *n* hava inträtt endast i slutljud efter svagt betonad vokal, oberoende av kvantiteten, sålunda t. ex. i *nyttjyl* ('nyckel'), *kärin* ('karlen').¹ På Åland kan man redan år 1709 tack vare ett gammalt bröllopstryck konstatera muljerade *l*, *n*, *t*, likaså i en disputation från 1745: *läingjä* ('länge'), *ailt* ('allt'), *quitt* ('gott') etc.²

I estlandssvenskan förekommer flerstädes muljering. Vippalmålet kan muljera *s*, *l*, *n*.³ I rågödialekten håller just en uppmjukning av *k* och *g* på att äga rum framför vokalerna *ö* och *ä*, liknande den som riksspråket för så länge sedan genomfört framför alla de främre vokalerna. Härom yttrar Tiberg: »Efter ett *g* el. *k* framför dessa vokaler *ö*, *ä* finns nämligen i många fall (olika i olika ord och hos olika sagesmän) ett *j*-liknande glidljud, ex. *gåva*, *ja gër* 'giva, jag ger' men *giära*, *ja giär* 'göra, jag gör' (så i regel); *kiällar*, vanl. *källar* 'källare', *skiälmar* 'skälmar', *källg* el. *kiällg* 'käring' = hustru, *käpp* el. *kiäpp* 'käpp', *käckiar* el. *kiäckiar* (en maträtt); ja, jämte uttalet *skäid* 'sked' kan man få höra *skiäid*.»⁴

I nuckömålet antyder Danell muljering av *l*, *λ*, *n*, *s*, *t* i förbindelse med reducerade diftongen *æʔ*, vars första element »är målets vanliga korta *ä*-ljud. Efter detta höres ett hastigt uttalat *i*-ljud. Detta smälter emellertid gärna ihop med följande konsonant, när denna är en sådan, som lätt kan muljeras (*l*, *λ*, *n*, *s*, *t*) ock det är ofta nog svårt att avgöra, om det icke därvid helt ock hållet uppgått i konsonanten». Ett par av Danells meddelare hade även framför andra konsonanter ingen diftong. Denna reducerade diftong uppträder gärna i adjektivens neutra, så att man får växlingen *haił*—*hæɪlt* ('hel'). Även i andra fall, där stavelsen blir tyngre och längre eller i sammansatta ord förekommer den, t. ex. *æɪls-lwa* (men *aɪld*) 'eldslåga', *ræɪst* pret. och sup. av *raɪs*, 'rensa'. Den förekommer, som redan

¹ Hultman l. c. s. 235 f.

² Se Väinö Solstrand i SNF XXII: 2, s. 19 f.

³ Svio-Estonica 1938 s. 65.

⁴ Nordiska museets handlingar XIII: 333.

Vendell iakttog, inte på Ormsö men kan jämföras med likartade företeelser i gutniskan och fåröålet. Även ω_2 kan reduceras och blir då ω_1 . Även här kan *i*-elementet sammansmälta med en följande konsonant.¹

Det är intressant, att muljeringsprocessen här tycks komma som en avslutning, under det den, när omljud håller på att inträda, står i händelsernas början. Här vid de urgamla diftongernas försvinnande uppgår den sista resten av deras andra komponent i den följande konsonanten.

I runskan är muljering, såsom jag själv haft tillfälle konstatera,² vanlig, fast den tycks inskränka sig till *n*- och *r*-ljuden. Vendell nämner inte fenomenet i sin avhandling om runöålet, men därav kan man inte våga sluta, att det skulle inträtt först senare. Även Vendell har för övrigt i sitt meddelande »Om tecken till begynnande palatalisering inom den sydöstra gruppen av svenska landsmål»³ i ett visst fall trott sig finna palatalisering i runskan, i det han tyder dess *dik* < **djikk* < **gjikk* < *giekk* < *gekk*. När jag första gången kom i beröring med muljeringen på ön, uppfattade jag hos en sagesman epentesen såsom ett *e*-ljud, t. ex. *sto^end*, ('stod'), *este^{je}ön*, ('Östersjön'), under det en annan meddelare hade tydligt *i*-ljud, t. ex. *fw^a'r*, *a'n*, 'har han'. Vid fortsatta studier i målet har jag endast påträffat *i*-epentes. *a'n*, som uppkommit ur *ha(ve)r han*, uttalas ofta *a'en*.

De estlandssvenska dialekternas finskugriska grannar estniskan och liviskan äro för studiet av muljeringsfenomenet viktiga språk. I estniskan är den en gammal företeelse. Den skicklige fonetikern Ariste⁴ anser den äldre än vokalförlusten i utljud och inljud, ty hade förhållandet varit omvänt skulle man nu inte haft palatalisering i ord som *ko^t't* < **ko^t'ti* ('säck'), *vöt'med* < **vöt'timed* ('nycklar'). Detta Aristes resonemang förefaller mig dock tvivelaktigt, ty han nämner som en regel i nutidsspråket med rätt stor spridning, att muljeringen uteblir framför bevarat *i*: *ko^t't* men *koti* (gen., ack.). Ännu större spridning har visserligen bruket att muljera även efter kvarstående

¹ Svenska landsmål B 33: 46 ff. Jfr H. Vendell, Laut- und Formlehre der schwed. Mundarten in den Kirchspielen Ormsö und Nuckö, Helsingfors 1881, s. 66 f.

² Svio-Estonica 1939, s. 129 ff., 1940—43, s. 91 ff.

³ SkrSvLittSskFnl. II: 48 ff.

⁴ Paul Ariste, Eesti keele hääldamine, Tartu 1939, s. 66 ff.

i, j. Men man måste nog säga, att nutidsspråket inte bevisar riktigheten av Aristes postulat. Det kan också ha gått så till, att muljeringen kommit som en följd av *i*-bortfallet. När vokalen gick förlorad, räddade sig det palatala elementet över till den föregående konsonanten, där det bet sig fast.

I litteraturen påträffar man muljeringen omnämnd först 1732 och då utan någon närmare beskrivning. 1821 har den uppfattats som ett *i*-förslag. Från förra seklets mitt och till nutiden har den ofta diskuterats av grammatici. I regel drabbar den *l, r, n, s, t*. Dialektalt — särskilt i sydvästra Estland — kunna samtliga konsonanter palataliseras och på en del av detta område har utvecklingen fortskridit därhän, att palataliseringen efterföljts av diftongisering, av ett *kat's* ('prov') har blivit *kaits*, av ett *kan'n* ('blomma') *kainn*. Regelrätt palataliseras i estniskan blott det första elementet av en konsonantförbindelse *pan'tima* (pantsätta), *võl'ts* ('falsk'), *kas's* ('katt'). Från somliga sydestniska mål och från Ösel stammar bruket att blott muljera framför bortfallet *i, j*. Övriga mål göra ingen skillnad mellan kvarstående och bortfallen palatal.

I sydöstra Estland framkalla även andra främre vokaler än *i* muljering. Men på Dagö och en del av nordkusten finns i folkspråket ingen muljering. Muljering av *r* börjar — beroende på en tendens till ändrad artikulation av detta ljud — bli mycket sällsynt hos det uppväxande släktet. Språkpedagogerna arbeta på genomförande av principen om utebliven palatalisering framför kvarstående *i*, dock blott om första stavelsen är kort. Ariste hävdar här muljeringens likaberättigande. Likaså opponerar sig Ariste mot försök att påbjuda muljeringens uteblivande, om även den föregående vokalen råkar vara *i*. Men dessa försök att reglera uttalet ha mindre intresse. Det viktiga är, att man i estniska dialekter kan konstatera olika stadier på palataliseringens väg; somliga mål ha hunnit till diftongstadiet, andra ha aldrig anträtt resan.

En tendens att muljera *l* i lånord är främmande för estniska ljudlagar och bör betraktas som ryskt inflytande. Och rysk är nog också den allmänna palataliseringen av främre vokal i sydöstliga mål.

Kanske är det ingen ren tillfällighet, att palataliseringen verkat kraftigast i sydsydvästra Estland, ty gå vi till liviskan, som kanske ursprungligen geografiskt stått dessa trakter närmare än nu, finna vi där en ännu kraftigare verkan, påminnande om det nordiska

i-omljudet. Visserligen har Collinder just velat hämta vapen ur liviskans arsenal för att gentemot Rooth hävda fjärrassimilationsteorins företräden, men att döma av Postis nyligen utkomna avhandling om liviskans ljudhistoria är detta lilla språk tvärtom synnerligen användbart för muljeringsteoretikerna.¹ Posti menar sig genom sina fonetiska undersökningar kunna visa, att *i*-omljud och epentes i liviskan förorsakats av den muljerade konsonantismen och icke nog härmed: stod *a* eller *u* i andra stavelsen, så velariserades den föregående konsonanten, så att även förändringar i antipalatal riktning försiggått under medverkan av konsonanter. Posti antyder a. a. s. 115, att han med ledning av sina liviska rön ämnar framlägga nya förklaringar till den fornnordiska brytningen. Kanske skall det lyckas experimental-fonetiken att styrka en eventuell arbetshypotes om att även *a*- och *u*-omljuden i nordiskan borde tänkas tillkomna under konsonantismens medarbetarskap.

Såsom Posti och Itkonen² visat, låter sig Collinders regel³ om *i*-omljudets uteblivande i liviskan framför bevarat *i* ej upprätthållas. De kunde ha tillagt, att Collinders ena exempel *nū̄rm* ('fält') icke kan vara beviskraftigt redan därför, att det enligt en av honom själv framhövd ljudlag icke får inträda omljud framför palataliserad konsonant. Det heter enligt Posti *nū̄rm* i både öst- och västliviskan.⁴ Men även om Collinders analogi med det fornöstn. *u*-omljudet varit riktig, hade däri icke legat något bevis mot teorin om kontaktverkan. Det förekommer mig, som hade Collinder hellre bort peka på en annan företeelse i liviskan än *i*-omljudet, om han velat finna exempel på hur vokalbortfall kan inverka på stamstavelsen, nämligen stöten. Denna har (liksom i danskan enligt Verner) framkallats av en förstärkt expiratorisk accent, som i liviskan uppstått på grund av vokalbortfall i andra stavelsen, förlust av mellanvokaliskt *h* m. m. Här skulle man ofta kunna få fram analogier till den kvantitetsförstärkning i stamstavelsen efter förlust av svagtonig vokal, varpå Collinder gett exempel.

¹ Lauri Posti, Grundzüge der livischen Lautgeschichte, Helsingfors 1942, s. 99 ff. Jfr även s. 13 ff., 284 ff.

² Archiv f. vergl. Phonetik V: 149 f.

³ SSUF 1937—39: 74.

⁴ A. a. s. 102 (formen *nū̄rm* tycks vara en kontamination av någon upptecknare eller förbiseende av Kettunen, ur vars ordbok den hämtats).

Reglerna för *i*-omljud, palatalisering och *i*-inskott i liviskan äro: Omljudet inträder framför *p, b, v, m, k, g*, vilka ljud äro depalataliserade. Framför dessa ljud inträder ofta dock i stället för omljudet blott epentes (så alltid, om vokalen var lång). Framför *t', d', š, ž, l'* och *ń*, som kunna palataliseras i det nu sedan snart 100 år kända språket, inträder aldrig omljud. Likaså uteblir omljud framför *j*. *r*-ljudet behandlas olika i väst- och östliviska byar. I östliviskan har det hunnit förlora sin palatala karaktär och där har man i stället fått omljud. Detta gäller blott, när *r* står framför annan icke palatal konsonant. Och det finns också fall, där även östliviskan bevarat den palatala karaktären hos *r*, så att omljud inte inträtt. (Ett sådant fall var *nuřm*.)¹ Har *r* stått som andra elementet i en konsonans, vars första beståndsdel kunde föranleda omljud, så har omljudet uteblivit (med undantag för ett par fall i obetonad ställning). Om genom synkopering en dental kommit att stå närmast efter en palataliserad konsonant, palataliseras den också. Efter långt *i* eller på *i* slutande diftong inträder progressiv palatalisering. Enligt Postis uppfattning skulle palataliserad konsonant t. o. m. verka progressivt omljud av *a > i, ŷ > i*. Oursprungligt *i* verkar ej palatalisering.

Kettunen menade, att omljudet måste ha inträtt tidigare än *i*-bortfallet i andra stavelsen. Men, som Posti påpekar, behöver detta antagande inte göras, om vägen till omljudet gått över konsonanten.² *i* försvann efter att ha palataliserat konsonanten och denna verkade först längre fram i tiden omljud i sammanhang med palataliseringens försvinnande. Men i alla fall må omljudet tillerkännas en respektabel ålder, emedan det tydligen är samliviskt och sålunda — såvitt man tors lita på Sjögrens mycket bristfälliga anteckningar — även tillkommit den utdöda liviskan i Salis (Livland). Vokalbortfallet började, som man bl. a. kan se av de liviska namnen i urkunderna, så smått på tolv- och trettonhundratalet, och drabbade troligen först utljudande vokal efter lång starktonig stavelse. Om man nu inte vill anta, att omljudet inträtt efter det de liviska befolkningsdelarna i Liv- och Kurland förlorat kontakten med varandra, får man icke göra det yngre än den senare medeltiden. Rimligare synes det mig dock att anta, att omljudet utvecklats sig i Salisgebitet oberoende av förhållandena inom de två intill varandra gränsande strandliviska målen i

¹ A. a. s. 285.

² Lauri Kettunen, Liwisches Wörterbuch s. XXVIII (§ 29), Posti a. a. s. 107.

Kurland. Annars måste man anta, att många hundra år kunnat förflyta, sedan omljudets inträdande framför vissa konsonanter, utan att resten av konsonanterna ännu hunnit framkalla liknande effekt. Jag måste dock bekänna, att till och med om denna ståndpunkt vore nödvändig, skulle jag inte anse det påkallat att förkasta kontaktteorin. Ty man må besinna följande omständigheter: 1. Avsevärd tid kan ha förflutit, innan palataliseringen helt försvann och den ännu hörbara vacklan vid *r* kan tidigare ha vidlådit flera ljud; 2. Hur långsamt utvecklingen verkligen kan gå, synes därav, att den i många fall aldrig nått längre än till epentes (på denna som förstadium till omljudet tro ju numera även motståndare till muljeringsteorin); 3. En granskning av de konsonanter, som numera icke muljeras och framför vilka omljud eller epentes uppträder, ger vid handen, att de bestå av tvenne motsatta grupper: de för uttal i *j*-läge minst bekväma (labialerna) och de för uppmjukning lättillgängligaste (palatalerna). Männe icke här skilda orsaker framkallat samma verkan? De labiala konsonanterna befriade sig hastigare från den palatala infektionen för uttalslättnads skull; de blevo mera en genomgångsstation än ett uppsamlingsställe på lång sikt. *k* och *g* voro kraftigt laddade batterier men urladdade sig också snabbare än de konsonanter, som med mindre brio alstrade glidljud.

En kronologisk hållhake för den tidrymd, ett omljud behöver ta, kan man få genom att jämföra Sjögren-Wiedemanns ordbok¹ med Kettunens och Postis arbeten. Man ser då, att genom *i*-omljud uppkommet *ö* under de senaste 90 åren utvecklats vidare till *e* och att *i*-omljudet av *u* > *ü* fortskridit till *i*. Hos mycket gamla kan man ännu höra det äldre uttalet, *ü* dock egentligen blott i västliviskan. Liksom beträffande *r*-ljudet företräder även här östliviskan det modernare stadiet.

Förgäves söker man hos Posti upplysning om en palatalisering, som drabbat gammal diftong i ordet *taymen* (1341), *taimin* (Salisdial. 1846), vilket i nutida liviska heter *tāmik* ('laxöring'). Ordet är ett av dem, som Kiparsky² och Johansen³ samlat ur medeltida

¹ Utgiven 1861 men byggd på samlingar gjorda 1846 och 1852. Kontroll verkställd av Wiedemann 1858 (dock icke i Salis).

² Valentin Kiparsky i Neuphil. Mitteil. XI.

³ Paul Johansen i Baltische Lande I: 296. Jfr motsvarande uppslagsord i Kettunens ordbok.

urkunder. Männe icke här föreligger en utveckling i viss mån analog med den, som Danell påpekat i nuckömålet?¹

Liviskan och dess grannspråk lettiskan ha tiderna igenom starkt påverkat varandra. Efter Johansens undersökning a. a. s. 263 ff. är det troligt, att liverna såsom härskande skikt haft en gles bebyggelse vida omkring i Lettland, vilket gör de båda språkens inflytande på varandra ännu mer förklarligt. Även i lettiska dialekter märkas omljud och epentes-företeelser påminnande om de liviska. Av muljerade ljud vimlar det i lettiskan. Där finns bl. a. en *e*-epentes, vilket jag nämner som parallell till den jag tror mig ha uppfattat i runömålet, vilket säkert rönt påverkan av lettiska (kanske även av liviska).²

Liksom en avhandling av en kvinnlig romanist Elise Richter lämnat Rooth god hjälp för hans studier av *i*-omljudens fonetik, så har en kvinnlig baltolog A. Ābēle, som utrett palataliserings- och omljuds-problemen i lettiskan, inspirerat Postis uppfattning av de analoga förhållandena i liviskan. Genom att pröva språkljudens relationer till varandra efter de rön, experimentalfonetiken i Finland gjort,³ har Posti styrkt, att muljeringsteorin dock är förmer än blott en sannolik arbetshypotes. Man avvaktar med intresse hans i utsikt ställda undersökning för nordiskans vidkommande.

¹ Prof. A. Penttilä har i brev meddelat mig, att ordet är så pass sällsynt, att det kan tänkas ha fått oregelbundna drag. Penttilä tänker sig möjligheten av att ordet snarare borde föras till finska *tammukka* ('forell'), en åsikt som nu även Kettunen lär omfatta. Men också denna sammanställning har sina vanskligheter. Den göres, har Penttilä vidare meddelat mig, av V. Ruoppila, Kotieläinten nimitykset Suomen murteissa I: 32 (1943).

² Angående de lettiska ljudförhållandena se Endzelins grammatik §§ 87 ff. m. fl. Assibilerung var enligt Endzelin § 6 redan på 1200-talet genomförd i lettiskan. *kj*, *gj* ha blivit *c*, *dz* (jfr t. ex. lit. *Rūkiava* med lett. *Rucava*), *k*, *g* före palatal vokal blev till *c*, *dz* via *k'*, *g'*. Detta mellanstadium har bevarats efter *s*, *z* (E. jfr med fornfris. motsättningen *skip* ('skepp') men *tsetel* ('kittel')) och någon gång även annars. Dialektalt palataliseras framför palatal vokal även *t*, *d*, *c*, *dz*, *s*, *z*, *n*, *l*, *r*, men starkare framträder dock palataliseringen om *n*, *l*, *r* efterföljes av *j*. *i*-epentes förekommer ofta i detta sammanhang. *i*-omljud är dialektalt. Uppmjukning av konsonant före annan redan muljerad konsonant förekommer. Den omnämnda *e*-epentesen förekommer i några trakter av Livland på kort och långt *a*, i Kurland på *u* (§ 53). Det tydligaste tecknet på runömålets påverkan av lettiskan är enligt min uppfattning diftongen *oa*, svarande mot lettiskans *uo*, uttalat *u^oa*, samt naturligtvis lånord.

³ Även Collinder har uttryckt sin uppskattning av dessa undersökningar och hänvisar S:t Neophil. XIII: 296 till dem, särskilt just Sovijärvi, som Posti bygger på.

A. T. ÅLANDER

Personbeteckningar i en svensk småstad omkring sekelskiftet.

Ett av de första uppdragen den nye komministern i Vimmerby vid sekelskiftet erhöll av sin kyrkoherde var att döpa ett barn. Och dopet skulle ske hos *Per Gusta*. Nykomlingen fann de lämnade person- och lokalupplysningarna förvånansvärt magra och ville ha dem kompletterade. Men fick bara rådet att fråga första bästa mötande efter *Per Gustas* gård. Och det gjorde han med gott resultat. *Per Gusta* kände tydligen alla.

En stockholmare på besök i Vimmerby något årtionde senare behövde en åkare. Värden ringde upp telefonstationen och begärde till gästens stora förvåning *Per Uno*. Och fick till gästens ändå större förvåning omedelbart *Per Uno*. Men denne var tyvärr upptagen. Nu begärdes i stället *Karlsson*. Men *Karlsson* var t. o. m. för telefonfröken insvept i anonymitetens slöja. Som dock snabbt skingrades av hennes fråga »Vilken *Karlsson*?» och svaret »Jo, han här nere på gatan». Och därmed var kontakten knuten även med *Karlsson*.

De anförda episoderna äro avsedda att belysa något av det väsentliga i de principer, enligt vilka man benämnde varandra i det praktiska vardagslivet i småstaden Vimmerby de närmaste årtiondena omkring sekelskiftet,¹ och vilka att döma av det intresse de väckte hos främlingar på något sätt avveko från de på andra håll brukade. Måhända existerar det ett dylikt intresse även hos nutida främlingar, och jag har därför funnit det värt att söka närmare utreda principerna ifråga.

Utredningen gäller icke den namngivning, som kommer till synes i kyrkböckerna, utan som nämnts den, som användes i det praktiska

¹ Folkmängden vid denna tid omkring 2000 invånare.

vardagslivet. Och märk väl av hela eller så gott som hela staden, ej blott alltså av den närmaste kretsen, grannskapet eller kvarteret. Ty där kunde även en »Karlsson» lätt identifieras, ofta blott genom sådana tillägg som »där borta», »där nere», »där oppe».

Att observera är vidare, att utredningen icke gäller öknamnen, vilka växte och frodades och bildade en rik flora i den lilla trånga staden, där alla kände alla, icke minst allas svagheter och egenheter, och vilka kunde vara värda en utredning även de. Måhända komma dock benämningar att behandlas, som någon skulle vilja karakterisera som öknamn. Men det gäller i regel fall, där det torde vara svårt att dra någon skarp gräns, med andra ord de oundvikliga gränfallen, vilkas karaktär närmast den personliga smaken får avgöra.¹

Som redan nämnts gäller undersökningen de närmaste årtiondena omkring sekelskiftet. Varför denna tid valts beror närmast därpå, att den i stort sett sammanfaller med min egen barndoms- och ungdomstid i staden, varför jag kunnat bygga på egna iakttagelser. Givetvis har dock dessa måst kompletteras med andra sagesmäns, i synnerhet ifråga om den tidigaste delen av perioden. Att denna icke utsträckts närmare våra dagar beror på de förändringar, staden undergått under de senaste årtiondena i avseenden, som äro av betydelse för undersökningen. Framför allt har befolkningen blivit mera rörlig och blandad, i det inflyttningar och utflyttningar skett i en förut okänd skala. Något som givetvis måste medföra förändringar av de benämningsprinciper, som voro anpassade efter förhållandena i den äldre stillastående, mera klassbetonade småstaden, där alla kände alla på ett annat sätt än nu.

Flera av benämningarna komma att anföras i en dialektfärgad språklig form, som är att anse som den normala. Att observera är nämligen att majoriteten av stadens befolkning, och i all synnerhet de lägre skikten, alltjämt vid tiden i fråga använde ett språk, som i väsentliga avseenden var identiskt med den omgivande landsbygdens dialekt. Något som för övrigt i viss grad alltjämt är fallet.²

¹ Som prov på de båda arterna må anföras *Fotogen-Jenny* (fotogenförsäljerska) och *Rockefeller* (fotogenförsäljare). Att här dra gränsen torde ej bereda några svårigheter.

² T. ex. ifråga om övergång av obetonad vokal till e. Staden tillhör det östgötska e-målsområdet.

De olika benämningstyperna äro:

1. Blott förnamn.

T. ex. *Didrik* (lantbrukare), *Folke* (åkare), *Herman* (dödgrävare), *Isak* (gatstensättare), *Jonatan* (skräddare), *Ludvig* (skomakare), *Malkom*¹ (åkardräng), *Napoleon* (skomakare), *Petrus* (vedsågare).

Vidare dubbelnamn som: *Anders Petter* (lantbrukare), *Per Johan* (lantbrukare), *Per Gusta* (åkare), *Per Uno* (åkare).

Betty (krögerska), *Mali(n)* (konfektförsäljerska), *Hilma*, *Stella* (båda efterblivna pensionärer på ålderdomshemmet).

För att blotta förnamnet skall kunna tjänstgöra som en tillräckligt individualiserande benämning även utanför det närmaste grannskapet, får det givetvis icke tillhöra de mera vanliga namnen. En granskning av det anförda materialet visar, att detta ej heller är fallet. Avgjort sällsynta äro givetvis sådana namn som *Didrik*, *Malkolm*, *Stella* men även de övriga måste betecknas som mindre vanliga. Något som däremot knappast gäller om de i dubbelnamnen ingående enskilda namnen. Men här vinnes individualiseringen genom de skiftande kombinationerna.

Men ett förnamns sällsynthet lämnar nog ej alltid tillräcklig förklaring till dess bruk som benämning. I regel måste nog dess bärare i viss mån vara en publik person, som lever i mer eller mindre ständig kontakt med en större allmänhet. Så torde nog också vara fallet med flertalet av de anförda namnens bärare och i all synnerhet då åkarna, konfektförsäljerskan och krögerskan.

Men icke blott publiciteten utan även den sociala ställningen torde i vissa fall ligga bakom bruket ifråga. Som bekant användes förnamnet som tilltalsord bl. a. då det mellan parterna föreligger ett förhållande av överlägsenhet och underlägsenhet, såsom då barn och tjänare, i all synnerhet hembiträden, även av främlingar tilltalas med förnamnet. Flera av de anförda namnens bärare måste nog också anses tillhöra de lägsta samhällsskikten. Särskilt gäller detta de båda pensionärerna, som också voro föremål för öppen drift från åtminstone de yngres sida.

¹ Av Malkolm. *l*-bortfall gen. dissimilation.

2. Förnamn plus annans förnamn.

a) Förnamn plus faderns förnamn.

T. ex. *Kalle Didrik, Axel Frans, Kalle Frans, Franse Fredrik, Svante Fredrik, Kalle Jon, Konrad Jon, Knut Ludvig, Gusta Nils, Kalle Otto, Robert Otto, Kalle Pelle, Agust Per, Gusta Per, Emma Per, Jenny Per Gusta, Signe Per Gusta, Hilda Sven, Ida Sven.*

b) Förnamn plus moderns förnamn.

Alla de i föregående moment anförda namnen gälla barn, födda inom äktenskapet, och det är därför, som föräldranamnet i samtliga utgöres av faderns förnamn. Är modern icke gift, lägges barnets förnamn till hennes förnamn. Som exempel härpå må nämnas:

Sigge Betty, Kalle Brite-Maje, Kalle Eve, Axel Maje, Otto Öl-Ann Stine, Bernadina Lena.

Det ligger i sakens natur, att denna benämning, även om den ej tillhör öknamnen i egentlig mening, dock kommer dessa nära, helst om den användes om äldre personer, som ofta var fallet.

c) Hustruns förnamn plus mannens förnamn.

T. ex. *Ida Didrik, Lotta Frans, Selma Herman, Kytte Isak, Kytte Pelle, Hulda Per Gusta.*

Delvis hithörande är *Ida Kal-Larsa*, där förnamnet lagts till mannens förnamn plus efternamn, dennes normala benämning.

d) Hustruns förnamn plus svärfaderns förnamn.

T. ex. *Alma Frans, Mina Frans*, gifta med respekt. *Kalle Frans* och *Axel Frans*, som voro söner till *Franse Fredrik* (se mom. a).

e) Hustruns förnamn och den ogifta svärmoderns förnamn.

T. ex. *Hedda Maje, Lovisa Eve*, gifta med respekt. *Axel Maje* och *Kalle Eve* (varom se mom. b.).

Att observera är, att bäraren av det andra förnamnet i den ovan behandlade kombinationen förnamn plus annans förnamn ej alltid benämndes med detta förnamn ensamt. Sålunda kallades fadern till *Kalle* och *Robert Otto Skomakere-Otto*, fadern till *Axel* och *Kalle Frans Franse Fredrik* och maken till *Kytte Pelle* och fadern till *Kalle Pelle Pelle te Lore(s)*. Det är alltså här som vid dubbelnamnen i mom. 1 de skiftande kombinationerna av förnamnen som individualisera bärarna, varpå växlingen *Per Gusta* och *Gusta Per* är ett gott exempel.

3. Yrkesbeteckning plus förnamn.

a) Personen utövar det yrke, beteckningen avser.

T. ex. *Banke-Kalle* (bankvaktmästare), *Blåsere-Nisse* (regementsmusiker), *Bryggere-Jocke*, *Bryggere-Jonte*, *Bryggere-Lasse*, *Fjälings-Jocke*¹ (~*Johan*), *Konfekt-Anders*, *Konfekt-Kalle*, *Ringere-Svente*, *Ropere-Johan*, *Ropere-Jon* (nattvakter), *Rättere-Johan*, *Sill-Anton*, *Skomakere-Otto*, *Skomakere-Pelle*, *Skomakere-Sammel*, *Skräddere-Kalle*, *Skräddere-Nisse*, *Slaktere-Fredrik* (~*Fregge*), *Sme-Pelle*, *Snickere-Gusta*, *Svarvere-Jocke* (~*Johan*), *Svarvere-Lars*.

Bann-Karolina (vävde och sålde band), *Bykere-Fia*, *Fotogen-Jenny* (biträde i fotogenboden), *Knäck-Malin* (eller blott *Malin*), *Korve-Fia* (gjorde och sålde korv), *Sill-Johanna* (sålde fisk), *Sill-Lovisa*, *Slaktere-Tilda*, *Strykere-Agusta*, *Strykere-Nora*, *Vävere-Agusta*, *Öl-Ann Stine* (bryggde och sålde öl).

Det manliga förnamnet i denna benämningstyp utgöres ej sällan av ett kortnamn, bildat av det i bärarens efternamn på *-son* ingående förnamnet. T. ex. *Jonte* av *Jonsson*, *Kalle* av *Karlsson*, *Lasse* av *Larsson*, *Nisse* av *Nilsson*.

b) Personen utövar icke det yrke, beteckningen avser.

Tjänaren benämnes efter husbondens yrke. Sålunda var *Kalle Rådman* dräng hos en rådman,² *Skomakere-Karolina*, hembiträde hos en skomakare och *Västgöte-Karolina*, hembiträde hos en gårdfarihandlare.

Barn uppkallas efter faderns yrke. T. ex. *Alfre*, *Ossian* och *Kari Sme*, söner resp. dotter till *Sme-Pelle*; *Alfre*, *Jocke*, *Franse* och *Jenny Svarvere*, söner resp. dotter till *Svarvere-Lars* samt *Maja Brevbärere*, dotter till en brevbärare.

Hustrun benämnes efter mannens yrke. T. ex. *Kari Sme*, gift med *Sme-Pelle*, *Lovisa Sme*, gift med *Alfre Sme* och *Rådman-Kari*, gift med *Kalle Rådman* (varom se ovan).

Att märka är att i denna kombination yrkesbeteckningen oftast kommer efter förnamnet, i all synnerhet då den användes om barn eller hustrun, vilket naturligtvis sammanhänger med dess uppgift

¹ 'Fjärdingsman'. På landsbygden bosatta fjärdingsmän benämndes då som nu: *fjärebyan i Storebro*, *i Södra Vi* etc.

² Jfr Hellqvist, *Xenia Lideniana* s. 105 och av honom citerade *Anders Præst*.

att ersätta familjenamnet. Jfr. motsättningar som *Sme-Pelle : Ossian Sme, Svarvere-Lars : Jenny Svarvere*.

4. Förnamn plus prepositionsuttryck, bestående av prep. *te* (till) och ett efternamn, i regel i genitiv.

T. ex. *Pelle te Lore(s), Anna te Wimmerkrantz, Emma te Söderlings, Hulda te Brans* (d. v. s. *Brauns*), *Klara te Grankvistens, Matilda te Värnbergs, Sara te Rudbecks, Selma te Per Gustas, Sofi te Winells*.

Benämningarna användas uteslutande om tjänstefolk, oftast av trottjänaretyp, med förnamnet avseende tjänaren och prepositionsuttryckets familjenamn avseende husbondefolket. Som kvinnliga tjänare av denna typ vid tiden ifråga voro vanligare än manliga sådana, domineras materialet av de kvinnliga benämningarna.

5. Förnamn plus prepositionsuttryck, bestående av prep. och benämning på arbetsplatsen.

T. ex. *Nisse på låda* (bokhandelsbiträde).

Anna på mangeln, Hilma på sjukstuga (kokerska), *Hulda på badhuset* (baderska), *Hulda på mangeln, Hulda på mejerit, Jenny på ölschappen*,¹ *Klara på ölschappen*,¹ *Lovisa på kroa*.

Liksom benämningen i föregående moment gäller även denna företrädesvis kvinnor.

6. Förnamn plus prepositionsuttryck, betecknande bostaden, i regel ett gårdsnamn, mera sällan annan lokalitetsbenämning.

T. ex. *Adrian i Framnäs, Albin i Åbrotorpet, Anders i Friden, Anders Johan på Nygård, Agust på Tomta, Anders Petter på Brännerit, Anton i Svensborg, Börje i Skvalet, Kalle i Kappen, Lasse i Odlå, Olle i Korka, Pelle i Branta, Sammel i Friden*.

*Agusta i Kappen, Ida i Dambäck, Jona*² *i Liljerum, Lassa*² *i Odlå, Lassa*² *i Smelund, Lina på Nygård, Kari på Brännerit, Samla*² *i Friden, Sofi i Tullen*.

Lokalitetsbeteckningen avser i detta fall, som nämnts, bostaden, icke som i föregående moment arbetsplatsen. I regel utgöres den av

¹ Namn på ölkrog. Andra leden av vb. *schappa*. Jfr. *Trillin*, namnet på spritbolagets försäljningslokal.

² Se mom. 8 om dessa benämningars uppkomst.

ett gårdsnamn och gården i fråga av ett småbruk, torpställe, lägenhet eller backstuga i stadens utkanter eller närmaste omgivningar, varför namnets bärare praktiskt taget kan räknas till stadens innevånare.

Annan lokalitetsbeteckning än gårdsnamn finna vi i benämningarna *Kalle på salen* (gift med *Mostera* eller *Gumma på salen*), samt *Lovisa på kammarn*, av vilka de båda första användes om ett gift par, boende i ett enda större rum, och den andra om en ogift kvinna, boende på en kammare inom staden.¹

7. Blott efternamn.

T. ex. *Bauman, Bornholm, Dolon, Douhan, Glader, Grankvist, Heisik, Högner, Kastman, Kilstrom, Plejel, Rudman, Stockius, Uhrström, Wettermark, Värnberg, Zeilon, Ålander.*

En särskild grupp bildar de relativt många enstaviga efternamnen, t. ex. *Brant, Broms, Brun, Ek, Frank, Kolm, Kraft, Palm, Rang, Spång, Stark, Stål.* Vad som utmärker dem är, dels att flertalet av dem bäres av i regel lägre militärer eller avkomlingar av dylika, dels att de oftast användes utvidgade med *-en*,² t. ex. *Franken, Kraften, Lången, Rangen, Spången, Stålen.*

En nödvändig förutsättning för bruket av blotta efternamnet som benämning är att dess frekvens är ringa, helst att det blott bäres av en person. Endast i undantagsfall uppfylles detta villkor av de många efternamnen på *-son*, och det är därför blott några få sådana, som representera den ifrågavarande benämningstypen. T. ex. *Agustsson, Elson, Fredriksson, Hermansson, Magnusson, Pålsson.* Av dessa är särskilt det första av intresse. Därmed benämndes den ena av stadens två poliser, medan *Andersson*, den andres namn, betecknande nog måste utvidgas till *polis Andersson* för att bli fullt individualiserande.

Även om buret av mer än en person kan efternamnet ensamt ändock gälla som benämning på en av dem, om denne av någon anledning i det allmänna medvetandet är den mera kända och dominerande.

¹ Av geografiskt ursprung är också benämningarna *Dal-Olsson, Brita Dal-Olsson* (hustrun) samt sönerna *Olle, Anders, Erik, Jocke Dalmas.* Familjen inflyttade till staden under 90-talet från Dalarna. Jfr. motsättningen *Dal-Olsson* : *Olle Dalmas* med motsättningen *Sme-Pelle* : *Ossian Sme* ovan mom. 3 b.

² Vid flerstaviga namn förekommer dylik utvidgning i genitiv för att undvika svårartikulerade konsonantanhopningar, t. ex. *Grankvistens* (mom. 4).

T. ex. *Derwinger* (köpman): *Gottfrid Derwinger* (slaktare), *Halldén* (bokhandlare): *polis Halldén*, *Karlberg* (garveriägare): *Osker Karlberg* (garveriarbetare), *Wenström* (fabrikör): *garvere Wenström*. — Ytterligare ex. härpå lämnar det förhållandet att fadern benämnes med efternamnet, sönerna däremot med detta plus förnamn; t. ex. *Barkman* men sönerna *Gustav* och *John Barkman*, *Söderling* men sonen *Bengt Söderling*.

Efternamnet som benämning gäller helt naturligt blott manliga individer. Dock synes det vara närmast singularformen, till vilken det maskulina könsbegreppet är knutet, ty i plural kan det även användas om kvinnor, t. ex. *Skoglunnerna* (tidigare under mamsellperioden *mamsellerna Skoglunn*, se mom. 10.), *Tisellerna* (tvenne systrar *Tisell*, även benämnda *fröknera Tisell*).

I övrigt användes best. pluralformen om hela familjen, t. ex. *Fastera*, *Widénera*.

8. Avledningar på *-a* och *-ska*, använda om gifta kvinnor och bildade av mannens benämning som grundord.

a) Avledningar på *a*.

Det grundläggande ordet kan vara:

Yrkesbeteckning plus förnamn enl. mom. 3a, t. ex. *Bankekalla*, *Bryggerejocka*, *Skrädderekalla*.

Förnamn plus prepositionsuttryck enl. mom. 4, t. ex. *Pelle te Lora*.¹

Förnamnet i kombinationen förnamn plus prepositionsuttryck enl. mom. 6, t. ex. *Jona i Liljerum* (gift med Johannes i L.), *Lassa i Odla* (g. m. Lasse i O.), *Lassa i Smelund* (g. m. Lasse i S.), *Samla i Friden* (g. m. Sammel i F.).

Gårdsnamnet i samma kombination, t. ex. *Brännhulta* (g. m. Jocke i B.), *Kappa* (g. m. Kalle i Kappen).

Efternamnet, t. ex. *Branta*, *Bruna*, *Franka*, *Halldéna*, *Henzla*, *Kransa*, *Rudella*.

b) Avledningar på *-ska*.

Det grundläggande ordet kan vara:

Förnamnet, t. ex. *Jonatanska*, *Linnertska*.

¹ Växelform till *Lorepella* av *Lorepelle*, växelform till *Pelle te Lore*.

Efternamnet, t. ex. *Dalbergska*, *Gladerska*, *Hellmanska*, *Lindbäckska*, *Magnussonska*, *Nyanderska*, *Plejelska*.

Vilka namn utvidgas med *-a* och vilka med *-ska*?

Som av de anförda exemplen torde framgå, är det icke grundordens betydelse, som är avgörande för vilka suffix som komma till användning. Dessa uppträda ju såväl vid förnamn som vid efternamn. Ett närmare studium av materialet ger däremot vid handen, att det är grundordens fonetiska karaktär, som är den avgörande faktorn.

Svaret på frågan blir därför att

-a lägges till namn med betonad slutstavelse, antingen ursprunglig, t. ex. *Branta*, *Rudella*, eller uppkommen genom bortfall av slutljudande obetonat *e*, t. ex. *Lassa*.

-ska lägges till namn med obetonad slutstavelse, t. ex. *Nyanderska*.

Undantag som *Henzla* och *Samla* torde bero på den ofta förekommande synkoperingen av *e*-et i grundorden *Henzel*, resp. *Sammel*, som därigenom bli enstaviga. Medan former som *Brännhulta*, *Zielfelta*, *Sjökvista* väl bero därpå, att ett *-ska* här skulle medföra en alltför stor och svårartikulerad anhopning av lika eller besläktade konsonanter.

Klart och koncist belyses det väsentliga i de anförda bildningsreglerna av sådana motsättningar som *Dala* : *Strömdalska*, *Strömma* : *Nyströmska*.

Vad bruket av dessa avledningar angår, så är att märka, att de som normala benämningar företrädesvis förekomma bland de lägre sociala skikten, där de användas, ingalunda dock som något slags skällsord, utan som en praktisk, osentimental ersättning för fru-titeln. Och detta icke blott om de egna utan även om de högre skiktens medlemmar, t. ex. om borgmästarinnan, som även kunde benämnas med *Wahlbergska* utan att något förklenande därmed avsågs. Något bruk av benämningarna medlemmar inbördes, tillhörande de högre skikten, förekom i regel icke.

9. Förnamn plus efternamn.

Denna benämningstyp är en bland de mest använda, då det gäller att åstadkomma differentiering bland bärarna av samma efternamn, något som även gäller kvinnorna och i all synnerhet de ogifta.

T. ex. *Jocke Fast, Lasse Fast, Axel Hagman, Jocke Hagman, Axel Henzel, Oskar Lindberg, Robert Lindberg.*

Hithörande äro givetvis flera namn på *-son* med detta ofta reducerat till *-sa* vid sammansättning med enstavigt förnamn, t. ex. *Herman Johansson, Kalle Johansson, Kal Larsa, Kal Nilsa, Erhard Pettson, Kalle Pettsson, Enoch Svensson, Peter Svenska.*

Anna Barkman, Ebba Dal, Hanna Dal, Selma Dal, Tilda Jonsson, Frida Larsson, Ida Kal Larsa,¹ Charlott Pettson, Agusta Streuner, Ulla Tigerström.

Som nämnts användes denna benämning särskilt ofta om ogifta kvinnor, för vilka den ej sällan är den enda tillgängliga. Något som torde bero därpå, att dessa kvinnor mera sällan individualiseras genom yrkesbeteckning, ofta ej anses värdiga frökentiteln och i regel ej benämnas med någon av de för de gifta kvinnorna reserverade avledningarna på *-a* och *-ska*. Vartill kommer, att de liksom de gifta ej kunna individualiseras genom efternamnet ensamt.

10. Titel eller yrkesbeteckning plus efternamn.

Liksom kombinationen förnamn plus efternamn brukas även denna huvudsakligen till att skilja från varandra bärare av samma efternamn, i all synnerhet av dem på *-son*.

T. ex. *mösseskräddere Andersson, polis Andersson, målere Eriksson, garvere (el. Axel) Henzel, kassör Henzel, målere Nyberg, pastor Nyberg, skomakere Larsson, sotere Larsson, apotekere Rosvall, fanjunkere Rosvall.*

Vad denna benämningstyp och kvinnorna angår, så är att märka, att kombinationen icke innehåller någon kvinnlig yrkesbeteckning utan huvudsakligen de kvinnliga titlarna *fru, fröken* och *mamsell*, däremot mera sällan av mannens titel avledda titlar.²

Ännu i slutet av 80-talet och början av 90-talet användes *mamsell* om ogifta kvinnor ur de högre skikten av borgarklassen. Som exempel från denna tid kunna nämnas *mamsell Bauman, mamsell Laurin, mamsell Ryd*, samtliga lärarinnor, *mamsell Zielfelt* samt *mamsellera Elson*, ogifta systrar, liksom *mamsellera Melkersson* och *mamsellera Skoglunn*. Under första årtiondet av 1900-talet försvinner *mamsell*-titeln och ersättes av *fröken*. Detta återspeglas i det intressanta för-

¹ Se ovan mom. 2 c.

² T. ex. *Majorska Braun, majorska Hammarskjöld* (~ *Hammerskytt*).

hållandet, att *mamsell Zielfelt* ovan nu benämnas *fröken Zielfelt* och den kvarlevande av *mamsellera Melkersson* *fröken Melkersson*, medan *mamsellera Skoglunn* få heta *Skoglunnerna*. Skolmamsellerna äro ersatta av skolfröknar; t. ex. *fröken Fröberg*, *fröken Nilsson*.

Att *fröken*-titeln tidigare som bekant var förbehållen adelsdamer¹ förklarar den omständigheten, att de många ogifta adelsdamer, som förr voro bosatta i staden,² under den ovannämnda mamsellperioden benämnas, icke med *mamsell* utan med *fröken*; t. ex. *fröken Grönhagen*, *fröken Hartmansdorff*, *fröken Leijonhuvud*, *fröken Ulvsax*.

Fru-titelns användning som benämning är något vidsträcktare än *mamsell*- och *fröken*-titelns, då den även omfattar kvinnor ur lägre sociala skikt än mamsellernas och fröknarnas; att märka dock i avgjort mindre utsträckning än i våra dagar. Som ex. med särskilt stor publicitet må nämnas: *fru Alm* (bageriidkerska), *fru Nicander* (d:o), *fru Rang* (barnmorska).

11. Personbetecknande appellativ plus efternamn.

Följande fall kunna urskiljas.

a) *gubben* + efternamnet;³ t. ex. *gubben Barkman*, *gubben Hagman*, *gubben Hällman*, *gubben Risberg*, *gubben Värnberg*.

Benämningen är att anse som ett slags beteckning för uppnådd pensionsålder. Den gäller alla sociala skikt och har ingen förklenande innebörd. Givetvis måste efternamnet vara relativt sällsynt. Ett *gubben Andersson* torde knappast ha kunnat individualisera någon.

b) *kärnga* + efternamnet; t. ex. *kärnga Hagman*⁴, *kärnga Halldén*, *kärnga Risberg*.⁴ Denna kombination användes mest om äldre hustrur, är avgjort sällsyntare än den föregående och är icke så fri från förklenande innebörd som denne. Att märka är dock att dess biton av respektlöshet förr icke var så stark som nu.⁵

¹ Se härom E. Hellquist, Om namn och titlar, slagord och svordomar s. 77 f.

² Om den rikliga förekomsten av adelsfamiljer i staden under 1800-talet se A. Durling, Kulturbilder från Vimmerby-orten, 1931 (s. 12), och F. E. Norén, När Vimmerby var »aristokratiens ålderdomshem» (Vimmerby Tidning, Julläsning 1940).

³ Andra mindre vanliga kombinationer äro: *Fotogengubben*, *Gubben i Grönli* (men sonen: *Anders Johan i Grönli*), *Rappegubben* (gubben Rapp).

⁴ Eller *Hagmanskärnga*, *Risbergskärnga*. Jfr. *Rådmans-Kari* (mom. 3: b).

⁵ Väl därför att betydelsen 'hustru' då var mera levande än nu.

c) flickera + efternamnet; t. ex. *flickera Larsson, flickera Kinander*.

De gälla båda ogifta systrar, idkande bagerirörelse (dock ej samtidigt), och kunna därför måhända karakteriseras lika mycket som firmabeteckningar som personbeteckningar.¹

12. Yrkesbeteckning plus prepositionsuttryck, betecknande bostaden.

T. ex. *skomakarn på Fatet, skraddarn i Gata, slaktarn i Lund*.

13. Blott yrkesbeteckning eller titel.

Exempel: *Bankdirektören*,² *Brevbärarn, Borgmästarn, Disponenten, Charkuteristen, Djurläkarn, Gelbgjutarn, Gullsmen, Härashövdingen, Hållkaren*,³ *Hökarn, Instrumentmakarn, Kammarjunkarn, Mösse-skraddarn, Rättarn, Skogvaktarn, Urmakarn, Sotarn, Spegelmakarn, Tenngjutarn*.

Liksom benämningen yrkesbeteckning plus efternamn uppvisar ej heller denna någon speciellt kvinnlig yrkesbeteckning. De få som finnas äro avledningar till mannens och upplysa endast om hans yrke.⁴ T. ex. *Borgmästerinna, Brevbärerska, Postiljonska, Rektorska, Råd-manska* (g. m. Kalle Rådman, mom. 3: b.), *Rätterska, Trumpeterska* samt *Räntmästerska* (en hushållerska), som är avlett av husbondens, en räntmästares, titel.

Villkoret att titeln eller yrkesbeteckningen i fråga blott skall bäras av en person fylldes i regel av tjänstemännen. Så gjorde t. ex. *Djur-*

¹ Till detta mom. kan också föras *Gumma* el. *Mostera på salen* (se mom. 6) och *Sille-gumma*.

² Till 1899 hade staden blott en affärsbank. Sparbanken hade ingen direktör.

³ Så benämndes stadshotellets vaktmästare, en benämning som går tillbaka till det äldre gästgiveriets 'hållkarl', om vilket ord se SAOB.

⁴ Sådana avseende kvinnans arbete funnos dock ehuru i mycket ringa utsträckning, t. ex. *barnmorska* och *mejerinna*, av vilka möjligen det första användes ensamt som benämning. Kvinnliga benämningar, antydande yrket, äro huvudsakligen de förut behandlade: *Säll-Johanna, Bykere-Fia* (mom. 3: a), *Sofi te Winells* (mom. 4), *Anna på mangeln* (mom. 5). Som synes gälla de alla medlemmar av de lägre samhällsskikten, något som historiskt sett är förklarligt. De självförsörjande kvinnorna tillhörde ju ursprungligen företrädesvis dessa skikt. — Märk hurusom i typen *Bykere-Fia* icke den kvinnliga avledningen *bykerska* utan den motsvarande manliga kommit till användning.

läkarn, medan förekomsten av såväl stads- som provinsialläkare omöjliggjorde benämningen *Doktorn*. Men staden var liten och därför uppfylldes villkoret även av flera av de övriga yrkesutövarna. Med stadens tillväxt växte emellertid även deras antal och därmed kunde också benämningarna ifråga förändras. Exempel: *Bankdirektören*, *Brevbärarn*, *Charkuteristen* blev nu respektive *bankdirektör Carlsson*, *brevbärare Pettson*, *charkuteristen Carlsson*, medan *Urmakarn* försvann i och med tillkomsten av ännu en urmakare.

Återblick och sammanfattning

1. Huvudprincipen vid benämningen synes vara, att denna skall ske med så få ord som möjligt, helst blott med ett enda, om därmed tillräcklig individualisering kan nås. Detta enda ord kan vara: ett förnamn, ett tillnamn eller en yrkesbeteckning.

2. Om ett dylikt ord ensamt ej skänker den nödvändiga individualiseringen, kan denna erhållas genom ordets kombination med förnamn, tillnamn, lokalitetsbeteckning eller yrkesbeteckning.¹

3. Vad frekvensen av de olika benämningarna angår, synes, åtminstone ifråga om männen inom den egentliga staden, bruket av tillnamnet ensamt vara det oftast förekommande. Detta bl. a. därför att det brukas såväl av som om medlemmar av samtliga sociala skikt.

Att utpeka någon kvinnlig benämning med dylik dominerande frekvens synes svårare. Måhända bör dock i första rummet kombinationen förnamn plus efternamn komma i fråga. Den användes ju om både gifta och ogifta kvinnor, liksom om kvinnor med och kvinnor utan yrke eller yrkesbeteckning, samtliga tillhörande alla sociala skikt.

4. Av de behandlade benämningarna torde, om undantag göres för komb. förnamn + efternamn, särskilt de vara värda intresse och upp-

¹ Att observera är, att samma person kan individualiseras genom flera än en benämning. Ej sällan föreligger då en viss stilskillnad mellan dessa. T. ex. *Jocke Fast* : *Fasten på Ånga* : *korpral Fast* samt *Per Olssa* : *Disponenten*. I båda fallen är givetvis den första den mest familjära, den sista däremot den mera korrekta benämningen.

märksamhet, i vilka förnamnet ingår som beståndsdel. Detta med hänsyn till deras relativt stora antal, deras byggnad men framför allt med hänsyn till deras användning. Även de användes av medlemmar av alla sociala skikt, däremot icke om medlemmar av samtliga skikt. Ty i regel tillhöra bärarna de lägre och lägsta samhällslagren. De utgöras av arbetare, tjänstefolk, småhantverkare, småhandlare, särskilt idkare av torghandel, samt småbrukare. Som den närmaste orsaken till denna begränsning skulle man möjligen vilja betrakta det förhållande, som ovan mom. 1 antogs ligga bakom bruket av enbart förnamnet. D. v. s. bärarnas låga plats på den sociala rangskalan. I den stora familj, som småstaden i mångt och mycket utgör, skulle de kunna sägas spela hembiträdets roll. Och för hembiträdets del var den normala benämningen vid denna tid förnamnet.

Måhända är dock orsaken djupare och mera av historisk natur. Som bekant spelade förnamnet förr en centralare roll vid namngivningen än nu. Det var grundstommen, som genom individualiserande tillägg av skiftande slag, omformades till olika benämningar.¹ Längst kvarlevde detta bruk bland de lägsta samhällslagren, i all synnerhet bland bönderna, som först under 1800-talet började använda efternamn i modern mening, tidigast *son*-namn.² Men samma centrala roll som benämningsstomme spelar ju förnamnet bland de motsvarande samhällslagren i Vimmerby, och det ligger därför nära till hands att betrakta denna omständighet som ett led i ett större sammanhang. Eller annorlunda uttryckt som en arkaism, vilken levat kvar i den isolerade, stillastående, halvt lantliga småstaden och där framför allt i de kretsar, som äro de minst aktiva ifråga om skapandet eller anammandet av det som nytt är. Märk att sådana arkaistiska företeelser som bruket av efternamn på *-son*, användningen av avledn. på *-a* och *-ska* i icke förklenande syfte³ liksom bruket av ett starkt dialektfärgat talspråk företrädesvis förekommer i de nämnda skikten.⁴

¹ Se t. ex. Hellquist, Fornsvenska tillnamn (i Xenia Lideniana s. 84 f.).

² Se härom t. ex. Noreen, Spridda studier 3, s. 6.

³ Se t. ex. Hellquist, Svensk ordbildningslära s. 43.

⁴ Tidigare har detta språk varit karakteristiskt för hela staden. Crælius (Försök till ett landskaps beskrifning, 1774) säger om språket (s. 210): »Till uttal ... äro Invånarne annars inom 50 år så omskapade, att de likna en annan Colonie. Språket, som förr var besynnerligt, ... är nu så förändrat att här talas tämmelig ren och god swenska.» Se vidare Ålander, Konsonanterna i Östergötlands folkmål I s. 88.

R. EKBLÖM

Der Name Elbing.

Es handelt sich hier um den deutschen Flussnamen *Elbing*, den Namen des kurzen Wasserlaufs, der den Drausensee mit dem Frischen Haff verbindet, und der an der jetzigen, nach dem fraglichen Fluss benannten Stadt *Elbing* vorbeifliesst.

Man hat den Namen *Elbing* auf mehrfache Weise gedeutet. Gewisse Forscher¹ nehmen an, dass er frühgotischen Ursprungs sei; andere meinen, er sei skandinavischer Herkunft.² Zwingende Gründe sind indessen nicht angeführt worden. Rozwadowski ist der Ansicht,³ dass die entsprechende polnische Form *Elbiąg* auf eine frühere Namensform *Lbiąg* zurückgehe, von der die Präposition *we* 'in' in der Kombination *we Lbiągu* 'in Elbing' falsch abgetrennt worden sei: *we Lbiągu* sei missverständlich als *w Elbiągu* aufgefasst worden. Es ist indessen klar, dass derartige Trennungen nur dann auftreten können, wenn es sich um Orte, nicht um Flüsse handelt:⁴ der Name des hier fraglichen Wasserlaufs kann ja nicht aus einem Ausdruck entstanden sein, der

¹ Darunter Karsten, Germ.-finn. Lehnwortstud. (Acta Soc. scient. Fennicae 45: 2), S. 205, Svensk bygd i Österbotten 1 (Sv. litteratursällsk. i Finland 155), S. 187, Die Germanen (Grundr. d. germ. Phil.), S. 73, 91, Būga, Kalba ir senovė 1, S. 67, Priesaga -ng- (posthum in Židinys 12), S. 540 f. und Rudnicki, Slavia Occ. 13, S. 184; 15, S. 162, 167; 17, S. 247, 251. Karsten und Rudnicki halten es jedoch für möglich, dass der Name vom Nordgermanischen ausgegangen ist.

² Von Forschern, die in neuerer Zeit diese Ansicht vertreten haben, seien erwähnt Hübener, vgl. König Alfred u. Osteuropa (Engl. Stud. 60), S. 49 und Jänichen, vgl. Die Wikinger im Weichsel- u. Odergebiet, S. 49.

³ Vgl. Benni usw., Gr. polska, S. 201.

⁴ Denkbar ist es, dass Rozwadowski durch hd. *zuom Elbinge*, nd. *tom Elbinghe* mit der dadurch veranlassten Namensform *Melbing* beeinflusst worden ist (vgl. Förstemann, Die deutschen Ortsnamen, S. 243 und Slown. Geogr. 2, S. 326).

‘in dem Flusse Elbing’ bedeutet. Ich habe übrigens keine Form *Lbiag* gefunden. Ich kenne auch keinen Wortstamm, an den sich diese anschliessen könnte. Wenn es indessen eine derartige Namensvariante gegeben hat, scheint mir ein entgegengesetztes Verfahren — eine fehlerhafte Trennung *we Lbiagu* statt *w Elbiagu* — das einzig denkbare zu sein. Dazu kommt, dass der Flussname *Elbing*, in der ae. Form *Ilfing*, weit früher als der jetzige Stadtname auftritt. Der Gewährsmann Alfreds des Grossen, der Seefahrer Wulfstan, nennt den Flussnamen *Ilfing*, woraus folgt, dass der fragliche Name mindestens so früh wie am Ende des 9. Jahrhunderts vorlag, während der Name der jetzigen Stadt *Elbing* erst im 13. Jahrhundert in Zusammenhang mit der deutschen Expansion erwähnt wird; der Ort, wo *Elbing* jetzt liegt, trägt bei Wulfstan den Namen *Truso*. Wulfstans Angaben über die *Ilfing* sind wie seine Angaben im übrigen genau und wirken zuverlässig. Dass es sich bei ihm eben um den jetzigen Fluss *Elbing* handelt, kann nicht bezweifelt werden.

Klar ist, dass der Name *Elbing* germanischer Herkunft ist.¹ In den baltischen und slavischen Sprachen gibt es keinen Wortstamm, an den er sich anschliessen könnte. Es fragt sich jedoch, ob wir mit ostgermanischem (gotischem) oder mit nordgermanischem Ursprung zu rechnen haben.² Unter allen Umständen ist in dem Namen das germ. **alb-* enthalten, das sich im hochdeutschen Flussnamen *Elbe*, nd. *Elve* und in aisl. *elfr*, norw. *elv*, schw. *älv* ‘Fluss’ wiederfindet.³ An dieses germ. **alb-* ist die Endung *-ing-* gefügt worden. Zu beachten ist jedoch, dass eine Form **älving* in der Bedeutung Wasserlauf nicht im Schwedischen vorkommt,⁴ wie auch keine Entsprechung

¹ Rozwadowski dürfte der einzige sein, der in diesem Punkte anderer Ansicht ist.

² Er ist nicht westgermanisch, es sei denn in dem Sinne, dass er im Laufe des Vordringens der deutschen Kolonisation im Nordosten als deutsche Umgestaltung eines fremden Namens aufgenommen wurde (vgl. S. 10).

³ Für das nahestehende schw. *älv*, d. *Alben* sei verwiesen auf N. Lindqvist, *Stort och smått i språkets spegel* und auf meine Studie *Flodnamnet Elbe* (Uppsala univ:s årsskrift 1939).

⁴ Der schwedische Hofname *Älvingsgården* (im Kirchspiel Skallmeja, Prov. Västergötland) geht auf einen Familiennamen *Älftwingh* zurück (vgl. Reduktionsjorboken 1685, S. 1338). Der in Schweden und Finnland gewöhnliche Familienname *Elfvig* ist sicherlich — gegen Karstens Vermutung, vgl. Die Germanen, S. 91 — nach anderen Namen auf *-ing* kopiert worden.

dazu in anderen nordischen Sprachen auftritt. Man muss indessen damit rechnen, dass sie einmal vorgekommen, frühzeitig aber verschwunden ist. Eine entsprechende *-ing*-Form begegnet auch nicht im Gotischen.¹ Es ist jedoch klar, dass man zwischen einem ostgerm. (urgot.) **albingaz*, einem urnord. **albinga_R* und einem **ælbing_R* der frühen Wikingerzeit zu wählen hat,² wenn es gilt zu entscheiden, woher der Elbingfluss seinen Namen erhalten hat.³

Das Suffix *-ing-* ist im Nord- und Westgermanischen sehr gewöhnlich. Im Gotischen dagegen ist es äusserst selten. Schon dies gibt uns Anlass, zu vermuten, dass der Name *Elbing* nicht gotischen Ursprungs ist. Die Bedeutung von *-ing-* variiert in gewissem Grade. Von besonderem Interesse in diesem Zusammenhange ist der Typus einer *-ing*-Ableitung, der beispielsweise vorliegt in den schwedischen Wortpaaren *iling—il* 'Windstoss', *toking—tok* 'törichte Person', *kylsing—kyls(e)* 'verworrenes Knäuel', *knatting—knappe* 'Knirps, kleine Flasche', *baking(e)*⁴—*bake* 'Aussenbrett eines zersägten Stamms', *bottning—botten* 'Blinddarm des Viehs',⁵ in welchen Wortpaaren ein Bedeutungsunterschied zwischen der *-ing*-Ableitung und dem kürzeren Wort überhaupt nicht oder kaum zu entdecken ist.⁶ Ähnlicher

¹ Dagegen kommen in Westdeutschland mehrere Ortsnamen — *Elbingen*, *Elwingen*, *Nordalbingen* u. a. — vor, die altes *alb-*, verbunden mit der Endung *-ing*, in sich schliessen.

² Būga setzt in Kalba ir senovē, S. 61 und Priesaga *-ng-*, S. 540 f. voraus, dass urgot. **ilbingaz* bzw. got. **ilbinga* der Ausgangspunkt gewesen sei, anscheinend dazu veranlasst durch das initiale *i-* in *Ilfing*. Ein germ. **ilb-* kennt man indessen nicht. Über ae. *i-* ~ *ie-* vgl. im folgenden S. 9.

³ Der *i*-Umlaut, der in **ælbing_R* auftritt, scheint im Laufe des 9. Jahrhunderts sich allmählich herausgebildet zu haben (vgl. im folgenden). Umlaut der Art, wie er **ælb_R* kennzeichnet, tritt schon auf dem Runenstein von Sten-toften (ungefähr aus der zweiten Hälfte des 7. Jahrhunderts) auf, wurde aber sicherlich früher durchgeführt; vgl. v. Friesen, Lister- och Listerby-stenarna (Uppsala univ:s Årsskrift 1916), S. 45 und Noreen, Altisl. Gr.⁴, S. 61, 387. — Ich verwende im folgenden die Bezeichnungen früherer und späterer *i*-Umlaut.

⁴ Siehe auch Abrahamson, Västsvenska studier, S. 2, wo die Variante *bakunge* angeführt wird.

⁵ Siehe Rietz, Svenskt dialekt-lex., S. 48.

⁶ Auch Abrahamson betont (a. a. O., S. 2), dass Wortvarianten dieser Art oft synonym sind. Vgl. in diesem Zusammenhange auch *Humpling—Humpel* 'grosstes Stück Brot' (siehe hierzu K. Møller, Diminutiver i mod. Dansk, Acta phil. Scand. 17, S. 93).

Art sind *Knäppingen*¹—*knapp* 'Hügelkuppe',² *Sunningen*³—*sund* 'Meerenge' und *Näring(sberg)*—*När*⁴ 'schmale Land- oder Meerenge', Konstellationen, welche Ortsnamen enthalten. Von besonderem Interesse sind die deutschen bzw. englischen Flussnamen *Wapling*—*Wapel*,⁵ *Glencing*—*Glenc*.⁶ In diesen zwei Fällen sind früher die beiden Namensvarianten unterschiedslos verwendet worden.

Das Vorkommen von Varianten auf *-ing-* im Schwedischen ist mehr und mehr in Abnahme begriffen. In den Mundarten sind sie jedoch ziemlich gewöhnlich. In der literarischen Sprache scheinen sie entbehrlicher zu sein, anscheinend u. a. deshalb, weil sie oft Ausdrücke darstellen, die den Bedürfnissen des primitiven Lebens dienen. Wie dem auch sei, so haben wir damit zu rechnen, dass der Flussname, der uns hier interessiert, von einer auf *-ing-* endenden Variante der älteren Wortform, die sich in hd. *Elbe*, aisl. *elfr* usw. widerspiegelt, ausgegangen ist, und dass auch in diesem Falle die Variante auf *-ing-* als entbehrlich verschwunden ist.⁷

Meiner Auffassung nach geben indessen *toking* und *knatting* einer etwas wohlwollenderen Einstellung des Sprechers Ausdruck als *tok* bzw. *knatte*. Von den Varianten *kävling(e)*—*kavel* 'runder Stock, Nudelholz, Mangelrolle' verwende ich die erstere gern, um eine geringere Dimension anzugeben.⁸ Hingewiesen sei hier auch auf in der Kindersprache vorkommende, entschieden diminutive Wörter wie *foting*, *toting*, *fossing* statt *fot* 'Fuss'. Im Deutschen wird ja *-ing* in grosser Ausdehnung in diminutiver Funktion verwendet.⁹ Mit Rück-

¹ Kleinere Anhöhe südlich von Uppsala. — Die Endung *-en* ist der bestimmte Artikel.

² Gewöhnlich in der Prov. Värmland; vgl. engl. *knap*, nd. *knapp*(p).

³ Schmale Meerenge östlich der Stadt Uddevalla, Prov. Bohuslän.

⁴ Ortschaften in der Prov. Södermanland bzw. auf Gotland. Vgl. hierzu meine Studie *Ortnamns vittnesbörd om svenskarnas tidiga förbind. med balter o. slaver* (Uppsala univ:s årsskrift 1942), S. 168 mit dort angeführter Literatur.

⁵ Vgl. Förstemann, a. a. O., S. 243 und Altdeutsches Namenbuch 2: 2, S. 1230.

⁶ Siehe Ekwall, Engl. Placenames in *-ing* (Hum. vetenskapssamf. i Lund 6), S. 3 f. und Engl. River-names, S. 181.

⁷ Einige der oben angeführten *-ing-*Formen sind sicherlich recht spät entstanden. Am bedeutsamsten für unsere Frage sind zweifellos *Wapling* und *Glencing*.

⁸ Dies kann jedoch möglicherweise damit zusammenhängen, dass das Wort wie eine *-ling-*Ableitung aussieht.

⁹ Betreffs der vermutlichen Grundbedeutung des Suffixes *-ing-* verweise ich

sicht hierauf könnte man in unserem Falle mit der Bedeutung 'Flüsschen' rechnen, eine Ansicht, der Karsten und Rudnicki Ausdruck gegeben haben.¹ Möglicherweise liesse sich denken, dass die fragliche *-ing*-Form 'Fahrrinne', eventuell 'kleiner fahrbarer Flusszweig' bedeutet hat. Zwei nahestehende Namen, die auf altem slavischem Boden auftreten, stützen einigermassen diese letztere Annahme. Ich werde in einem kommenden Aufsatz auf diese Frage zurückkommen.

Der Gedanke, dass der Flussname *Elbing* von einem urgot. **albingaz* ausgegangen sei, ist meines Erachtens mit beträchtlichen Schwierigkeiten verknüpft. Eine ist schon angedeutet worden. Um 1300 herum bildete nach angestellten Untersuchungen² der Elbingfluss eine kurze, aber wichtige Fahrrinne vom Drausensee her (vgl. lit. *drūs-*, poln. *Druzno*), der damals noch im wesentlichen eine grosse Bucht des Frischen Haffs war. Der grössere Teil dieser Bucht, besonders der nordwestliche, war seicht und wurde in grosser Ausdehnung von sumpfigen Gebieten, die sich kaum über die Wasserfläche erhoben, sowie von niedrigen Inseln und Sandbänken eingenommen. Nur der Elbingfluss, der sich zwischen einer langgestreckten Insel und dem im Osten allmählich aufsteigenden Festland hinzog, bildete einen schiffbaren Wasserlauf. Zu beachten ist, dass noch heute das Gebiet zwischen Elbing und Danzig teilweise unter dem Fluss- und Meeresspiegel liegt, eingedeicht längs der Küste und den Wasserläufen. Während der Wikingerzeit war wohl die hier fragliche Bucht weniger verschlammt als zu Beginn des 14. Jahrhunderts, aber auch damals bildete nach Wulfstans Zeugnis die Elbing den Schiffahrtsweg. Dagegen dürfte man annehmen können, dass zur Zeit der Goten die ganze Gegend gleich östlich von der Elbinger Höhe noch unter Wasser lag, und dass man in Anbetracht dessen, dass die damaligen Fahrzeuge geringen Tiefgang hatten, mit keiner besonderen Fahrrinne an der

auf Wilmanns, Deutsche Gr. 2^e, S. 370, Wrede, Diminutiva im Deutschen (Deutsche Dialektgeogr. 1), S. 74, Meissner, *Sumufatarungo* (Zeitschr. f. dtsh. Alt. 70), S. 27, Baader, Die identifiz. Funktion d. Ich-Deixis, S. 14 f., 34 f.

¹ Letzterer ist sogar der Ansicht, dass in dem hier vorliegenden Fall mit der Ableitung der Fluss Elbing, mit dem Grundwort dagegen die Weichsel gemeint worden sei (vgl. *Slavia Occ.* 13, S. 184; 15, S. 167).

² Vgl. die Karte in Bertram usw., Das Weichsel-Nogat-Delta, auch wiedergegeben in La Baume, Die Wikinger (Reinerth, Vorgesch. d. deutschen Stämme 3), S. 1342.

Stelle rechnete, wo der Elbingfluss jetzt seinen Lauf hat;¹ es scheint, als ob zur Zeit der Goten der Fluss Elbing nicht existierte. Hier liegt also ein weiterer Umstand vor, der darauf deutet, dass der Flussname *Elbing* nicht gotischen Ursprungs sein kann. Einen anderen, sprachlichen Umstand, der meines Erachtens jeden Gedanken an gotische Herkunft des Namens *Elbing* ausschliesst, werde ich im folgenden nachweisen.

Schon vor der Zeit um 700 n. Z. besuchten Gotländer das Elbinger Gebiet.² Man könnte sich denken, dass diese zur Entstehung des hier fraglichen Namens Anlass gegeben hätten. Indessen dürfte als sicher anzusehen sein, dass Wörter entsprechend dem jetzigen schw. *älv* nebst zugehörigen Ableitungen im Frühgutnischen nicht vorhanden waren: weder in der ältesten gotländischen Literatur noch in der heutigen Mundart kommen Wörter dieser Kategorie vor. Wie dem auch sei, so wird es sich zeigen, dass auch nicht ein vom Festland herstammendes urnord. **albinga*_R der Namensform *Elbing* zugrunde liegen kann.

Während des 9. Jahrhunderts hielten sich Schweden in grosser Ausdehnung im jetzigen West- und Ostpreussen auf. Angetroffenen Bodenfunden nach zu urteilen, scheint eine bedeutende schwedische Kolonie eben dort, wo jetzt die Stadt Elbing liegt, bestanden zu haben. Es ist wohl wahrscheinlich, dass die Vorläufer des schw. *älv* und seiner Ableitungen zu dem Wortschatz der damaligen, vom skandinavischen Festland herstammenden Wikinger gehört haben. Wenigstens dürften die hier fraglichen Wortformen bei denen in Gebrauch gewesen sein, die aus dem inneren Mittelschweden und von Westschweden her kamen.³ Zur Zeit der früheren Besuche der Festlandsschweden in der Gegend um die Weichselmündung scheint der durch das *i* des

¹ Noch so spät wie im 6. Jahrhundert n. Z. erstreckte sich nach Bertram das Nogatdelta vermutlich nicht bis zu der Stelle, wo Elbing jetzt liegt (vgl. Bertram usw., Das Weichsel-Nogat-Delta, S. 36).

² Vgl. meine obengenannte Studie *Ortnamns vittnesbörd* usw., S. 62 mit dort angeführter Literatur, besonders Ehrlichs und Neugebauers spätere Arbeiten.

³ Die meisten Flüsse, die in den Vänersee münden, auch ziemlich unbedeutende, werden *älv* genannt, wenigstens an ihrer Mündung. Das ist der Fall z. B. bei den Flüssen Tidan und Lidan im nördlichen Västergötland. — Zu beachten ist übrigens, dass das Wort *älv* in der Bedeutung 'tief eingeschnittene Strecke eines Flusses oder Bachs' in der Prov. Östergötland, also in Ostschweden, begegnet (vgl. Lindqvist, a. a. O., S. 33).

Suffixes *-ing-* hervorgerufene spätere *i*-Umlaut dahin gewirkt zu haben, dass statt des früheren **albing_R* (<**albinga_R*) die ungefähre Aussprache **ælbīng_R* eintrat. Jedenfalls dürfte *æ-* schon während des späteren Teils des genannten Jahrhunderts vorgelegen haben.¹ Dies ist für die Lösung unserer Frage wichtig. Es versteht sich von selbst, dass *æ-* weit besser als got. und urnord. *a* (in **albingaz* bzw. **albinga_R*) dem *e-* entspricht, das in dem deutschen Namen *Elbing* und dessen altpreussischen und weichselslavischen Parallelförmern auftritt.

Die Wortform **ælbīng_R*² ist meiner Meinung nach von den am Drausensee und dessen Abfluss wohnenden Altpreussen in der Form **Elbinga*,³ eventuell in der Maskulinform **Elbingas*, übernommen worden. Die Entlehnung konnte um so leichter geschehen, als ein einheimisches Element *-ing-* im Altpreussischen als Adjektivendung sehr gewöhnlich ist. Es tritt oft in Ortsnamen auf, auch in Namen von Wasserläufen.⁴ Übrigens ist zu beachten, dass das apr. *e* sicherlich sehr offen war. Im Litauischen und, wo nicht Umlaut vorliegt, auch im Lettischen wird *e* als ein sehr offenes *æ* ausgesprochen. Die in den altpreussischen Texten bisweilen vorkommende Verwechslung von *a* und *e* stützt unsere Annahme. Der nordische Umlaut brauchte folglich nicht allzu weit vorgeschritten zu sein, damit apr. *e* mit Leichtigkeit für den anlautenden Vokal in **ælbīng-* eintreten konnte.

Nach Wulfstan wohnten die Wenden auf der westlichen Seite der Weichsel, die Altpreussen auf der östlichen. Mit Weichsel meint Wulfstan den damaligen Hauptarm, den östlichen Mündungsarm, der jetzt den Namen Nogat führt und westlich der Stadt Elbing in einem Abstand von nur 7 km verläuft. Der damalige eine Zweig dieses Mündungsarms führte in der Form einer tiefen Rinne in den Elbingfluss gleich südlich der genannten Stadt.⁵ Die Schifffahrt der Wikingerzeit weichselaufwärts scheint also wenigstens teilweise an dem von Wulfstan erwähnten Ort Truso, dem Vorläufer Elbings, vorbei ge-

¹ Vgl. Marstrander, Bidrag til det norske sprogs hist. i Irland (Videnskaps-selsk:s skr. 2 Hist.-fil. kl. 1915 no. 5), S. 62 f., 154 und Noreen, a. a. O., S. 62.

² Oder vielleicht **Ælbīng_R*, da man voraussetzen kann, dass das Wort fast als Eigenname verwendet wurde.

³ Aus formalem Gesichtspunkt vergleichbar mit dem litauischen Flussnamen *Dubinga*.

⁴ Vgl. Gerullis, Die ostpreuss. Ortsnamen, S. 247. Gerullis führt den Flussnamen *Dobringe* und den Bachnamen *Schilling* an.

⁵ Vgl. die obengenannte Karte.

gegangen zu sein.¹ Man muss also damit rechnen, dass Westslaven, vorzugsweise Wenden, auf welche die heutigen Kaschuben zurückgehen, den Elbingfluss in ihrer unmittelbaren Nähe gehabt haben. Anzunehmen ist, dass diese Slaven den hier behandelten Flussnamen in der Form **Elibegŭ*² aufnahmen. Ob diese von einem **Elbinga(s)* der Altpreußen oder direkt von einem **ælbīng_R* der Skandinavier ausgegangen ist, ist für unsere Frage gleichgültig.

Wir kommen nun zu dem oben angedeuteten Hauptgrunde dafür, dass der Name *Elbing* nicht auf urgot. **albingaz*, wie auch nicht auf urnord. **albinga_R*, zurückgehen kann.

Ungefähr 90 km westlich der Stadt Elbing entspringt der Fluss *Leba* (< slovinz. *Lieba* < urkasch. **Läba* < gemeinslav. **Laba*).³ Es unterliegt keinem Zweifel, dass dies **Laba* auf das germ. **alb-* zurückgeht. Südwestlich der genannten Stadt, in etwa 100 km Abstand, beginnt der Fluss *Alle* (< apr.-d. *Alna*,⁴ später *Alne*). In seinem oberen Lauf in dem polnischen (masurischen) Grenzgebiet heisst dieser Fluss *Lana*; eine Ortschaft in dem Quellgebiet trägt den deutschen Namen *Lahna*. Wir haben in diesen beiden Fällen mit einer typischen Liquidametathese zu tun: *al-* ist in *la-* übergegangen. Die Liquidametathese scheint ungefähr im Laufe des 8. Jahrhunderts durchgeführt worden zu sein. Jedenfalls dürfte sie, wenigstens im Westslavischen, schon um 800 herum vollendet vorliegen.⁵ Nun fließt der Elbingfluss, in altem slavischem Grenzgebiet, ungefähr mitten zwischen den beiden obengenannten Flüssen, und mit Rücksicht hierauf

¹ Nach Bertram (Das Weichsel-Nogat-Delta, S. 27) war der letztangeführte Zweig, allem nach zu urteilen, die Hauptfahrstrasse vor dem Jahr 1300.

² Die Zeichen *ĭ* und *ŭ* werden für slav. *ı* bzw. *ǔ* verwendet. — Dass es ein frühes **Elibegŭ* wirklich gegeben hat, kann nicht bezweifelt werden (vgl. S. 10). — Der kurze Vokal *ĭ* wurde in **Elibegŭ*, wie auch in frühRuss. **Eligŭ*, **Eliga* (vgl. S. 10), eingesetzt, um anzudeuten, dass das vorhergehende *l* einen weichen Lautwert hatte, der besser als das harte *l* fremdem *l* entsprach. Im Russischen dient *ĭ* fortgesetzt — ohne eigenen Lautwert — diesem Zweck, im Polnischen dagegen wird für weiches *l* der Buchstabe *ł* verwendet, während *l* das harte *l* bezeichnet.

³ Vgl. Lorentz, Slovinz. Gr., S. 11, 358 und meine Studien Flodnamnet *Elbe*, S. 14 f. und Der Name d. *Elbe* im Westslav. (Zeitschr. f. slav. Phil. 17), S. 34.

⁴ Vgl. den litauischen Flussnamen *Alna*.

⁵ Vgl. besonders Schwarz, Zeitschr. f. slav. Phil. 4, S. 361 ff.

würde sein Name, wenn er eine der oben angedeuteten urgotischen und urnordischen Wortformen widerspiegelte, im Polnischen die Form *Labiag (< gemeinslav. *Labegŭ)¹ gehabt haben, und der unter solchen Umständen zu erwartende kaschubische Name würde auch von der letztgenannten Form ausgegangen sein. Die Tatsache, dass in den slavischen Namensformen Metathese nicht vorliegt, zeigt folglich, dass man bei einem Versuch, die hier behandelte Namensfrage zu lösen, von einem urgot. *albingaz und urnord. *albingar absehen muss.² Es bleibt also nur das *ælbingar der frühen Wikingerzeit übrig.

Da nach Wulfstans Zeugnis der hier behandelte Flussname am Ende des 9. Jahrhunderts vorhanden war, und da andererseits die polnische Namensform mit Rücksicht auf ihr anlautendes e- nach der Zeit des späteren nordischen i-Umlauts entstanden sein muss, so können wir mit ziemlich grosser Gewissheit damit rechnen, dass das nord. *ælbingar während des 9. Jahrhunderts von den Altpreussen und — eventuell durch die Vermittlung der Altpreussen — von den Wenden übernommen und dabei in *Elbinga(s) bzw. *Elibegŭ umgebildet wurde. Da wiederum der (spätere) i-Umlaut in *ælbingar vermutlich einigermassen klar erst um die Mitte des 9. Jahrhunderts hervortrat (vgl. oben), dürfte anzunehmen sein, dass der altpreussische Name, wie auch der wendische, erst während des späteren Teils des genannten Jahrhunderts, d. h. kurz vor Wulfstans Besuch in Truso, sich herausgebildet hat.³

Es versteht sich von selbst, dass die westlichen Nachbarn der Altpreussen, die Wenden, schon frühzeitig den hier behandelten Namen übernahmen. Es handelte sich ja um einen nahe gelegenen Wasserlauf,

¹ Möglicherweise *Lobiag (< *Lobegŭ). In der Regel tritt jedoch la- in Lehnwörtern auf. Nur im Sorbischen beginnt die slavische Entsprechung zu Elbe < *Albī mit lo-.

² Das Verhältnis bleibt dasselbe, auch wenn man mit einem spätgot. *albingas (*albiggs) als Ausgangspunkt rechnet; i-Umlaut findet sich ja nicht im Gotischen und könnte übrigens mit Rücksicht auf die Zeit des Eintritts des Umlauts in anderen germanischen Sprachen nicht vor dem endgültigen Verschwinden der Goten aus dem Raume um die untere Weichsel zu erwarten sein.

³ Man muss also voraussetzen, dass der Name, der hinter dem ae. *Ilfing* steckt, ziemlich neu war, als Wulfstan an der Weichselmündung anlangte. — Ob *Ilfing* für nord. *ælbingar oder für apr. *Elbinga(s) substituiert worden ist, dürfte sich nicht entscheiden lassen. — Das i- in *Ilfing* kann ja mit einem ie- gewechselt haben.

der auch für sie grosse Bedeutung gehabt haben muss. Indessen konnte ein anlautender fremder — in diesem Falle ein altpreussischer, eventuell nordischer — *e*-Laut im Slavischen auf zweierlei Art wiedergegeben werden: entweder trat *je-* an die Stelle, oder auch wurde *e-* beibehalten, das sich dann allmählich, offenbar über einen *ə*-artigen Laut, zu *o-* entwickelte.¹ Dieses *o-* scheint ungefähr gegen Ende der Wikingerzeit aufgetreten zu sein. Auf diese Weise haben die altnordischen Namen *Hælgæ*, *Hælgæ* zur Entstehung der russ. **Eligü* > **Oligü* > *Oleg* bzw. **Eliga* > *Oliga* > *Ol'ga* geführt, während *Hæmingr* zu *Jemigü* geworden ist. Nun tritt mundartlich poln. *Olbiąg* auf,² und im Kaschubischen heisst die Stadt Elbing *Jelb'ąg* (abwechselnd mit *Elb'ąg*).³ In *Olbiąg* ~ *Jelb'ąg* sind folglich die beiden Auswege benutzt worden. Hieraus kann man schliessen, dass ein frühes poln. **Elibegü* wirklich vorgelegen hat.

Man kann sich nun fragen, woher das jetzige poln. *Elbiąg*⁴ sein anlautendes *e-* erhalten hat, nachdem das ursprüngliche *e-* in *o-* übergegangen war. Sicherlich hat der Name der zunehmend an Bedeutung gewinnenden deutschen Stadt *Elbing* hierbei seinen Einfluss ausgeübt. Nachdem die Entwicklungsmöglichkeit *e-* > *o-* aufgehört hatte, also ungefähr vom 12. Jahrhundert an, sind eine Menge Lehnwörter mit anlautendem *e-* ins Polnische wie auch in andere slavische Sprachen aufgenommen worden.

Der deutsche Stadtname *Elbing* ist selbstverständlich von dem Flussnamen *Elbing* ausgegangen, der, wie oben angedeutet, sicherlich durch die Vermittlung des Altpreussischen auf anord. **ælbīngr* zurückgeht. Beide sind zu Beginn der deutschen Kolonisation gebildet worden.⁵ In dem jetzigen deutschen Gebiet zwischen der Weichsel

¹ Vgl. meine Arbeit Der Wechsel (*j*)*e-* ~ *o-* im Slav. (Hum. vetenskapssamf. i Uppsala 22: 4). — Ein ursprüngliches *e-* von einer vom Normalen sicherlich etwas abweichenden Natur hat sich dagegen ununterbrochen in gewissen Interjektionen und in von diesen ausgegangenen Wörtern erhalten; vgl. poln. *et!*, *ej!*, russ. *e!*, *etot* u. a.; vgl. auch nsorb. *he!*.

² Siehe Kętrzyński, Die poln. Ortsnamen, S. 2.

³ Siehe Lorentz, Gesch. d. pomoran. Sprache (Grundr. d. slav. Phil.), S. 79.

⁴ Die amtliche Namensform ist *Elbląg*. Betreffs des Einschubs von *l* siehe Vasmer, Beitr. z. slav. Gr. (Zeitschr. f. slav. Phil. 10), S. 95.

⁵ Zu jener Zeit scheinen Altpreussen (vermischt mit Wenden) auch auf der westlichen Seite der Weichsel bis nach Stargard und Danzig hin gewohnt zu haben; vgl. Lorentz, Preuss. Bevölk. auf d. linken Weichselufer (Arch. f. slav. Phil. 27), S. 470 ff. und E. Keyser, Die Stadt Danzig, S. 29.

und der litauischen Sprachgrenze ist natürlich die grosse Mehrzahl der Namen altpreussischen Ursprungs. Der hier fragliche Stadtname scheint zum erstenmal in dem Ausdruck *Elbigense* (castrum) vom Jahre 1210 zu begegnen. Später treten im Jahre 1237 *Elbingus* und *Elebink*, weiter 1238 *Elbinc* und 1354 *Elwing* auf.¹ Der Flussname *Elbingus* liegt aus dem Jahre 1234 vor.²

Indessen liesse es sich wohl auch denken, dass *-ing-* dem Element **ælb-*, das in dem frühwikingzeitlichen **ælb_R*, aisl. *elfr* enthalten ist, angefügt wurde, und dass dies im Zusammenhang mit dem Auftreten des früheren *i*-Umlauts, also schon im 7. oder wenigstens im 8. Jahrhundert, geschah. Auch ein auf diese Weise entstandenes späturnord. **ælbīngar_R* hätte jedoch apr. **Elbinga(s)*, weichsel slav. **Jelībegŭ ~ *Elībegŭ* (> *Olbiag*) und später d. *Elbing*, poln. *Elbiag* (*Elblag*) ergeben. Denn die Metathese, die **Laba* (> *Leba*), *Lana* kennzeichnet, hätte unter solchen Umständen kein Hindernis ausgemacht. Da man aber schwerlich annehmen kann, dass ein **ælbīngar_R* im Urgutnischen vorhanden gewesen ist (vgl. S. 6), müsste man auch in diesem Falle damit rechnen, dass das Wort in einer späteren Form **ælbīng_R* mit Festlandsskandaviern eingeführt worden wäre, also kaum früher als zu Beginn des 9. Jahrhunderts. Der Unterschied wäre dann der, dass man voraussetzen müsste, dass eine umgelautete Namensform **ælbīng-* schon damals von den Altpreussen und den Weichsel slaven hätte übernommen werden können, und dass der fragliche Fluss seinen preussischen und seinen slavischen Namen ein halbes Jahrhundert früher erhalten hätte, als wie es oben angenommen wurde.

Von Interesse ist der obenerwähnte Flussname *Leba* (< **Laba*). Der Name geht auf germ. **alb-* zurück, denselben Stamm mit der Bedeutung 'Fluss', der in hd. *Elbe*, nd. *Elve*, nord. *elfr*, *elv*, *älv* vorliegt. Eine Menge wikingzeitliche Funde sind um diesen Fluss herum gemacht worden. Der Name kann jedoch nicht mit den Wikingern ins Land gekommen sein. Erst im 8. Jahrhundert, wenn nicht gar später, dürften Wikingern zum erstenmal diese Gegend besucht haben. Schon damals war aber das durch den früheren *i*-Umlaut hervor-

¹ Siehe Oesterley, Hist. geogr. Wörterb., S. 154 und Gerullis, a. a. O., S. 48.

² Vgl. Oesterley, a. a. O., S. 154.

gerufene **ælb*_n entstanden (vgl. S. 3), und die Slaven würden folglich dieses Wort in der Form **Jelīb*- bzw. **Elīb*- aufgenommen haben. Allem nach zu urteilen, haben wir es hier mit einem uralten ostgermanischen Namen zu tun. Es liegt hier eine Parallelf orm von **Albī*, dem früheren Namen der Elbe, vor, der sich in polab. *Lābū* ~ *Lābī*, tschech. *Labe* (älterem *Labě*, *Labie*), sorb. *Łobjo*, *Łobjë* und poln. *Łaba* widerspiegelt.

Man hat die Ansicht geäußert, dass nord. *elfr* eine Entlehnung aus dem Westgermanischen sei. Nachdem es sich indessen nun gezeigt hat, dass **alb*- frühzeitig auch im Ostgermanischen vorgelegen hat und folglich in sämtlichen drei germanischen Sprachzweigen begegnet, scheint mir dieser Gedanke noch weniger Berechtigung als zuvor zu haben. Auf welches ostgermanische Volk der Flussname *Leba* in seiner Entstehung zurückgeht, lässt sich natürlich nicht entscheiden. Mehrere ostgermanische Stämme — Burgunder, östliche Rugier, westliche Gepiden u. a. — haben in dem Grenzgebiet zwischen Pommern und Westpreussen einander abgelöst.

IVAR LINDQUIST

Kungadömet i hednatidens Sverige.¹

Sverige regeras av en kung. Kungadömet är så självklart för oss svenskar, har blivit så ett med vårt väsen som nation, att vi sällan frågar oss, vad denna nimbus, som omstrålar majestätet, har för rötter i det förgångna. Är den ett lån från främmande nationer, ett anammande av utländsk sed, eller är den i grunden svensk? Man kan tänka på Tegnér's kända ord om vår nationella civilisation: »All bildning står på ofri grund, blott barbarit var en gång fosterländskt.» Gäller ordet om ofri grund för det svenska kungadömet? Eller, i fall Tegnér's sats är sann, var det svenska kungadömet ett barbari från början, lika barbariskt som barbareskstaternas khanvälde eller någonting dylikt?

Hur gammal är denna styrelseform hos oss, vad har vi för historiska bevis för att kungadömet är inhemskt? Och därefter, om det är urgammalt, vad bestod sveakungens makt i? Finns det några tillförlitliga källor till de frågornas besvarande?

Svearna, som har gett namn åt vårt rike och är kärnan i vår statsbildning, hade ett kungavälde så tidigt som för 1800 år sedan, om man får sätta tro till Tacitus. Publius Cornelius Tacitus, som var av en förnäm släkt i Rom, verkade som hävdtecknare i en höglitterär tid. Man kan fastställa, att han skrev sin märkliga etnografiska avhandling om germanerna året 98 efter Kristus' födelse. Kännetecknande för honom är kärv stil, antydande skildringsteknik och agitatorisk tendens. Han är vår enda litterära källa för den tiden.

Betraktade från söderns länder var svionerna, som svearna kallas,

¹ Föredrag hållet som installationsföreläsning i Lund den 13 februari 1943. Vissa smärre utvikningar (som en kort polemik mot O. von Friesen m. fl.) blev inte framförda vid tillfället.

bosatta ute i själva oceanen, i det hav som ligger som en ring runt den bebodda världen. Deras rike bestod av delstater, starka genom män och vapen såväl som genom flottor. Enligt Tacitus skulle nu deras kungars makt vara betydligt större än hos germanska folk söder om oceanen, det vill i detta fallet säga söder om Östersjön. I uppräkningsen av germanska och andra folk i en linje från Donau åt norr heter det om goterna, som torde ha bott vid mellersta och nedre Weichseln, att »de styrs redan något mera stramt än de andra germanska folken, likväl ännu inte så, att det går ut över friheten». Sålunda var de, liksom de folk som bodde längre bort vid Östersjöns södra strand, kända för sin villighet att följa sina kungar. Annat var det med svionerna. Där var kungamakten sådan, att den utövades »ej mer med några inskränkningar». Kungens makt skall till och med ha tagit sig det uttrycket, att han tvingade sina undersåtar att gå vapenlösa i hemlandet, detta därför att landet ligger utom räckhåll för fientliga infall och sysslolösa hopar lätt förfaller till självsvåld. Alla vapen skulle förvaras hos kungen, där de till på köpet vaktades av en träl. Läsaren får sig till livs den typiska tiraden: »Det är för visso till nytta för kungamakten, att varken en ädelboren eller en friboren eller ens en frigiven sätts till uppsyningsman över vapnen.» Så långt skulle då folkets underkastelse ha gått. Denna urartning skulle endast överträffas av ett germanskt folk, som bodde som svionernas grannar men mera åt öster och var dem lika i så gott som allt, nämligen sitionerna; de lät sig behärskas av en kvinna! Detta med drottningvälde hos ett germanfolk anför Tacitus som en toppunkt. Stegringen i fråga om underkuvning måste ha intresserat romarna, som ju hyllade republikanska ideal, manifesterade i kejsardömet.

Nu undrar man, hur mycket som är sant i denna sedeskildring. Å ena sidan vet man, att Tacitus esomoftast är förvånansvärt väl underrättad; å den andra, att han emellanåt bygger på tidigare skriftställare och skattar åt retorik. En av våra skarpaste historieforskare, Lauritz Weibull, har underkastat denna och de samhöriga källorna till vår kunskap om norra Europa i romersk tid en källkritisk skärskådan — den kom i Skandia för 1934 — och han kommer då till det resultatet, att bara folknamnet *suiones* tål vid att bygga på; i sin paradoxala tillspetsning lyder hans slutsats så: »i sägnernas och konstruktionernas mångfald är ett att fasthålla — namnet på det första nordiska folk, om vilket romarna hörde: svionerna.» Att endast

ta själva namnet för gott är väl ändå överdrivet, ty man måste ju medge, att lokaliseringen av svionerna också är värdefull, måste vara riktig; den bidrar ju väsentligen till identifieringen. Männe också uppgiften om att svearna har ett kungadöme, har sannolikheten för sig? Då Weibulls argumentering är i sig ytterst värdefull, skall jag anföra det viktigaste av bevisen för att uppgiften om svionernas långt drivna kungamakt är historiskt sett värdelös.

En föregångare till Tacitus på etnografiens område var den gamle Herodotos. Tacitus hade berättat, att svionerna bor mot världens ända i norr och lever i ett utopiskt tillstånd av vapenlöshet hemma. Enligt föregångaren bor långt borta i trakterna här, ovan nordanvinden, hyperboréerna. Sagan om hyperboréerna, sådan de gamle berättade den, är sagan om ett folk, för vilket kriget är okänt. Till en del svarar till dessa hyperboréer Tacitus' *fenni* (inom parentes sagt ett forngermanskt ord för lapparna, som går igen i den norska beteckningen *finner*), ty om dem berättar han, att de är vapenlösa. Enligt Herodotos finns längst bort i Skytien ett folk, argippaierna, som heller inte äger vapen. Deras grannar i öster är isledonerna. De är lika de förre, heter det, men hos dem är kvinnorna myndiga som männen. Man ser: sagor om de fjärran folkslagen i norr, sådana som läspubliken ville ha dem, mänger sig in i den taciteiska skildringen. — Intet kan tas för gott hos Tacitus utan prövning.

Svionerna var det enda folk norr om Weichsel som Tacitus kände till. Man frågar sig ovillkorligen, hur det kan komma sig. Modern arkeologisk forskning ger ett överraskande svar; här bygger jag på de nyaste rön, som jag finner anförda hos min kollega John-Elof Forssander. Man kan på det samlade fyndmaterialet från den begynnande romerska järnåldern mycket väl se, att i de århundraden, då Tacitus skrev, det pågick »en nordgående handel utmed ett östligt huvudstråk, som från Weichsel- och Odermynningarna styrde in i Östersjön till Öland och Gotland samt till Mälardalen». Det är tydligen på denna väg som kunskapen om svionerna har nått Rom, vare sig den har spritts från folk till folk eller har burits av ögonvittnen, låt oss med Erland Hjärne säga romerska uppköpare, som handlade med bärnsten från den preussiska bärnstenskusten och skinn, slavar och slavinnor från norra Europa. Det faktiska fyndmaterialet förklarar således till väsentlig del förhållandet, att ryktet har gått ut endast om Mälardalens befolkning, inte till exempel om skåningar.

En annan materiell bakgrund för Tacitus' skildring har modern forskning uppdagat. Den svenska ortnamnsforskningens främste målsman har starkt hävdad — särskilt i den installationsföreläsning, varmed han tillträdde sin personliga professur i Uppsala 1930 — att Mälardalens befolkning måste ha upplevat en vegetativ glanstid just i de århundraden, det här är fråga om. Tack vare landets sakta inträffade höjning över havets nivå hade det blivande Uppland nått det geologiska stadium, då vida betesmarker bredde sig utmed sida stränder och blev den sanna källan till rikedom — rikedom i gammal mening: boskap kunde födas i oanad mängd, folket kunde livnära sig bekymmersfritt och föröka sig ohämmat. Alltefter strandlinjens förskjutningar kan man följa de olika ortnamnstyperna och avtvinga dem bekännelser om forntida näringsliv. Jag citerar Sahlgren: »Familjerna svälde i kapp med fähjordarna. Men denna folkökning kunde ej fortsätta alltjämt. Sedan avrinningströskeln för de större vikarna en gång blivit nådd och något överskriden, tillväxte landet ej längre med samma raska takt. Svearnas rike blev snart överbefolkat. Överbefolknings vanligaste följd är utrikeshandel, expansion och erövringspolitik. Svearna lade under sig vad de kunde komma över från grannstammarna. Och när denna förvärvskälla sinade, gick den manliga ungdomen ut på handels- och sjörövertåg. För dessa tåg hade svearna alldeles särskilda förutsättningar. Redan Tacitus omtalar i sitt år 98 e. Kr. skrivna arbete *Germania* att svearnas samhällen voro starka ej blott genom män och vapen utan även genom flottor.»

Detta var en vikingatid långt före den egentliga vikingatiden.

Vi har således sett den geofysiska orsaken till folkstyrkan och hört om folkstyrkans arkeologiska manifestation. Den enda historiska källan om de i norra Europa boende svearna är som sagt Tacitus, och denna bestyrks då, så som jag nu har påvisat, genom moderna arkeologiska och andra forskningsresultat.

Jag leder nu tanken in på frågan om kungamakten. Under de beskrivna förhållandena är det i sig själv mycket rimligt, att i detta svällande, köpkraftiga skärgårdsrike uppkom en stark kungamakt, som samlade de mindre folkenheterna och dirigerade handeln, och det med manstarkt beväpnade flottor. Man vill därför tro, att Tacitus i detta stycke talar sanning. Denna del av hans skildring är ju heller inte kalkerad på äldre etnografers verk, så vitt man kan se. I den

vävnad av sanning och lögn, som Weibull i princip har påvisat, tillhör detta det trovärdiga beståndet. Man kan då citera som en sannsaga följande ord hos Tacitus, där ordet *opes* i enlighet med Weibull förstås som 'makt': »Hos dem hålls även makt i ära, och därför härskar endast en.» Tillägget »utan alla inskränkningar» jämte ytterligare ett kortfattat tillägg i samma stil är däremot omöjligt att styrka, fastän det heller inte kan vederläggas. Det står som sagt i samband med den utopiska målningen och likaså gör historien om trålen, vapenväktaren.

På tal om denne träl må det kanske nämnas, fastän det är av underordnad vikt, att det inte lär vara alldeles omöjligt för en germanist att utpeka den yttersta anledningen till denna bisarra historia. Vi har dock flera bevis på hur primitiva germanska språk vet att skapa sig termer för idén 'ämbetsman'. Det har i påfallande många fall skett genom att för det lämpa ord i språket, som från början har en låg klang. *Bryti*, som i det fornnordiska samhället svarade ungefär till vårt 'arbetsbas', räknades som träl (*tveir þrælar*, *þjónn ok bryti*, heter det i en av de norska lagarna¹) men i sammanställningen *konungs bryti*, som är känd från de svenska medeltidslagarna, kom det att stå för en högt uppsatt man, förvaltaren av ett Uppsala öd. En sådan *bryti*, som hade Rodhen till domän, är faktisk nämnd på en 1000-talsrunsten från Adelsö kungsgård.² Att en innehavare av en ringa syssla kunde i association med kungamakten svinga sig upp på rangskalan, visar också det västgerm. ordet *marssalk*, som ordagrant är 'hästträl'. Själva ordet *ämbete* har utan tvivel från början inneburit 'träldom'; vi har grundordet i gotiskan och keltiskan i denna bemärkelse och kan peka på vårt fornspråks *ambott* 'trälkvinna'. Men i fall fabeln om den föresatte trålen beror på en mer eller mindre medveten misstolkning från Tacitus' sida eller någon hans sagesmans och därför kan lämnas därhän i vår debatt, så återstår en hittills inte nämnd passus i hans skildring, som har vikt för frågan om trovärdigheten.

Svionerna har tydligtvis intresserat Tacitus. Man kan ju ock lätt tänka sig, att hans samtid måste ha undrat på dessa människor, som vågar sig ut på det yttersta havet. Med vad för slags farkoster förflyttar de sig mellan sin ö eller sina öar och fasta land? På tal om deras flottor beskriver han ganska utförligt, hur båtarna var inrättade. Det är då först att lägga märke till, att svionerna rodde enbart, de

¹ Norges Gamle Love, I. 70. 36.

² Upplands runins. utg. Wessén, nr 11.

hade inte som romarna segel. Denna uppgift kan i fullt mått bestyrkas på arkeologisk väg. Inte nog med, att vi har hittat stora av trä byggda båtar, en från tiden före Tacitus, men ännu från järnåldern, den från Hjortspring i Danmark, och en från århundradena efter Tacitus, 300-talet, den från Nydam i Danmark, och ingen av dessa företer spår av en mast utan båda är helt avsedda för rodd; men man kan på minnesmärkena följa den första utvecklingen av seglingskonst hos nordgermanerna, och det på Gotlands berömda bildstenar. I och med Sune Lindqvists präktiga arbete »Gotlands Bildsteine», som kom 1941 o. 1942, har vi det dokumentariska beviset för att det stora tiotoftiga roddarskeppet från 400-talet i ett följande tidsskede blev ersatt med ett segelskepp. Man började att resa en mast och sätta upp ett diminutivt segel högt uppe på masten för att sedan med tiden nå fram till det stora råseglet, som kännetecknar vikingatiden.

Tacitus ger upp, att de svionska roddarskeppen var så byggda, att man kunde lägga till med fören lika väl som med aktern. Årona var annorlunda inrättade än på båtarna i vissa floder, som Tacitus kände; efter beskrivning tycks de ha varit löstagbara, liggande på relingen, ungefär som ännu på båtarna vid våra havskuster; troligtvis har de haft stöd i årtullar både för rodd fram och rodd back, eftersom landning omtalas åt vilketdera hållet som helst. Alltnog, på en av gotlandsstenarna, den från Bro (nr 1), har Sune Lindqvist urskilt, i anslutning till Tacitus, att en styråra, dåtidens roder, var anbringad i aktern och en i fören. Detta betyder, att Tacitus' uppgift blir glänsande bestyrkt: både förstam och bakstam kunde tjäna som akter.

Rodden i sådana långa farkoster var på folkvandringstiden inte inskränkt till Sveriges och Danmarks farvatten; vi har en notis, att den erövrarflotta, som bar angler, saxare och jutar till den storbritaniska ön, var uteslutande sammansatt av roddbåtar. En tysk forskare på detta område, Walther Vogel, menar, att dessa stora roddarskepp hade sin egentliga användning i fredstid och då som transportmedel för en bys invånare exempelvis till och från stammens helgedom, som har legat på en ö. I krig nyttjades de för manskapsforsling till en kampplats någonstans på land.

Den som har blivit van att rådfråga ortnamnen, när historien tryter, kan nu knappast underlåta att göra en tankeförbindelse. Man kan med skäl förmoda, att det är på denna tiden och under de närmaste århundradena som rodden av därtill inkom avsedda skepp, stora som

Siljans kyrkbåtar, kom att bli av ofantlig betydelse för skapandet av den äldsta svenska staten. Denna bestod ju enligt Tacitus av delstater, *civitates*, alldeles som han berättar på ett annat ställe om de germaner som hette lugierna, att de var delade i *civitates*, vilka på germanskt vis hade namn var efter sitt folk.

Utrustandet och rodden av de långa fartygen betingades av en administrativ uppdelning av strandlandskapens folkmaterial. Här rinner en i hågen det medeltida svenska begreppet *Rodhen* och allt vad därmed förbands av organisation. Namnet, som lever kvar i Roslagen, hör i hop med verbet *ro* och är väsentligen detsamma som vårt *rodd*. För att citera Schlyter är lagarnas *rodher* en teknisk term för 'den till hafvet gränsande delen af landet, som i krigstider skulle utrusta de i ledning utgående roddare'. *Rodhen* var indelat i skeppslag, och vart skeppslag skulle ställa ett ledungsskepp med manskap och vapen. I själva verket måste det administrativa begreppet *Rodhen* vara från tiden före vikingatiden, ty på vikingatiden framdrevs ledungsskeppen med segel.

För forntiden stod detta namn *Rodhen* som någonting mycket sägande. Hela nationen blev i utlandet uppkallad efter det. Alltifrån Vilhelm Thomsens först på svenska utgivna »Ryska rikets grundläggning» tror vi oss veta, att när svearna gick i österled, så blev det svarat på en främmandes fråga, varifrån de var: jo, de är rodhs-män, d. v. s. 'män från *Rodhen*'; av det fick ester, finnar, ryssar och byzantiner uppfattningen, att detta var folkets namn, och skapade sina ord för 'svenska nationen' och 'Sverige': *roots, ruotsi, rus, rhos*. Språkhistorien kan upplysa, att detta inte är alltför gammalt; det kan inte vara tidigare än tiden för den allmänna synkopen, således efter en uppskattning omkring år 600; förut lydde nämligen genitiven **ropras*.¹ Min tro är, att romersk järnålder och folkvandringstid kände en förform till »*Rodhen*» som namnet på de sjöfarande svearnas bas, såsom man skulle säga, om man ville tala modernt strategiskt språk. Med avseende på den geografiska utsträckningen kan vi inte säga någonting mer bestämt än att det har omfattat väsentligen det som på medeltiden benämndes *Rodhen*. Denna har åtminstone omfattat Roslagen i Uppland jämte de närmaste delarna av Mälarens skärgård (Svartsjölandet med Adelsö m. m.).

¹ Ekblom, Språkvetenskapliga Sällskapets i Uppsala förhandlingar 1940—1942, bilaga D, s. 149.

Mycket talar för att kustområdet, där det roddes i långa båtar fulla av manskap under dessa tidiga århundraden, var det egentliga maktområdet för svionernas kung. Där samlade han sina krafter, därifrån exporterade han pälsverk och unga slavar och slavinnor, som var rövade från den svällande befolkningen, där blev han rik och därifrån härskade han inte bara utåt sjön utan lika väl inåt land. De inre delarna av landet såg han på som flera uppland, och ytterst därifrån härleder sig landskapsbenämningen Uppland, som efter vad Otto von Friesen har visat, från början inte omfattade Rodhen, men väl därifrån har benämnts. Även Gästrikland indelades betecknande nog i ett Rodhen och ett »uppland».¹

På en tid, som ligger före de storartade kungagravarna i det centrala Uppland (i Vendel och Valsgärde, för att inte tala om gamla Uppsala), således på Tacitus' tid, var det ursprungliga Svithiod enligt min mening att söka i Rodhen. Men bortser man från all närmare geografisk begränsning, som måste vara svävande, kan man i alla fall säga, att första gången som kärnan i den svenska nationen framträder i historien, är det så som Tacitus skildrar, som maktälskande, statsbildande, sjöfarande roddare, ledda av en kung.

Ganska märkligt är det, att engelsmännen på 700-talet kände till svearna under nära nog samma form för uppträdande utåt. I det storartade episka kvädet Beowulf blir svearna som folk, *sweon*, införda i sagan med de orden, att deras kung var

den lyckosammaste av ledungskungar,
av dem som i Svea rike smycken fördelade.

Att skalden brukar en hyperbol och en sliten stilkliché, är en sak, en annan att han med tidens uttryckssätt menar någonting. Man anser tämligen allmänt, att vad som i denna dikt förtäljs om en rad sveakungar, är i huvudsak historiskt. Det var Ongentheow, det var hans söner Onela och Ohthere och det var Ohtheres söner Eanmund och Eadgils — tre generationer. Ibland dessa fem känner vi med säkerhet igen några av den isländska Ynglingasagas sveakungar, nämligen Ale, Ottar och Adils. Man är också ense om att de händelser,

¹ Enligt Joh. Bureus avskrift av en medeltida handling, förmodligen Rikets årliga inkomst av 1413, i Sumlen, se Nordlander i Språk och Stil för 1909, s. 36.

som de bildade mittpunkten i — de skall inte bli relaterade här — har ägt rum i början av 500-talet. Den gamle Ongentheow (en historisk Angantyr) har levat det mesta av sitt liv på 400-talet. Från Tacitus' tid är man då inte mer än 350 år avlägsen, och samma bild rullas upp: svearna en sjöfarande nation, organiserad i ett rike. Deras färder har gått ut »ofer wid wæter», som det uttryckligen sägs.

Av denna enastående källskrift, som har den fördelen att vara på ett germanskt tungomål, får vi mer upplysning, som fyller ut bilden. Utom namnen på en rad kungar och underrättelse om deras inbördes frändskap får vi reda på att deras släkt var vida berömd, känd under namnet *skilfingas*. Detta kommer på ett ut med de isländska forn-källornas, framför allt Ynglingatals, namn på de äldsta sveakungarnas släkt, *skilfingar*. Konung Egill, såsom Ottars fader här heter, kallas nämligen i det nämnda kvädet *skilfinga niðr*, d. ä. skilfingaättling. Åter står man inför en källornas koincidens, som återspeglar ett historiskt faktum, och detta är då, att svearna på folkvandringstiden hade en kungaätt. Vad en dynasti betyder för ett folk som nation, det vet man, och om möjligt än mer har det betytt i ett ättsamhälle.

De sveakungar, som är kända genom Anskarslegenden, *Erik*, *Bern*, *Olef* och *Anund*, har tillhört en ny kungaätt. Ynglingaätten dog ut, men en ny kungaätt tog arvet. Flera samstämmiga tecken, som det skulle ta för lång tid att gå in på, tyder bestämt på det. Men det viktigaste yttre tecknet är det faktum, att ett av Anskarslegendens svenska kunganamn är *Bern*, d. v. s. Björn. Den kungen bär ett namn, som börjar på *b-* i motsats till de övriga svenska kungarna, som Anskarslegenden nämner, ty de har namn, som alla stämmer med det urgamla vokaliskt allittererande namnskicket: *Erik*, *Olef* och *Anund*. Här måste ett brott i traditionen ha inträffat. De isländska sagoberättarna talar om, att det hade blivit ett dynastiskifte. Detaljer ges, med namn precis angivna, som Ivar vidfamnes, och episoder utmålade, som Ingjald illrådes självvalda innebrännande och Ivar vidfamnes erövring. Ett och det samma berättas i skilda källor, utförligast i Snorres Ynglinga saga och Hervarar saga. Kortast men viktigast är törhända en uppgift i Snorres Olof den heliges saga. I Olof skötkonungs mun läggs de orden, att han var det tionde ledet i en ätt, som hade suttit på Sveriges kungsstol, som efter far. Han skall ha yttrat detta till den isländske skalden Hialti, som var på besök hos honom och förmodligen har fört traditionen till Island.

Räknat bakåt från år 1000 måste de 10 leden betyda, att en ny kungaätt kom till makten en 250 till 300 år förut, d. v. s. omkring år 700 e. Kr. Anskarslegendens sveakungar har då rimligtvis hört dit. Märkligt är i varje fall, att Anskars Bern innebär en koincidens med de isländska källorna, i det att Herverarar saga känner ett tretal sveakungar med det namnet; den förste av dem var Björn järnsida, han skall ha varit en av de sägenomspunna lodbrokssönerna. Någon sanning ligger då i dessa medeltida berättelser, om det än kan fastställas, att de inte i allt är pålitliga. I en punkt sviker de, eftersom Anskars Olef är utelämnad; denne kung har tydligen under traditionens gång försvunnit i glömskan.

I varje fall är det inte betvivlat av någon, att svearna hade kungar vid makten i en sammanhängande kedja ända från folkvandringstiden, ja, av Tacitus att döma ända från det första kristna seklet. Ynglingaätten dog som sagt ut, en ny kungaätt tog arvet. I klok anpassning efter hävdvunnen sedvana har det gamla namnskicket återupprättats med det enda undantaget, att namnet Björn går igen, förmodligen som ett minne av den nya dynastiens grundare (möjligtvis sägnens Björn järnsida). Så fortfor sakernas tillstånd ända till dess att kristendomen segrade på 1000-talet. Då var det som om den gammal vordna kungaätten miste saven. Den visnade ut med sitt tolfte led, Emund gamle; liksom fadern, Olof skötkonung, var han döpt.

En tusenårig hednisk svensk linje har vi kunnat följa i spåren, med sträng kritisk metod, så gott som helt med anlitande av goda utländska källor. Det bestående är ett intryck av fastheten i en institution. —

Intrycket av fasthet förstärks genom att de minnesgoda islänningarna bestämt hävdar, att svearna alltid har regerats av kungar. Längder på deras namn kunde var man utantill. Vi tar väl inte mycket fel, om vi föreställer oss, att svenskarna har haft åttartal över sina kungar på vers likaväl som norrmännen — och som västgötarna hade versifierade katalogramsor över sina lagmän åtskillig tid tillbaka från 1100-talet räknat.¹

Det har varit ett dynastiskt intresse av första ordningen att föröka sig. För att trygga ättens fortbestånd har sveakungarna haft — låt oss kalla det så — till religiöst rättesnöre att hylla den av gudarna, som bäst garanterade ett alstringskraftigt liv, och det var *Freyr*.

¹ Förf., Västgötalagens litterära bilagor, 1941.

Så kom det sig, tänker jag mig, att denne gud, vars tjänst var i hög grad könsbetonad, blev de uppsvenska kungaätternas gud framför andra. Långt efter det att den äldsta kungaätten hade dött ut, visste minnet hos nordborna att berätta, att sveakungarna i sagotiden var »*Freys söner*». Sådan tradition bevarades levande i Danmark ännu på 1200-talet, ty så heter det hos Saxo på två ställen, och han nyttjar därvid den inhemska formen för gudens namn, *Frö (filiis Frö, Frö dei necessari)*. I Danmark har naturligtvis alltid funnits ett starkt intresse för det expansiva grannfolket i norr.

Saxos uttryckssätt stämmer fullständigt med ordalagen i en norsk hednisk dikt, det nyss nämnda kvädet *Ynglingatal*. Vi får där den hedniska terminologien, och den går ut på att sveakungen är 'Freys ättling' (*Freys afspring*, eller *Freys ättungr* eller med ett något dunkelt uttryck *týs ättungr*; detta sista kan man nog förstå som 'ättling av guden', guden då i pregnant mening om ättens gud). Det gick med naturnödvändighet så, att den gud, som kungahuset flitigast dyrkade både med ord och handling, skulle bli hållen för stamfadern.

Tack vare den allmänna religionshistorien har vi erfarenhet på sådana områden. Vi är därför böjda att sätta tro till Saxo, när han i samband med det talar om, vad som försiggick i Uppsala. Han ser på styggelsen med den gamle grånade kämpen Starkads ögon. Dyrkandet av Frö målar han så: »Medan han (d. v. s. Starkad) dvaldes i Uppsala under offerfesterna, vämjdes han vid de fruntimmersaktiga kasten med kroppen, vid lekares stolliga fukter och vid det mjuka skramlet av bjällror.» Adam, som har en än mer drastisk skildring, där oanständig ritualsång omnämns, låter oss förstå, att allt under denna form för gudstjänst gick ut på att egga den primitivaste av drifter.

Ingen kan i vår tid åtaga sig att skifta rättvist i fråga om en sveakungs leverne. Att tänka sig, att han fördrev sitt liv i utsvävningar, påbjudna av religionen, liksom en del österländska potentater, har åtminstone ingen grund i källorna. Han må till typen ha varit en prästkung, landets högste präst och landets högste styresman i samma person. Men allting har haft sin tid, leka sin och gå i ledung sin. När nu Saxo bestämt säger, att det var vid offerfesterna, som sådana förvekligande yppigheter förekom, är man skyldig att ta honom på orden.

Det är bekant genom Adam av Bremen att den största offerfesten inföll i Uppsala omkring vårdagjämningstid (*circa aequinoc-*

tium vernale, Schol. 137 [141]. Det var vid den största offerfesten som sveakungen var skyldig at frambara statsoffret (Schol. 136). Det är ju känt, att just vid denna tid på året och så någon månad framåt många av våra djursläkten är i färd med sin parning. Man har anledning att tänka sig den lasciva fröskulten fastlagd vid den tid, som är bäst lämpad efter årsrytmen. Men efter denna offentliga brölloppstid, där sveakungen hade att spela den främsta rollen, har kommit den tid på vårsidan, då långskeppen gjordes redo på sina bäddar och sköts i sjön, och han fick annat att tänka på.

Att som Otto von Friesen i en undersökning uppställa frågan »Har det nordiska kungadömet sakralt ursprung?»¹ är för mig ohistoriskt och meningslöst. Sveakungen har aldrig i historisk tid varit någon politiskt maktlös skuggfigur, dömd till inspärrning som gemål till en gudinna, lika litet som själva ordet *konung*, betygat redan på Rökstenen (*kunukar*, d. ä. *kunungar* eller *konungar*, plur.), har med ordet *kvinnna* att göra (äldst skrivet *kuina* på runstenar, yngre än Rökstenen, och således omöjligt att sammankoppla med det). Inte heller har man något det minsta bevis för att en dansk eller norsk kung har varit en uteslutande sakral toppfigur.

Min mening efter denna utredning är den, att det forna svenska kungadömet var å ena sidan politiskt-militärt-kommersiellt, å den andra sakralt, bäggedera delarna i fullt mått. Det kan uttryckas så: Sveakungen var alltifrån vår tideräknings början Rodhens härskare och Frös ättling.

Jag anser desslikes, att det är bevisligt, att kungamakten i forntiden gick i arv inom en ätt, som hölls gudomlig. Det valkungarrike, som framträder i medeltidslagarnas bestämmelser om *taka ok vræka*, tillhör en senare tid. Det är för mig tydligt, att en ny praxis inleddes för utseende av kung i och med den björnska kungaättens utslocknande. Det blev då veterligen en utdragen strid mellan rivaliserande familjer. Det är i varje fall obevisligt, om än i och för sig sannolikt, att de seder, som förehades på medeltiden, uppstigandet på en sten på Mora äng m. m., härleder sig från hednatiden.²

Från hedenhös stammar däremot bevisligen en föreställning, som jag nu till slut skall vidröra. Hos svearna var det så, att kungen i

¹ Gustav Adolfsakademiens årsbok, Saga och Sed, 1932.

² Karl Olivecronas skarpsinniga slutledningar kan jag inte i allo biträda; »Döma till konung. En rättshistorisk undersökning», Lund, 1942.

kraft av släktskapen med guden Frö hade särskild hand med äringen, d. v. s. allt växandes trivsel, med ett ord vad forntidsmänniskorna kallade *år*. Alltefter som det blev goda år eller nödår, ansåg man — det är uppenbart — att den kung, som då regerade, stod väl med Freyr eller motsatsen. Under den äldsta hedniska ättens tid har väl som alltid godår skiftat med oår. När det någon gång gick riktigt galet, när det blev ihållande missväxt och hungersnöd, skyldes det på kungen; det var han som var oduglig. Det hedniska Ynglingatal har i det första partiet en berättelse, att en sådan mindre lyckosam kung, Domalde vid namn, blev ihjälslagen av sina egna. Det var den logiska följderna av en art av religiöst nederlag. En parallell till det förekommer längre fram i skilvingaätten; den siste av ättmännen i Sverige, Olaf trätälja, skall enligt Snorre ha fått slik ond död. Han blev innebränd av sina egna för oårs skull och därmed given till Oden. Ännu på medeltiden fäste man sig vid kungens skördelycka. Kung Koll, Blot-Svens son, som kom som ett sista hinder mot kristendomen, skall för den följd av godår, som kännetecknade hans regering, ha fått det folkliga smeknamnet *Eiríkr årkonungr*, och om en 1200-talskung Erik, sonson till Erik den helige, berättas liknande i Västgötalagens litterära bilagor. Ja, föreställningen var levande ännu på Gustav Vasas tid. År 1527 efter en nödvinter blev kungen utledsen på att bli skyld för den otjänliga väderleken och hotade som bekant med att avgå. »Få de icke regn, så skylla de på mig. Få de icke solsken, så göra de likaså.» Detta yttrades betecknande nog i Uppsala.

Denna djupt rotade föreställning, som kunde bli nog så vådlig för troninnehavaren, är obestriddligen en kvarleva från hedendomen. Den har utomordentligt klara paralleller i andra patriarkaliska agrara högkulturer runt om i världen, såsom Frazer har visat. Om än det gamla kvädets berättelse om Domalde är tvivelaktig i så måtto, att det sannolikt aldrig har funnits en sveakung med det namnet, så är Domaldes död, om man betraktar den som ett typexempel, fullt trovärdig. Den lilla strofen må då återges på svenska i sin helhet:

Så har hänt,	att svärd bärande
dränkte jord	med sin drotts blod.
Från död man,	från Domalde kung,
buros bort	blodiga vapen,
då griskt folk,	på gröda het
sveastam,	slakta måste.

Det ord, som egentligen betyder 'slakta, nedgöra' (*sóa*), är det traditionellt att uppfatta som uttrycket för ett offer; så gör redan den anonyme översättaren till latin i *Historia Norwegiæ* och så Snorre Sturloson.

Det är ytterst från denna uråldriga strof i *Ynglingatal* och medelbart från Snorre, som vår store svenske historiemålare Carl Larsson, skaparen av väggmålningarna i Nationalmuseums trapphus, fick motivet till det, som skulle bli slutkrönet i en återblick genom seklen, »Midvinterblot». I en hedniskt prunkande färgprakt och med ett myller av figurer, som samlar sig om den upprättstående, till ett slaktoffer beredde sveakungen, urskiljer man särskilt, som verkningsfull kontrast, ett par nödhärdade i lumpor klädda upplandsbönder. De fordrar — så är det tydligt — sveadrottens liv som en gård till vredgade gudamakter, en påminnelse i all tempelhärligheten om nöden i landet. Med sin pensels mästerskap har Carl Larsson velat skänka sin samtid en vision av ett skede i vårt folks liv, som ligger så fjärran och höljt i töcken, att mången vägrar att erkänna det som i inre mening historiskt. Nutida svenskar stegrar sig vid tanken, att det skulle ha gått så barbariskt till.

Och ändå kan en historiskt skolad skriftgranskare inte annat än ge Carl Larsson rätt. Med Tegnér's ord i tankarna måste det fastslås, att vårt högsta civilisatoriska fosterländska värde var från början — ett barbari.

ERIK NOREEN

Grímnismál 33.

I Grímnismál 32 heter det:

*Ratatoskr heitir íkorni, er renna skal
at aski Yggdrasils;
arnar orð hann skal ofan bera
ok segja Níðhoggvi¹ niðr.*

Därefter heter det i str. 33 (enligt Neckel):

*Hirtir ero ok fjórir þeirs af *hæfingar á*
gaghálsir gnaga:
Dáinn ok Dvalinn,
Duneyrr ok Dýraþrór.²*

Genom stjärnorna betecknas *hæfingar á* som tvivelaktigt eller korrumperat. Andra skriver *hófingar* (t. ex. Gering), *hefingar* (Sijmons).

Handskrifterna har som motsvarighet till *hæfingar á gaghálsir gnaga* : *hefingar á. agaghalsir gnaga* R; *hæfingiar á gaghalsir ganga* A.³ Vi konstaterar till att börja med att texterna i båda handskrifterna är fördärvade. Ingendera kan utan konjektur accepteras, och man kommer sålunda icke förbi en textändring.

Om »*hefingar*» heter det fullt riktigt i Gering-Sijmons' Eddakommentar (I: 202): »das wort ist *ἀπ. λεγ.*, dessen bedeutung nur erraten werden kann. Daher ist es auch nicht zu entscheiden, ob *hef-*, *hóf-* oder *hæf-* die richtige schreibung ist. Vgl. Bugge, Studier 473 anm. 2.» I Norræn Fornkvæði hade Bugge sagt: »*hefingar* af *hefja*, *ε* er her alt-

¹ Eller *Níðhoggvi*? Se vidare mina Studier i fvn. diktning 2, s. 64 f. (jfr Grm 35).

² *Dvraþrór* R.

³ Jag erinrar om att versindelning saknas i båda handskrifterna.

saa = e.» På det citerade stället i Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns Oprindelse (1881—89) heter det att ordet »kan ikke, som jeg før antog, være afledet af *hefja*; thi dette strider mod Orddannelses-Reglerne.» Han fortsätter på nästa sida: »Finnur Jonsson (sic) skriver *hæfingar*, der er rigtig dannet. Men jeg forstaaer ikke, hvorledes dette her kan give passende Mening. Kan det rette være *hævingar* afledet af et Verbum **hæva* »forhøie»? Ordet vilde da betegne »Forhøininger», fremspringende Skud». Finnur Jónsson, *Lexicon Poeticum* (1931) har *hæfing* f. »egl. 'noget, der hæver, løfter[,] sig' (*hefja*, *hóf*)? knop (på træer).» I De gamle Eddadigte 1932 skriver F. J. *hæfingar* med anmärkningen »et ukendt ord, knopper?» Översättningen 'knopp' e. d. lanseras (med frågetecken) även i Gerings Vollständiges Wörterbuch.

Neckel yttrar i Eddaglossaret 1927: »**hæfingar* á 'fluss der h.,' Grm. 33,2, könnte eine bezeichnung der aus verschiedenen quellen genährten, tautriefenden weltesche (Vsp. 19, Gylf. 14 f.) sein; hierzu würde noch besser passen die lesung *hæfing* = 'erhebung' (ein aufwärts strömender fluss?).»

Ur ordbildningssynpunkt föreligger tydligen två möjligheter: antingen har vi att göra med ett feminint ord på *-ing* eller med ett maskulint på *-ingr*.

1. Femininerna på *-ing* är ursprungligen denominativa, men vanligast är abstraktbildningar till *ia*-verb. Ett **hefing* till *hefia* kan nog inte betecknas som omöjligt (jfr *heiting* : *heita*) men som osannolikt. Snarast förs man i vårt fall till (subst. *hóf* eller) verbet *höfa* 'passa' o. d.

2. Maskulinerna på *-ingr* är i allmänhet konkreta och denominativa. De kan vara diminutiva, t. ex. sv. *geting* »den lilla geten», eller beteckna 'en som har med det eller det att göra', 'en som är det eller det' (*mildingr*), 'en som har det eller det' (*hyrningr*).

Jag kommer alltså fram till följande två möjligheter som de sannolikaste: *hófing* f. anslutande sig till *höfa* 'passa, syfta'¹ etc. eller **hófingr* m. 'en som har hov(ar)'. När det nu är tal om hjortar, förefaller det ytterst frestande att läsa *hófingar* m. pl. nom. 'hovdjur, klövdjur'. Ordet *höfr* har säkert ursprungligen innefattat både 'hov' och 'klöv'. För tyskan gäller detta ännu. Grimm, Wörterbuch, säger: »Man unterscheidet *gespaltene* und *ungespaltene hufe*.»

¹ Detta ord finns både i fvn. och nisl.

Jag vänder mig nu till en Eddaupplaga som de flesta går förbi därför att den har sina speciella egenheter, Ed. Sievers' *Die Eddalieder klanglich untersucht und herausgegeben*, 1923. Man behöver inte vara troende »schallanalytiker» för att se, att här förekommer på var sida tankeväckande idéer och intressanta läsarter (vi kan ju kalla dem »konjekturer»). Sievers var genial, grundlärd och utomordentligt förtrogen med Eddan, och man kan mycket väl tänka sig att han har funnit riktiga lösningar på intuitiv väg, fast han själv har trott att metoden var empirisk-experimentell. Grm 33: 1—2 lyder här:

*Hirtir erō ok fjórir þeir es af hœfingar
é gaghalsir gnaga.*

Det är att märka att dessa verser enligt Sievers härrör från en islänning och att alltså *hœfingar* enligt Sievers kan vara = *hófingar*. — Sievers ger ju inga översättningar och han har näppeligen förstått halvstrofen, men med hans textändring plus det resonemang jag har fört ovan om *hefingar* tror jag man kan komma fram till en acceptabel lösning av problemet:

*Hirtir ero ok fjórir, þeirs af, hófingar,
é gaghalsir gnaga.*

Det är: 'Det finns också fyra hjortar, vilka därav, dessa hovdjur, alltid med krökt hals gnaga' eller '... och dessa hovdjur gnaga alltid därav' (= på trädet).

Någon direkt parallell till ordställningen i 1 b kan jag inte ge, men den synes mig inte märkligare än mycket annat faktiskt, även i ljóðaháttr (för att inte tala om fall i fornyrdslag). Det konjicerade *é* passar mycket väl in i diktens stil. Jämför stroferna 19 och 34:

*en við vín eitt vápngefugr
Óðinn é lifir;*

*Ofnir ok Sváfnir hygg ek at é skyli
meids kvisto má.*

ROLF PIPPING

Fsv. *køpeliker*.

Det fornsvenska adjektivet *køpeliker* förekommer i ordspråket S 443 (= GO 442) *alt ær karle køpelieth*. Det latinska parallellordspråket lyder *jñstat grandeuīs emptiue querere queuīs*. I den danska samlingen är med samma latinska ordspråk förenad en nordisk text av helt annan lydelse än den svenskas, D 504 *Ee ær then elffsthess køb bæsth*.

För övrigt är fsv. *køpeliker*, eller rättare *køpelikin*, känt endast från Latinskt-svenskt glossarium efter Cod. Ups. C 20 utg. av Erik Neuman 1 s. 217 (fol. 139: 1): *Empticius a um köpth ok køpeligit*.¹ Dessutom finnes fsv. *okøpeliker*, se Söderwall 2 s. 157 (ett exempel) och närmare nedan s. 3.

Vi skola här närmast avhandla betydelsen av fsv. *køpeliker*, särskilt i ordspråket, och i anslutning därtill vissa betydelseförhållanden hos en del andra adjektiv på *-liker*.

Ordspråkets *køpeliker* har tolkats olika. Reuterdaahl GO s. 139 översätter det med 'Som kan köpas, fal; som kan förvärfvas', Söderwall 1 s. 717 på liknande sätt med 'som kan köpas, fal', varefter ordspråket anföres såsom enda exempel.² Kock i sin ordspråkskommentar, Östnordiska och latinska medeltidsordspråk 2 s. 211, återger däremot ordspråket med »för gubben synes allt värt att köpa»; om Kocks motivering, se nedan s. 6.

¹ För hänvisning till detta exempel har jag att tacka professor K. G. Ljunggren.

² Åkerlund, Studier över adjektiv- och adverbbyggnaden medelst suffixen *-liker* och *-lika* i fornsvenskan s. 127 synes ansluta sig till denna tolkning, då han säger, att det sedermera försvunna *køpeliker* ersatts av nsv. *fal*. Adjektivet i fråga torde beröras endast på detta ställe i avhandlingen, men då denna tyvärr saknar ordregister, vågar jag ej påstå det bestämt.

Betydelseförhållandena hos adjektiven på fsv. *-liker* (*-likin*), nsv. *-lig*, fvn. *-ligr* äro som känt ganska skiftande, se Åkerlund anf. arbete, Tamm Om avledningsändelser hos svenska adjektiv (Skr. utg. af K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala VI. 8) s. 35 ff., Noreen Vårt språk 5 s. 553 ff., 560, 564 f., Sverdrup De gammelnorske adjektiver paa *-ligr* og adverbier paa *-liga*, *-la* i Arkiv för nordisk filologi 27 s. 1 ff., 140 ff. Om förhållandena i fornsvenskan säger Åkerlund s. 121, att substantivavledningar uttrycka den allmänna betydelsen 'som på ett eller annat sätt sammanhänger med', och att verbalavledningar ha »dels aktiv, dels vanlig passiv, dels passiv nödvändighets- el. möjlighetsbetydelse alltefter sammanhanget utan att i och för sig vara bundna». Ytterligare bör märkas, att verbalavledningar med privativt *o-* och skenbart motsvarande jakande bildningar kunna göras oberoende av varandra; se härom Åkerlund s. 115 ff. (kap. 9, om typen *osigheliker*). Jämför härmed Sverdrups uttalande (s. 156) om fvn. verbaladjektiv på *-iligr*: de ha »snart aktivisk, snart passivisk betydning; adjektiverne med passivisk betydning er dels mulighetsparticipier, dels nödvändighetsparticipier, dels begge dele. Enkelte har betydning av tilbøielighet. Flere forekommer kun i forbindelse med en privativ partikel, som hyppig ved verbaladjektiver».

Fsv. *køpeliker* är med all sannolikhet avlett av verbet *køpa*, icke av subst. *køp*.¹ Medan i fvn. verbaladjektiv på *-iligr* (på ett par osäkra undantag när) endast äro avledda av *j-*verb (Sverdrup s. 156), är i fsv. avledning med *-eliker* vanlig också av andra slags verb, t. ex. *astundeliker*, *æteliker* (Söderwall). Det är alltså närmast betydelse-skiftningarna hos verbalavledningarna som äro av intresse i detta sammanhang.

Betydelsen av *køpeliker* är otvivelaktigt passivisk. Enligt Åkerlunds ovan anförda allmänna karakteristik kunna vi alltså räkna med »passiv nödvändighets- el. möjlighetsbetydelse».

Av dessa båda skiftningar är 'möjlighetsbetydelsen' jämförelsevis enkel och klar.² Då Reuterdahl och Söderwall översätta *køpeliker* med 'som kan köpas, fal', finnes allmänt sett ingen invändning att göra mot denna tolkning. Det anförda stället ur det lat.-fsv. glossariet,

¹ Jfr dock nedan s. 10 not 1.

² Det är också den som är vanligast hos nysvenska adjektiv på *-lig* med passiv betydelse, t. ex. *avsättlig*, *böjlig*, se Tamm s. 36, Noreen s. 553, 554 f. Tamm och Noreen tala (liksom Sverdrup) om »möjlighetsparticip».

där adj. *empticius* återgives med *köpth ok köpeligit*, visar dessutom, att *köpeliker* (eller *-likin*) kunde ha denna betydelse; i medeltidslatinets betydde *empticius* 'gekauft, käuflich, feil', se E. Habel, *Mittellateinisches Glossar* (Paderborn 1931) sp. 129. Som andra exempel på klar möjlighetsbetydelse kunna nämnas *atskililiker* i bet. 'som kan åtskiljas, upplöslig' (motsv. lat. *separabilis*), *brænneliker* 'brännbar, som kan förbrännas', *læsliker* 'läslig', *løsliker* i bet. 'som kan lösas el. upplösas', *utslækkeliker* 'utsläcklig, som kan släckas', *æteliker* 'ätlig, ätbar' (Söderwall).

Däremot ger oss fsv. *oköpeliker* ingen ledning för tolkningen av *köpeliker*. Vi ha här ett exempel på en av den jakande bildningen oberoende avledning med privativt *o-* (jfr ovan). Söderwall 2 s. 157 översätter *oköpeliker* (*-likin*) med 'som icke kan anses som betalning, värdlös, ringa'. Hans enda exempel är ett ställe ur dikten *Vår Frus pina*, v. 118 (MD s. 64): »thw [jungfru Maria] saat hann [Jesus] köptan & saldan for oköpelikit verdh». Adjektivet står som attribut till subst. *verdh* (*værþ* n.) i bet. 'köpesumma; betalning, pris' (jfr t. ex. Bir 1 s. 160 »judas bar atir wårdhit ok päningana for hulkit han salde mik före», Sdw 2 s. 1045), medan det *alt* vartill *köpelicth* i ordspråket är predikat betecknar varan, icke priset.

I betraktande av suffixets rörlighet för nybildningar i växlande betydelser är det emellertid ingalunda säkert, att *köpeliker* har samma betydelse i ordspråket som i det gamla glossariet. Det är alltså icke uteslutet, att adjektivet i ordspråket har den av Kock förmodade betydelsen 'värd att köpa', en innebörd som väl får sägas vara ett slags 'nödvändighetsbetydelse', eller som åtminstone står på gränsen mellan 'möjlighetsbetydelse' och 'nödvändighetsbetydelse'.

Varken Sverdrup eller Åkerlund har preciserat sin uppfattning av dessa termers innebörd. Strax efter sitt ovan anförda uttalande om verbalavledningar med »passiv nödvändighets- el. möjlighetsbetydelse» ger emellertid Åkerlund (s. 121) följande exempel. Till ett transitivt verb som *astunda* förekommer *astundeliker* i olika betydelser, och bland dem »i passiv nödvändighetsbetydelse: *han cer æmuel astundelikast, oc naar tw haur han tha haur tw all astundelik thing* Bir 1: 22».

Detta exempel uppföres av Söderwall 1 s. 52 bland sådana för vilka han anger betydelsen 'önskvärd, eftersträfvansvärd, ljuf, behaglig'; i ett par av dem motsvarar det svenska ordet lat. *desirabilis*. Det är skäl att här taga fasta på betydelsen 'värd' i översättningen:

'önskvärd' motsvarar ju ett 'värd att åstunda'. Kock översätter ordspråkets *køpeliker* med 'värd att köpa'. Äro dessa fall jämförliga?

Det finnes i själva verket åtskilliga fsv. verbaladjektiv på *-liker* hos vilka en betydelse föreligger som kan återgivas med 'värd att ...'. Åtminstone följande kunna nämnas:¹

- aminneliker* 'minnesvärd' (lat. *memorabilis*),
- astundeliker* i bet. 'önskvärd, eftersträvansvärd, ljuv, behaglig' (lat. *desirabilis*),
- aviteliker* i bet. 'straffvärd, tadelvärd' (lat. *reprehensibilis*),
- forbanneliker* 'som bör förbannas, värd förbannelse' (Åkerlund i Suppl. t. Sdw s. 169),
- fordømeliker* i bet. 'fördömlig, värd fördömelse, förkastlig' (lat. *damnandus*),
- lasteliker* i bet. 'klandervärd, brottslig' (lat. *culpabilis*),
- lofliker* i bet. 'berömvärd, lovvärd, prisvärd',
- mærkeliker* i bet. 'egnad att väcka uppmärksamhet, märklig, anmärkningsvärd, märkvärdig',
- straffeliker* 'tadelvärd, klandervärd; straffvärd' (lat. *reprehensibilis*),
- yskeliker* i bet. 'önsklig, önskvärd' (lat. *optabilis*),
- ælskeliker* i bet. 'värd att älska, älskvärd, älsklig; täck, ljuv, ljuvlig' (lat. *amabilis, amandus*),
- ømkeliker* i bet. 'ömkansvärd, värd medlidande' (lat. *miserabilis*).

Huru skall uppkomsten av betydelsen 'värd att ...' förstås hos dessa adjektiv, *aminneliker* o. s. v.? Gemensamt för dem är, att den 'egenskap' de beteckna egentligen är förmågan hos ett föremål att hos en person framkalla den reaktion som grundordet anger. Verben äro verba sentiendi och verba declarandi. För fsv. *mærkeliker* ger Söderwall 2 s. 84 som första betydelse (1) 'märkbar, tydlig' (alltså närmast en 'möjlighetsbetydelse') och därefter (2) 'egnad² att väcka uppmärksamhet, märklig, anmärkningsvärd, märkvärdig'. De intryck som det rör sig om äro värdebetonade, och därför kan ur

¹ Betydelseerna angivas enligt Söderwall (jte Suppl.). Om i något fall grundordet kanske icke är ett verb, utan ett verbaladjektiv (t. ex. *lasteliker, lofliker*), inverkar detta ej på det följande resonemanget; jfr Åkerlund s. 52 ff. om den svårighet som kan föreligga att bestämma grundordet.

² Jfr Sverdrup s. 156 om hithörande ord med »betydning av tilböielighet» samt nsv. adjektiv på *-lig* med bet. 'fallen för' (som *ombyttlig, orolig*), varom Noreen s. 560.

betydelsen 'egnad att framkalla en viss reaktion' framgå betydelsen 'värd att ...'. Om värderingen och dess utlösning betraktas som (moraliskt) tillbörliga, uppkommer en nödvändighetsbetydelse av gerundivisk¹ karaktär, så t. ex. vid *forbanneliker*, som av Åkerlund i Suppl. till Söderwall s. 169 översattes med 'som bör förbannas, värd förbannelse'. Men i den mån associationen med verbet förnimmes svagare, framstår 'egenskapen' (hos föremålet) i och för sig, utan att man tänker på relationen till en reagerande person. Så t. ex. kan *astundeliker* återgivras ej blott med 'önskvärd, eftersträvansvärd', utan också med 'ljuv, behaglig'.² Dessa senare nsv. adjektiv angiva visserligen i grunden endast föremålets förmåga att framkalla angenäma känslor hos en person, men tanken på personen träder avgjort i bakgrunden.³

Det är den bevarade associationen med verbet, alltså adjektivens karaktär av passiviska verbaladjektiv eller »particip», som aktualiserar relationen mellan den ett föremål tillskrivna egenskapen och en reagerande person. En sådan relation kan väl sägas ligga inom synkretsen också vid ett verbaladjektiv med ren möjlighetsbetydelse som fsv. *æteliker*, nsv. *ätlig*. Men här finnas ej samma förutsättningar för möjlighetsbetydelsens övergång till nödvändighetsbetydelse. I fall som *aminneliker*, *astundeliker* rör det sig om en inverkan som personen ofrivilligt röner, i fall som *forbanneliker*, *fordömeliker* om en reaktion som anses normal (om icke oundgänglig) och tillbörlig hos envar. Ett rent möjlighetsparticip som *ätlig* utsäger däremot ingenting om sannolikheten av reaktionens inträde; *ätlig* mat kan befinnas mer eller mindre smaklig eller frestande, och man kan äta den eller ej, alltefter sitt individuella tycke i allmänhet eller för ögonblicket.⁴

¹ Jfr Noreen s. 555 om nsv. *berömlig*, *fördömlig*, *förkastlig* m. fl.

² Åkerlund säger (s. 121) om det ovan (s. 3) anförda exemplet på *astundeliker* jämte ett par andra, att där väl föreligger en avancerad betydelse och att relationen till verbet väl icke varit omedelbart framträdande. Därmed försvagas också tanken på en reagerande person.

³ Jämför adjektiv som *söt* eller *sur*, vid vilka personrelationen alls icke framträder för medvetandet, ehuru den egenskap ett sådant adjektiv betecknar hos ett föremål är förmågan att framkalla en viss reaktion hos det mänskliga smaksinnet.

⁴ Då i nsv. vissa möjlighetsparticip på *-bar* kunna nyttjas i bet. 'värd att ...' i uttryck som »det här vinet är *drickbart*», »den här cigarren är *rökbar*», föreligger ett slags litotes: för att ge sitt beröm en modest form använder den talande

Det är tydligt, att någonting liknande gäller fsv. *köpeliker*. Till stöd för den av Kock hos adjektivet i ordspråket antagna betydelsen 'värd att ...' kunna vi alltså icke åberopa motsvarande betydelse hos *aminneliker* o. s. v. Men det är ju möjligt, att Kocks antagande kan styrkas på någon annan väg, om också ej fullt så enkelt som han själv synes ha menat.

Kock åberopar till jämförelse fvn. *kaupligr*. Detta adjektiv är troligen avlett av subst. *kaup*,¹ icke av verbet *kaupa*, men såsom Sverdrup s. 150 ff. och Åkerlund s. 52 ff. visat, är betydelsen hos sådana avledningar ofta jämförlig med betydelsen hos verbalavledningar. Fvn. *kaupligr* återgives av Kock efter Fritzner² [2 s. 267] med 'enhørende til, vedkommende *kaup*', t. ex. *mér verþr kaupligt* 'jeg kommer i handel, til akkord'. Hos Fritzner råder emellertid ej full överensstämmelse mellan den angivna frasen och det enda litteraturexempel vartill han hänvisar, Flat. I. 509³². Stället lyder: »Sidan for kuflmadr a brott ok for vija um torgit ymissa gripe falande ok med þui at hann fek öngu keyft for hann aftr til vor suo segiande. nu uar ek a torge ok þui at mer uar [icke *uarþ!] ekki kaupligth kom ek enn hingat» o. s. v. De här kursiverade orden få kanske översättas 'emedan intet köp kom till stånd för mig', alltså ungefär så som Fritzner tänkt sig saken. Men de kunna också tänkas betyda 'emedan intet köp var möjligt för mig' eller 'emedan intet köp syntes mig värt att göra'. Därmed kan åsyftas, antingen att prisen voro högre än mannen hade råd att betala, eller att de syntes honom för höga i förhållande till hans uppskattning av varornas värde.

Det bör märkas, att frasen är nekande, och att uttrycket *ekki kaupligth* alltså till sin innebörd kan motsvara den vanliga typen av 'omöjlighetsparticip' med privativt *o-*, avledda av verb (Sverdrup s. 155, 156, Åkerlund kap. 9, s. 115 ff., ovan s. 3). Uttrycket kan

ett ord som har endast möjlighetsbetydelse. Ett exempel: »Då kanske jag får lof att bjuda på en cigarr. Jag tror den skall vara rökbar.», sign. Anders, »Cigarren», i skämttidningen *Kurre* (Sthm) 8.4.1911, s. 2.

¹ Det nämnes dock ej av Sverdrup bland de exx. som han s. 19 anför på avledningar till verbalabstrakta. Säkert denominativt är *brúðkaupligr* 'som tillhör, er av beskaffenhet som bryllup' (Sverdrup s. 20); detta framgår otvetydigt av de två exempel på ordet som finnas hos Fritzner 1 s. 196: *brúðkaupligr viðbúnaðr* 'Beredelse til Bryllup' och *sem við brúðkaupligr ok himneskri samkundu*.

tolkas som en negering av ett *kaupligh* med betydelsen 'som kan köpas'.

Men kontexten i Flatöboken visar, att också om dess *kaupligh* i och för sig (d. v. s. fränsett negationen) har innebörden 'som kan köpas', det icke kan översättas med 'fal' (o: till salu), såsom Reuterdahl och Söderwall översätta det fsv. ordspråkets *køpelicth* och såsom det fsv. glossariets *køpeligit* (= lat. *empticium*) säkerligen skall förstås. Om-dömet *mer var ekki kaupligh* gäller trälar utbjudna till salu på en marknadsplats (*torg*). Varan var alltså 'fal', och det är blott ur en viss spekulants synpunkt som det utbjudna här betecknas såsom *ekki kaupligh*, såsom 'icke möjligt att köpa' eller 'icke värt att köpa'.

Det är likaså ur spekulantens eller köparens synpunkt som saken betraktas, då Kock översätter ordspråket med 'för gubben synes allt värt att köpa'. Den möjlighetsbetydelse 'som kan köpas', vilken utan vidare får förutsättas hos verbalavledningen *køpeliker*, behöver således icke syfta på att varan är till salu, utan kan hänföra sig till en spekulants tillgångar eller tycke. Då i ordspråket ingår bestämningen *karle*, träder denna personliga relation osökt i förgrunden. Och eftersom spekulantens syn på saken förutsätter en värdering, kan här betydelsen 'värd att köpa' eller 'som synes värd att köpa' framgå ur den rena möjlighetsbetydelsen hos adjektivet.

Vi torde sålunda kunna räkna med den betydelse hos fsv. *køpeliker* som Kocks översättning av ordspråket förutsätter, och det av honom till jämförelse åberopade fvn. *kaupligr* synes giva ett visst stöd åt denna översättning. Emellertid är Reuterdahls och Söderwalls översättning 'som kan köpas, fal' i och för sig lika god, och den har ett visst stöd av *køpeligit* (= lat. *empticium*) i det fsv. glossariet. Det gäller då att överväga, vilkendera av dessa betydelser som är sannolikast i ordspråket, eller om tilläventyrs någon ännu ej prövad betydelse av ordet är språkligt möjlig och passar bättre här.

Ett ordspråk som säger, att 'för gubben (en gubbe) är allting falt', är ju ej bokstavligen sant. Erfarenheten visar dock, att icke sällan en rik gubbe för sina pengar kan få sådant som ej borde vara till salu, t. ex. en ung och vacker hustru. Vi kunna också tänka oss, att (ungefär på samma sätt som i Kocks översättning av ordspråket inskjutes ett 'för gubben synes allt värt att köpa') med dat. *karle* syftas på gubbens egen uppfattning av saken. 'För en gubbe synes allt vara falt', 'en gubbe tycker sig kunna köpa allt', 'en gubbe tror sig kunna få allt

vad han vill för pengar' är en cynisk tanke som ju icke är främmande för en del rika gubbar. Mot dessa tolkningsförslag kan naturligtvis invändas, att *karl* blott betyder 'gubbe', icke 'rik gubbe'. Men det är ju vanligt, att äldre män ha större ekonomiska tillgångar än ungt folk, och det ligger därför nära till hands åtminstone för yngre människor att föreställa sig gubbar såsom rika. Det bör dessutom märkas, att under patriarkaliska förhållanden de gamles makt och auktoritet voro större än i nyare tid. Ett ordspråk 'För gubben är allt (eller: synes allt vara) falt' är fullt tänkbart. Det uttrycker en cynisk erfarenhet eller uppfattning. Sådana ordspråk äro ej ovanliga; jfr t. ex. D 942 *Fattigh man scal eij haffwe fawer konæ oc eij fedher oxe*, om vars innebörd Kock 2 s. 355.

Kocks tolkning 'För gubben synes allt värt att köpa' ger emellertid ett minst lika gott ordspråk. Meningen härmed vore naturligtvis, att en gubbe, som ej har långt kvar att leva, finner allting vara värdefullt nog att kosta pengar på. Märk emellertid, att det också med denna tolkning snarast förutsattes, att en gubbe har medel till förfogande. — Man kunde också, med bortlämnande av 'synes', uppfatta ordspråket som ett direkt påstående: 'för gubben är allting värt att köpa'.

Det är knappast möjligt att på inre grunder giva någondera tolkningen företrädet, Kocks eller Reuterdahls och Söderwalls. Vi fråga oss då, om det latinska eller det danska parallellordspråket ger oss någon ledning.

Enligt Kock överensstämmer S med latinet, medan D ej från början synes ha hört ihop med denna latinska text. Wadstein, *Medeltidsordspråk* (Sv. Landsmål XI. 6) s. 41 anser D ha tillkommit på grund av en oriktig tolkning av latinet. Mot D svarar (enligt Kock) hos P. Syv »End er de oldes kjøb best», vilket där förklaras: »de gamle forstaa det best». Kock antager, att *elfsthes* är fel för *elssthes*. Under samma förutsättning giva Aage Hansen och Chr. Behrend, *Peder Laales Danske Ordsprog* (Kbh. 1929) s. 83 med tvekan översättningen »Altid er den ældstes Køb (eller Handel) bedst».

Huru förhållandet mellan D och latinet än skall förklaras, är det påtagligt, att S och latinet stå varandra nära. Då emellertid S och D avvika inbördes, är det sannolikt, att latinet är ursprungligt och att S är en mer eller mindre trogen översättning därav. Allitterationen *karle køpelicth* hindrar ej ett sådant antagande; den bör ha varit lätt funnen, och det är ej för djärvt att tillskriva den svenske redaktören

så mycken stilkänsla, att han valt en allittererande formulering.¹ Men det är naturligtvis också möjligt, att han med latinet sammanfört ett på hans tid förekommande svenskt ordspråk.

För att belysa innebörden av den latinska versen (som varken Kock eller Wadstein översätter) meddelar Wadstein, att Kommentaren i B (= Chr. Pedersens upplaga, Paris 1515) förklarar *jnstat* med 'imminet et proximum est'.² Denna förklaring är troligen riktig; jfr hos Georges⁷ 2 sp. 278 art. *insto* bl. a. 'von der Zeit, v. Umständén: auf dem Halse sein = drängen, nahe bevorstehen, zunächst vorliegen, drohen'. Latinet kan alltså översättas: 'Det gäller för de ålderstigna att förvärva allt genom köp'. Meningen härmed kan ej vara blott den, att åldern ej ger de gamla tid att vänta och att de därför måste skynda sig att skaffa vad de vilja ha, ty då kommer *emptiue* ej till sin rätt. De gamlas förvärv genom köp skall ses mot bakgrunden av att yngre människor få mycket gott till skänks. Med *jnstat* betecknas en oangenäm nödvändighet. Latinets innebörd synes vara: 'de mycket gamla måste (kosta på sig att) köpa allt (som de vilja ha)'.³

Om latinet skall tolkas så som här skett, kommer Kocks översättning närmare detta än vad fallet är med Reuterdahls och Söderwalls. Dock råder ej full överensstämmelse mellan den rena nödvändighetsbetydelse som synes företrädd av lat. *jnstat* och den betydelse 'värd att ...' som åtminstone är möjlig hos fsv. *køpeliker*. Men vare sig S är en enkom gjord översättning eller ett äldre ordspråk som sammanförts med latinet (jfr ovan s. 8 f.), måste texten i S, tolkad så som Kock gjort det, anses ganska nöjaktigt återgiva eller motsvara den latinska versens tanke. I språkligt avseende är Reuterdahls och Söderwalls tolkning av S lika god som Kocks, men dennes måste sägas ha företrädet, emedan den finner bättre stöd i latinet.

I betraktande av rörligheten hos suffixet *-liker* kan emellertid frågas, om vi ej få räkna också med en ren nödvändighetsbetydelse: 'Gubben måste köpa allt', med tonvikt på 'köpa', tänkt som motsats till att få till skänks. Denna betydelse kan visserligen knappast inläggas i *køpeliker* i och för sig, om vi jämföra andra ord på *-liker*; en parallell

¹ Det är med större skäl som Hansen i Studier tillägnade Axel Kock (1929) s. 316 f. mot Wadsteins antagande, att D 1008 översatts från latinet, åberopar dess tre allittererande ord.

² Wadstein anför tyvärr ej hela Chr. Pedersens förklaring, och det gamla trycket har ej varit mig tillgängligt.

med ren nödvändighetsbetydelse synes icke kunna uppvisas. Men en sådan betydelse¹ ligger så pass nära de hos andra adjektiv välbetygade gerundiviska betydelseskiftningarna 'värd att ...' och 'som bör ...', att den kunde tänkas vara tillfälligt avsedd för att återgiva *instat* ..., *emptiue querere* i det latinska ordspråket.

De ovan diskuterade möjligheterna att tolka S ha alla utgått från en jämförelse med den betydelse hos det latinska ordspråket som troligen var den ursprungliga och avsedda. Det nämndes, att Wadstein anser D bero på ett missförstånd av den latinska texten, som (jfr hos Chr. Pedersen »imminet et proximum est») kunnat tolkas »gubbarna äro närmast till att värkställa alla köp». Innebörden av D *Ee ær then *elsstheß køb bæsth* 'alltid är den äldstes köp bäst' är i och för sig ganska säker och klar: den erfarenhet som följer med åldern är en borgen för att ett köp som en gammal man avslutar är bäst (klokast, fördelaktigast); jfr P. Syvs ovan s. 8 återgivna förklaring: »de gamle forstaa det best». Texten i D ansluter sig till de talrika ordspråk som inskräpa ålderdomens företråde i klokhet framom ungdomen. Satsens kontrasterande bakgrund är naturligtvis tanken, att köp avslutade av unga människor ofta äro okloka. Den relevanta kontrasten är alltså den mellan gammal och ung, här beträffande skicklighet att avsluta köp.

Det återstår då att pröva, om S kunde förstås på motsvarande sätt. I så fall måste *køpelicth* antagas ha gerundivisk betydelse. Ovan har emellertid visats, att det är osäkert, om ett sådant antagande kan göras. Därtill kommer svårigheten att i så fall tolka *karle*. Om *køpelicth* betyder antingen 'är möjligt att köpa', 'är värt att köpa' eller 'är möjligt att förvärva blott genom köp', är *karle* fullt begripligt som en dativus commodi eller incommodi. Men i förening med en gerundivisk betydelse hos *køpelicth* finge *karle* uppfattas som ren agent eller som ett slags instrumentell bestämning: 'varje köp bör avslutas (genom förmedling) av en gammal man', och att tolka dativen så är

¹ Det är kanske ej helt uteslutet, ehuru mindre troligt, att en sådan betydelse kunnat framgå ur en betydelse 'som har med köp att göra', varmed vore att jämföra fvn. (*brūd-*)*kaupliqr* (se ovan s. 6 n. 1). Men i så fall finge *køpeliker* snarast antagas vara avlett av subst. *køp*, och häremot talar rätt starkt avledningsformen *-eliker*, om vi också ha åtminstone ett exempel på mellanvokal i en avledning från ett substantiv, nämligen adv. *mannelika* (i hs. *mannillikø*) VGL IV. 16. 12, Åkerlund s. 17.

knappast möjligt. I så fall vore S ett föga lyckat återgivande av det (missförstådda) latinska ordspråket. Och om en gång redaktören av S missförstått latinet på samma sätt som redaktören av D synes ha gjort, måste man undra, varför han ratat versionen i D, som återger det sålunda missförstådda latinet ganska träffande i sak, ehuru fritt i formen. Grunden finge väl i så fall antagas ha varit en önskan att översätta mera ordagrant, om också med det resultat, att den svenska versionen språkligt sett blivit dålig. Men ett sådant antagande synes ganska långsökt, så fritt som många latinska, danska och svenska parallellordspråk äro formulerade i förhållande till varandra. Den latinska texten kan med bättre skäl åberopas till stöd för Kocks tolkning av ordspråket, vilken osökt ansluter sig till latinets sannolikt avsedda innebörd.

ERIK ABRAHAMSON

Da. Rokkebaad – västsv. dial. rockebåt.

Vi jaged Svenskens Hukkerter,
skøndt vi var kun de Smaa,
vi tog hans Rokkebaade,
hvor bedst de var at faa

sjunger Baadsmanden i Drachmanns diktecykel Peder Tordenskjold. Ordet *rokkebaad* har skalden hämtat från C. P. Rothes arbete Tordenskiold. I dess första del (sid. 40 i 1747 års upplaga) omtalas, att Wessel kapat »en Svensk Roche-Baad».

I O. Bergersens stora arbete Tordenskiold nämnes *rokkebaad* vid ett flertal tillfällen. År 1712 rapporterar Wessel, att »4 rokkebåter, som kom seilende forbi på vei til Göteborg, lastet med malt, bygg og havre, blev tatt».¹ Kort därpå beordrar Wilster den unge Wessel, »at overlevere iche alleneste dend forhen — paa de svenske Køster, opbragte Skude med ditz tilbehør, Mens end og alle hos sig havende Rochbaader».² Längre fram på året ger Hausmann order och instruktion för Wessel beträffande »smaae Coffardie-Skibe, Capere, Roche Baader».³ I en rapport, ävenledes från 1712, omtalar Wessel, hur »3 mil norden for, laa 2de Gallejer, og 5 skierbaader, saa og tog ieg samme tid een Rochebaad, som kom af Siøen med de Laadser, som hørte hiemme udj Gulholmen, og en Del udj Lysekil, og nogle paa Kieringøen».⁴ År 1714 rapporterar Wessel slutligen, att han kapat »4 Roche-Baade ladet med Byg og Haure».⁵

¹ Bergersen, Tordenskiold I, s. 283.

² Bergersen a. a., I s. 301.

³ Bergersen a. a., I s. 302.

⁴ Bergersen a. a., I s. 320.

⁵ Bergersen a. a., I s. 476.

Medan *rokkebaad* är okänt i danska dial. och förgäves eftersökts i äldre och nyare danska ordböcker och marinordböcker, är ordet ännu levande i västsv. dial. Från ett flertal mellanbohuslänska fiskelägen har jag upptecknat *rockebåt* med betydelsen 'gammaldags storsjöfiskebåt, s. k. »sjöbåt»' (*råkæbåd* Bo Ul Hu Vä Gra Fi Sm Ha Ho Ma, *råkæbåd* Fil SG Rå Gu He Ed Mo.).¹

Ordb. over det da. Sprog, som kanner ordets förekomst i Bohuslän, förklarar det på följande sätt: »1 led er formodentlig rokke ell. (dog mindre sandsynligt) holl. rogge, rug; mindre fartøj, tidligere brugt paa den sv. Kattegatskyst vistnok til korntransport og anden fragtfart» (17 sp. 1219).

Namntolkningen kan icke vara riktig. På västkusten uppkallas så gott som aldrig en båttyp efter den fisk, som man vill fånga. I regel sker namngivningen efter följande principer: 1. efter fiskemetoden: vadbåt, dragbåt, sillegarnsbåt; 2. efter riggen: treseglare, spritseglare, stakseglare; 3. efter utseendet: vässing, snipa; 4. efter hemorten: kosterbåt, längedragssjulle, arendalssnipa; 5. efter indigenatsnamn: se nedan. Vidare utgjorde rocka en mycket ringa del av storsjöfiskarnas fångster. För år 1864 visar statistiken för Bohuslän följande siffror:

Långor	st. 426103
Torsk och lubb	» 236980
Rockor	» 47123
Koljor (till beredning)	» 398840 ²

Härav framgår, att rockor endast utgjorde 4 % av den sammanlagda fångsten. Storsjöfiskarnas högsta önskan var att fånga långa och torsk. De ville mycket ogärna ha rockor. Träffade man under fiske mjuk botten s. k. *rockebotten* (*råkæbæn*) och fick rikligt med rockor, upphörde man ögonblickligen med fisket och uppsökte en fiskeplats

¹ Ortnamnsförkortningar: Bovallstrand = Bo, Bokenäs = Bok, Edshultshall = Ed, Fisketången = Fi, Fiskebäckskil = Fil, Gravarna = Gra, Gullholmen = Gu, Göteborg = Göt, Hasselösund = Ha, Helleviksstrand = He, Herrestad = Her, Hogdal = Hog, Hovenäset = Ho, Hunnebostrand = Hu, Kåringön = Kä, Lundby = Lu, Lysekil = Ly, Långelanda = Lå, Malmö = Ma, Mollösund = Mo, Rågårdsvik = Rå, Röra = Rö, Skee = Sk, Smögen = Sm, Stocken = St, Södra Grundsund = SG, Tjärnö = Tj, Torp = To, Torslanda = Tor, Ulebergshamn = Ul, Väjeran = Vä, Åstol = Ås, Öckerö = Öck.

² Holmberg, Bohusläns hist. o. beskr., 1867, I, s. 291.

med hård botten s. k. *längebotten* (*långbått*). I Nordsjön finnes rakt utanför Bergen en fiskbank, som på sjökortet kallas *Vikingbåden*. Men den kallas av bohuslänska fiskare *Rockebanken* (*råkåbåkän*, *råkåbåykän*), eftersom det där fanns rikligt med rockor. Denna fiskeplats undveks konsekvent av storsjöfiskarna. Det fanns två slags rockor, *knagrockor* och *plattrockor*. De förstnämnda liksom stora rockor kastades omedelbart i sjön. Plattrockorna förvarades i ett särskilt lastrum, ty den övriga fisken tog skada, om den förvarades tillsammans med rockor. När dessa senare vid hemkomsten togos ur rockerummet, var stanken olidlig och förpestade luften på hela fiskeläget. Man var därför gladast, när man endast fick långa, lubb och torsk och slapp ha besvär med rocka, som alltid betraktades som den utan jämförelse sämsta fisk, man kunde få. En bidragande orsak var nog också den, att rockan betalades sämst. Den köptes huvudsakligen av fattiga bönder från Västergötland och Dalsland och betalades med 30 à 35 kr. pr skeppund, medan kabeljo betingade ett pris av 50 à 60 kr. för samma vikt.

Rockebåt var ett öknamn på en sjöbåt och brukades aldrig av fiskarna själva. Då de gamla storsjöbåtarna på 1880- och 90-talen utklassades av kuttrarna, såldes de till Norge för att gå med tegelsten från Fredriksstad till Göteborg. Även i Norge kallades dessa utdömda fiskefartyg rockebåtar. Men långt tidigare hade sjöbåtarna fått sitt öknamn. Gamla fiskare ha för mig berättat, att fiskeflottan, då den på 1860-talet stävade upp mot Göteborg, möttes av göteborgarna, som stodo längs Göta älvs stränder och ropade: »Nu kommer rockebåtarna.» Det egendomliga är emellertid, att ingen gammal göteborgare nu känner till detta namn. Alla de i fiske och sjöfart initierade, som jag tillfrågat, ha samtliga förklarar, att en bohuslänsk storsjöbåt kallades *tjur*, och de anse, att han fått detta namn på grund av sitt utseende. Utmärkande för storsjöfiskebåten var den ovanliga bredden, som förhöll sig till längden som 1:2,5.¹ Även de bohuslänska kosterbåtarna äro ganska breda, men de äro bredast midskepps, medan sjöbåtarna hade sin största bredd framtill. »Sjöbåtarna var så breda, så de hade riktiga hörnen framme i bogarna».²

Liksom storsjöbåten tack vare sin klumpiga form och ovanliga bredd framtill kommit att liknas vid en tjur, så skulle den ju också

¹ Olof Hasslöf, *Bankskutor och sjöbåtar*, 1939, s. 12.

² A. a., s. 13.

kunna ha erinrat om en rocka, i all synnerhet som sjöbåtarna voro försedda med en bom, det s. k. rövstråt, som stack ut c:a 2 m. akterut.

Ehuru en namngivning efter dessa grunder är åtskilligt sannolikare än den, som framställts i Ordb. over det da. Sprog, så måste den dock avvisas, om man tar hänsyn till den omständigheten, att *rockebåt* i boh. dial. har ytterligare en betydelse.

Sjöbåtarna hade en anseelig bredd och obetydlig höjd och liknade i det hänseendet halländska jakter. Dessa ha sedan gammalt ovanligt stor bredd i förhållande till sin längd samt svagt skärpe. De ha byggts så med tanke på Hallands grunda och ofta dåliga hamnar. I vissa boh. dial. betecknar också *rockebåt* 'båt från Onsala, Valda eller Släp' (*råkåbåd* Lyl, *råkåbåd* Bok SG Gu Kä To Lå Lu). I några boh. dial. har jag upptecknat *rockefartyg* 'fartyg från Onsala, Valda eller Släp' (*råkåfåtj* Lyl, *råkåfåtj* Gu, *råkåfåtj* Lå). Med denna betydelse ha såväl rockefartyg som rockebåt namngivits efter indigenatsnamn. En fiskare eller sjöman från ovannämnda socknar kallas *rocka* (*råka* Bo Hu Gra Fi Sm Ha Ho, *råka* Lyl Göt¹, *råka* Fil SG Rå Bok He Gu St Kä He EdMo Rö ToLå Öck Tor Lu). Allmänt spridd är ramsan: »På Onsala Valda och Släp finns bara rockor och skräp». I hisingsmål har denna ramsa följande lydelse: *pa ònsåla, vålda a slép fins bara skíd, råker a skråb*. Den del av Halland, som bebos av »rockor», kallas *Rockeriket* (*råkeriget* Bo Hu Gra Fi Sm Ha Ho Lyl, *råkeriget* Bok Her Til SG Rå Gu Kä Öck Tor Lu, *råkeriget* St He Ed Mo Rö To Lå, *råkeriket* Göt).

Sedan gammalt äro inbyggarna i Onsala, Valda och Släp kända som synnerligen duktiga sjömän och fiskare. Då Bexell i sin berömda Hallands-beskrivning beklagar sig över den dåliga avkastningen i Valda och Släp socknar, sker det med följande motivering: »Ordsaken till denna mindre afkastning torde wara den, att de fleste hemmansåboar sjelfwe idka sjöfart och nödgas således under egen frånvaro öfwerlemna jordbruket åt hemmawarande drängar. Hushåll finnas här, der icke allenast husfadren sjelf utan äfwen flere hans söner idka sjöfart. Också äro uti detta Pastorat 321 sjömän och Copvardie-Skeppare». ² Om onsalabon skriver Bexell: »Karlarna i Onsala socken idka i allmänhet utrikes sjöfart ifrån 12:te och 15:de till 40:de och 50:de

¹ I göteborgska sjöfartskretsar gick för ett tiotal år tillbaka en skeppsstuvare, som var född i Onsala, allmänt under namnet *råka*.

² Bexell, Hallands Historia och Beskrifning 1817—1819, III: 406 f.

ålders året».¹ Vid beskrivningen av Valda och Släp socknar omtalar Bexell: »Saltsjöfiske idkas af den del af Pastoratets innevånare, som bo vid stranden».² På Onsalahalvön ligger det genom Gatenhjelmså berömda fiskeläget Gottskär.³

Under olika tider avse de maritima termerna högst olika saker. Så betecknar *pinass* under 1600-talet ett stort fullriggat fartyg, medan det på 1700-talet är namnet på en relativt liten roddbåt tillhörande marinens fartyg.

Under årtiondena närmast före sekelskiftet kallades i göteborgsdialekten en sjöbåt, vare sig han användes till storsjöfiske eller gick i fraktfart, *tjur*. Omkring 1910 hade de till fraktfartyg apterade sjöbåtarna helt kommit ur bruk. Men så sent som 1935 levde namnet kvar i göteborgsmålet, men det betecknade då ett tvåmastat, ketchriggat fraktfartyg.

Typnamnet *rockebåt* synes först ha betecknat ett mindre nordhalländskt (urspr. från Onsala, Valda eller Släp härstammande) fartyg med ovanligt stor bredd och litet skärpe, speciellt avsett för de halländska hamnförhållandena. De ha använts både vid fiske och i fraktfart. Samtliga av Tordenskjold rapporterade rockebåtar synas ha varit lastfartyg. I slutet av 1850- eller början av 1860-talet har namnet på sina håll kommit att beteckna en bohuslänsk storsjöfiskebåt, som vad formen beträffar, starkt påminner om en nordhalländsk båt.

Att uppkalla en båttyp eller ett fartyg efter indigenatsnamn är ganska vanligt i Bohuslän. Så kallas i Öckerö skärgård ett fiskefartyg från Stångenäs och Sotenäs *jårebåt* (*jårøbåd*, *jårøbåd*), eftersom en fiskare från dessa bygder kallas *jåre* (*jåre*, *jåre*). I en del Sotenäsdial. betecknar pron. *jår* 'eder', i andra liksom i vissa Stångenäsmål 'vår'. En bidragande orsak till indigenatsnamnet *jårø* anses vara följande. Då fiskare från södra Bohuslän eller andra trakter kommo till Smögen, ett av Sotenäs största fiskelägen, brukade de yngre fiskarna gå i land för att söka flicksällskap. Men de hade icke förr kommit i land, förrän gummorna öppnade dörrar eller fönster och skreko: *la være jårø*

¹ Bexell a. a., III: 433.

² Bexell a. a. III: 406.

³ Jfr Bexell a. a. III: 420.

tösär, jåräs tösär ska jårä pèltar ha, 'låt bli våra töser, våra töser skall våra pojkar ha'.

Öknamnet *jårä* förekommer inte bara i Öckerö skärgård. Vid sekelskiftet var det vanligt, att nyinflyttade lysekilsbor kallade infödingarna, som vanligen bodde i gamla köpingen, *jåräs*. Om dem »drog» man den från Västsverige kända ramsan i följande variation:

*a jåräs tösär di æ sa rårä
di gä_ŧø şörka mæ svätø fåla
vīda hēsär a svätø bēn
a rēva gæ_şom æn slībästēn*

Ett fartyg från norra Bohuslän kallas i södra och mellersta delen av landskapet *hättebåt* (*hëtåbåd* Bo Ul Hu Vä Gra Fi Sm Ha Ho Ma Lyl Bok Her Fil SG Rå Gu St Kä He Mo Rö To My Lå Ås Öck Tor Lu). Båtnamnet är bildat till indigenatsnamnet *hätte* 'nordbohuslänning' (*hëtå* Bo Ul Hu Vä Gra Fi Sm Ha Ho Ma Lyl Bok Her Fil SG Rå Gu St Kä He Mo Rö To My Lå Ås Öck Tor Lu¹). Med *hättebåt* avses dels den breda kosterbåten, dels den smala, nordbohuslänska båttypen. Den senare kallas också i vissa skärgårdsmål *hättepiska* (*hëtåpiska* Gu, *hëtåpiska* St).

Inbyggaren i V:a Frölunda socken kallas i ett flertal boh. socknar *påse* (*pøså* Bo Ul Hu Vä Gra Fi Sm Ha Ho Ma, *pøså* Lyl Bok Her Fil SG Rå Gu St He Ed Mo Rö To My Lå Lu, *pøså* Kä Ås, *pøså* Öck). Av denna orsak brukar man kalla en båt från något av V:a Frölunda stora fiskelägen *påsebåt* (*pøsåbåd* Bo Ul Hu Vä Gra Fi Sm Ha Ho Ma, *pøsåbåd* Lyl Bok Her Fil SG Rå Gu St He Ed Mo Rö To My Lå Lu, *pøsåbåd* Kä Ås, *pøsåbåd* Öck).

Vid sidan av *påsebåt* brukas i Åstoldial. *påsemärr* (*pøsämër*). Åstolbon använder *märr* (*mër*) dels för att beteckna ett lastfartyg t. ex. *stenmärr* (*stènmër*) 'båt som fraktar sten', dels för att ge uttryck för ett visst förakt.

I några fiskelägen (Gu Ed Mo) avser *påse* även 'stýrsöbo', och *påsebåt* betecknar här också 'fartyg från Stýrsö skärgård'. De gamla påsebåtarna voro öppna stakseglare och hade två eller tre master. I senare fall kallades de i hisingsmål ävenledes *havsstångare* (*håvstångare* Tor Lu).

¹ Om *hätte* se E. Abrahamson, Västs. ordst., s. 30.

Frölunda- och styrsöborna sysslade ej blott med fiske utan även med affärer och köpte upp långa på ett flertal fiskelägen. För deras skull beredde man en mindre långtyp, och denna kallades i Mollösund *påselånga* (*p̄səlāyā*).

Sotenäsborna skilde noga på en frölundabo och en fiskare från Inlands kustbygd. Den senare kallades *bönpåse* (*b̄nəp̄sə* Bo Ul Hu Vå Gra Fi Sm Ha Ho¹) eller *bönpung* (*b̄nəp̄ōy* Ma). Ett fartyg från södra Inlands kustbygd kallas följaktligen i Sotenäs fiskelägen *bönbåt* (*b̄nəbəd* Bo Ul Hu Vå Gra Fi Sm Ha Ho Ma). Fartygsnamnet är en ellips för *bönpåsbåt* eller *bönpungbåt*.

Men inlandsbon kallas ock *bagge*, vilket namn på sina håll även tillkommer de utanför Inland och Hisingen boende fiskarna i Öckerö skärgård. Emellertid har *bagge* också samma betydelse som i riksspråket, även om det i dial. vanligen heter *v̄ərə*. I några av Sotenäs fiskelägen har man substituerat indigenatsnamnet *bagge* enligt ofliöstmetoden och kallar följaktligen en person från Öckerö skärgård *väre* (*v̄ərə* Bo Hu Gra) samt en båt från nämnda skärgård *värebåt* (*v̄ərəbəd* Bo Hu Gra). Namnet är gammalt och användes numera endast av de allra äldsta. Den som först gjorde mig uppmärksam på dessa namn, var en fiskare från Öckerö skärgård, och han påstod, att detta namn förr var ganska allmänt.

I norra Bohuslän däremot betecknar indigenatsnamnet *bagge* 'norrman' (*bāgə* Hog Sk Tjä Lur), och i dessa dial. avser *baggebåt* (*bāgəbəd* Hog Sk Tjä Lur) ett norskt fartyg.

Bohuslänningarna ha emellertid inte nöjt sig med att ha öknamn på båtar från andra trakter. Förr var det brukligt att på alla fiskelägen utom Bovallstrand ha s. k. »kläggenamn» på fartygen i hemorten. Särskilt gällde detta storsjöfiskebåtarna. Mollösunds fiskarna ägde sju »rockebåtar», och alla hade öknamn. Zenobia kallades *lōmpa*, Oskar I *stōmpən*, von Yhlen *stākən*, Norden *kūfēta*, Brilljant *ālkəbədən*,² Norden *dāka* och Bruse *ūlvən*.

Storsjöbåtarna från Stockens fiskeläge hade följande namn och

¹ Se vidare härom E. Abrahamson, Västsv. ordst., s. 35.

² Förra leden i *ālkəbədən* är boh. dial. *ālk* 'smuts, stercor'. Ägarna till Brilljant, som var en förstklassig båt, hade tidigare ägt en synnerligen dålig, som fördenskull med fog kallats *ālkəbədən*, men när man skaffade sig en större och bättre båt, överflyttades öknamnet på den nya.

öknamn: Polstjärnan—*bótkæn*, Två bröder—*bàgan*, Knekten—*hjmškæn*
Familjen—*grjbæn*, Oskar II—*sléva* och Två bröder¹—*snáfæn*.

Gullholmen var förr Bohusläns största fiskeläge och hade minst tolv sjöbåtar samtidigt d. v. s. tiondelen av Bohusläns samtliga sjöbåtar.² Här kallades Raketten *sákæn*, Vikingen *dålbærj*,³ Frikoren *bàgan*,⁴ Fursten *skòjan*, Berta *snàtra*, Zenobia *rèræn*,⁵ Lovisa *sákæbådæn*,⁶ Sjöfågeln *sèdhúsæt*, Vikingen *píkšnòs* och Familjen *trákæn*. Ännu äldre öknamn på »rockebåtar» voro *hámsæn*, *hámnafúljan*⁷ och *snèrhúsæt*, men dessa fartygs riktiga namn ha nu råkat i glömska.

På Södra Grundsund hade sjöbåtarna följande öknamn: *snàtra*, *kúa*, *hòra*, *snèrhúsæt*, *bàgan* och *kèrpæn*. De riktiga namnen kan man nu ej erinra sig. Samma är förhållandet på Hunnebostrand, där man endast hade två fartyg för storsjöfiske. De kallades *kédæn* och *dótæn*.

¹ Om en sjöbåt såldes eller gick förlorad, fick den nya ofta samma namn som den gamla.

² Jfr Holmberg a. a. I: 290.

³ Den äldre sjöbåten med namnet Vikingen hade en något deformerad stäv. På Gullholmens fiskeläge levde samtidigt en man vid namn Dalberg, och denne hade vid en olyckshändelse fått sin näsa intryckt, varför en viss likhet mellan Dalbergs näsa och Vikingens stäv förefanns.

⁴ Detta namn fick storsjöbåten, när samtliga besättningsmän varit i Göteborg och köpt sig vita mössor.

⁵ Boh. *rèræ* betyder 'rede'.

⁶ Båten var uppkallad efter skepparen, som gick under namnet *sákæn*.

⁷ Öknamnet *Hamnföljaren* erhöll ifrågavarande sjöbåt efter Ålesundskatastrofen 1868, då ett flertal bohuslänska fiskefartyg i den svåra februaristormen gick under med man och allt på väg till fiskebanken Storeggen utanför Ålesund. Genom att hålla sig utefter kusten och följa hamnarna lyckades gullholmsbåten klara sig, varför vedernamnet snarare är att betrakta som ett hedersnamn.

CARL LINDBERG

Två sjönamn på gränsen mellan Medelpad och Jämtland.

Förkortningar. Utom vedertagna förkortningar, varom se t. ex. förteckningen i Namn och bygd, användas här följande: *KrA* = Krigsarkivet, *LK* = Lantmäterikontoret i Östersund (när ej Härnösand angives). Siffran efter socken-namnet i citat från *LK* åsyftar kartakt, när ej sidnummer dessutom angives.

De två sjönamn, som nedan skola behandlas, äro så till vida helt ointressanta, som det inte kan råda det ringaste tvivel om vad de betyda. När jag det oaktat finner dem värda en ganska utförlig behandling, beror det på att namnen till följd av sjöarnas läge på gränsen mellan Medelpad och Jämtland uppvisa dubbelformer, som giva nyckeln till ett antal eljest svårtolkade eller missuppfattade namn längre in i de båda landskapen. Medan det ena sjönamnet sålunda sprider ljus över vissa jämtländska namn, ger det andra lösningen på ett par medelpadska namn.

De båda sjöarna ligga på gränsen mellan Borgsjö socken i Medelpad och Bräcke socken i Jämtland.

1. Grössjön eller Gråssjön (*Gråsj.* GSn 73).

Namnet uttalas i Borgsjö socken: *gróson*, i Bräcke: *grófsen*. Till skillnad från några liknämnda sjöar i trakten (jfr nedan) kallas sjön ofta *Gubbygrössjön* (*-gråssjön*) efter läget i byn Gubbyn i Borgsjö socken.

Äldre belägg: *Grössjöän* 1645 LSA O 52/3 (pluralform, eftersom en liknämnd sjö¹ 8 km. SO därom i Borgsjö socken även åsyftas), *gråsiön*

¹ *Grötsjön* GSn 73, *grófsen*. Detta namn liksom Grössjön ovan har i Borgsjö därjämte en uttalsform *gréfsen*. Om delabialiseringen här av ö-vokalen jfr *Mycksjön* > *Micksjön* i det följande. — Dialektformerna ha, när ej annorlunda uppgives, hämtats från Svenska ortnamnsarkivet.

1765 LK Bräcke 14, *Gubygrossjön* 1877—78 LK Bräcke 73 s. 97 (om *Guby-* se ovan).

Förledens ursprung klarlägges av följande ångermanländska sjö- och ånamn: *Grössjön* GSn 61, *gröfson*, med avlopp genom *Grytån*, *grjytåa*, i Fjällsjö sn och tg, och *St.*, *L. Grössjön* GSn 61, *stör-*, *lil-gröfson*, förenade genom *Grytån*, *grjytåan*, i Ramsele sn, Ramsele och Resele tg.¹ Liksom i dessa namn är förleden i det medelpadiska *Grössjön* subst. fsv. *grjyt* 'sten'. I samtliga dessa sjöar och åar finner man större och mindre stenar i ovanlig mängd.²

Vad utvecklingen av den fsv. formen **Grjytsiō* vidkommer,³ har *y* förkortats framför konsonantgrupp och övergått till *ö*, och *ts* har assimilerats till *ss*. Jämför t. ex. sjönamnet *Gröcken* GS 88 (i Eks-härads sn, Älvdals hd, Värmland) < **Grjytge* 'den steniga' (: fvn. *grjótugr* 'stenig'), se Hellquist Sjönamn 1: 195 och SOV 14: 63.

Förleden i namnets jämtländska form *Gråssjön* är tydligen det mot fsv. *grjyt* svarande fvn. *grjót* n. 'sten'. Jämför Vestlund i SL 1923 H. 4 s. 31 om den olika behandlingen av samnordiskt *eu* i Jämtland och Medelpad: jämtskan »uppvisar former som återgå på *io*, mp. däremot former som återgå på *iu*». Denna motsättning kan ytterligare exemplifieras med de två sjönamnen *Grucken* GS 72, *gröfsan*,

¹ Sjönamn *Grössjön* finnas många i Sverige, se Svenska ortnamnsarkivets naturnamnsregister. Om de hithörande *Gryssjön* se Hellquist Sjönamn 1: 192.

² Enl. egna uppteckningar.

³ Den akuta accenten i dialektformerna för *Grössjön*—*Gråssjön* kan härröra från sms. *Gubbygrössjön* ovan. En annan möjlighet är, att den på samma sätt som i de jämtl. namnen *Sténs-* (se nedan) anger genitivform — vilken i så fall har kollektiv innebörd såsom vanligt även hos andra ord. Jämför dock, att fsv. *grjyt* och fvn. *grjót* alltid ha kollektiv betydelse (se Söderwall och Fritzner) och att appellativiska sms. med *grjót* aldrig uppvisa genitiv-*s* (se Fritzner). I ortnamn kunde det dock vara annorlunda i senare fallet; jämför dels det bohuslänska *Grösbäcke* (även om detta, såsom antas av Palm i NoB 1925 s. 65 f., innehåller ett ortnamn **Grjót* och inte det motsv. appellativet), dels de jämtl. myrnamnen *Gråss-*, se följ. sida, not 5. — De jämtl. ortnamnen *Sténs-* (ca 25 st. i Svenska ortnamnsarkivet) ha i regel akut accent, och det torde väl i dessa namn endast undantagsvis vara fråga om en enda (stor) sten eller personnamnet *Sten*. Samma kollektiva innebörd har väl *Sténs-* dels i de tre *Steinstjern(et)*, som Indrebø, Norske innsjönamn 2: 175 f., antar ha namngivits efter enskilda stenar eller efter platser med namnet **Stein*, dels i de tre namn *Stensholm(en)*, som Westman, Nyländska önamn 1: 335, antar innehålla personnamnet *Sten*. Drougge i OGB 18: 42 har insett, att förleden *Sténs-* i stor utsträckning måste ha kollektiv betydelse.

i Ovikens sn, Jämtland,¹ och *Gryttjen* GS 79, *grifjsæn*, i Attmars sn, Medelpad, båda med betydelsen 'den steniga', jfr *Gröcken* ovan.

I den fvn. formen **Grjótssjór* har, på liknande sätt som i **Grjótisö* ovan, *ó* förkortats framför konsonantgrupp och *ts* assimileras till *ss*. Beträffande *j*-bortfallet jämför t. ex. no. dial. *groot* 'sten' (Aasen) och norska ortnamn med uttalet *gröt-* (< **grjöt-*) i NE s. 79 och hos Indrebø Norske innsjönamn 2: 65.

Till följd av den ovannämnda vokalförkortningen har förleden i namnet *Gråssjön* ej kommit att deltaga i den i jämtskan (liksom i norskan²) vanliga övergången *iō > iö*, som betygas av t. ex. sjönamnet *Grötningen* GSn 73, *grötinæan*, *Grötningen* 1645 KrA XX: 4, en stenig sjö i Revsunds sn, och av appellativen *jøster* 'ljuster', *jør* 'skata', *jøsr* 'tjurved' (samtliga ord upppteckn. i Revsunds sn).³

Följande sjönamn i det övriga Jämtland, vilka officiellt i flera fall skrivs *Gråsjön*⁴ och även av ortsbefolkningen bruka associeras med adj. *grå*, böra med hänsyn till dialektuttal och flertalet äldre belägg samt det ovan behandlade namnet *Grössjön*—*Gråssjön* i stället antas innehålla subst. fvn. *grjót*⁵:

Gråssjön, *Östra* och *Västra*, i Bräcke sn (*Ö. Gråssjön*, *V. Gråssjön* GSn 73, äv. bynamn: *Gråsjö* GSn 73), *grósson*, *gréfan*, *gréfsen*, *Grösiögarne* 1646 LSA O 52/3, *grössiön* 1697 LSA O 52/6 a, *Gråssiön* 1775 LK Bräcke 6. — a) *ýstargrósson*, *öster Gråsi[ö]n* 1645 KrA X: 1, *Storgrössiön* 1683 KrA X: 9, *Östra Gråssiön* 1765—68 LK Bräcke 8. — b) *væstar-gréfsen*, *wester Gråssiön* 1645 KrA X: 1, *lillgrössiön* 1683 KrA X: 9, *Wästra Gråssiön* 1765—68 LK Bräcke 8.

¹ Jfr Hellquist Sjönamn 1: 195, som räknar *Grucken* hit — med tvekan, eftersom han väl trott, att namnet utgår från en fornsvensk form, och därför väntat sig *ö*-vokal.

² Medelnorskan, se Noreen Geschichte, § 98.

³ Om appellativen se Vestlund a. st. Till Revsunds-målet hör (med vissa avvikelser) Bräcke-målet.

⁴ Särskilt kan observeras, att *Gråssjön* i Åre sn skrivits *Gråssjön* å GSn 65 NO, vilken karta varit föremål för en omsorgsfull namngranskning av en (numera avliden) framstående kännare av västjämmtska ortnamn.

⁵ Vissa av de i Jämtland flerstädes förekommande myrnamnen *Gråss-*, t. ex. *Gråssmyren*, *grósmýra*, i Hackås sn, torde innehålla gen. *grjóts*. Andra av dessa namn böra däremot sammanhållas med namn på *Gråss-* i de delar av Sverige, där en härledning ur fvn. *grjóts-* är oantaglig, t. ex. *Gråssmyren*, *grósmýra*, i Helgums sn, Sollefteå tg, Västern. län. Det skulle föra för långt att här närmare gå in på dessa namn.

Gråssjön i Brunflo sn (*Gråssjön* GSn 67 SV). — a) *gròsön, gròsön, gråsiön* 1683 KrA X: 8, *Stor Gråssjön* 1822 LK Brunflo 63 s. 18. — b) (*Lill-Gråssjön*) *lilgròsön, lillgråsiön* 1683 KrA X: 8, *Lill Gråssjön* 1822 LK Brunflo 63 s. 18.

Gråssjön i byn Berge, Lockne sn, *gròsön, Gråsiön* 1792—97 LK Lockne 56, jfr *Gråssjö bäcken* 1792—97 ib.

Gråssjön i Näs sn (*Grossj.* GSn 73), *gròsön, Gråssjön* 1812 LK Näs 20.

Gråssjön, Stora och Lilla, i Håsjö sn (St., L. Grossjön GSn 68 SV), *stòrgròsön, lilgròsön, Gross Siön* 1757 LK Håsjö 2.

Gråssjön i Hallens och Ovikens snr (*Gråsjön* GSn 66), *gròsön, gråsön, Gross Sjön* 1824—25 LK Hallen 28.

Gråssjön i Åre sn (*N. Gråsjön, S. Gråsjön* GSn 65), *gròsön, Grossiön* 1685 LSA O 52/5.

Gråssjön i Kalls sn (*Gråsjön* GSn 58, äv. bynamn), *gròsön, Gråsiön* (= byn G.) c:a 1699 kb A I: 1: 23 i Länsarkivet i Östersund.

Också vid dessa sjöar finner man sten i stor myckenhet.¹

2. Mycksjön eller Micksjön (*Mjösjön* GSn 73).

Namnet uttalas i Bräcke sn, Jämtland: *mýk[s]ön, i Borgsjö sn, Medelpad: mál[s]en, miks[s]en.* Därjämte förekommer i Borgsjö mera sällan ett uttal *mjös[s]en.*

Äldre belägg: (jfr) *Miössio(!) hollmen* 1666 jb s. 58 i Länsarkivet i Östersund, *Miösiön* 1683 KrA X: 8, *Mygsiön* 1763 LK Härnösand V: 25, *Myck Siön* 1765 LK Bodsjö 5, *Mick Siön* 1765—74 LK Bodsjö 3, *Mjösjön* 1892—96 LK Bräcke 91.

Förleden är naturligtvis adj. fvn. *mjór*, fsv. *miō(r)*, *miō* 'smal'. Sjön är långsmal till formen. I jämtskan kvarlever ordet *mjö* dels som appellativ i t. ex. *fötmió* 'svag i fötterna, knäsvag',² dels i flera ortnamn. Medan de senare alltid ha bevarat formen *Mjö-*, t. ex. bynamnet *Mjösjö* GSn 67, *mjöss*, *Mioasio* 1426 DN 14: 36, i Sundsjö socken, torde denna form *Mjö-* i talspråket redan på 1700-talet ha undanträngts av formerna *Myck-*, *Mick-* i sjönamnet ovan (se beläggsamlingen). Det sällsynta dialektuttalet *mjös[s]en* har förmodligen att tacka de hithörande (på varandra kopierade) skriftformerna för sin nutida existens.

¹ Enligt mina egna uppteckningar, i vissa fall självsyn.

² Primäranteckn. från Kalls sn i Svenska ortnamnsarkivet.

Uttalet *Mjösjön*, som har upptecknats endast i Medelpad, torde emellertid ursprungligen ha funnits endast i Jämtland. Ljudutvecklingen i Medelpad bör nämligen ha varit ungefär följande: **Miōa*- > **Miūwa*- > **Miūgha*- > (omkring 1520) **Miūgh*- > (senast 1646) **Mjuk*- > **Mjyk*- > (senast 1763) *Myck*⁻¹ > (senast 1765) *Mick*-. — Beträffande formerna **Miūwa*- och **Miūgha*- kan hänvisas till Hesselmanns utredning i SoS 1905 s. 197 ff. om utvecklingen av *ō* i fsv. diftongen *iō*. Enligt Hesselmann har *ō* här (men även utanför denna diftong) framför vokal i åtskilliga fall övergått till *ū* inom ett sammanhängande område, som omfattar Uppland, Gästrikland, Hälsingland och Dalarna. (Till detta område kan nu också föras Medelpad). Samtidigt med denna övergång har mellan *u* och den följande vokalen uppstått ett glidljud *w*, som oftast utvecklats till *gh*, *g* (jfr Noreen Aschw. gr. § 273). Bland exemplen förtecknar Hesselmann några sjönamn, som torde innehålla fsv. *miō(r)*: *Mjugsjön*, *Mjuggsjön* och *Mjusen* i Hälsingland.² — Tidpunkten för bindevokalens fall i formen **Miūgh*-, omkring år 1520, stöder jag på iakttagelser från jämtländska diplom. Dateringen av formen **Mjuk*-, 1646, indiceras av att namnet *Micksjön* (*Mycksjön* GSn 73), *mīksjon*, som gäller en smal sjö på annat ställe i Borgsjö socken, år 1646 skrives *Miuk Siön* (LSA O 52/3). *gh* har här övergått till *k* framför följande tonlösa konsonant. — Om det i formen *Myck*- försvunna *j* se Grössjön — Gråssjön ovan. — I fråga om delabialiseringen **Mjuk*- > *Myck*- > *Mick*- kan man jämföra, att ordet *tjuder* i bl. a. Lidens socken i Medelpad uttalas *tʃyʀ* men i Borgsjö socken *tʃyʀ*.³ Jämför även namnet *mīksjon* (*Mycksj.* GSn 79 NV) om en smal sjö i Stöde socken i samma landskap och att ordet *by* i denna socken uttalas *by* men i Borgsjö *bɿ*. Delabialiseringen har alltså gått längre i Borgsjö än i andra medelpadska socknar.

Det jämtländska uttalet *Mycksjön* kan inte vara inhemskt i Jämtland, eftersom ju belägget *Miōsiön* 1683 (och tidigare) måste här-

¹ I belägget *Mygsiön* 1763 står väl *g* etymologiserande för *ck* (jfr insektnamnet *mygg*).

² Jag är i tillfälle att meddela dialektformer för dessa namn. *Mjugsjön* GS 110 i Mo sn, Ala tg, uttalas *mjuksjon*. *Mjuggsjön* GS 110 i Nianfors sn, Enångers tg, uttalas *mūksjon*, en form, som visar att *j* här har fallit såsom ofta i hälsingskan efter uddljudande konsonant, se Hesselmann a. a. s. 199 noten. *Mjusen* GS 110 i samma socken uttalas *mjuʃu*. Dessutom kan nämnas *Mjuggsjön* GS 105, *mjuʃu* (bebyggelsenamn), i Hille sn, Gästrikland.

³ Se Vestlund a. st.

stamma från detta landskap, ej från Borgsjö i Medelpad. Uttalet i fråga har tydligen inlånats till Jämtland från Borgsjö, innan uttalet *Micksjön* ännu uppstått i den sistnämnda socknen. — Att bräckeborna glömt den genuina jämtländska namnformen för den medelpadska, beror väl på att gränssjön varit mindre känd för dem än för borgsjöborna: vid sjön ligga på borgsjösidan fåbodar och en gård, medan varje bebyggelse saknas på bräckesidan. Om man frågar sig, varför formen *Micksjön* inte begagnas i Bräcke (såsom lån från Borgsjö), kan man konstatera dels det faktum, att bräckeborna (vissa av dem) veta, att uttalet *Micksjön* användes i Borgsjö, men att de förklara, att de själva ej begagna detta uttal, dels det faktum, att bräckeborna också veta, att borgsjöborna säga »bi» i stället för *by* (jfr ovan).

Med hänsyn till ljudutvecklingen i det nu behandlade namnet kan man anta, att fsv. *miō(r)* 'smal' även ingår i dels de ovan i förbigående anförda namnen *Micksjön* i Borgsjö och *Mycksjön* i Stöde socken, dels namnet *Mycksjön* GSn 79 NV, *mÿÿsÿn*, en långsträckt, på mitten mycket smal sjö i den mellanliggande Torps socken, Medelpad.

I Medelpad finnas emellertid ortnamn, som innehålla fsv. *miō(r)* och i vilka detta ord utvecklat sig på det i Jämtland och i Sverige för övrigt vanliga sättet till *miö*:¹ *Mjösjön* GSn 74 SO, *mÿÿsÿn*, i Ljustorps sn och *Mjösund* GSn 79, *mÿÿsÿn*, by i Njurunda sn. Antingen har i dessa nordligare—östligare delar av Medelpad övergången *iō > iū* ej inträtt, eller också föreligger i dessa namn den starka formen av adjektivet (följd av konsonant).

¹ I det övriga Sverige finner man dessutom ortnamn *Mjög(a)-*, *Mög-*, *Møj-*, *Mjua-*, *Meg-* (: fvn. *már*), se Hellquist Sjönamn 1: 405 och Etym. ordb., och vidare *Mö-*, se SOV 4: 56. — SOV 4: 55 antar, att subst. *myr* ingår i *Myrsjön* GS 62, *mÿÿsÿn*, *mÿÿrÿsÿn*, *mÿÿsÿn*, i Långseruds sn, och *Myrsjön* (*Myrsj.* GS 70), *mÿÿsÿn*, i Stavnäs sn, Gillbergs hd, Värml. län. Det första namnets former, som peka på ordet *myr*, äro väl etymologiserande, medan formerna med ö-vokal böra jämföras med *Mösjön* i Glava sn, *mÿÿsÿn*, *Mjög-Sjön* 1769, som SOV 4: 56 med rätta antar innehålla fsv. *miō(r)*. Sjöarna äro för övrigt långsmala och omges av berg, ej av myr.

PAUL DIDERICHSEN

Perfektparticipium – Supinum – Verbal- adjektiv i Dansk og Svensk.

Medens Dansk og Svensk som bekendt afviger væsentligt fra hinanden baade m. H. t. det fonologiske System og de prosodiske Realisationsformer (Stavelse, Akcent, Kvantitet), er Afvigelserne i morfologisk og syntaktisk Henseende saa ubetydelige, at Dialekter inden for de to Sprogomraader paa flere Punkter afviger mere fra Rigssprogene end disse fra hinanden (man tænke fx. paa Et-, To- og Trekønsmaalene i Dansk). Ordklassesystemerne er vistnok fuldstændig kongruente, og selv inden for de enkelte Klassers Synonymik er Parallelismen i visse Tilfælde slaaende. Ogsaa Bøjningskategorierne viser næsten fuldkommen Identitet, naar man ser bort fra visse Arkaismer i svensk litterært Sprog (fx. Verbernes Flertalsformer og Præteritum Konjunktiv), og det er derfor vigtigt at bemærke, at der i al Fald paa eet Punkt kan paavises divergerende Udviklinger: ved Siden af det oprindelige bøjelige Perfektparticipium (*Han är kommen* / *Det är kommet*) har Svensken udviklet et i Formen forskelligt ubøjeligt »Supinum» (*Han har kommit*), som kan anvendes som Centralled i Bisætninger (*då han kommit ...*) og har udviklet en passiv Form (*då han (hade) funnits ...*, da han var blevet fundet). Rigsdansk derimod (der paa dette Punkt endnu ikke er faldet i fast Leje) tenderer imod at gøre Participiet ubøjeligt, men har i Steden for ved visse Verber udviklet et Verbaladj., der i Neutrum har *-nt* i Modsætning til Participiets *-t*: *Kniven* / *Sværdet er (blevet) slebet* : *Hans Væsen er slebent*.

Den Forskel, som fremtræder i de anførte Eksempler, er ikke saa dybtgaaende, at den omfatter alt svensk Sprog i Modsætning til alt Dansk. Baade Formernes Dannelse, deres Bøjning og deres syntaktiske

Brug varierer inden for hvert af de to Omraader, og Variationen er dels af kronologisk Natur, dels geografisk, dels stilistisk.

Den formelle Adskillelse af en Supinumsform paa *-it* og Perfekt-participiets Neutrumsform paa *-et*, som i svensk Skriftsprog og dannet Talesprog er gennemført ved alle stærke Verber (for saa vidt de kan bruges i Omskrivning med *vara* eller *bliva*), er som bekendt af forholdsvis ny Dato. Oprindeligt var Svækkelsen af den gamle Endelse *-it* til *-et* betinget af rent fonetiske Hensyn som Vokalharmoni eller Vokalbalance, men da *-it* (paa Grund af de kortstavede Verbers statistiske Majoritet) analogisk bredte sig til alle Verbers neutrale Perfektparticipium (inklusive Supinum), blev denne Endelse opfattet som et morfologisk Kendetegn og modstod derved den almindelige Vokalsvækkelse: *myckit, litit* > *mycket, litet* osv.

Herved opstod imidlertid et uharmonisk Forhold mellem Participiets Fælleskønsform paa *-en* og dets Neutrumsform paa *-it*, og allerede i ældre nysvensk Ortografi viser der sig Tendenser til per analogiam at stave Neutrumsformen *-et*. Supinumsformen derimod, der ikke følte som Neutrumsform (og støttedes af Passivformen paa *-its*), rammes ikke af denne Analogi, og dermed var Grunden lagt til den Differentiation af de to Former, som det er lykkedes Grammatikerne siden Sahlstedt (1769) at gennemføre, ikke blot i Skriften, men ogsaa i det dannede Talesprog. (Se nærmere Kock (1906) IV. 112 ff.)

Som paavist af Hesselman (1919) 132 ff. beror den lydige Sondring af de to Former imidlertid ikke paa et rent ortografisk Paafund (saaledes som det hed sig i den historiske Skole og blandt Tilhængere af Retskrivningsreformen): i alle de midtsvenske Dialekter holdes Formerne adskilt ikke blot i stærke Verber, men ogsaa i svage Verber med Tostavelsesparticipium, idet *-t* her er lydret bortfaldet i Supinum (*falli, måla*), men bevaret eller restitueret i Participiets Neutrumsform, hvor det havde en morfologisk Funktion: *borde ä målat | trädet låg kullfallet*, og denne Adskillelse har i det 18. Aarhundrede været gængs ogsaa i det dannede Talesprog og er Grundlaget for den ortografiske Distinktion: *funnit : funnet, målat : måladt*, som mer eller mindre konsekvent havde været anvendt i Praksis, allerede før den blev paabudt af Grammatikerne.

Rigssprogets Usus er saaledes i Svensk fuldt klarlagt, og de vigtigste Punkter i Supinets Historie er for længst fastslaaet. Man mangler

blot — saa vidt jeg ser — en Udredning af det kronologiske Forhold mellem 1° Udviklingen af det passive Supinum,¹ 2° Brugen uden *hava*,¹ 3° Brugen uden Hjælpeverbum i Bisætning,¹ 4° Ordstillingsforskellen: *jag har målat om bordet : bordet är ommålat* (Hesselman (1919) 134). Disse Opgaver vilde det dog være Synd at berøve den svenske Sprogforskning, saa meget mere som den danske Grammatik i dette Kapitel i høj Grad trænger til at feje for sin egen Dør, og mit Bidrag til Belysning af den Problemkreds, som her er fremdraget, vil da — foruden i de antydede almene Synspunkter — væsentlig bestaa i nogle foreløbige Undersøgelser over Anvendelsen af de stærke Participiers *n*- og *t*-Form i det danske Skriftsprog.

Genus- og Flertalsbøjningen af Participiet er i svensk Rigssprog fuldt gennemført baade ved svage og stærke Verber. I dansk Dialekt² er Forholdet lige saa klart: her mangler enhver Form for Bøjning nemlig fuldstændig, undtagen naar Participiet staar som Attribut eller i Apposition, hvilket i Talesproget er yderst sjældent.

I den eklatanteste Modstrid med denne i alle Landets Folkemaal og i den dannede Dagligtale gennemførte Ubøjelighed af Perfektparticipiet i den omskrevne Verbalform staar de Regler, som Skolegrammatikken indtil for nylig har krævet overholdt, og som vist endnu af enkelte anses for den korrekteste Sprogbrug. Hos de ældre Grammatikere hedder det blot, at Participiet bøjes som Adjektivet³ (og det fremgaar undertiden af Eksemplerne, at der fortrinsvis tænkes paa det attributive Participium, idet Participiet i de omskrevne Former regnedes som en Del af disse); men hos Baden (1785) finder man Reglen klart formuleret og motiveret (S. 137):

Denne Conjugation [o: den stærke] har det Mærkelige, at Partic. Pass. afviger fra Supinum, og endes i Mascul. og Foemin. paa *n*, og i Neutr. paa *t*. Dog har Supinum havt samme Endelse i forrige Tider, og endnu hører man ofte i daglig Tale: *jeg har funden, du har vunden, han har skreven, han har reven sig* etc. Men da vore Skribenter have søgt at gjøre alle Supiner eensformige, ved at lade dem alle endes paa *-t*, saa faaer man deri rette sig efter Skribenternes Brug. Men hvad Partic. Pass. angaaer, da har man endnu ikke kunnet udrydde

¹ Se ndf. S. 19 Note 1—2.

² Skaansk-Bornholmsk er efter deres moderne Habitus formentlig at regne for svenske Dialekter og tages derfor ikke i Betragtning i det følgende.

³ Fx. Pontoppidan (1668) 315 (jf. 318, 320) og 483, Høysgaard (1747) § 133, jf. § 125, Dichman (1800) 395.

den gamle og ægte Form, og den beste Brug er endnu for Formen paa *n*. Man bør altsaa sige og skrive: *han har skrevet den Bog*; men: *den Bog er skreven af ham*; *det Brev er skrevet ilde*; *en Vifte er funden paa Gaden*; men: *et Papir er fundet*; i Plur. derimod overalt: *skrevne Bøger, fundne Sager, vundne Slag, dragne Kaarder* etc. — Sml. ogsaa Fortalen a 5^{r-v}. — Supinum paa *-en* i daglig Tale anføres ogsaa af Bloch (1808) 105.

De følgende Grammatikker udtrykker sig mindre udførligt, men hylder utvivlsomt samme Opfattelse,¹ og først hos Matzen (1893) S. 271 angives *et*-Formerne som de normale med den Tilføjelse, at visse Verber tillige kan have en kongruerende Form paa *-en*. I en Anmærkning fremsættes den rigtige Betragtning, at de bøjede Former navnlig findes uden for de sammensatte Tider, dvs. hvor Participiet optræder klart prædikativt eller attributivt. Mikkelsen (1894) § 21 fastholder Kravet om fuld Kongruens og opfører *en*-Formen i alle Paradigmer, der kan have Flertal eller bestemt Form paa *-ne*, men hos Wiwel (1901) § 186 paavises den stærke Tendens til Kongruenssvækkelse og *en*-Formens næsten totale Forsvinden fra østdansk Talesprog, og med Henrik Bertelsens autoriserede Retskrivningsvejledning i Saaby's Retskrivningsordbog 7. Udg. (1918) opnaar det ubøjede Participium i de sammensatte Tider endelig officiel Anerkendelse (ved Siden af det kongruensbøjede).²

Det er vistnok den almindelige Opfattelse, at den af Grammatikerne foreskrevne Kongruensbøjning støtter sig paa en nogenlunde ubrudt Tradition fra de ældste Tider. Paa den anden Side vil en grammatisk Regel, der i den Grad strider imod Talesproget, let bringe Skriftsproget til at vakle, idet Forfattere, der ikke lægger Vægt paa streng grammatisk Konsekvens i Smaating, let vil fristes til snart at følge Talesproget,

¹ Se fx. K. Knudsen (1856) § 275. En Særstilling indtager Heiberg (1834), der anholder følgende »Sprogfeil»: »*Vi ere gaaede*, for *gaaet*, Ordet har nemlig activ Betydning. Det samme gjælder om lignende Ord. Det hedder f. Ex.: *Vi ere draget til Syden*; men *vi ere dragne derhen af vor Længsel*; *vi ere reist til Frankrig*, men *vi ere reiste igjen af vort Fald*.» Vi finder ndf. dette Princip fulgt hos Hertz, og i nyere Tid er det blevet indgaaende motiveret af Axel Sørensen (1902), der mener at finde Støtte derfor i Talesproget; i moderne Dagligsprog er *et*-Formen dog utvivlsomt den hyppigste i begge Tilfælde.

² Bertelsens Regler hviler vistnok væsentlig paa Axel Sørensens udførlige Redegørelse (1902), der paaviser, hvordan man kan regulere Participiernes Bøjning, saa at den bliver Udtryk for fine Aspektnuancer. Beklageligvis synes dette mønstergyldige Forsøg i den vejledende praktiske Grammatik ikke at have sat sig tydelige Spor i Undervisning og Sprogbrug.

snart Grammatikkens Regler, og det vil derfor ikke findes upaakrævet ved en Række Stikprøver at give en foreløbig Orientering i den faktiske Sprogbrug hos en Række Hovedforfattere.

CHRISTIERN PEDERSEN, Danske Skrifter (udg. af Brandt og Fenger 1850 ff.) I—V. Ved Hjælp af en haandskreven Ordbog af J. J. E Boesen (Additamenta 4to 692) er en Række Eks. paa de vigtigste stærke Verbers Participier eftersat. Efter *have* bruges undtagelsesløst *-et: han havde bleffuit : han wor bleffuen; haffue kommet : ieg er kommen; fundet, vondet, giffuit, gonged, fonget, værret, baared, staalet, brøstet, brudet (brødet), budet, skudet (skuth), stridet, cødet osv. (30—40 Eks. eftersat). Særlig mærkes Passivform i reciprok Anvendelse: de har slagets V 25. Ogsaa efter *faa* bruges *-et: han fick brudet sig op V 170. Efter være, vorde, blive* altid Kongruens: *hvn vor beden I 175 : det hannem wor bedet V 12 : de bleffue bedne I 176; -en* efter Fælleskøn ca. 20 Eks.; jf. *den dag som buden er at faste I 273; -et* efter Intk. 5 Eks.; jf. *ieg waar giffuit ith rør II 516; -ne* efter Flertal 5 Eks. Af Undtagelser har jeg kun fundet 1 Gang *-en* efter Flertal: *ting som bedre vaare laden en giord II 423, 1 Gang -et* efter Fælleskøn: *den [dvs.: en bannere] bleff aldrig slagit paa fluct V 38 (jf. ieg wor slagen til riddere smst.) (faldit V 397 hidrører fra en sen Afskrift).**

A. S. VEDEL, Fortale til Saxooversættelsen 1575 (udg. 1851) S. 1—22. Kongruensbøjning gennemført: *hannem er vederfaret det som vederfores ... 9 : den Prijs, som andre ... er ikke vederfaren 22 (-en* efter Fk. 12 Eks., bl. a. *udgaaen 17, 17; -et* efter Intk. 1 Eks. (se ovf.) samt: *som der met er til gaaet 13; -ne* efter Flertal 5 Eks.); dog findes et Par Steder *-en* efter Flertal: *ere henfalden 8 ere udgaaen 18; -t* efter Fk. findes kun ved Overgang til svagt Part.: *forskudt 17. Efter have* finder vi ca. 50 Gange *-et* og kun eet Eks. paa (jysk) *-en: at de ... haffue offuerløbet Krønicken, oc dragen en Sum der aff 18. — I Folkevisebogen retter V. derimod ikke sjælden Forlæggets -it* efter *have* til *-en* (se Agnes Ager-schou (1941) 282 f.); det kan naturligvis, som af A. A. formodet, skyldes hans Ophold i Jylland, men beror maaske snarere paa, at *en*-Formen har forekommet ham at høre til Visernes (jysk-prægede) poetiske Sprogform.

LEONORA CHRISTINA, Jammersminde (nedskrevet ca. 1674—85; 3. Udg. v. Birket Smith 1885) 24—129. Formerne paa *-en* er dominerende efter *være* og *blive*, ikke blot efter Fælleskøn (*bleffuen 85, 85, 110, 118, kommen 26, 53, 58, 72, giffuen 37, 60, 115, borren 50, 51, 66, skreffuen 81, 93, dragen 42, beslagen 51, fallen 55, bortgangen 83, gaaen 78, wegen 102, tilbøden 44*), men ogsaa efter Neutrum (*bleffuen 65, kommen 67, 117, borren 117, skreffuen 90, 92, tagen 96, bunden (upers.) 110, funden 90, forbøden 48, holden 71*); efter Flertal er *-ne* det sædvanlige (7 Tilfælde, ingen med *bleffne, komne*), men *-en* forekommer: *bleffuen 31, kommen 108, indborren 50, erre gaaen 78; -et* findes efter *være* ell. *blive* kun i eet Eks. med Neutrumssubj.: *ded er wiiget 26* samt i to Eks., der kan tolkes upersonligt: *slaget 110 Den 9. October bleff holded den Fæst ... 116; dertil eet*

Eks. med Fælleskønssubj.: *hand war wiiget fra hands Pliet* 65 (her kunde være brugt *havde*; jf. *wegen* 102). Efter *have* finder vi normalt *-et* i de Verber, der ikke (eller kun sjældent) forekommer med *blive*: *werret* 24 osv. *gaaet* 6 Eks. (jf. *gaaen*, *gangen* ovf.), *staaet* 4 Eks., *faaet*, *soffuet*, *laded*; desuden i *holt* 32, 106, *boded* (dvs. *budt*) 60, 61, 67, *beded* (dvs. *bedt*) 108, 108, *slaget* 36, *strøget* 91. — *-en* optræder dels i et Par Ord, der kun undtagelsesvis bruger *have*: *ieg haffde bleffuen* [dvs. vilde være blevet] *gal* 106 (men 6 Eks. m. *være*) *att ieg haffde* [dvs. vilde være] *kommen her ind* 52, jf. *om ieg ingen Breffue haffde forkommen* 90; desuden meget hyppigt i Part. af samme fonetiske Type som *bleffuen*: *skreffuen* 10 Eks. (ingen paa *-et*), *reffuen* 90, *greben* 110; desuden *baarren* 128, *hiolpen* 100. Vekslen mellem *-en* : *-et* viser *giffuen* (9 Eks.): *giffuet* 26, jf. *de haffue wilt giffuet mig* 106, *begiffuen (sig)* 34 : *begiffuet (sig)* 35, *tilbøden* 76, 77, *forbøden* 87 : *boded* 60, 61, 67, *haffde tagen en Bog* 71 : *wille haffue mig den Reisse paa-taget* 62. Sammenligningen med Vedel, Kingo, Holberg og Paulli viser, at *en*-Formerne efter Intk. og *have* maa tilhøre Talesproget.¹

TH. KINGO, Egenhændige Skrivelser 1674—1685 i Samlede Skrifter V (udg. 1943). Efter *have* udelukkende *-et* (30—40 Eks., fx. *ladet*, *beholdet*, *fornummet*, *skrevet*, *udgivet*, *bekommet*, *været*, *oppebaaret*, *begaet*, *staaet*, *tursked* (af tærske), *taget*, *indsneget* 301). Efter *være*, *blive* normalt Kongruens: Fk.: *forfalden* 233, *bleven* 240, 283, *tilbudne* 281, *forbunden* 288, *falden* 299, *fratagen* 299, *betagen* 309, *hiulpen* 304; Intk.: *forefaldet* 306, jf.: *os har været tilladt at ...* 309, *naar det indbundet leveres* 233, *det findis givet* 287; Flt.: *undergivne* 234, *forbudne* 287, *faldne* 286, jf. *de er falden* 299, *taget* efter Fk. (239) og *kommen* efter Intk. (242) findes i Breve gengivet efter Afskrift eller Tryk, *-et* efter *være* med Fælleskønssubjekt findes hos Kingo et Par Steder i *blevet* II 33, IV 365; efter Flertal: IV 88, 268.

L. HOLBERG. a) Introduction til de Europæiske Rigers Historier. I (1711) 1—31. Efter *have* normalt *-et*: *ladet*, *været*, *ligget*, *bekommet*, *omkommet*, *tvunget*, *beløbet*, undtagelsesvis *-en*: *ihjelslagen* 7, *bleven* 26; en enkelt Gang Flertalskongruens (!): *bragte* 21. Efter *være* normalt Kongruens, undertiden *-et* efter Fælleskøn: *indtaget* 4, *omkommet* 11, 18 (v. S. af *kommen*), *holdet* 27 (v. S. af *holden*), *overvundet* (v. S. af *overvunden*), en enkelt Gang *-en* efter Intk.: *indtagen* 9 (men *-et* efter Fk.!).

b) Den politiske Kandstøber (1722). Efter *have* normalt *-et*: *ladet*, *taget*, *gaaet*, *faaet* (*faat*: norsk?), *løbet*, *forsvoret*, *drukket* ofl., ved enkelte Verber ogsaa *-en*: *skrevet* II 3 (men *skrevet* III 4) *kommen* IV 6. Efter *være/blive* som Regel Fælleskønsgang: *bleven* (8 G.), *kommen* (6 G.), *gaaen* I 1, V 1, 2 (jf. ODS u. *gaa* sp. 478³¹), *opstaaen* V 1, 1 («er brugelig i Tale og daglig», v. Aphe-

¹ Chr. IV:s egenhændige Breve (Prøver fra 1645) viser en endnu større Dominans af *-en*-Former efter *have*: *befunden*, *fornummen*, *skreffuen*, *bleffuen*, *kommen* (efter Intk.), *gangen*, *tagen*, *forstanden*. Af *t*-Former har jeg kun fundet *werrit*, *lad(ii)t*, *oppeborrit*.

len (1759), jf. ODS u. *opstaa*, *staa*, *forbunden* II 2, *falden* III 2, *slagen* IV 2 (*trækket* II 2 er svagt dannet). Efter Intk. dels Kongruens: *vederfaret* III 4, *opspundet* V 7, dels *-en*: *falden* IV 1, V 2. Efter Flt. dels Kongruens: *ere komne* IV 3, V 4, dels *-en*: *er kommen* IV 6.

c) Epistler I (1748) citeret efter Bruuns Udg. (1865) I 1—30. Efter *have* altid *-et* (30—40 Eks., deriblandt *havde blevet* 12 samt *bekommet*, *fundet*, *holdet*, *ladet* ofl.). Efter *være/blive* normalt Kongruens (Materialet dog sparsomt): Fk.: *bleven* (3 G.) *overdragen* 27; Intk.: *skrevet* 15, *igiendrevet* 16 (jf. *-en* ndf.), *overdraget* 9, *gaaet* 9, *kommet* 27; Flt: *givne*, *komne*, *tvungne*, *fundne*, *holdne*. Eneste Afvigelse: *hvad B. haver anført ... er igiendreven af andre* 18 (jf. *-et* ovf.).

Som man ser, er Holberg blevet konsekventere med Aarene. Mærkeligt er det, at de ikke kongruerende Former i 1711 normalt har *-et*, i Komedien (og Epistler) *-en*. Skulde det være en Overgang fra bergensk¹ til københavnsk² Talesprog? Den relativt hyppige Inkongruens i Komedien tør antages at skyldes bevidst Efterligning af Talesproget.

J. R. PAULLI, Komedier (Skuespiltexter fra Komediehuset i Lille Grønne-gade udg. 1920 ff. IV). (Københavnsk Dagligsprog fra Holbergtiden). Efter *have* bruges *-et a)* i Verber med kontraheret Neutrumsform: *tilladt*, *efterladt*, *lad(e)t*, *nødt* (dvs. nydt) *brudt*, *holdt* ofl., jf. *ombedet* 384, b) i Verber, der næppe forbindes med *være/blive*: *været*, *faaet*, *sovet*, *ligget*, *beholdet*, *staaet* (ca. 10 G.), *fornummet* 137, c) i enkelte andre: *taget* (12 G.) *opdraget* 342, *slaget* 95, *givet* (6 G.), *staalet* 81, *skreved* 394, *indbuddet* 137, *forbuddet* 70, *gaaet* 45, 189 (jf. *er gaaen*, *gangen* ndf.), *omgaaet* (dvs. omgaaedes) 331, *Saa hafde hand ikke kommet i dend Fortræd* 47. Derimod er *-en* det normale i et stort Antal af andre Verber, navnlig efter 3. Klasse (jf. dog *fornummet* ovf.): *funden* (12 G.), *bunden* (5 G.), *vunden* (= sejret), *spunden*, *trukken*, *drucken*, *forstucken*, *hiulpen*, *baaren* desuden i *skreven* 122, *reven* 82, *inddreven* 120 (efter *faar*), *løben*, *forbunden* 88, *indtagen* 62, *Har der da nogen slagen sig ihjel* 151 (paavirket af *nogen?*); jf. *jeg har mig noget derunder forbeholden* 131. — Efter *være* med Fælleskønssubjekt er *-en* næsten eneherskende (ca. 100 G.): *kommen* (ca. 50 G.), *bleven* (ca. 15 G.), *falden* 100, *forfalden* 120, *udrunden*, (*for-*, *ind*)*bunden*, *opfunden*, *tvungen*, *sluppen*, *siuncken*, *skaaren*, *bestaalen* (2 G.), *tilbunden* 107, *fløyen* 102, 342, *støyen* 342, *løben* 141, 186, 342, 353, *gaaen* 148, 198, *gangen* 178, 335, *tagen* 115, *hun er indtagen med* (dvs. indtaget i) 343, *bedragen* 64, *hengiven* 343. — *-et* er kun noteret 6 Gange, delvis i de samme Verber, som har *-et* efter *have*: *jeg er taget ved Næsen* 108, *indtaget med* 408, *bedraget* 411, *begravet* 56 (svagt?), *løbet* 334, *opholdet*. Ogsaa efter Intetkønssubjekt dominerer *-en* (12 G.): *bleven* 62, 394, *kommen* 210, *hvorledes til er gaaen* 104, 203, *Hvad ham var gangen til mode* 52, 381, *det er*

¹ Iflg. Amund B. Larsen (1912) 98 ff. ender de fleste Participier nu paa *-æ*, hvilket vel forudsætter *-et*; men det angives, at Formen paa *-æn* blandt ældre Folk ikke sjældent anvendes selv i Forbindelse med *have*: *har vorræen*, *loggæn* (dvs. har været, ligget ell. lagt).

² Jf. om Paulli ndf.

løben vel af 384, det er mig forbudden 24, Hands Bud skulde blive tagen imod 38, Saa knap var det tagen 140, 407; men -et forekommer ogsaa her (5 G.): Det var knap taget 30, sammenskrevet 115, vederfare 340, der er icke meget loyet i 11, Hvorledis er det gaaet til 52. — Efter Flertalssubjekt normalt -en, fx. Hvor er disse Folk kommen ind 354, de vare bleven forestillet 116, vi er bleven røbt 200, saa ere vi alle vel faren 80; en enkelt Gang -et: de blev opdraget 357; desuden optræder et Par Gange Kongruensbøjning: ere vi begge bedragne? 409, Julestuer vare paafundene 157.

J. S. SNEEDORFF, Samtlige Skrifter VIII (1776) 1—42; 323—97. Efter *have* findes *-et* overalt undtagen i *truffen* 27 (men fx. *fundet, forbundet, skrevet, svoret, givet, bedraget* osv., ialt ca. 30 Gange). Efter *være* og *blive* bruges altid *en*-Form af *bleven* (5 Gange efter Fk., 1 Gang efter Intk.: S. 5) og *kommen* (6 Gange efter Fk.); desuden af *buden* (Fk.) 330, 387, 387, *falden* (Fk.) 397, *modtagen* 324, 326. Ellers bruges *-et* baade efter Intk. (*skrevet* 4) og efter Fælleskøn: *skrevet* 39, 323, *angivet* 396, *bestjaalet* 359; med sammentrukken Neutrumsform: *holdt* 334 (jf. 323), *afbrudt* 335. Vekslen er kun truffet i *bedragen* 383: *bedraget* 359, 384 (alle efter Fk.). Flertalskongruens er gennemført (9 Tilfælde).

CHARLOTTA DOROTHEA BIEHL, Overs. af Cervantes: Don Quixote I (1776) 1—33. Efter *være* osv. er *-en* det hyppigste, i al Fald ved visse Verber, ikke blot efter Fk. (*bleven* 8, 9, *kommen* 14, 18, 30, *slagen* 10, 17, 18, 20, 21, 26, (*for*)*bunden* 15, 24, 27, *tvungen* 18, *baaren* 24, *falden* 24, 27), men ogsaa efter Intk. (*bleven* 8, *kommen* 33, jf.: *hvilken det er forbeholden at være* 12, endogsaa attributivt: *faae vunden Spil* 32) og Flertal: *kommen* 5 (men *komne* 13, *blevne* 23, *forbundne* 19). *-et* er alm. efter Fælleskønssubjekt ved andre Verber end de ovennævnte: *optaget* 17, 23, *bedraget* 20, *hengivet* 19, *overfaldet* 24. Efter *have* findes kun *-et* (14 Eks., bl. a. *forsvundet, revet, givet, baaret, svoret, bedet, veeget*). — Kongruensbøjning er saaledes daarlign gennemført (10 Undtagelser mod 22, der kan opfattes som kongruerende) lige som hos Paulli, og de talrige *en*-Former (23, hvoraf 5 uden for Fk.) synes ogsaa her at stamme fra folkeligt Sprog; dog er *-et* trængt stærkere frem.

A. OEHLENSCHLÄGER, Eventyr I (1816) 1—105. Efter *være* og *blive* har visse Verber altid eller hyppigst *-en*: efter Fk.: *bleven* 2, 15, 61, *kommen* 10, 27, 36, *falden* 63, 92, *forbunden* 19 (som Appos.), *oprunden* 62, *hensiunken* (Appos.) 96; efter Intk.: *Alting var overtrukken* 64, andre *-et*: Neutr. eller upers.: *redet* 44, *baaret* 44, 75, *taget* 60, 71 (*alting*); efter Fk.: (*be*)*taget* 6, 28, *faret vild* 85, *baaret* 75, *begravet* (jf. *grov* 52 men: *den udgravede Kasse* 52). Vekslen finder vi kun i: *forsvunden* 47: *forsvundet* 36, 54 (alle efter Fk.). Flertalskongruens er gennemført (5 Eks.). Efter *have* findes *-et* 23 Gange (deriblandt *bundet, vundet, (be)drevet, taget*); *-en* kun i *affunden* 27. Oehlenschläger synes altsaa at fortsætte den folkelige Linie fra Paulli og Jfr. Biehl med ubøjede *n*- og *t*-Former fordelt paa forskellige Verber uden strengt Hensyn til Kongruens og med stigende Overvægt af *t*-Formen. Materialet er dog for spinkelt til en helt sikker Ususbestemmelse.

C. MOLBECH, Fortællinger af den danske Historie I (1837) 1—24. Kongruens synes gennemført efter *være* og *blive* (efter Fk.: *udkommen*, *kommen*, *overvunden*; efter Intk.: *blevet*, *fundet* (upersonligt) 7, *forsvundet*; efter Flertal: *udsprungne*, *udrundne*, *overvundne*, *angrebne*, *fundne*, *komne*). Efter *have* kun *-et*, fx. *fundet*, *tvunget*, *borttaget*.

St. St. BLICHER, Ak! hvor forandret! (1828). (Citeret efter Samlede Skrifter (1920ff.) XIII 124—155). Efter *være* svag Overvægt for *-et*, ikke blot efter Intk. (*antaget*, *overgivet*) men ogsaa efter Fk.: *forblevet* 146, *forsvundet* 138, *trukket* 148, *begravet* 131; *-en* kun (efter Fk.) i *bleven* 130, *kommen* 124, *trukken* 131 (jf. ovf.) samt ved Flertalssubj.: *bleven* 151 (men *blevne* 150). Efter *have* altid *-et*: *fundet* 147, *bestaget* 144, *beskrevet* 135, *været* 127, *indskudt* 147. Overvægten af *et*-Former skyldes vel Bestræbelse for at undgaa dialektale *n*-Former.

J. L. HEIBERG, Prosaiske Skrifter III (1861) 170—235. Kongruens efter *være*: efter Fælleskøn: *bleven*, *skreven*, *falden*; efter Intk.: *skrevet*; efter Flertal: *blevne*, *forbundne*; men: *ere opstaaet* 227 (jf. S. 4, Note 1). Efter *have* gennemført *-et*, fx. *efterkommet*, *vundet*, *fundet*, *foretrukket* *overtruffet* ofl.

P. HJORT, Kritiske Bidrag ... Literærhistorisk Afdeling III (1867) 1—63; 203—26. *en*-Formen er gennemført overalt, hvor Verbet har et stærkt Participium, ikke blot efter *være* og *blive* m. Subj. af Fk. og Intk., men ogsaa efter *have*: *vunden*, *funden*, *skreven*, *given*, *tagen* (men: *i det Store taget*), *paadragen*, *svoren*; særlig mærkes Formene *er gaaen* 15, 29, 207, *gaaene* II 294 (jf. ODS), men *overgangne* 30. Af *et*-Participier til stærke Verber finder jeg kun de svagt dannede: *slået* 50, 205, *ladet* 210, *sete* 211, *været* 40, 224. Flertalskongruens overholdes: *forbundne*, (*for*)*svundne*, *udsprungne*, *komne*, *blevne*, en enkelt Gang endogsaa efter *have*: *disse have afgivne flere Forklaringer* 220. Da der næppe hos Hjort kan være Tale om jysk Indflydelse, maa hans Sprogbrug antagelig bero paa en bevidst Normalisering. For at undgaa den idelige Vaklen mellem *-et* i visse Verber, *-en* i andre, eller mellem Kongruens og Ikke-Kongruens, maa man kræve en af Formerne gennemført. Da man imidlertid ikke kan aflede *ne*-Formerne (i attributiv Anvendelse og kongruerende med Flt.) af en Form paa *-t*, foretrækker P. H. at gennemføre *en*-Formen, som desuden har Støtte i Jysk (og Tysk). Denne Normalisering er ikke paavist hos andre Forfattere, og støder stærkt an mod den i Rigssproget herskende Usus.

H. C. ANDERSEN, Brevveksling med E. og H. Collin (udg. 1933 ff.) I 1—65. *et*-Formen synes at være trængt igennem baade efter *have* (*skrevet*, *fundet*, *vundet*, *baaret*, *givet*, *bedet*, *taget*) og *være* (efter Intk.: *forsvundet*, *skrevet*, *antaget*, jf.: *Der er ingen Breve kommet* 29; efter Fk.: *draget* 20, 25, *indtruffet* 29, *skrevet* 35). Dog har enkelte Verber *-en*: efter *være*: *bleven* (Fk.: 1 (*bliven*) 22; men *blevet* 50), jf.: *var som himmelfalden* 15; efter *have*: *tilbudne* 55, 60 (antagelig fynsk). Flertalskongruens overholdes ved stærkt Part.: *blevne* 7, *modtagne* 16, *udsprungne* 16, ikke altid ved svagt: *behængte* 6, men *ere afleveret* 29.

H. HERTZ, Samlede Skrifter (1854) I 143—347; II 1—138 (Skuespildialog). Efter *have* gennemført *-et*: *forekommet, fundet, bundet, vundet, skrevet, foretrukket, bedet, givet, taget* osv. Efter *være* sporer man en ret tydelig Tendens til Kongruens: Fk.: *bleven* I 247, II 3, 13, 108, *forbleven* II 30, Intk.: *hvad der er blevet af ...* I 323 (jf. *-en* ndf.); Flt.: *vi ere blevne* I 191 (i Skaaltale; jf. *-en* ndf.); Fk. *kommen* I 259, 325, 327, 340, II 353, *ankommen* I 280, 280; Intk.: *kommet* I 337 (jf. *-en* ndf.); endvidere: Fk.: *bunden* II 107, *trukken* II 88, *opdragen* II 29 (jf. ndf.); Intk. *skrevet* I 247, *Truffet!* I 284, *faldet* I 285, *overdraget* I 10. Men ikke ganske faa Verber optræder dog med *-et* ogsaa efter Fælleskønssubjekt, saaledes ikke blot *gaaet* I 171 (*ind*)*taget* I 261, 265, 272, 294, *opdraget* I 151, II 33 (jf. *-en* ovf.), *løbet* I 153, II 33, men ogsaa: *Vor Datter er kommet til Skade* I 153 (jf. ndf.), efter Flertalssubj.: *gaaet* I 158, *løbet* I 158, *kommet* I 220 (overensstemmende med Heibergs Regel, se S. 4 Note 1). *-en* efter Neutrum eller Flertal findes kun ved *bleven* Intk.: I 175, II 13 (jf. *-et* ovf.); upers. II 98; Flt. I 248, II 27 (jf. *-ne* ovf.) og *kommen*: *Der er ankommen en Baad* I 222, jf. 270 (sml. *-et* ovf.; Kongruens med det efterstillede Indholdssubjekt?) samt i Talemaaden *Noget, som hverken er støjen eller fløjen* II 110 (se ODS u. II. *støje*).

GEORG BRANDES, Breve (udg. 1939 ff.) III 114—47. Kritiker og Portraiter (1870) 410—82. *-et* er gennemført efter *have*: *fundet, hjulpet, truffet, skrevet, overfaldet, slaget* (S. 472) osv. Efter *være* er der som Regel Kongruens: Fk.: *bleven* 116, 433, 440, 448, 480, 482 (jf. *-et* ndf.); Intk.: *blevet* 121, 423, 440, jf. *der er blevet drevet* (sml. *-en* ndf.) 435; Flt. *blevne* 114, 120, 439; Fk. *kommen* 131, *ankommen* 147 (Appos.): Intk. *kommet* 126, 467; Flt. *udkomne* 423; Fk. *tvungen* 435, *undsluppen* 442, *angreben* 445; mere adjektivisk: *føle sig tvungen* 469 (jf. *-et* ndf.), *føle sig tiltrukken* 416, *nu er jeg personlig slagen* 114, *født og baaren* 419, *ilde anskreven* 432; Intk.: *vundet* 440, *der er blevet drevet* 435; Flt.: *skrevne, tilskaarne, nedgravne, optagne*. Men mange Verber optræder dog i *et*-Form ogsaa efter Fk.: *hvis Natur er blevet tilintetgjort* 455 (jf. ndf.), *Bogen maatte være skrevet* 145, *den ser ud som skrevet* 146, *udgivet* 413, *omgivet* 469, *opdraget* 463, *var indtaget* i 437, 438, *var optaget af* 444, *ligger begravet* 479 (jf. *nedgravne* ovf.), *føle sig tvunget* 440 (jf. ovf.), *føle sig draget* 441, jf. *der var ingen indbudt* 473. *-en* svarende til Intk. findes kun en enkelt Gang ved *blive* med Infinitivsubjekt: *Der er bleven meddelt, at ...* 453.

HENRIK PONTOPPIDAN, Drengenaar (1933) 1—74. *-et* gennemført efter *have*: *sneget* (42), *taget* osv. Efter *være* har *-et* Formene sejret ved de fleste Verber: Efter Intk.: *trukket* 27, *taget* 56; efter Fk.: *baaret* 74, *trukket* 12 (som Appos.), *hjulpet* 49, (*op*-, *over*-, *mod*-)*taget* 20, 24, 33, 66; efter Flt. *bundet* 7, *optaget* 43, *tvunget* 62; dog er *en*-Formen (eller Kongruens) almindelig ved *bleven* (efter Fk.: 9 Gange; efter Neutrum: *bleven* 16, 23, 25, kongruerende: *blevet* 25; efter Flt.: *bleven* 23, 51, 62) og træffes ved *kommen* (efter Fk.: 23) samt Part. af Typen *forsvunden* (Fk.: 72), jf. *Fingerspidserne paa den brødefulde Haand [blev] med Magt tvungen ned i ...* 27 (Kongruens med *Haand*?); adjektivisk: *jeg var skrækslagen* 18, *med Haanden indbunden* 18 (men: *Hestene blev bundet* 7).

Flertalskongruens er opgivet ved omskrevne Tider (se ovf. samt: *alle blev mindet om 11, de er vokset op 63*), bevaret ved adjektivisk Brug: *med Ærmerne højt opsmøgede 8*, og en enkelt Gang ved *blive*: *Alle offentlige Kasser og alle Varelagre blev beslaglagte 34*, jf. *Gaderne var tomme og Gardinerne nedrullede 34*.

JOHS. V. JENSEN, Kongens Fald (3. Udg., 1917) 1—84. Efter *have* er *-et* gennemført: *bundet, fundet, drukket, truffet, stukket, stjaalet, overfaldet, skrevet, løbet, taget, opgivet* osv. Efter *være* finder vi 46 Gange *-en*, 4 Gange *-et*; Fordelingen sker næppe efter Kongruens (jf. dog: *et Fald, der var kommet ved øvet Brug* (S. 8) mod 11 Gange *kommen* efter Fælleskøn, 1 Gang *kommen* efter Intk.: *der var aldrig Noget kommen ham nær 63*, 1 Gang efter Flt.: S. 32), men saaledes at visse Verber foretrækker *-en*: *kommen* (se ovf.), *bleven* (8 Gange efter Fk.; efter Intk.: 38, 47, 47, 63, efter Flt.: 32, 36), *falden* (Fk.: 15, 82, Intk.: 25, 51) *svunden* Fk. 77, *sluppen* Fk. 23, *sunken* Fk. 68, *dreven* Fk. 31, 31, *stegen* Fk. 67, *vegen* Fk. 73, *tagen* Fk. 75, *optagen* Fk. 41 (men *-et* ndf.); i særlige Forb.: at *være dem prisgIVEN 10*, *skrækslagen 30*, *med overskaaren Hals 47*, *du er vel holden 55, 78*, *saa sig tvungen 74*, *en tvungen Stumhed 62*, *tiltrukken* (Appos.) 67, *betagen* (Appos.) 72; andre foretrækker *-et*: *drukket* (Flt.) 10, *hun var bleven grebet 47*, *løbet 47*, *drevet* Fk. 53, *hentaget* (Fk., jf. *-en* ovf.) 92 i Appos. til Fk.: *Mikkell for op flere Gange den Nat, redet of Vandringssmærte 82*. Flertalskongruens næsten kun ved adjektivisk Brug: *Æggene blev drukket 10*, *dreven 31, 31, 75*, *bleven 32, 36, 47*, *kommen 32*, *lukket 75*; men: *dens Øjne var brustne 75*.

Skønt næppe to Forfatteres Praksis stemmer fuldt overens, og skønt en Række Detailproblemer kræver nærmere Undersøgelse, fremtræder Sprogbrugens Hovedtræk dog saa klart, at en Rekonstruktion og Tolkning af Udviklingsforløbet synes mulig. Udgangspunktet maa utvivlsomt være den fællesnordiske Praksis¹ at bruge Genus- og Talkongruens efter *være* og *blive*, Neutrumsform efter *have* (og *faa*, *gide* ofl.), for saa vidt Participiet ikke staar som rent »adjektivisk» Objektprædikat (*Jeg har Bogen indbunden og vindbunden*). Denne Sprogbrug finder vi bevaret hos Christiern Pedersen² og Anders Søren-

¹ Om dennes første Stadier se den omhyggelige Redegørelse hos Ekbo (1943).

² Det er naturligvis tænkeligt, at den strenge Konsekvens netop hos denne Forfatter skyldes bevidst konservativ Sprogbrøgt, men at dømme efter en Række flygtige Stikprøver har den senmiddelalderlige Litteratur, bortset fra udpræget jyske Kilder som Susoooversættelsen, i alt Fald gennemført *-et* i Supinum, og Kongruens efter *være/blive/vorde* er vistnok eneherkende fx. i Karl Magnus (Børglumhs. i Brandt, Romantisk Digtning III 1877), Rimkrøniken (de vigtigste stærke Verber eftersat i Glossaret til Holger Nielsens Udgave, 1911), en Del Fragmenter (se Fragm. 258, 267, 300, 306) samt hos Jyden Peder Palladius i de egenhændige Breve, som er aftrykt i Danske Skrifter ved Lis Jacobsen V (1926)

sen Vedel, dog med den vigtige Undtagelse, at Fælleskøns- og Intetkønsformen i de svage Verber er faldet sammen ved en Lydudvikling, der maa forstaaes dels (ved *ón*-Verberne) som Led i den almindelige Svækkelse af Infortisstavelsen, dels (ved Enstavelsesparticipier) ud fra særlige kombinatoriske Forhold, men som næppe kunde have fundet Sted, hvis den morfologiske Sondring af de to Køn (eller af »Supinum» og »Participium») havde haft fuld Livskraft, saaledes som den endnu har i Svensk.¹ Naar den ikke havde dette, skyldes det sikkert, at Participiet efter *være* og (navnlig) *blive* / *vorde* ikke længere følte som et selvstændigt Prædikatsnomen, men forenedes med Verbet til et todelt Centralled, og denne syntaktiske Omtydning, som paa sin Side styrkedes af det lydlige Sammenfald, er da atter Forudsætningen for, at Kongruensbøjningen i den følgende Tid forfalder ogsaa i de stærke Verber. Herved opstaar da den Usikkerhed m. H. t. Anvendelsen af *en*- og *et*-Formerne, der præger Sprogbrugen gennem de sidste tre Aarhundreder.

For at forstaa det ejendommelige Forhold, at visse af de stærkt-bøjede Verber allerede fra tidlig Tid alene bruger *t*-Formen, medens en stadig mindskende Flok fastholder *-en* (med eller uden Kongruensbøjning), maa man først erindre, at der findes en Række Verber, som praktisk talt aldrig optræder med *en*-Form, idet de normalt hverken optræder efter *være* / *blive* eller i andre prædikative eller attributive

(Materialet dog lovlig sparsomt). Enkelte *t*-Former er fundet i Sydrak (udg. af Gunnar Knudsen 1921—32): *kommeth* 36 *fulkometh* 27 (begge efter *være* med Fælleskønssubjekt), jf. *Ther ær J screweth Then wiisdom* 29, efter Flertal: *the wore bleffweth døth* 39, og allerede i Lucidarius: *han wor dræpæt*: En Klosterbog udg. af Mar. Kristensen (1928 f.) 108 (men *dræpæn* smst. 109). Derimod er ikke-kongruerende *n*-Former ikke paavist uden for jyske Kilder før Chr. IV.

¹ Om denne Lydudvikling for *-ón*-Verbernes Vedkommende bestod i Lukning af den spirantiske Dental i Fælleskøn ($\acute{d} > \acute{p} > t$ jf. GG. § 289) eller i Aabning af den neutrale Endelse $t > \acute{p} > \acute{d}$ (som i nyere Sjællandsk: Kort over Folkemål § 141), eller om man havde et Fonem med stor Variationsbredde ($t : \acute{d} : \acute{d} : \acute{p}$), er uvist og i denne Sammenhæng uden Betydning. — Enkelte Grammatikere foreslaar en ortografisk Adskillelse mellem *brænd haand* : *brændt barn* (Pontopp. (1668) 315), *den Sag er forretted* : *Jeg har bekommet* (Holb. (1726) 104 f.), *haver fæstet* : *er fæstet* (Høysgaard (1747) § 216). Men det er tvivlsomt, om denne Skrivemaade nogensinde er blevet gennemført, og det er næppe sandsynligt, at der ligger noget lydligt til Grund.

Anvendelser.¹ Disse Verber har da næsten overalt² ubøjelig *t*-Form, ikke blot i moderne Østdansk, men ogsaa i Middelaldersprog og i moderne Jysk (for saa vidt der ikke er nydannet analogiske *n*-Former). Ved en nærmere Undersøgelse viser det sig nu, at de alle (undtagen *løjet*, *feset*) har samme Vokal i Præsens og Part.³ og de lader sig derfor opfatte som regelmæssigt svagt dannede. Denne Opfattelse bekræftes ikke blot af, at de faar *-ede* (*-(d)te*) i best. Form eller Flertal, hvis de undtagelsesvis bruges attributivt (fx. *Hyklerens løjede Skinhellighed/løjede Liv*, ODS u. II *lyve* 3.5, *de udstaaede Lidelser* / *den begrædte*

¹ Enkelte kan dog optræde med Passivvending og indre Objekt: *Striden er stridt* / *Taaren blev grædt* / *Søvnen blev sovet* / *Latteren blev let*; eller med *være* i Forb. med Adv.: *han er staaet op*; men fra disse Tilfælde kan man roligt se bort.

² Den vigtigste Undtagelse er Verbet *være*, der i Dialekterne har Sideformer med *-en* (*væren*, *vaaren* olgn.). I Jysk lader *n*-Formen sig forklare ved Analogi med Hovedmængden af de stærke Verber, men Formen *vaaren* optræder ogsaa i Østdansk, hvor *-et* ellers er helt eller næsten gennemført, og den synes i ældre Tid at have været ret almindelig, saa at den ikke sjælden bruges i Skriftsproget og nævnes som Sideform af Grammatikerne (se Henvisningerne hos Kalkar). Ingen af de to Forklaringsmuligheder, der melder sig, synes fuldt tilfredsstillende; man kan antage Analogi med de tre i Præsens og Præteritum ensdannede Verber: *skære*—*skar*—*skaaren*, *bære*—*bar*—*baaren*, *stjæle*—*stjal*—*stjaalen*; disse er — ligesom *vaaren* — paavist med *n*-Form i ældre Sjæll. eller Kbh. (hos Kollerød og Allen, se Kaj Bom (1943) 76; jf. ogs. Paulli ovf.), og ifølge Balthasar Christensen (1936) § 193 er *baaren*, *skaaren*, *vaaren* (alle med Sideform paa *-et*) de eneste Participier paa *-n* i Radstedmaalet (foruden 2 med *-n* i Stammens Udlyd). Men hvorfor har saa netop *skaaren* og *baaren* denne Form? og hvorfor har disse ikke rettet sig efter *været* (*vaaret*)? Man kunde snarere tænke paa Sammenblanding med Part. af *vorde*; men dette bruges vist aldrig med *have*. I øvrigt har Part. af *være* i ældre Tid kunnet anvendes attributivt (som tysk *ein gewesenener Offizier*). Kalkar bringer et Citat fra 1720 paa *de i forrige tider vaarne* [*Barberer*], og tilsvarende har ODS. fra 1767 en Sideform *forhenvaaren* til *forhenværende*. Da nu Kalkar endvidere fra Leonora Christina og Just Juel har *værende Tiid(en)* [= den daværende Tid], kan det næppe betvivles, at *daværende* og *forhenværende* er Omtydninger (efter *nu-*, *i-værende*) af *da-* og *forhenværne*. At disse Former skulde have spillet nogen Rolle for Bevarelsen af *-en* er dog lidet rimeligt. En lignende Omtydning foreligger vist i *beliggende* (gllda. *belegghen*) og muligvis i *med grædende Taare* (jf. *græden taar*: Kalkar V 381).

³ De fleste af de Participier, der har bevaret en gammel Overensstemmelse med Præs. uden at gaa over til svag Bøjning, tilhører Bevægelsesverber, der hyppigt eller udelukkende danner Perfektum med *være*: *kommet*, *faret*, *draget*, *faldet*, *løbet*; dertil *givet*, *taget* samt *kvædet*, der er litterært genoptaget baade med stærk og svag Bøjning.

Ægtemage);¹ men en historisk Undersøgelse viser, at de Verber, der ikke oprindelig (eller ved gammel Lydudvikling) havde samme Vokal (*været, heddet, sovet*, vel ogsaa *ligget, siddet, gidet, skidt*) har nydannet et svagt Supinum til Præsensstammen: *nyst, gyst, frøyst, lydt, grædt, gældt, let, skælvet, faaet, staaet* samt *tiet* (ældre og dial. *tawt* oln.; Præt. *tav* er en Nydannelse) og Laaneordene *lidt, klinget, stinket, betydet*, der baade har stærk og svag Bøjning.²

Denne klare Tendens til at danne *have*-Verbernes Participiumsform til Præsensstammen kan næppe forklares anderledes end ved disse Participiers særlige Funktion: det er frie Supinumsdannelser, som har sejret overalt, hvor der manglede et Participium til at fastholde den oprindelige Form. Denne Opfattelse finder en ejendommelig Bekræftelse ved de af Rydqvist (1850) 460 anførte dialektale (stockholmske) Supiner af Præsensstammen *bindi, stjåli, sälji*, og det kan formodes, at de mange Dobbeltformer af Typen *bristet: brusten, budt: buden, staaet: standen, gaaet: gangen, faaet: fangen, slaaet: slagen, brudt: bruden (brodden), bedt: beden, sydet: søden* osv. oprindelig er opstaaet ved Nydannelse af en Supinumsform, der da senere er trængt ind paa Participiets Enemærker og endog undertiden har antaget *n*-Form (*gaaen, staaen* osv.).

De udprægede *have*-Verber udgør betydeligt over Halvdelen af de Verber, der har stærkt Præteritum og svagt Participium. De øvrige tilhører for Størstedelen en særlig Gruppe med opr. *-t* i Roden, som allerede i de ældste Haandskrifter (fx. Harpestreng³) viser en kontra-

¹ Jf. Dyrhønd (1895) 200. Axel Sørensen (1902) 57 ff.

² Ofte danner det svage Supinum Udgangspunkt for et svagt Præteritum, hvorved hele Verbet gaar over til svag Bøjning; det er derfor næppe nogen Tilfældighed, at op imod Halvdelen af de oprindeligt stærke Verber, der nu bøjes svagt, er typiske *have*-Verber: *hvine, skinne, bie; spy, dryppe, lude, suge, tude, gale* (jf. dog *galen* til en nu tabt Betydning af Ordet), *lege, bo* (i nuværende Bet.), *klø, gø*.

³ Hos Harpestreng (Stockholmerhs. citeret efter Mar. Kristensens Udgave) findes som Neutrumsform eller Supinum: *æt* 27 (jf. Fk. *ætæn* 26, 32, 67) *bit* 22 (*bitæn* 11, 63) *brut, brot* 35, 65 (Hs. K: *brotet*) (Flt. *brutnæ* 31); derimod uden Sammentrækning: *gutæt* 7 (*gotæn* 62, *gutæn* 118). I Verbet *latæ* har den sammentrukne Neutrumsform fortrængt Fælleskønsformen: *worther hun lat* 25, 48, 81 (i Modstrid med den senere Tendens i Jysk). Flensborg Stadsret har *for skot* som Supinum §§ 38, 83, 98, 99 men *mal ætet* § 35 (Thorsens Udgave af De med jyske Lov beslægtede gamle slesvigske Stadsretter (1855)).

heret Neutrumsform (GG. § 219. 2 m. Anm. 2), der kunde omtydes som svag Form, naar den enten viste samme Vokal som Præsens eller havde *u* svarende til Præsens *y*: *bidt*, *slidt*, *smidt*, *skidt* (*have*-Vb.), *ladt*, *ædt*; *brudt*, *skudt*; dertil *grædt* (*have*-Vb.), *gydt*, *flydt*, *snydt*, der sekundært har antaget Præsensvokal, og som ikke er belagt med Kortformen fra gammel Tid. Hertil slutter sig Laaneordene *lidt* (dvs. taalt) og *fortrudt* (ældre *fortrydt*) samt senere i Østdansk et Par Verber med opr. *ð*: *bed(e)t*, *bud(e)t* (men ikke *redet*, *stredet*, *vredet*, *svedet*, der dog viser Sideformer med *-idt*; formentlig er ogsaa her Frekvensforskellen mellem Supinums- og Participiumsfunktionen Grunden til den forskellige Udvikling).

Tilbage staar da kun en lille Gruppe svage Participier, der dels kan forklares som Analogidannelser til de forrige Grupper, dels tilhører Verber, der ogsaa i Præteritum har (haft) en svag Sideform: *holdt*, *bristet* samt *set* (jf. *let* ovf.), *kyst* (jf. *nyst* osv.), *slaaet* og *gaaet* (jf. *faaet*, *staaet*; om de sidste fire Ord se i øvrigt M. Lorenzen (1880)).

Medens det saaledes er en betydelig Mængde af de stærke Verber, hvis Participium ved Overgang til svag Bøjning har mistet Muligheden for at bruges i *n*-Formen, er den Gruppe af Verber, der i østdansk Talesprog fastholder *n*-Formen og i Skriftsproget anvender den ogsaa uden for Fælleskønskongruens, beskeden af Omfang og vanskelig at afgrænse paa det foreliggende Grundlag. De vigtigste Eksempler er *bleven*, *kommen* (samt *falden*) og Grunden til disses Særstilling kan ikke være tvivlsom: de bruges begge kun undtagelsesvis med *have*. En anden Gruppe, hvor Brugen er mindre fast, udgøres af Participierne med *u* i Rodstavelsen, navnlig naar Roden ender paa Nasal: *bunden*, *funden*, *spunden*, *vunden* (dvs. sejret) samt de sjældnere (poetiske eller gammeldags) *runden*, *svunden* (begge hyppigst med *være*) *vunden* (dvs. viklet), *tvunden*. Endelig *vaaren*, *baaren*, *skaaren* og *stjaalen* (se S. 13 Note 2).

Gennemløber vi nu de ovenfor meddelte Ususbeskrivelser, konstaterer vi, at alle Forfattere undtagen Chr. IV, Leonora, Holberg, Paulli og P. Hjort bortset fra rent tilfældige Undtagelser gennemfører *-et* efter *have*. Derimod adskiller de sig m. H. t. Praksis efter *være* og *blive*; en konservativ Retning (Chr. Pedersen, Vedel, Kingo, Holberg (Epistler), Molbech, Heiberg) fastholder Kongruensbøjning i *Køn* og *Tal* med stor Strenghed; de øvrige (med Undtagelse af P. Hjort, der kunstigt normaliserer *n*-Formerne overalt uden for Flertalskongruens),

tenderer mere eller mindre mod en Sprogbrug, hvor stadig flere Verber har *-et* baade efter Fælleskøn og Intetkøn (senere ogsaa efter Flertal), medens andre gennemfører *-en*.

Ser vi bort fra Verber med svagt Part., synes Udviklingens Hovedtræk at have været følgende: I Jysk indtræder tidlig en væsentlig Reduktion af Kongruensbøjningen, baade ved Adjektiver,¹ Pronominer² og Participier.³ Fælleskønsformen, der bliver den sejrende, mister derved Karakteren af Genusform og kan anvendes som Supinum.⁴ *t*-Formen forsvinder dermed af de stærke Verbers Bøjning, delvis endog i saadanne, der oprindeligt ikke har haft *n*-Form (se ovf.).

¹ Da Formerne uden *-t* kun forekommer sporadisk i de ældste Hss., tør man næppe med Noreen (1913) 186 (og Ekbo (1943) 9, jf. 165) forklare dem som oprindelige nominale Neutrumsformer uden *-t*.

² Tydelige Spor findes allerede i Flensborg Stadsret (smlgn. S. 14, Note 3; citeret efter §): *ien paar 1, 5, hwær barn 2, sin muk* (dvs. Møg) 27, *sin hus 28, 30, then næst thing 31, sin eghæn gooz 31 cærfloos gooz 95, sin køp 35, then windigh 64, siin gield 69, hwær faat win 93 d, i annæn skip 93 c toom skip 93 f, thet skal stathik være 103, sin worth* (dvs. sit Ord) 111. Neutrumsformer som *ient 40, 91, sint 41, 92, 95* (jf. GG. § 250. 2) er vel (baade i Hs. og i Dialekten) at opfatte som Restitutioner af en tabt Neutrumsform.

³ Ogsaa i Jysk synes Kongruenssvækkelsen først at have ramt de svage Verber, hvor den er blevet støttet af fonetiske Tendenser (Svækkelse af Infortistavelsen og forskellige kombinatoriske Udviklinger); saaledes allerede i Harpestring, hvor vi fx. finder (som Fk.) *brænt 51, drøpt 130* (Hs. K); (som Intk.:) *gørth 51, 57, brænd 137, ukænd 22 groth 144* (K); sml. Fragm. 199. Entalsform for Flertal finder vi baade ved svage og stærke Verber: *at the cæce sammen gangæn* [groth K], *thær sundær waræ huggæn 46, øghn cær samæn cæce grooth* [gronæ S] 150 (K) (Overgang til svag Bøjning ved identisk Vokal i Præs. og Part.). Ligeledes i Flensborg Stadsret (se ovenfor Note 2; citeret efter §): *sagh* [sagt] 7 ofl. *gørth 60, 98, kærth 15, smid gull 119* (alle som Intk.); som Fk.: *loghæ* [dvs. Lue] *wrthær siynt 56*; som Flt.: *fød 11 ut stungæn 23* (attributivt) 74. Om Jyske Lov se Lyngby (1863) 43; om Huskvarnafragment II se Fragm. 244. Brug af *n*-Form for *t*-Form synes ikke at findes i Harpestring og Flensborg Stadsret, og det er usikkert, hvor almindelig den er i Jyske Lov (Lyngby (1863) 42 anfører kun to Eksempler, hvoraf eet fra Fortalen). Huskvarnafragment II, der er omtrent fra samme Tid og Sted som Flensborg Stadsret, men mindre dialektpræget, har eet Eksempel paa *gangæn* efter Neutrum (Fragm. 244). I Susooversættelsen (Brandt, Klosterlæsning I (1858)) er *en*-Formen vist fuldt gennemført. Overgang af Neutrumsform til svagt Participium har rimeligvis tidlig fundet Sted ogsaa i Jysk, dels ved *have*-Verber (dog ikke *staa, ligge*), dels ved sammentrukken Neutrumsform, se Lyngby (1863) 91 ff.

⁴ Som et Overgangstadium kan tænkes en Sprogbrug, hvor Supinum har *-t*, Part. *-n*. En saadan Fordeling kendes if. Lyngby (1863) 50 ff. ved visse Verber: *tå'd : tån, slå'd : slån*.

Noget senere (ved Middelalderens Slutning?) sker der i Sjællandsk (uden for Københavnsk eller Øresundsmaalene?) en Udvikling i modsat Retning, idet *t*-Formerne her breder sig til Participiet, der i Forbindelse med *være* og *blive* syntaktisk omtydes fra Prædikativ til (deskriptiv) Del af Verballed og dermed faar en Funktion, der lige saa lidt som Supinum har noget Forhold til Genus; og Part. falder derfor sammen med Supinumsformen, i de fleste Verber saaledes at *-et* sejrer, i enkelte (navnlig *dem*, der sjælden forbindes med *have*?) saaledes at *-en* bliver eneste Form. I Nutiden er *t*-Formerne, der støttes af de overtallige svage Supiner paa *-(e)t*, dog vistnok fuldstændig gennemført ved alle Verber i hele Omraadet.

I Københavnsk har *n*-Formerne grebet betydelig mere om sig end i det øvrige Sjællandsk. Det kan skyldes Indflydelse fra Skriftsproget og Skaansken, der (lige som Svensk) bevarer Kongruensbøjning helt op til vor Tid. Da nemlig Subjektet for Omskrivninger med *være* eller *blive* — som det fremgaar af vort Materiale ovf. — ved de fleste Verber i ca. 90 % af de forekommende Tilfælde er Fælleskøn, faar *-en* numerisk Overvægt og kan derfor fortrænge *-et* baade fra Neutrum og Supinum, hvis ikke særlige Omstændigheder gør sig gældende. Undersøgelsen af Paulli har vist, hvilken forbavsende Udbredelse disse *n*-Supiner havde paa Holbergs Tid, og i de følgende Litteraturprøver, der bekræftes af Udtalelser hos Baden (1785) og Bloch (1808), kan man spore, hvordan de gradvis trænges tilbage af *t*-Formerne, der støttedes 1) af de svage Supiner paa *-et*, 2) af Skriftsprogets Gennemførelse af Neutrumsform efter *have*, 3) af det øvrige Sjællandsk. I vore Dage turde *n*-Formen være helt forsvunden af københavnsk Talesprog, bortset fra Verbaladjektiver.

Skriftsproget har officielt gennemført Grammatikernes Krav om Kongruens lige til Slutningen af forrige Aarhundrede, men hos de fleste Forfattere slaar Talesproget mere eller mindre tydeligt igennem, saaledes at visse Verber har *-en* for *-et*, andre *-et* for *-en*. Efter *have* er *-et* dog allerede fra Midten af 18. Aarh. nogenlunde gennemført, og efterhaanden bliver denne Form saa godt som eneherkende, dels maaske ved Paavirkning fra Sjællandsk, snarest dog af grammatiske Grunde, idet man derved faar samme Form i alle stærke og svage Verber og i alle omskrevne Former med *have*, *være* og *blive*. Hvor Participiet staar prædikativt eller attributivt, er der dog stadig Mulighed for at nuancere Udtrykket ved Anvendelse af Kongruens-

bøjning (se nærmere Axel Sørensen, 1902), men Tendensen gaar i Retning af at gennemføre *t*-Formen ogsaa her.

Udviklingens sidste Trin skal vi her kun antyde, da det foreliggende Materiale er for spredt og tilfældigt til en samlet Bedømmelse. Efter at Participiet i sin almindeligste Anvendelse har gennemført den ubøjelige *t*-Form, er *en*-Formen i attributiv Anvendelse (og den tilsvarende bestemte Form paa *-ne*) kommen til at svæve i Luften, og hvor den ved sin Betydning adskiller sig fra Verbet, opfattes den da som et afledet Verbaladjektiv (i Lighed med *raadden*, *rusten*, *bullen*, *svullen* osv.) og danner ofte en ny Neutrumsform paa *-nt*.

Vender vi til Slut tilbage til vort Udgangspunkt, den forskellige Udvikling i Dansk og Svensk, maa denne først og fremmest ses i Sammenhæng med den forskellige Akcentuation i de to Sprog, der muliggør en større fonetisk Differentiation af Levissimus-Stavelsen i det sidstnævnte. Men der er ingen Grund til at betragte den materielle Forskel som den tilstrækkelige Aarsag til den divergerende morfologisk-syntaktiske Udvikling. Tværtimod er Bevarelsen af *a* og *i* ved Siden af *ø* i Svensk tydelig morfologisk betinget, idet den ældre fonetiske Variation ved Vokalharmoni og Vokalbalance er afløst af en overvejende morfologisk Regulering (se S. 2), og det samme gælder vel Modsætningen mellem udlydende *-d* : *-t* i Levissimusstavelse, som spiller en forsvindende Rolle, naar man ser bort fra Genusbøjningen af de svage Participier. Den grundlæggende Forskel mellem Dansk og Svensk paa dette Omraade er da utvivlsomt Forskellen i Overholdelse af Genuskongruens; den præger ikke alene Participierne, men ogsaa Adjektivbøjningen, som i Vestdansk helt har opgivet Neutrumsformen.¹ Participiets gennemførte Kongruens har i Svensk medført en stærkere Betonning af dets deskriptive Element og har derved understreget den (oprindeligt kun syntaktiske) Modsætning mellem Part. og Supinum, hvor *t*-Formen ikke kunde opfattes som en kongruerende prædikativ Neutrumsform. Denne Modsætning er den

¹ I attributiv Anvendelse rammer Kongruenssvækkelsen vist kun Participier (Mikkelsen (1911) 6, 72 I Anm. 1), i appositionel Anvendelse er den noget hyppigere, ogsaa ved Adjektiver (smst. Pkt. 5). De forskellige prædikative Anvendelser viser derimod vidtgaende Ophævelse af Kongruens ved alle Ordklasser (smst. II Anm.). — Desuden savner Dansk *t*-Form ved talrige Adjektiver, der i Svensk har Kønsbøjning (Mikkelsen (1894) § 90).

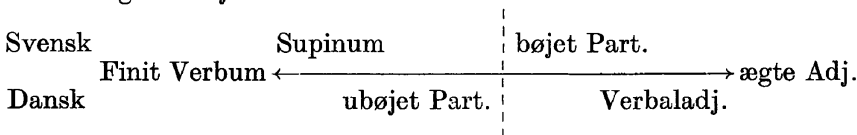
vigtigste Forudsætning for Supinets Løsrivelse, dets lydligt-ortografiske Særform, den udvidede Brug af *har* (*har kommit, blivit* osv.), Anvendelsen som Centralled i Bisætning¹ og Dannelsen af en Passivform,² og alle disse Træk har paa den anden Side tjent til at uddybe og fæstne den morfologiske Modsætning. Omvendt har det ubøjede danske Participium været følt som integrerende Del af Verbets omskrevne Form baade ved *have* og *være*, og man har derfor ogsaa i den grammatiske Teori opgivet den Sondring mellem Supinum og Participium, som var gængs fra Midten af det 18. Aarh. til Midten af det

¹ Supinum uden Inf. af *have* (*han skulde gjort det*) er meget hyppigere i ældre Dansk (fx. hos Chr. Pedersen og Leonora) end i moderne Sprog (Mikkelsen (1911) § 282 c m. Tillæg); Udeladelse af de finite Former af *have* i Bisætning er paavist af Ekbo (1943) 61 fra den ældste vestnordiske Prosa, af Mikkelsen (1911) 725 fra Gammeldansk (jf. *tha kendes the veder huat the gjort*. En Klosterbog (udg. af Mar. Kristensen 1928 ff.) 105).

² Rydqvist (1850) 479 ff. og Ekbo (1943) 38 paaviser Konstruktionen allerede fra det ældste Vestnordisk, men da *s*-Formen i dette Omraade viser en langt mere fremskreden Udvikling end i de ældste østnordiske Kilder (jf. Öhlin (1918)), og da passivt Supinum, saa vidt jeg kan se, ikke er paavist i østnordisk Lovsprog (Rydqvist (1850) 481 har (næsten) kun reflektiv Anvendelse og endnu Botin (1792) tillader ikke Anvendelsen af passivt Supinum i Skriftsproget, skønt den kan »ursäktas i vårdslöst tal»), og ikke træffes i Dansk, har den svenske Udvikling næppe nogen direkte Sammenhæng med den vestnordiske. — M. H. t. Dannelsen af Supinum til *s*-Formen i reciprok, medial eller intransitiv Anvendelse, hersker der som bekendt en vis Usikkerhed paa Dansk. De ældre Grammatikere (fx. Baden (1785) 139, Lang-Nissen (1816) 160, Bloch (1817) 227) kræver, at den skal dannes ved Tilføjelse af *-s* til Participiets *t*-Form (*lykkets, bluets, slaaets* ell. *slagets* osv.) og denne Form er vist ogsaa den oprindelige (jf. *slagets* fra Chr. Pedersen ovf. S. 5 samt *omgaaets* fra Chr. Falster, C. P. Rothe ofl., *slaaets* fra Klevenfeldt, Blicher i ODS); men det fremgaar med al Tydelighed af Eks. i ODS under de nævnte Ord (samt *strides, kives, lykkes, mindes, længes, fattes* osv.), at denne Form ikke engang i Skriftsproget har haft nogen videre Anvendelse siden Begyndelsen af det 18. Aarhundrede. Dette maa utvivlsomt skyldes, at Endelsen for moderne Sprogfølelse er *-es* (bortset fra enkelte Tilfælde som *skænds, slaas*), og at Endelsen *-et* som Regel udtales *-ød*. Ud fra denne Betragtning er de sædvanlige Former *lykkedes, længtes* osv. regelmæssigt dannet. Derved falder imidlertid Supinumsformen som Regel sammen med Præteritum (undtagen hvor Supinum har Stød: *længtes*), og ved stærke Verber, der har forskellig Stamme i Præteritum og Supinum, veed man derfor ikke, om man skal danne *s*-Formen til det aktive Supinum eller til Præteritumsformen (jf. Mikkelsen (1894) 212), hvorfor man hverken tør sige *har slaaedes* eller *sloges, har strides* eller *stredes*, men foretrækker Omskrivninger (*De har omgaaedes, set(es)* er dog ikke usædvanligt).

19. Aarh.¹ Til Gengæld har den adjektiviske Anvendelse af Participiet vist Tendens til at løsrive sig, dels ved en større Anvendelse af Kongruensbøjning, dels ved Dannelse af et nyt Neutrum paa *-ent*, der beviser, at Formen paa *-en* i de paagældende Ord ikke identificeres med Participiet, men opfattes som et afledet Verbaladjektiv.

Det havde været Hensigten at slutte denne Afhandling med en Diskussion af, hvordan man bedst skal definere de tre eller fire Verbalformer (eller Participiumsfunktioner?), vi har konstateret; men den nødvendige Forundersøgelse af den danske Sprogbrug har lagt Beslag paa saa megen Plads, at det vilde være ubeskedent at brede sig yderligere. Vi maa da nøjes med at paavise, hvordan de synes at ordne sig i en Række mellem de to Elementer i Participiets Definition, det verbale og det adjektiviske:

Den centrale Form fungerer da i hvert af de paagældende Sprog ogsaa for den manglende marginale.

Litteraturfortegnelse.

Nedenstaaende Arbejder citeres med Angivelse af Forfatternavn + Aarstal. Endvidere betegner *Fragm.*: Fragmenter af glda. Hs. udg. af P. Diderichsen (1931—37), *G.G.*: Johs. Brøndum-Nielsen: *Gammeldansk Grammatik* (1928 ff.), *ODS*: *Ordbog over det danske Sprog* (1919 ff.).

Agerschou, Agnes: *Vedels Forhold til de af ham benyttede Tekster* (*Acta Philologica Scandinavica* XV (1941) 253—325).

Aphelen, H. von: *Den Kgl. Ord-Bog II Dansk og Fransk*, 1759.

Baden, Jacob: *Forelæsninger over det danske Sprog eller Resonneret Dansk Grammatik*, 1785.

¹ Betegnelsen indføres i dansk Grammatik af P. v. Hauen (1744) og genfindes hos Høysgaard (1747), Baden (1785), Lang-Nissen (1816), Bloch (1808), Rask (1817 med *Fordanskningen »Biform»*, der anvendes endnu af Lyngby (1867)), K. Knudsen (1856); I. N. Meyer (1843) foreslaar i *Steden for Supinum* Betegnelsen *Exactum* (S. 69, 71). I Svensk indføres den omtrent samtidig af Sahlstedt (1747). Udtrykket var gængs i det 18. Aarhundredes tyske og franske Grammatik, og er vist først foreslaaet af Port-Royal (1660), se nærmere Ljunggren (1934).

- Bloch, Søren N. J.: Haandbog i det danske Sprogs Grammatik, 1808.
— Fuldstændig dansk Sproglære I, 1817.
- Bom, Kaj: Nordsjællandsk for hundrede år siden (Fra Ole Kollerøds selvbiografi) (Danske Folkemaal XIV (1943) 59—80).
- [Botin]: Svenska Språket i Tal och Skrift², 1792.
- Brøndum-Nielsen, Johs.: Fra Sprogets Verden (Nationaltidende 25. Juli 1939).
- Christensen, Balth.: Lollandsk Grammatik. Radstedmaalet, 1936.
- Dichman, C. F.: Forsøg til en dansk Sproglære, 1800.
- Dyrlund, F.: Anmeldelse med sproghistoriske indskud (af Mikkelsens Sproglære 1894) (Arkiv f. nord. Fil. XI (1895) 180—208).
- Ekbo, Sven: Studier över uppkomsten av supinum i de germanska språken med utgångspunkt i fornvästnordiskan (Uppsala Universitets Årsskrift 1943).
- Hauen, P. von: Anfangsgründe der dänischen Sprache, 1744.
- Heiberg, J. L.: Sprogbemærkninger (Flyvende Post 1834 Nr. 12, citeret efter Prosaiske Skrifter (1861 f.) VIII 416).
- Hesselman, B.: Ortografiska reformer i språkhistorisk belysning (Språk och Stil XIX (1919) 121—49).
- Holberg, Ludvig: Orthographiske Anmærkninger (i Metamorphosis (1726) 92—120).
- Høysgaard, Jens: Accentuered og raisonnered Grammatica, 1747.
- Knudsen, K.: Dansk-Norsk Sproglære, 1856.
- Kock, A.: Svensk ljudhistoria I ff., 1906 ff.
- Larsen, Amund B.: Bergens bymål, 1912.
- Ljunggren, Ragnar: Supinum och dubbelsupinum. Syntaktiska studier (Uppsala Universitets Årsskrift 1934: 4).
- Lorenzen, M.: Dansk-svensk gå og stå (Nordisk Tidskrift for Filologi Ny R. IV (1879—80) 222—31).
- Lyngby, K. J.: Udsagnsordenes böjning i jyske lov og i den jyske sprogart, 1863.
- Matzen, M.: Modersmaalets Sproglære, 1893.
- Meier, I. N.: Dansk Grammatik til Brug for Skoler, 1843.
- Mikkelsen, Kr.: Dansk Sproglære, 1894. — Dansk Ordforninglære, 1911.
- Nissen, N. Lang: Grundtræk af Dansk Sproglære,³ 1816.
- Noreen, A.: Geschichte der nordischen Sprachen³ (1913).
- Pontoppidan, E.: Grammatica Danica, 1668.
- Port-Royal: Grammaire générale et raisonnée, 1660.
- Rask, R.: Angelsaksisk Sproglære, 1817.
- Rydqvist, Johan Er.: Svenska språkets lagar I, 1850.
- Sahlstedt, A. M.: Forsök till en Swensk Grammatika, 1747.
— Swensk Grammatica, 1769.
- Sørensen, Axel: En Ariadnetråd gennem en sproglig labyrinth i spørgsmålet om fortids-tillægsmåderne til velvillig overvejelse for vakkende, 1902.
- Wiwel, H. G.: Synspunkter for dansk sproglære, 1901.
- Öhlin, Paul: Studier över de passiva konstruktionerna i fornsvenskan, 1918.

HILDING PLEIJEL

Ferma widh hwitt.

Något om en viktig tidsgräns inom svenskt folkliv.

År 1638 nedskrev den bekante sörmlandsprästen Laurentius Raimundius en intressant skildring av den liturgiska striden i Sverige som han gav titeln »Historia Liturgica eller en kort beskrifning om den förändring i religion som uti ... konung Johan den III:s tid här i Swerige ... förehades».¹ Sin egentliga framställning avslutar Raimundius med att på ett par sidor ge »den påfwiska messones egenteliga beskrifwelse». Han behandlar därvid även »de påfwiskas skrift-ceremonier».

Där heter det bland annat: »Man will ock här förtälja de påfwiskas poenentialia skrift-ceremonier; såsom mångahando fasto wid salt, bröd och wattn, wid fisk, bröd och öhl, ferma wid hwitt, länge fasta, Advents fasta, S. Johannis fasta, Michels Messo fasta, Himberdaga fasta ... helga afton fasta, Wårfru fasta, Patrona fasta, Apostla fasta; och ändå mångahanda annat fasto slag, som icke war så allment kunnogt.»²

Alla de fastebbruk som den rättrogne lutheranen Laurentius Raimundius här uppräknar betecknas som »påviska» och återspegla sålunda svensk medeltidstradition. De ha alltså tidigare varit allmänt gällande i Sverige men äro nu — på 1630-talet, då Raimundius skrev sitt arbete — komna helt ur bruk. När inträffade denna förändring och vad innebar den? Det är den fråga som här närmast intresserar oss.

Först bör då påpekas att Raimundius' långa faste-katalog är orda-

¹ Den utgavs från trycket först genom försorg av A. A. von Stiernman år 1745.

² Anf. arb. sid. 126 f.

grant hämtad ur Laurentius Petris viktiga programskrift från år 1566 »Om kyrkio stadgar och ceremonier, hurudana och huilka man vthi een christeligh församling bruka må eller ey».¹ Den svenske reformatorn kallar emellertid bruken icke påviska utan uttalar sig tvärtom mycket positivt om dem på följande programmatiska sätt: »Om slika som thenna förtalda ceremonier äro, tyckes det så, at hwar wantroo och wronga meningar wordo vtheshlutna, och her medh wore någor måtta, skulle the mestadeels hoos christet folk sachta kunna warda lijndna, såsom och vthan skada vmbäras, ähuru mykit the påweske them och beröma».² Det framgår härav — det är det viktigaste i notisen ur den här anlagda synpunkten — att dessa bruk alltjämt voro gängse i Sverige på 1560-talet.

De kyrkliga fastbrukens historia i Sverige är ännu oskriven. Det finns eljest mycket material härför, intressant såväl i liturgiskt och kyrkorättsligt som i språkligt och allmänt kulturhistoriskt hänseende. Här skall icke göras något försök till en dylik undersökning. Endast på en punkt vill jag här i all korthet fästa uppmärksamheten dels därför att den hittills varit alldeles förbisedd, dels för att den erbjuder vida perspektiv för svensk folklivsforskning och icke heller saknar betydelse för svensk ordhistoria. Den åsyftade punkten gäller bruket att »ferma widh hwitt».

Verbet ä. nsv. *ferma* (*forma*) möter i fornsvenskan under formerna *fyrma* och *förma* och motsvarar isl. *pyrma*.³ Ordet betyder eg. 'spara, skona' men kom snart inom det kyrkliga lagspråket att beteckna en lindrigare fasta, som särskilt var ålagd någon såsom penitens och varunder köttmat var förbjuden men fisk och mjölkmat tillåten.⁴ Inom kanonisk rätt skilde man mellan *jejunium*, då man blott nödortfött fick stilla sin hunger med bröd, vatten, salt samt torkade frukter, och *abstinentia*, som innebar avhållsamhet från köttmat, under

¹ [Laurentius Petri], Om kyrkio stadgar och ceremonier ... scriffuen aff Erchebiscop Lars j Vpsala anno 1566 ... på prent giffuin aff A[braham] A[ndreæ] A[ngermannus] (Wittenberg 1587), sid. 36 f.

² Anf. arb., sid. 37.

³ K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltids-språket, art *fyrma*. — För givande diskussioner i den språkliga frågan tackar jag doc. Ture Johannisson.

⁴ Se C. J. Schlyter, Ordbok till samlingen af Sweriges gamla lagar (1877), sid. 203.

påskfastan även från ägg och mjölkmat.¹ Det är denna åtskillnad som återfinnes mellan *fasta* och *ferma*. Detta framgår tydligt av Smålandslagens ord om den som tager skrift av biskopen men »æter tha köt han scwlde fyrmæ oc tha smör han scwlde fastæ».²

Under tidernas lopp kommo emellertid de båda uttrycken att bli i det närmaste synonyma.³ I den fornsvenska Ansgarslegenden heter det att »the vildho fasta oc förma utan köt i siw dagha», och i Själens Tröst förekommer uppmaningen att »gerna fasta förma oc bedhia».⁴

Denna förskjutning återverkade på användningen av verbet *ferma*. Ursprungligen hette det att man skulle »ferma kötet», d. v. s. avstå från det.⁵ Men liksom man talade om att fasta »vidh vatn ok brödh» och att fasta »vidh fiska» och »vidh hwitan mat»,⁶ började man använda uttrycket »ferma widh hwitt». Man hade glömt den ursprungliga innebörden av ordet *ferma* och använde det såsom en parallell till *fasta*. Ett exempel härpå möter man i Laurentius Petris ovan citerade skrift från år 1566 och efter denne i Laurentius Raimundius' likaledes anförda uttalande från år 1638.

Av det nu sagda framgår också innebörden i uttrycket »ferma widh hwitt». Den fastande skulle avstå från kött och hålla sig till »hwitt», d. v. s. vit mat. Man förstår lättare uttrycket, om man erinrar sig fastebestämmelserna sådana de förekomma i svenska medeltida brevarier och synodalstatuter. I Skarabreviarier talas det på vissa bestämda dagar om att fasta »in pane et aqua» och på vissa andra om att fasta »in albis».⁷ Vid Arbogakonciliet 1474 bestämdes om fastan på de dagar som i Skarabreviarier betecknats »in albis»: »Istis diebus semel lacticiniis uti licet».⁸ Uttrycket »ferma widh hwitt» betyder alltså: avhålla sig från kött och leva på mjölkmat.

¹ Lexikon für Theologie und Kirche, hrsg. v. M. Buchberger, Bd 3 (1931), sp. 964 ff.

² C. J. Schlyter, Samling af Sweriges gamla lagar, 6 (1844), sid. 107.

³ Jfr C. J. Schlyter, Ordbok, sid. 203.

⁴ K. F. Söderwall, Ordbok art. *fyрма*.

⁵ Jfr uttrycket isv. *fyрма äntiggia myölk ällir smör i thenna langa fastunne* MP 5: 175. Cit. fr. K. F. Söderwall, Ordbok. Supplement, utg. av K. G. Ljunggren, art. *fyрма*.

⁶ K. F. Söderwall, Ordbok, art. *fasta*. Jfr SAOB, art. *fasta* 1 b.

⁷ G. Lindberg, Kyrkans heliga år (1937), sid. 336 f.

⁸ Statuta synodalia veteris ecclesiae sveogothicae, ed. H. Reuterdaahl (1845), sid. 194.

Den nu nämnda fasteseden var ännu allmänt gängse under Laurentius sista tid. Detta framgår icke endast av hans anförda uttalande från år 1566 utan även av ett par andra dokument från samma tidsperiod. År 1551 utgavs en stadga för pastorer, antagligen författad av bröderna Petri och sannolikt antagen som norm för hela riket.¹ Där avhandlas utförligt olika slags kyrkotuktsbestämmelser, och i sammanhang därmed föreskrives i visst angivet fall att »then brotzlige» skall »ferma kötet».² I en stadga om uppenbar skrift, som troligen är författad av Laurentius Petri och utkom omkr. 1560, ges detaljerade föreskrifter för den bot som olika förbrytelser medförde.³ Där möter åter bestämmelsen att »then brotzlige» i visst angivet fall »tesforinnan iu former kiött».⁴

Både termen och det bruk den återgiver voro alltså levande inom svenskt folkliv ännu under senare hälften av 1500-talet. Detta bestyrkes f. ö. av 1571 års kyrkoordning i dess bestämmelser om fasta. Där ges inga detaljerade föreskrifter som i de ovan omnämnda delstatuterna utan det heter helt allmänt: »Thet haffuer warit pläghsed settia besynnerlig fasta, Och kan thet samma än nu wara lidelighit, huar thet ellies är rett fasta, och hålles vthan wantro, och medh beskedelighet».⁵ Kyrkoordningen kodifierar alltså helt allmänt faste-traditionerna sådana dessa utformats i svenskt kyrkoliv.

Några årtionden in på nästa sekel är emellertid både uttrycket »ferma widh hwitt» och den sed som där återspeglas endast en relik.⁶ Vad är det som har åstadkommit detta? Därmed föras vi in på de omvälvande händelserna i det slutande 1500-talets Sverige.

Den senaste kyrkohistoriska forskningen har klart ådagalagt hur långsamt de lutherska tankarna vunno insteg hos gemene man ute i

¹ S. Kjällerström, Svenska förarbeten till kyrkoordningen av år 1571 (1940), sid. 19 ff. Stadgan är tr. anf. arb., sid. 40 ff.

² Anf. arb., sid. 49.

³ S. Kjällerström, anf. arb., sid. 25 ff. Stadgan är tr. sid. 51 ff.

⁴ Anf. arb., sid. 57.

⁵ Laurentius Petri, Kyrkoordning av år 1571 (1932), sid. 80.

⁶ När Petter Dijkman i sin år 1704 utgivna skrift »Antiquitates Ecclesiasticae eller gamle swenske kyrkie-handlingar» (sid. 183) citerar stycket om fastan i Laurentius Petris »Om kyrkio stadgar», förråder han genom den typografiska utstyrseln av *ferma*, att han ej alls förstått vad detta ord inneburit.

de svenska bygderna.¹ Från predikstolarna och katedrarna förkunnades visserligen det nya evangeliet. Men gudstjänsten var länge föga ändrad, och kyrkoceremonierna bibehölls i stor utsträckning i sin gamla gestalt. Det bör tilläggas, att just ceremonierna voro allmogen kärast. I den synliga handlingens form tyckte sig menige man här möta något av sin egen livsåskådning, i vilken hedniska och kristna element på ett irrationellt sätt vävts samman till en odefinierbar enhet.

Kyrkoordningen av år 1571, Laurentius Petris klassiska verk, präglades — som vi ovan sett — av en stark pietet för de gamla bruken och sedvänjorna. Där var udden närmast riktad mot de puritanska strävandena inom kalvinismen, som under det föregående årtiondet vunnit insteg i vårt land.²

Annorlunda blev läget genom den liturgiska striden och den katolske Sigismunds övertagande av den svenska kronan. Därmed kom motståndningen att rikta sig mot Rom. Det principiella avgörandet kom med Uppsala möte och dess beslut om »en förening uthi then christeliga läro såsom och kyrkesäder».³

I fråga om »kyrkosederna» stramade man åt bestämmelserna i kyrkoordningen. Eftersom många ceremonier kommit »i ett stort missbruk», d. v. s. alltjämt uppfattades på romerskt-katolskt vis, skulle prästerna — liksom biskoparna vid sina visitationer — upplysa allmogen om kyrkobrukens evangeliska innebörd och förmå den att avstå från deras missbruk. Där emellertid »missbruket icke kunne borttages medh mindre att sielfve ceremonierne förfalla och uthur ögonen förskaffes», skulle de olika stiftsstyrelserna besluta om sådana åtgärder att dessa »ceremonier medh tiden, dogh uthan någon förargelse och buller, i stillhet kunne afläggies».⁴

Formuleringen var, som synes, så obestämd att den kunde lämna rum för olika tolkningar. Därmed kom kultfrågan att dragas med in i den pågående häftiga politiska maktkampen. I sin kamp mot

¹ Hj. Holmquist i Svenska kyrkans historia 3: 1—2 (1933); S. Kjällerström, *Missa Lincopensis. En liturgi-historisk studie* (1941); O. Hellström, *Elevationsstriden och enighetsförbundet efter Uppsala möte 1593* (i *Kyrkohistorisk årskrift* 1942).

² S. Kjällerström, *Striden kring kalvinismen i Sverige under Erik XIV* (1935).

³ Svenska riksdagsakter, 3, sid. 87.

⁴ Svenska riksdagsakter, 3, sid. 88.

den inre och yttre papismen började kyrkoledningen att ivrigt verka för kyrkoceremoniernas avskaffande. Efter det viktiga kyrkomötet i Uppsala år 1595 gick kyrkan — såsom särskilt O. Hellström i detalj uppvisat¹ — till verklig offensiv mot de kvardröjande katolska bruken. Det hade visat sig att en upplysningskampanj i Laurentius Petris moderata anda ej ledde till resultat. Därför övergävo nu kyrkomännen denna taktik och förkunnade i stället i cirkulär och herdabrev, att de gamla fäderneärvda ceremonierna måste utrotas, då de icke voro annat än en yttring av avguderi och kätteri. För dessa lutherska kyrkomän utgjorde Guds ord, sådant detta mötte i predikan och i undervisningen, det centrala i kyrkans budskap.

Höjdpunkten i denna kamp mot de gamla kyrkliga bruken nåddes under ärkebiskop Abraham Angermannus' ryktbara generalvisitation år 1596, då denne nitiske lutheran under menigheternas ovilja och tysta protester lät förstöra eller avlägsna helgonbilder och andra medeltida kyrkoprydnader, påbjöd avskaffandet av de gamla kyrkosederna och ivrade för införandet av luthersk undervisning och kyrkotukt.²

Genom Stångebro slag 1598 avvärjdes det sista försöket att åter tvinga Sverige under Roms lydnad. Nu blev Uppsala mötes beslut omsatt i handling och den svenska lutherdomen räddad för all framtid.

Dittills hade kampen mot papismen ute i den svenska folkvärlden företrädesvis haft en negativ prägel, i det man sökt omtyda eller utrota de romerskt-katolska bruken och sedvänjorna. Nu kom det positiva uppbyggandets tid. Under det följande seklets första årtionden började man bygga upp en svensk lutherdom ute bland folket överallt i landets olika bygder.

Redan vid Uppsala möte framhölls vikten av att »på thett flitigeste almogen ... läre, undervise»,³ och vid kyrkomötet 1595 betonades ytterligare detta samband mellan luthersk undervisning och utrotandet av romerska kyrkobruk. Då beslöts att prästerna »alle tidegerdsdaghar» skulle uppläsa Luthers lilla katekes och i sammanhang därmed »lära åhörarne om ceremonierne».⁴ De biskopar och kyrkoledare som gjort en så mäktig insats på Uppsala möte gingo nu i spetsen för

¹ Anf. arb., sid. 84 ff.

² Hj. Holmquist, anf. arb. 3: 2, sid. 185 ff.; O. Hellström, anf. arb., sid. 93 ff.

³ Svenska riksdagsakter, 3, sid. 88.

⁴ Svenska riksdagsakter, 3, sid. 519.

denna lutherska fostrargärning, och de präster som med hand och insegel bekräftat mötets beslut, de följde sina ledare efter.

Det var framför allt Luthers lilla katekes som ute i bygderna fick tjänstgöra såsom »propagandamedel» vid denna lutherska folkfostran. Bibeln var både för vidlyftig och för svåråtkomlig att användas av menige man. Men Luthers lilla katekes — den fanns i varje psalmbok och den var ej för stor att inläras. Därför kallades den också »den lilla och gemene mans biblia», den betraktades som en uppbyggelsebok och den blev med tiden en verklig folkbok.¹

Ett tydligt bevis på katekesens växande auktoritet i svenskt folkliv just i dess egenskap av »gemene mans biblia» framträder i 1634 års regeringsform. I första paragrafen avhandlas där bekännelsen. Denna bestämmes på alldeles samma sätt som vid Uppsala möte 1593 men med ett mycket uppseendeväckande tillägg. Till bekännelseskrifterna räknas nämligen även »Lutheri catechismus». Den framskjutna plats som katekesen här intager har vållat forskningen mycket huvudbry. Den förklaras emellertid ganska enkelt, om man utgår från det faktum, som ovan påpekats, nämligen att Luthers lilla katekes vid denna tid icke betraktades som en lärobok utan som en kärnfull och enkel sammanfattning av Guds ord. Katekesens införande i 1634 års regeringsreform utgör en formell bekräftelse på att lutherdomen nu fått fast fot inom svenskt folkliv.²

Därför går också den stora skiljegränsen i det svenska *folkets* religiösa historia vid tiden för Uppsala möte och Stångebro slag. Förut hade det rätt vacklan och tveksamhet i religiöst hänseende, nu grydde

¹ H. Pleijel, Bibeln i svenskt fromhetsliv (1941), sid. 14 ff.; H. Pleijel, Katekesen som svensk folkbok (1942), sid. 23 ff.

² Om »Katekesen i 1634 års regeringsform» se H. Pleijel, Vår kyrkas bekännelse (1941), sid. 68 ff. — P. Hanngren, De genom biskop Johannes Matthiae föranledda syncretistiska stridigheterna i Sverige (1867), citerar (sid. 15 ff.) en skrivelse av Joh. Matthiae från år 1646, där denne påstår att Laurentius Paulinus Gothus vid 1644 års riksdag skulle ha sagt, att »thet måtte vara ett förseende, forte ex errore Scribae, att Lutherj Cathechismus var insatt inter libellos Symbolicos in forma Regiminis Sveticj». Det påstående som Matthiae här lägger i Laurentius Paulinus' mun är ganska orimligt, när katekesen förekommer i samtliga handlingar rörande den omdiskuterade bekännelseparagrafen, alltifrån första utkastet ända till den slutgiltiga formuleringen. Matthiaes yttrande bekräftar däremot två ting: hans egen aversion mot katekesens bekännelsekaraktär och Paulinus' nära sammanhang med katekesens införande i regeringsformen.

lutherdomens dag på allvar i Sveriges land. Omkring sekelskiftet 1600 slutar medeltiden i svenskt folkliv.

Så kan historien om det lilla ordet *ferma* ge en djup inblick i vad som med rätta betecknats som »en av de största själskriser som vårt svenska folk genomgått».¹

Det ovan sagda medför konsekvenser även i ordhistoriskt hänseende. Det visades ovan att ordet *ferma* var levande ännu under 1500-talets sista hälft men att det hade kommit ur bruk något årtionde in på 1600-talet. Detta gäller emellertid icke bara om verbet *ferma* utan även om andra kultord, såsom *karen* (*karena*), *himmerdagsfasta* och flera andra av samma slag. Realiter höra dessa ord sålunda till medeltidsspråket.² I fråga om det liturgiska ordförrådet går gränsen mellan fornsvenska och nysvenska icke vid 1526 utan vid tiden omkr. 1600.

¹ N. Ahnlund, Oljoberget och Ladugårdsgårde. Svensk sägen och hävd (1924), sid. 189. — Det förtjänar påpekas, att även den ekonomiska historien drager en viktig gräns vid sekelskiftet 1600. 1500-talet behärskades nämligen alltjämt av medeltidshushållningens karakteristiska drag. Se E. F. Heckscher, Sveriges ekonomiska historia I: 1 (1935).

² Svenska Akademiens Ordbok, som vill giva oss »vårt modersmåls historia från reformationstiden och till våra dagar», har därför handlat riktigt ur saklig synpunkt, då den icke medtagit ord som *ferma* och *karen*.

NATAN LINDQVIST

Folktro och magi hos Bellman.

Jag skall här endast beröra ett par speciella fall av de företeelser titeln ovan anger. Båda äro tillfinnandes i den 53 episteln med dess tunga anslag, dystra föraningar och dramatiska slutakt: slagsmål, »död och mord». I det galleri av »ledsna liv», som skalden låter passera revy på krogen Rosenlund nere vid Tanto, lägger man särskilt märke till den hemlighetsfulle mannen i elfte strofen:

Än då den där som sig nu lutar
Med en piska mot en ek,
Som åt en mängd af Hundar hutar,
Och betraktar Korpars lek?
Längst bort vid bergen ...
Synes till färgen ...
Stugan helt grå, nederfallen och ful,
Och en Kråka på et hjul.

Enligt J. G. Carlén¹ åsyftar skildringen den ene av stadens skarp-rättare, vilken hade »en hel uppfostringsanstalt för hundar, hvarjemte han idkade hästslagteri: derföre gick han beständigt försedd med piska, och derföre hade korpar och kråkor sitt tillhåll omkring hans bostad». Även om Carléns uppgifter måste tagas »cum grano salis», torde knappast någon tvekan råda om identifieringen av personen i fråga och hans i strofen omnämnda stuga. Att en skarprättare sysslade med hästslakt var ju vanligt, och att denna rörelse förenades med hunduppfödning, ligger mycket nära till hands, varför även uppgiften om dessa skarprättarens bisysslor förefaller trovärdig.

¹ Samlade Skrifter av Carl Michael Bellman 1, s. 218, not 8; jfr även s. 216, not 4.

Carléns sista påstående, att korpar och kråkor hade sitt tillhåll omkring skarprättarens bostad, är i och för sig rimligt, men om han anser, att det är detta förhållande som nämnda fåglars förekomst i strofen vill antyda, är slutsatsen mer än tvivelaktig. Strofen innehåller två moment, första hälften en skildring av mannen och hans förehavande i trädgården, andra hälften en beskrivning av hans långt därifrån belägna stuga. Samordningen av tredje och fjärde verserna tyder på handlingens enhet i tid och rum. Åtutandet av hundarna och betraktandet av korparna tycks ske samtidigt och i samma miljö. Korparna böra således vara i närheten av krogen och trädgården. Detta behöver i och för sig icke ha någon symbolisk betydelse, men då som jag nedan skall visa episteln innehåller avsiktliga inslag av mystik och magi, som mot slutet få en sinnrik och dramatisk stegring, torde det ej vara ur vägen att sätta korparnas uppträdande här i förbindelse med det blodiga slutet på episteln. När korpen närmar sig eller kretsar kring ett hus, förebådar detta enligt såväl äldre som senare folktro ofärd och död. Denna föreställning är utbredd över hela landet, vilket framgår av en hastig axplockning ur Upsala Landsmåls- och Folkminnesarkivs samlingar, t. ex. »Flyger korpen över eller kraxar kring en gård, tyder det på dödsfall» Vilhelmina, Lappland,¹ Lycksele, Lappland,² Övre Norrland³. »Korpen varslar dödsfall» Ström, Jämtland,⁴ Grundsunda, Ångermanland.⁵ »Kommer korpen till husen blir snart dödsfall» V. Vingåker, Södermanland.⁶ »En särskild låt hos korpen bådar dödsfall» Skarke, Västergötland.⁷ »Korpen är en olycksfågel» Västergötland.⁸ »Korpar äro olycksdjur» Kristianopel, Blekinge.⁹ »Flyger korpen över ett hus och skriker, blir det olycka» Fliseryd, Småland.¹⁰ »Om korparna skrika vid gårdarna, vart det stor sorg» Flisby, Småland.¹¹ »När korparna skrika, blir det trätor och slagsmål av» Döderhult, Småland.¹²

Kombineringen av korparna med skarprättaren kunde med vår utgångspunkt ha en dubbel innebörd. Dels kunde hans eget uppträdande antyda den yttersta konsekvensen av uppträdet. Dels kan det antagas, att hans yrke predestinerade till intresse för ockulta ting, som röra olycka och död.

¹ ULMA 2298: 3, s. 31. 2810: 2, s. 30.

² 6484, s. 43.

³ 95: 7, s. 75.

⁴ 2121: 1, s. 5.

⁵ 3321: 6, s. 17.

⁶ 7664, s. 2.

⁷ 2219: 2, s. 125.

⁸ 929: 1, s. 20.

⁹ 1385, s. 4.

¹⁰ 2441: 1, s. 22.

¹¹ 4135, s. 22.

¹² 93: 24, s. 34.

Jag ber få understryka detta senare förhållande, då jag övergår till nästa inslag av folktro och magi, som jag finner i senare hälften av samma strof. Det gäller sista versen: »och en Kråka på et hjul». Flertalet utgivare och kommentatorer tycks — att döma av deras tystnad — ha tolkat denna vers liksom Carlén, att en levande kråka satt på ett hjul. En dylik situation förefaller i hög grad konstlad och omotiverad. Här är ju frågan om en beskrivning av stugan, och det är väl att underskatta Bellmans skildringskonst om man antar, att han däri inlagt en så föga karakteristisk, ja rent av arrangerad detalj. Martin Ivarsson reagerar i Nysv. Studier 20, s. 21 mot, att det här kan vara tal om ett vanligt hjul. Han räknar med att det kan vara ett steglingshjul som avses. Ett dylikt kunde höra till skarprättarens attiralj, och på sådana höllo gärna rovfåglarna till. Mot detta i och för sig tänkbara tolkningsförslag kunna följande invändningar göras. Det är väl föga troligt, att skarprättaren förvarade dylik attiralj hemma hos sig. Det skulle väl vara förenat med alltför stort besvär att för varje gång flytta tortyrredskapet till galgbacken, där väl exekutionen försiggick.¹ Vidare kräver sammanhanget, att kråkan och hjulet mera intimt låta inordna sig i beskrivningen av stugan. Detta låter sig också mycket väl göra. Enligt min mening ha vi här nämligen ett exempel på den i vårt land mycket vanliga seden att uppsätta vissa föremål på husen, oftast på fähusen, till skydd mot trolltyg av olika slag, som kunde medföra sjukdom och död för människor och framförallt för djur. Mest användes därvid döda rovfåglar, merendels kråkfåglar, såsom kråkor, korpar och skator, vilka vanligen uppspikades över ladugårdsdörren, men ibland hängdes inne över båsen. Icke sällan förekommo även hjul, vilka kunde anbringas än på eller vid väggarna, än på taken. Själv har jag på flera ställen i Småland och Östergötland sett kråkor uppspikade över stall- och ladugårdsdörrar. Jag meddelar här även några exempel från Uppsala Landsmåls- och Folkminnesarkiv: »Mot nattmaran hängdes i taket över kon en skjuten kråka» Övertorneå, Norrbotten.² Liknande från Kastlösa, Öland. »Uppspikade skator, hökar och andra fåglar sattes över stall och fähusdörrar, till skydd mot förtrollning» Älvdalen, Dalarne.³ »Martova eller död kråka el.

¹ För övrigt är det icke sannolikt att Bellmann, om han avsett ett steglingshjul, använt det enkla ordet, som för varje läsare måste åsyfta ett vanligt hjul.

² ULMA 1211: 3, s. 3.

³ 2186, s. 10.

hök hängs över varje kreatur i stall och ladugård» Västmanland.¹ »Ugglor, korp eller kråka sattes över ladugårdsdörren till trevnad för kreaturen» Godegård, Östergötland.² »Kråkor eller hästskor sattes över stallsdörren» Gammalkil, Östergötland. »Över stall- och fähusdörrar uppspikades ... ugglor, hökar, kråkor el. skator för att avhålla sjukdom från kreaturen» Västergötland (på många ställen).³ Exemplet kunde mångfaldigas, men dessa torde vara tillfyllest.

Beträffande hjulets användning i likartat syfte kan följande belägg meddelas: I Smöråker, Stigsjö, Ångermanland, var »för 45 år sedan» ett gammalt kärrhjul i liggande ställning uppsatt på ladugårdsröset. Det vilade på en käpp ungefär en fot över taket. Hjulet jämte en däri insatt kvast skulle vara ett lyckoting för ladugården. Förr i tiden skulle detta ha brukats på ett flertal ställen.⁴ »På ett ställe hade di brukat ställa el. hänga upp ett gammalt hjul framför fähusdörren till skydd mot påskkäringarna (på påskafton)» Askersund, Närke.⁵ Liknande bruk uppges från Nysund, Närke⁶ och Otterstad, Västergötland.⁷ Från St. Åby, Östergötland meddelas, att man till skydd mot häxor satte ett hjul i gödselstaden vid påsk, men att det fick stå kvar hela året.⁸ Hjulet skulle i samtliga fall vara gammalt, ty om en påskkäring kom, skulle hon bli stående och snurra eller springa runt ladugården lika många varv, som hjulet rullat. I Trehörna, Östergötland uppsattes eller ställdes förr gamla hjul på nordsidan på ladugården, och då skulle aldrig några trollskott komma på djuren.⁹ Nordsidan var ju den sidan, varifrån mörkrets och ondskans makter kommo. Liknande bruk äro kända även från Tyskland.¹⁰

Som vi sett ovan, kunde hjulet för att göra starkare verkan kombineras med en kvast. I samma syfte kunde naturligtvis en kråka fästas vid hjulet, varigenom den magiska verkan borde fördubblas. Detta kanske kunde vara särskilt behöfligt för en skarprättare, som måste ha många vedersakare såväl bland döda (i form av gastar) som levande, t. ex. anhöriga till avrättade eller torterade. Och hans klientel hörde väl icke sällan till de trollkunnigas kategori. De nämnda skyddsmedlen sattes väl oftast på ladugård eller stall, men exempel finnas, då de även placerats på eller vid boningshusen. För övrigt

¹ 3705, s. 4. ² 3477: 6, s. 5. ³ 25: 30, s. 13. 25: 51, s. 6 m. fl.

⁴ Hernös. kulturh. Mus. acc. 540. ⁵ ULMA 1048: 5, s. 10.

⁶ 885: 1, s. 13 b. ⁷ 4485, s. 121. ⁸ 2825: 1, s. 24. ⁹ 3557: 6, s. 5.

¹⁰ Se Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens 7: 465.

utesluter Bellmans impressionistiska skildringssätt icke möjligheten, att observationen oförmedlat flyttas från boningshuset till en intressant detalj på ett närbeläget uthus, som kunde inrymma husdjur av något slag.

Från dessa fall av folktro och folklig magi övergå vi till ett typiskt exempel på lärd magi. Detta möter i nästföljande strof, som lyder så:

Än då den där? Han *Sjögren* heter,
 Visitörn vid Danto Bom,
 Som mellan Skrindor och Karreter
 Smyger sig så snål och from,
 Där står Kamraten; ...
 Tolf i kvadraten, ...
 Med smorda Ögon och kippade Skor,
 Halfva Näsor, rifna Klor.

Här uppträder nästa misstänkta figur på scenen, tullnären Sjögren vid Tantobommen. Och här ha vi det mest svårtolkade — enligt Risbergs terminologi »förtvirlade» — stället hos Bellman, uttrycket »Tolf i kvadraten». Innan vi gå in härpå, skola vi emellertid söka klarlägga situationen, som av samtliga uttolkare ytterligare tilltrasslats. Man har nämligen uppfattat ordet *Kamraten* såsom åsyftande en kollega eller kamrat till Sjögren, och styrkts i denna uppfattning genom innehållet i sista versen, »Halfva Näsor» etc., som självklart ansetts avse minst två personer. Man har därvid förbisett — eller i varje fall tyst förbigått — det bristande sammanhang i skildringen, som en dylik tolkning medför. Varför kastas denne »kamrat» plötsligt och omotiverat in på scenen? Två möjligheter kunna tänkas för att förklara hans närvaro. Den ena är, att det är han som öppnar bataljen med Sjögren. Men som båda äro tullnärer, blir ju detta meningslöst. En viktig anledning till överfallet på Sjögren var ju, som framgår av följande strof, att han å tjänstens vägnar nyss lagt beslag på brännvinspannan och slangen i Ormsaltargränd. En andra möjlighet är, att båda göra gemensam sak mot de uppretade kroggästerna. Men i de två följande stroferna, där slagsmålet beskrives, omtalas hela tiden blott en person. Detta senare förhållande motsäger också bestämt Nils Afzelius' något dunkla framställning av situationen i Nysvenska Studier 19, s. 129, där han tänker sig Sjögren och »kamraten» jämte epistelns övriga anonyma personer såsom ingående i ett lag av tolv

professionella slagskämpar, som Bellman tänker sig uppställda i en sorts slaktordning, i fyrkant. Frånsett det fantastiska i idén om denna fyrkant och de konsekvenser den för med sig,¹ faller detta förklaringsförsök på nämnda faktum, att endast en person och uppenbarligen en tullman blir slagen. Med Afzelius' utgångspunkt måste även kamraten, den ene tullsnoken, ha deltagit i attacken mot den andre, och det leder som sagt till orimliga konsekvenser. För sammanhangets skull blir det alltså nödvändigt att överväga, om icke »kamraten» i här nämnda betydelse kan avlägsnas ur sällskapet. Och detta låter sig i själva verket mycket väl göra. Ordet har här uppenbarligen den skämtsamt förtroliga eller ironiska innebörden »kumpan, kurre, gynnare, juvel» etc.² En dylik betydelseförskjutning, varvid kamraten så att säga isolerats från umgängeskretsen, men fått med sig från densamma vissa kännemärken av förtrolig eller nedsättande innebörd, har drabbat en mängd ord med samma grundbetydelse, såsom *sälle*, med ursprunglig bet. »rumskamrat», *stallbroder*, *kumpan*, m. fl. »Kamraten» här är således Sjögren själv.

Det skenbart motsägande i att han upptäckes två gånger, beror på att han presenteras för olika publik. I strofens förra parti är det skalden eller Fredman som beskriver honom för åhöraren eller läsaren, i det senare däremot utpekas han för — eller upptäckes av — krogkunderna efter att en stund ha smugit sig omkring osedd.

Uttrycket *Halfva Näsor* behöver icke syfta på två olika personer. Pluralformen kan vara en arkaistisk eller dialektal form eller båda. I fornsvenska och i äldre nysvenska förekom pluralformen *näsar*, (-*ir*, -*er*) i bet. »näsborrar, näsa», och sedan ordet övergått till svagt femininum, kunde givetvis även formen *näsor* användas i liknande betydelse. Enligt samlingarna i SAOB:s arkiv träffas denna form i litteraturen fram till början av 1700-talet.³

¹ Se B. Risberg, *Fredmans Epistlar Text och Tydning*, s. 91 ff (1941).

² Se SAOB *kamrat* mom. 3.

³ Trots sin i regel talspråkmässiga framställning drar sig Bellman icke för ålderdomligare ord och former, där sådana av någon anledning, meter, rytm, rim etc. kunna vara tacksamma att tillgripa. Dessutom bör ihågkommas, att ålderdomliga skriftformer kunna leva kvar som talspråksformer i vissa samtida dialekter. Så är också förhållandet här, i det best. pluralformen *näsorna* i bet. »näsan» är anträffad i Stockholms skärgård (Blidö), 5 mil norr om Stockholm så sent som år 1899 (uppt. av O. von Friesen, ULMA). Det är därför mycket möjligt, att formen i fråga icke blott var känd, utan även användes i Bellmans omgivning.

Jag övergår till det mystiska uttrycket *Tolf i kvadraten*. Detta har lockat till många uttolkningar, den ena äventyrligare än den andra. Enligt Carlén beror uttrycket på, att »den tidens s. k. tullsnokar» voro så illa ansedda och obetydliga, att Bellman skämtsamt kunde säga, att tolv sådana »motsvarade ett fyrtal (kvadraten) af vanliga män». Denna krystade och ologiska förklaring upptages i kommentaren till Bellmanssällskapets standardupplaga. Risberg tillgriper — i Textkritiskt bihang till sin jubileumsupplaga, s. 301 — nödfallsutvägen att tolka *tolf* som en felskrivning för *två*. Raden, som betraktas som apposition till de två visitörerna Sjögren och »kamraten», skulle då översättas: »två i kvadraten, dvs den fyrkant, som militäriskt bildades av de fyra vid Dantobommen tjänstgörande, när de stodo uppställda». Förklaringen bygger på flera äventyrliga moment: en felskrivning som saknar stöd i handskrifterna, det godtyckliga antagandet av fyra tullsnokar vid Dantobommen och det långsökta förbindandet av situationen på krogen med den fiktiva fyrkanten.¹ Dessutom faller allt på, att »kamraten» måste utmönstras ur episteln. Om omöjligheten att acceptera Nils Afzelius' förklaring är redan talat. Samtliga föregående tolkningar bygga på tvenne grundfel, den meromnämnda tolkningen av *kamraten* och uppfattningen av »Tolf i kvadraten» som apposition till Sjögren och hans kamrat (event. kamrater). Dessa felaktiga premisser utesluta varje förnuftig tolkning av innehållet. »Tolv i kvadraten» måste frigöras från varje syntaktiskt samband med det föregående och betraktas som en fristående parentes. Detta går mycket bra, om man uppfattar uttrycket som ett talesätt. Ett sådant med denna lydelse har jag visserligen icke lyckats finna, men detta säger inte så mycket, då äldre samlingar av dylika praktiskt taget saknas. Enligt min mening föreligger här ett uttryck, som utgår från astrologiens föreställningsvärld. Enligt denna behärskas människans öde av planeternas ställning i himlagloben, vilken tänkes indelad i tolv lika stora segment (se Bild 1). Eftersom stjärnorna

¹ I Fredmans Epistlar, Text och Tydning s. 91 antar R. hos ordet kvadrat här en betydelse »kvartett» och åberopar härför dels SAOB:s bet. 3 (enstaka †) fyrtal?, dels ett uttryck hos Harry Martinson, »den fjärde vännen i Tyra-kvadraten». SAOB:s med frågetecken försedda betydelse hänför sig till detta Bellmansställe och är upptagen från Carlén och Standardupplagan, varför den helt kan elimineras, och Martinsons uttryck är enligt hans egen uppgift bildat i analogi med ordet triangeldrama. Betydelsen »kvartett» kan således avföras ur diskussionen.

gå upp i öster och ned i väster, räknas det hus som just skall stiga upp över horisonten som det första. Med utgångspunkt från detta numreras de övriga husen motsols. Rum tolv kommer således närmast över horisonten vid östpunkten. Vart och ett av de olika husen ha nu sin särskilda betydelse för den, vars öde efterfrågas. Således behärskar första huset — livets hus — bland annat dennes kroppsliga skapnad och temperament, fjärde huset berör föräldrar, släktingar i uppstigande led och arv. Sjunde huset behärskar äktenskap och kärleksförhållanden, elfte huset representerar vänner och vänskap,

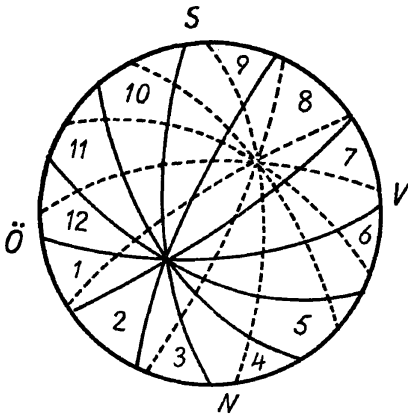

Bild 1.

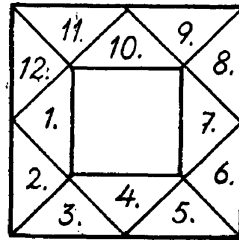

Bild 2.

hopp och tillit, medan det tolfte huset betyder fiende, slagsmål, sorg och olycka, särskilt fängelse. När man skulle uppgöra ett horoskop, använde man för överskådlighetens skull ett schema, som bestod av en stor kvadrat, vari inskrivits tvenne mindre kvadrater. Genom uppdelning av de yttre hörntrianglarna erhöi man tolv lika stora trianglar eller »hus», vilka bildade en ram mellan den innersta och yttersta kvadraten (se Bild 2).¹ Uttrycket *tolv i kvadraten* betyder således enligt min mening: »Nu är det fråga om nr tolv i den astrologiska kvadraten, dvs. fiender, strid, sorg och olycka.» Översatt till nutidssvenska skulle väl meningen lyda: Nu är hans ödes timma slagen! Nu smäller det! Eller enligt modern invasionsterminologi: Nu är klockan 12!

¹ Se bl. a. Alfr. Lehmann, *Overtro og Trolddom*, s. 250 f..

Uttrycket kan möjligen vara en tillfällig bildning av Bellman. Men sannolikare är, att det är ett härdvunnet talesätt.¹ I båda fallen kan det antas, att Bellman kände till dess ursprung och innebörd. Härför talar, att det ingår i epistelns tolfte strof, vilket svårigen kan bero på en tillfällighet, utan måste betraktas som en medveten och sinnrik infogning av den magiska parollen i sammanhanget. Att astrologien levde kvar på Bellmans tid trots all upplysningsfilosofi står utom allt tvivel. Den hade visserligen sin högsäsong under 1600-talet, men den fortlevde under 1700-talet liksom mycken annan mysticism, såsom alkemi, andeskåderi och all slags spådomskonst, i samhällets undanskymda vrår och i hemliga sällskap av olika slag, varpå århundradets senare del var så rik. Att Bellman med sitt livliga deltagande i sällskapslivet i olika samhällsmiljöer även hade stora möjligheter att komma i kontakt med nämnda företeelse, ligger i öppen dag.

¹ Jfr talesättet »vara född under en lycklig stjärna», vilket också härleder sig från astrologien.

HJALMAR LINDROTH

Frändefors.

Sockennamnet *Frändefors* i Sundals härad på Dal tolkas SOÄ XVI, 62 f. (1910) så: »F. led. är väl fsv. gen. av ordet *frände* (jfr fht. *Friuntesbach*, dvs. 'frändebäck', och nht. *Freundsberg*), snarast i dess rätt vanliga användning som mansnamn. Anledningen till namnet skulle då väl vara, att den härvarande forsén (i Frändeforsån) först tagits i anspråk av någon med detta namn.» Samma tydning framförs, och detta utan någon tvekan, av G. Bergman i Dalslands Hembygdsförbunds årsskr. 1919, s. 9.

Tolkningens sannolikhet hänger på om namn på *-fors* i säkra fall verkligen har personnamn till förled, och på om *Frände*, såsom SOÄ påstår, är ett väl styrkt mansnamn, varvid det vore önskvärt att kunna påvisa det just från här ifrågavarande trakter. — Vad den första punkten beträffar, må det erkännas vara ganska lätt att påvisa personnamn i namn på *-fors* från senare tid. Exempel är *Gustafsfors* och *Lisefors* just på Dal, och *Adolfsfors* i Värmland. Bli det däremot fråga om gamla namn, är det mycket ont om säkra exempel. Vid genomgång av NG Fællesregister (under jämförelse med Rygh No. Elvenavne) och av registret hos Kålund Bidrag til en Hist.-topogr. Beskrivelse af Island, har jag av sådana norska och isländska namn på *-fors* antecknat no. **Ingjaldsfors* (*Ingjelzfors* 1430-t. Aslak Bolts Jb), isl. *Gvendarfors* och *Mánafors*, efter *Máni* den kristne. Till de båda sista sluter sig dock resp. *Mánagerdi* (en inhägnad) och *Gvendarlækr*, varvid det åtminstone i senare fallet är svårt att avgöra om bäcknamnet eller forsnamnet är det primära. Ett isl. *Bjarnafoss* träffas visserligen en gång, men traditionen pekar med större bestämdhet på att *Barnafoss* är den riktiga formen; ett par *barn* störtade ned i forsén (se Kålund I, 323). — Mot denna bakgrund bör möjligheten att mansnamnet *Frände* ingår i *Frändefors*, för visso om-

sorgsfullt prövas. Men innan detta sker, stannar jag inför en annan möjlighet till namnets tolkning, och detta en vars tillämplighet just på forsnamn är obestridlig.

Vi erinrar oss kanske att namn på forsar inte sällan utgörs av presensparticipier på *-ande*. Sådana namn har omnämnts av vår jubilar i NoB 1930, s. 144, delvis i anslutning till Hellquist Sv. sjönamn 1, 495, 533. Andra hade behandlat sådana namn tidigare, liksom Sahlgren ofta med anknytning till de bekanta, av Konstantinos Porphyrogennetos omtalade gamla nordiska namnen på Dnjeprforsarna; så Thomsen och H. Pipping. Karsten uppräknar (Germ. namnstudier tillägn. E. Lidén, 1932, s. 247 f.) en hel rad sådana bildningar. De flesta av dessa namn karakteriserar, såsom naturligt är, det låte forsen (resp. vattendraget) åstadkommer, eller något annat som iakttagits i vattnets framfart. Vi finner sålunda *Dynjandi* (på åtskilliga ställen), *Eisandi* (av *eisa* 'fara fram med stark fart'), *Gellandi*, *Ryniandi* (av fsv. *rynia* 'dåna'), *Siudhandi*, *Vellandi*, vartill jag efter Lidén (i NoB 1914, s. 262) fogar det isl. *Beljandi* (av *belja* 'böla, råma').¹

När vi nu finner ytterligare ett forsnamn som innehåller ett *-nd-*, ligger det nära till hands att antaga, att vi också här har att göra med ett presensparticip. Att så tolka *Frändefors*, låter sig lätt göra. Lidén har a. st. 259 ff. tytt den norska *Frænfjordens* (numera väl skrivet *Frenfjorden*) namn såsom från början ett enkelt *Freni*, gen. *Frenja* (*Freniafjorðh* 1448), hörande till isl. *frenja* 'ryta'. Det blir då tilltalande att i *Frändefors* se ett **Fræniandifors*. Äldsta kända form är *Frændæfors* 1380 (SOÄ a. st.). Det antagligaste är väl då, att vi också här står inför ett enkelt forsnamn **Fræniandi*. Om inte förr, bör detta i sammansättningen ha kontraherats till *Frænd-*; sammandragningen av *n* + mindrebetonad sonant + *nd* är självfallen.²

Likväl är frågan om det eventuella participets form inte slutgiltigt utredd med det sagda. Med fasthållande av det väsentliga i den här framförda lösningen finns ett alternativ som måste prövas. I no. dial. finns ett verb *fræna* 'drive i små dråper, småregne', vbalsbst. *fræning*, m, 'drev, vandperler som preller tillbaka fra jorden i regn'

¹ Märk att det finns ett yngre skikt av forsnamn (och bäcknamn) på *-ande* som är neutrum; se OGB III, 164, IV, 89, IX, 99, 101.

² Uttalet uppges SOÄ anf. st. som *frænafés*. Däri ligger ingen motsatsbetoning; södra Dal har i stor utsträckning slutledsbetoning.

Torp.¹ Denne sätter som grundform **frahnian*. Om detta verkligen är ett gammalt ord, och sålunda förr kan tänkas ha haft en större spridning än nu, bör även detta kunna komma i fråga. Aasen och Torp känner *fræn-* från Orkedalen i Sør-Trøndelag och från Møre. *Frändefors* vore då ett **Frænandifors*. Rent abstrakt sett tycks ju en betydelse som den nämnda kunna passa väl för en fors. Men det bör prövas om den är den ursprungliga. Samma *fræn-* ingår säkert i nyisl. *frænur*, f. pl. 'småa Stænk el. Pletter', *frænóttur* 'spraglet, med småa Stænk' (Blöndal). Hit bör väl också föras följande nordboh. former: *fræna*, f. 'hudblemma, liten röd fläck på huden' Sörbygden, Bullaren, Tanum, Kville, Sotenäs, Stängenäs, *frænata* (*frænnta*), adj. 'rödfläckig (om huden)' Kville, Sotenäs. I Skee sn, Vätte hd, längst uppe i NV, heter orden *fræna* och *frænata*, och adj. *frænata* finns i bet. 'prickig' också i Valbo hd på Dal, intill gränsen mot Bohuslän. Den långa nasalen i de boh. formerna med *-æ-* bereder en viss svårighet (trots nordbohuslänskans benägenhet i vissa fall för övergång av lång vokal + kort kons. till kort vokal + lång kons.). Den torde bero på någon kontamination med en annan stam, och kanske de nämnda *ö-*formerna, med lång vokal, ger någon fingervisning därom, som jag dock inte nu förmår följa.

Valet mellan de båda möjligheterna, **Fræniandi* och **Frænandi* kan icke träffas på rent formella grunder, näppeligen heller med ledning av de betydelser i och för sig som tillkommer vardera stammen. Men det bör nog nämnas, att en viss kombination mellan *fræn-* och ett annat, mera bekant nordiskt ord, nämligen isl. *fránn* 'glänsande', kan leda till antagandet av en äldre betydelse hos **frahn-* (resp. den ev. på annat sätt utseende grundformen för *fræn-*) än 'stänk, fläck, prick'; nämligen just 'skimra, glänsa' (ieur. väl då **perok-n-* o. d.). En betydelseutveckling 'det som skimrar, glans' dels >'fläck', dels >'stänk, droppe', erbjuder intet märkvärdigt.

Det tycks då böra bli »realia», kännedomen om forsens utseende, som har att fälla utslaget. Namnet »syftar på ett fall i en förbi kyrkan och socknen flytande å» R. Dybeck i Ur Dalslands forntid och nutid. Genom vänligt meddelande av herr Anders Andersson i Binäs, den främste kännaren av socknen, vet jag att numera ingen fors finns nära

¹ Torp har ordet från Aasen, som också nämner ett *fræn*, m. 'vindbyge med småregn eller støvregn'.

kyrkan och hemmanet (prästgården), och att det närmaste fallet är det vid *Forsane* ett gott stycke i söder. Men det torde vara säkert, »att en fors - - har förefunnits strax nordost om kyrkan vid bron över stora landsvägen från Vänersborg till Åmål. De ursprungliga landfästena för den gamla träbron voro förlagda så nära varandra, att en fors med nödvändighet måste ha uppstått i synnerhet vid flodtider.» Denna har troligen hetat *Frändefors*. Emellertid lönar det sig inte att söka få fram vattendragets natur och utseende i gamla tider, eftersom denna trakt, som hör in under det i vår fornforsknings historia så bekanta Håstefjordsområdet, varit utsatt både för naturliga starka förändringar och för den stora sänkningen på 1860-talet (se Skoog och Thedin Dalsland 16 f., H. Thomasson i Gbgs o. Bohus läns fornminnesför. tidskr. 1937, s. 32 f.). Det är alltså inte möjligt att avgöra, om den fors som särskilt skulle intressera oss, kännetecknats genom starkt dån eller genom skimrande vatten eller stänk i fina droppar. Valet mellan **Fræniandi* och **Frænandi* kan icke träffas.

Men så skulle möjligheten av personnamnet *Frændi* som första led närmare prövas. Vi fann några få ex. på att sådant namn kunde ingå i namn på *-fors*. Men inte bör vi då, med SOÄ, i första hand tänka på att personen i fråga »tagit forsen i anspråk» i nutida mening. Och vi ska försöka tänka en smula konkret. Då är det företrädesvis tre relationer, som kunna förekomma mellan en människa och en fors: hon kan ha bott invid den (detta gällde Máni den kristne i förhållande till Máanafors); hon kan ha fiskat lax eller öring eller forell el. likn. i forsen; och hon kan ha ramlat ner i denna (till det ovan nämnda *Barnafooss* kan exempelvis läggas ett *Hestafoss* Kålund I, 194). Här förefinns alltså tillräckliga orsaker till att en fors kunnat benämnas efter en person. — Att *Frænde* varit ett ganska vanligt mansnamn, kan inte bestridas; detta framgår tydligt för den som slår efter t. ex. hos Lundgren-Brate (och där cit. ställen) och i Sv. Ortförteckn. 1935; se även Ödeen Stud. i Smål. beb.-hist. 82. Det tycks ha brukats över hela landet, inte minst i Västsverige; ex. därpå finns OGB II, 61. I Danmark var *Frænde* en gång mycket vanligt (se Gamle danske Personnavne), medan det i Norge var sällsynt (se NG 7, 289).

Inte fullt två mil VNV om *Frändefors* kyrka ligger i Färgelanda sn, Valbo hd, säteriet *Frändö*, på Gen.-Stabens karta skrivet *Frändöga*. Den äldsta kända skriftformen är *Ffrændöä* 1540, 1541, därefter

följer *Frendöge* 1546, *Frendöga* 1550. Det äldre uttalet uppges som *frånøya* (SOÄ XVIII, 6; förledens vokal ligger i själva verket mellan *a* och *æ*). SOÄ förmodar också här »ordet *frände*, snarast i dess rätt vanliga användning som mansnamn». Senare leden är efter allt att döma *-högha(r)*, icke *-öia(r)*, varpå SOÄ i andra hand tänker. Jag stöder mig väsentligen på upplysningar som vänligen lämnats mig av rektor Josef Thorson, som också citerar den bekante Lignells uppgifter om trakten. Uttalet pekar också avgjort därpå, om det är äkta. Det tycks vara svårt att avgöra om namnet avser naturlig(a) hög(ar) eller gravhög(ar). I synnerhet i senare fallet vore ett personnamn som förled rätt naturligt (om också inte från början förbundet med pluralform). Kan man överhuvud tänka på något annat än mansnamnet *Frände*? Eftersom möjligheten att här ett vattendragsnamn inginge, av sakliga grunder tycks vara utesluten — det kan dock ha ställt sig annorlunda i långt avlägsna tider —, måste jag besvara frågan nekande. Och i så fall synes möjligheten att samma namn ingår i det närbelägna *Frändefors*, ha fått ett visst stöd.

Så utmynnar undersökningen tyvärr icke i någon säker tolkning av detta namn. Båda de ifrågakommande alternativen få hållas uppe: att förleden är ett gammalt forsnamn, vare sig **Frænjandi* eller **Frænandi*, eller att den är mansnamnet *Frændi*. Jag ser inte hur man någonsin skall kunna få full klarhet.

SIXTEN BELFRAGE

Parallellism och parallelliserande enumeration hos Linné.

En genetisk studie.

Oscar Levertin och Jöran Sahlgren ha visat vilken markant roll bibelns språk spelar i Linnés stil. Framför allt gäller detta parallellismen, den bibliska poesiers mest egenartade uttrycksform. När Linné kände sig gripen av något och ville ge ett uttryck åt sina mest personliga tankar, då formade sig hans språk så ofta mer eller mindre parallellistiskt som dreves det därtill av ren naturnödvändighet.

Stildraget är så frappant personligt att man gärna vill söka en rent personlig förklaring till det. Så har också skett. Båda de nämnda forskarna peka på det småländska prästhemmet, vari Linné växte upp. Där måste bibelns språk ha ljudit i hans öron vardag som söndag, och han måste ha blivit djupt förtrogen med bibelns såväl tankar som ord. Nu veta vi visserligen så gott som ingenting om den religiösa fostran som Linné fick i sitt föräldrahem, men allting talar för att det var där som Linné grundlade sin stora och levande bibelkännedom. Men detta är ett. Ett annat är, om vi kunna skymta något som belyser huru Linnés otvetydiga känsla för bibelns språkform och poesi uppmammats.

Om fadern som själasörjare skriver Gotthard Virdestam, den utmärkte kennaren av det linneanska Stenbrohult: »Någon särskilt framstående predikant torde han ej ha varit, men mycket vittnar om, att han mot sin församling hade ett verkligt herdesinne.»¹ Den andliga retoriken tycks alltså icke ha haft någon mästare i Nils Linnæus. De brev och skrivelser som man har från hans hand ge oss heller ingen

¹ Svenska Linnésällskapets Årsskrift 11, s. 19.

antydning om något särpräglat skrivsätt. Mera har man att hämta ur församlingens dödbok som Virdestam citerar till bevis på det herdasingne, varom han talat. Han anför ur denna bok bl. a. följande: »Om Pehr Nilsson i Gemön heter det, att han 'sträfwat nog, doch lijtet wunnit', om den länge sjuka Ingrid Jönsson i Gåsholm, att hon 'warit en Gudz fånge, doch altid tohlig' samt om klockaren Bror Persson Broderzonius, att han 'warit fattig, doch altid förnöijd med Gudz willia'.¹

Vad som formellt ligger bakom dessa korta, men innehållsrika karakteristiker är den hymnartade exposé över sin verksamhet som Paulus givit i 2 Kor. 6. Han avslutar denna med en rad av adjektiva antiteser: Såsom okände, och doch kände; såsom the ther döö, och sij, wij lefwom; såsom näpste, och doch icke dräpne; Såsom bedröfwade, och doch altid glade; såsom fattige, och doch många rika giörande; såsom intet hafwande, och doch all ting ägande (2 Kor. 6: 9—10). Linnæus citerar icke, men han har format sina församlingsbors eftermälen så nära som gärna är möjligt efter mönstret av det apostoliska vittnesbördet. Knappast skulle han ha gjort detta, om han icke haft sinne för själva den form vari aposteln klätt sin andliga självdeklaration. Att citera bibeln var dagliggärning för en präst, att röra sig med bibliska ord och uttryck var lika vanligt, men att kläda uttalanden om samtida personer i biblisk språkform är något som man icke finner var som helst i prästtjällen. Man kan därför vid ett studium av vad Levertin kallade »hymndiktaren» Linné icke nöja sig med en blott allmän hänvisning till hans barndoms prästgårdsmiljö. Man har däremot allt skäl att hänvisa till det intresse för biblisk hymnstil som fadern betygat genom sin efterbildning av den. Här föreligger ett sammanträffande som verkligen ser ut som ett samband.

Men även om man har en far som har sinne för bibelns stilform och även om man därjämte är naturvetenskapligt intresserad, behöver man icke komma att skriva om naturen på det bibliskt färgade sätt som Linné ofta gjorde. Det visas till fullo av den bok om biskötsel som Linnés broder Samuel utgav 1768. Företalet börjar, såsom tillbörligt var, med att tala om att man får »med största förundran skåda Guds wisa inrättning, äfwen hos desse små kräken», och boken

¹ A. st., s. 21 f.

slutar med ett mycket passande språk från Syrach's bok: Ty bijet är en liten fogel, men gifwer dock den sötaste frucht. Men däremellan finnes intet som påminner om bibelns språk. Och dock var Samuel Linnæus präst, till och med sin faders efterträdare.

Carolus Linnæus ägde något som hans broder troligen var ganska blottad på: sinne för den språkliga formen och stilen. Ju mera ingående man studerar hans skrifter, dess mera blir man övertygad om att vad han skrev är även till formen väl överlagt och vittnar om ett känsligt språkligt öra och stor litterär förmåga. När han en och annan gång skrev på tidens versmått, är det rent schablonmässigt tillfällighetsarbete och icke mera att fästa sig vid än t. ex. nutidens julklappsverser. Det var i prosan som Linné visade sitt mästerskap, och detta icke minst när han gick över i den högre stilen och där stundom närmade sig den bundna formens domäner. Det var då som bibelns hymnstil sjöng i hans öra, så att han formade sitt eget språk därefter. Såsom denna framträdde i kyrkobibeln, kunde den betraktas såsom en svensk högre prosastil. Säkerligen uppfattade Linné den också så.

Det fanns även en annan prosastil att välja, när ämnet eller sinnet krävde en högre stil. Det var den humanistiska retorikens. Men denna var för Linné latinsk. Han flyttar högst ogärna över den till svenska. Redan i Linnés märkliga ungdomsskrift *Prælua sponaliorum plantarum* finner man dessa båda stilar konfronterade med varandra, och man har tillfälle att iakttaga huru Linné gör sitt val.

Avhandlingen har tagit sitt motto från en äkthumanistisk källa, från Justus Lipsius' *De constantia*. Det har sitt intresse att citera det i sin helhet:

Vide mihi illum florem è calyce, hunc è vagina, alium è gemma protuberantem. Denique inspicere in uno aliquo genere cultum, formam, faciem mille modis paria et diversa. Quae illa tam rigida mens, quae inter hæc non flectat se molli aliqua cogitatione et liquescat? jam ades curiose tu oculis; defigere paullum in nitores et pigmenta. Inspicere hanc nativam purpuram! hunc sanguinem! hoc ebur! hanc nivem! hanc flammam! hoc aurum! Denique quis exhalans ille odor? quis penetrans spiritus? et nescio quae pars ætheræ auræ infusa ab alto, ut non vane poetæ flores plerosq. natos finxerint è succo aut sanguine immortalium Deorum.

O Venerum et Gratiarum sedes!

Vid jämförelse med originalskriften finner man att stället blivit förkortat och något tillrättat. Den hänfödda lovsång till träd-

gårdarnas pris, som Lipsius flätat in i sina moralfilosofiska resone-mang, borde visserligen mycket ha tilltalat prästsönen som vuxit upp vid en prästgårdsträdgård utan like, men det är väl mest sannolikt att Linné icke tagit sitt citat direkt från Lipsius utan fått det från någon annan, kanske botanisk källa. Därmed må vara huru som helst. Han har icke valt sitt motto utan orsak. För själva ämnet i avhandlingen har citatet visserligen icke givit honom något. Men han måste ha fångats av det entusiastiska lovprisandet av blommorna som naturens underverk, inför vilket ingen kan förbli oberörd — hans egen inställning var ju densamma —, kanske också av det livfulla och retoriskt expressiva latin, vari lovorden äro formade. Detta livliga och gestikulerande pekande på än det ena och än det andra draget i blomvärldens fågning, till sist avslutat med en poetisk sammanfattning av det hela, bör ha tilltalat den unge Linné som betraktade naturen på ungefär samma sätt med spejande och entusiastiska ögon.

Själva avhandlingen börjar också med en lovsång — väl icke om blommorna, men om våren. Det är den första av Linnés »hymner» och icke den ringaste. Vi anföra också den:

Om vårtiden då den lifwa Solen kommer närmare till vårt Zenith, upväcker hon dett lif uti alla kroppar, som om den kalla wintren liggat qwäft. Sij då blifwa alla Creatur friskare och hurtigare, som om wintren gådt tunge och kulne; Sij då begynna alla foglar siunga och qwittra, som om wintren warit tyste; Sij då komma alla insecter fram utur sina gymslor, uti hka de om wintren liggat halfdöde; Sij då spritta alla örter upp och alla trädh grönskas, som om wintren woro förwisdade, ja själfwa menniskan får då liksom ett nytt lif. Ty sade PLINIUS ej owijslig:

Sole nihil utilius.

(Linné, Skrifter, utg. av Vetenskapsakademien, IV. 1, s. 8.)

Den sista avslutande meningen kunde på akademiskt latin ha skrivits: Unde non immerito Plinius, såsom det *mutatis mutandis* t. ex. heter i en uppsalaaavhandling av år 1702, när dess författare inledningsvis talar om forskarkraftens ringa mått inför naturens överväldigande rikedom och så till slut vill bestyrka detta med ett poetiskt citat.¹ Och i den akademiska avhandling Γάμος φουτών sive Nuptiæ arborum av Georg Wallin som närmast gav anledningen till Linnés egen

¹ *Honestum emergendi studium*, pres. J. Reftelius, resp. J. Sporselius, s. 2.

slutar 2:a paragrafen: nam, ut vere dixit Plinius, och så kommer citatet. Också Linnés motto från Lipsius är åtminstone till det yttre arrangerat på ett liknande sätt, ehuru det avslutande utropet där icke är något verkligt citat. Linnés inledning är i själva verket byggd efter humanistisk mall, och det är alldeles i sin ordning att det slutar med ett citat på latin.

Formen för Linnés ingress kunde också ha blivit något i samma stil som den hos Lipsius, ty de båda skribenternas inställning är likartad: den entusiastiske iakttagarens som pekar och påpekar. Lipsius vänder sig till läsaren i en rad av imperativer: *vide, inspice, ades ... tu oculo*, och han varierar ytterligare med fråge- och utropssatser. Det är latinsk retorik, spelande på orkesterns alla instrument. Linné radar också upp imperativer, men en och densamma, det bibliska *sij*, och han varierar icke sin form utan parallelliserar. Man behöver icke läsa långt, förrän klangen och rytmen av bibelns språk ljuder med i örat, t. ex. detta ställe från Jesaja: *Sij, mine tienare skola äta*; men I skolen hungra: *Sij, mine tienare skola dricka*; men I skolen törsta: *Sij, mine tienare skola glade wara*; men I skolen till skam warda: *Sij, mine tienare skola frögda sigh för godt modh skul*; men I skolen för hiertans sorg skul ropa, och för jämmer gråta (Es. 65, v. 13—14). Lowth skulle några tiotal år senare anföra just detta ställe som exempel på vad han kallade antitetisk parallellism. Även parallellismerna hos Linné äro antitetiskt uppbyggda: i var och en av dem ställes naturens liv under våren i motsats till frånvaron av liv under vintern.

Ingressen är disponerad efter humanistiskt schema, men där det hade varit plats för den humanistiska retoriken, grep Linné i stället till den bibliska. Man är gärna frestad att sätta detta i samband med hans fysiko-teologiska inriktning. Hans avhandling slutar ju också med ett framförande av botaniken som *scientia divina*, »emädan hon handlar om dett Gud ibland alla sina skapade ting så härl. giort hafwer». Men ställen av denna art träffar man mer än ofta hos tidens naturvetenskapliga författare. De tillhöra tidens vetenskapliga anständighet och förpliktigade till intet och allra minst till någon bibliserande stil. Hos Linné skulle visserligen det bibliska och kristna perspektivet komma att betyda mer än för de flesta, men därav har man knappast rätt att hämta någon motivering till parallellismerna i ingressen. Det finns där intet i det omgivande innehållet som hän-

visar till någon religiös uppfattning av naturen, och stället är för övrigt den enda biblicismen i hela avhandlingen.

Motiveringen är snarare stilistisk. Linné skrev sin avhandling på svenska. Därför passade honom icke den humanistiska retoriken, som han då hade att återge så att säga i översättning. Han grep i stället till den svenska retorik som han kände. Det var den svenska kyrkobibeln, som hade inpräglats i hans minne under barndomsåren och som hans fader beundrade. Det var två ting i Stenbrohults prästgård som gävo sonen Carolus en prägel för livet: trädgården åt hans forskning och bibeln åt hans språk. Men lika litet som han blivit den store botanisten, om han icke ägt ett speciellt ingenium för naturforskning, hade han skrivit svenska prosahymner, om hans sinne icke ägt en poetisk klangbotten. Det var tack vare den som hans öra hade förnummit poesien i bibeln, och det var till denna han vände tillbaka, när hans sinne lyftes till högre stämning i det naturvetenskapliga arbetet.

Det var också något i själva detta arbete som förde den unge naturforskarens penna i riktning mot den bibliska parallellismen. Den som ute i naturen annoterar vad han iakttagit, kommer med en viss naturnödvändighet att använda en karakteristisk annotationsstil. Varje iakttagelse fixeras i var sin korta mening, fullständig eller ofullständig. Det hela blir en rad av dylika korta meningar, ofta kongruerande med varandra i fråga om den yttre formen. Man kan också märka att Linné även utanför naturbeskrivningen har en viss förkärlek för dylika korta meningar vilka han skriver på var sin rad.¹ När det var fråga om forskning, låg det nära till för en systematiker som Linné att inordna dylika korta annotationsmeningar under en samlande kategori. Man tror sig märka något därav även i fråga om parallellismerna i avhandlingsingressen. De börja med det generella ('alla Creatur'), och sedan följer i tur och ordning vad som därtill hörer: 'alla foglar' — 'alla insecter' — 'alla örter' och 'alla trädh' och sist avslutande 'själfwa menniskan'. Är det icke också här en systematikers blick som riktar sig mot naturens mångfald? Visserligen är det systematiska här av så allmän natur att det nästan ger sig självt, men detta hindrar icke att stället även i detta avseende är linneanskt.

¹ Jfr min uppsats Dedikationen i Linnés Skånska resa i Sv. Linnésällskapets Årsskrift 1944, s. 10 f.

Även annotationsstilens korta meningar bli av Linné använda i den högre stämningens tjänst. Ett tidigt och frappant exempel erbjuder vad han skrivit som ett slags motto på manuskriptet av *Iter Lapponicum*:

Småland har födt mig
Sverige har jag genomrest
Jordenes 450 alnars diupa inålfwor beskodat
I wädrets högd till en mihl långt upklyfwet
Sommar och *Winter* på en dag åsk[od]at och på samma dag lefwat i
Moln har jag genom gåt
Werldsens ända har jag besökt
Solens härberge öfwer natten åskodat
rest på ett åhr till lands 1000 mihl.

De korta meningar som Linné här radat upp under varandra ha alla det gemensamt att de börja med ett betonat ord som utgör det för respektive rad centrala. De äro så när som på det sista understrukna, dvs. i trycket kursiverade. Formellt är detta samma förfaringssätt som Linné använder i sina växt- och djurbeskrivningar och överhuvud taget vid en i olika punkter avdelad systematisk utredning. I ett bevarat företal av år 1733 till *Fundamenta Botanica* har han i en fortlöpande följd av meningar placerat huvudorden främst och understrukit dem, varigenom den botaniska metodikens huvudpunkter blivit markerade och klarlagda. Men när han här har gjort på liknande sätt, har detta medfört en särskild effekt. Genom denna starka ictus på första ordet (eller så gott som första ordet) ha de korta raderna fått ett visst rytmiskt likvärde och samla sig till en viss rytmisk totalitet. Det är icke bara placeringen som låter det hela kännas som ett motto. Säkerligen har Linné skrivit dessa rader med en känsla och också självkänsla som givit honom en viss poetisk elevation. De korta meningarna ha stilsinerats till en anaforiskt uppbyggd formell parallellism. Någon biblisk sådan är det icke fråga om, och ingenting i innehållet pekar heller åt det hållet.

Ett dylikt sammanförande av formellt parallella, rytmiskt samstämda satser — vad man kan kalla en stilsinerad och parallelliserande enumeration — är utan tvivel något som stilpsykologiskt är befryndat med den bibliska parallellismen. Det är därför icke oväntat att man finner dessa båda stilföreteelser stilistiskt samverka hos Linné. Man kan studera detta i talet om märkvärdigheter uti insecterna (1739).

Inledningen där är uppbyggd på samma sätt som i Prælua. Först kommer tesen: allt skapat behöver hjälp av något annat skapat för att kunna leva. Därpå följa de bevisande exemplifikationerna, och så slutar stycket med en bekräftelse av tesen: »Så går allt i kring», motsvarande citatet från Plinius i Prælua. Här börja exemplen på detta sätt: »*Jord-klotet* sjelft med Stenar, Malm och Grus, näres ju och födes af Elementerne: *Växter*, Trän, Örter, Gräs och Mossar, växa af jord-klotet och *Djuren* ändteligen af växterna» och fortsätta: »*Jorden* blifver Plantans föda, *Plantan* Matkens, *Matken* Foglens och *Foglen* ofta Rofdjurets». Också här parallelliseras alltså naturföreteelserna, samtidigt som de knyts samman i en kedja av beroende sinsemellan. Men någon biblisk parallellism är det uppenbart icke här fråga om.

I fortsättningen utvecklas tesen med särskild hänsyn till människan. Djuren måste framför allt tjäna människan: »*Gräfsvinet* drifver *Kaninen* utur sina miner, människan til tjenst: *Hästen*, *Elephanten*, *Kamelen* måste bära de tyngsta bördor: *Oxen* draga plogen: *Koen* mjölka; *Fåret* bära fram ull: *Renen* draga Achian: *Svinet* och *Igelkotten* plöja jorden: *Mullvaden* upkasta myllan, at gräs och örter i hånne lättare må kunna så sig» etc. etc. Linnés framställning består alltså av en rad korta meningar som samtliga ha samma raka ordföljd: subjekt, predikat, objekt. Som första och betonade (i trycket kursiverade) ord kommer namnet på djuret, vars för människan nyttiga verksamhet sedan omtalas genom predikat och objekt. De olika meningarna säga oss helt olika saker, men på samma gång exemplifiera de ett och detsamma. Vi ha här en uppräknig av till det yttre likformade exemplifikationer som var och en icke har något poetiskt i sin form, men som sammantagna just genom sin uniformitet giva ett starkare intryck än en mera resonerande framställning skulle ha gett. Det är processionens konstform som här gör sig gällande.

I fortsättningen bli meningarna något längre, men de marschera upp på liknande sätt. De kursiverade subjekten leda som galjonsbilder, och kölvattnet efter dem går i parallella fåror. I det tredje avsnittet som skall utreda vari människans överlägsenhet över djuren består, dras enumerationens led åter samman. Först uppräknas djur som utmärka sig genom något särskilt organ: »Intet har större hjerta, än det oförskräkta *Lejonet*: intet spänstigare has-senor, än *Haren*: intet mjukare fötter, än den noga kännande *Apan*: intet segare Ådror, än den seglifvade *Grodan* och *Ormen*» etc. Så specialiseras denna

synpunkt till hjärnan, och de djur angivas som ha den största hjärnan inom djurvärldens avdelningar. Linné kommer så fram till sin slutpunkt: »Dock har ingen af dessa fått så stor *Hjärna*, som människan, i hvilken vi fast tro, en odödelig Sjal hafver sit säte.» Härifrån ledas sedan en mängd följsatser. Först tvenne som komma i löpande följd med den föregående framställningen: »Gud har ej *klädt* människan, som djuren; Förnuftet kläder hanne dock, som upfunnit hundrade slags pälsar. Naturen har icke gifvit oss rifvande klor, och glupska *tänder*, som Tigrar, men förståndet har lärt dela kött och ben bättre än de.» Det är som synes tvenne meningar som vardera består av två antitetiskt ställda delar. De följsatser som därpå upprädas äro grupperade var och en för sig i likhet med bibelversar. Vi ha kommit fram till den bekanta, av både Levertin och Sahlgren anförda prosahymnen:

Vi hafve ej fått den styrka, som *Elephanten*; men Vettet har lärt tämja den starkesta.

Vi hafve ej fått så snält lopp, som *Haren*; men snillet har lärt fånga den snällesta. (etc.)

Efter dessa parallellismer, alla förbundna med samma inledande ord: *vi hafve ej fått* och av samma uppbyggnad kommer den avslutande konklusionen. Den är helt skriven i den humanistiska bevisföringens stil och avslutas också stilenligt med en latinsk sentens.

Den stilistiska analys av talets tre första avsnitt som vi här givit visar tydligt hur prosahymnen liksom förberedes steg för steg genom parallelliserande enumeration, som blir desto konstfullare, ju längre framställningen fortskrider. Den bibliska parallellismen träder icke fram som något slags stilistiskt citat. Den växer snarare liksom organiskt fram. Man kan också lätteligen finna vad som ger växtkraften. Det är Linnés patos. Linné blir under framställningens lopp alltmer fattad av sitt ämne, och därmed blir också hans form mer och mer poetisk. När hans känsla når höjdpunkten, tar den sitt poetiska uttryck i den bibliska parallellismen. Formellt betyder detta att var särskild tanke blir uppdelad på två stichoi och att varje stichos blir på likartat sätt rytmiserad genom — i detta fall — tre betonade ord eller stavelser.¹ Från innehållets synpunkt betyder det att varje stichos kommer att innehålla en särskild sida av tanken och att dessa

¹ Se Sahlgren i Sv. Linnésällskapets Årsskrift 5, s. 46.

båda sidor (underordnade tankar) bliva — i detta fall antitetiskt — förknippade med varandra.

Antitesen var för Linné något som låg hans föreställningsvärld mycket nära. Han kunde icke stiga ned i Falu gruva utan att tänka på hur högt upp han hade varit två år tidigare i Lappland. Mörkret under jordytan framkallade minnet av midnattssolen över fjälltopparna. Han har fäst dessa tankar på papperet först i *Iter ad fodinas*: Jag tackar och admirerar Dig du store världenes conditor, som mig har låtit få se din stora makt 1732 jul: ..¹ i Lappland och fjällen jordenes obeskrifliga höjd, och sälla väsende, der dagen aldrig ändas och solen ej går neder; 1734 jan: 26 i Dalarne och Fahlu jordenes obeskrifliga djup och osälla rum, der natten aldrig dagades och solen aldrig uppgått (*Ungdomsskr.* 2, s. 224). Som man ser ha de båda reseminnena förenats i en detalj för detalj strikt antitetisk parallellism. Här saknas dock bibelrytmen, och stället har något av humanistisk konstmässighet över sig, vilket på sätt och vis överensstämmer med den mera lärt än innerligt formulerade religiösa ingressen.

Den kända, även av Levertin anförda slutvignetten till *Iter Dalecarlicum*, ställer ånyo de båda reseminnena i kontrast mot varandra. Här är det fråga om ett fristående helt, utan direkt anknytning till de föregående reseanteckningarna.

Dig store Skapare och all tings bevarare, som
i Lappske fjällen låtit oss komma så högt upp,
i Falu grufva — — så djupt neder,
i Lappske fjällen visat mig *diem sine nocte*,
i Falu grufva — — *noctem sine die*,
i Lappske fjällen låtit mig vara der köld aldrig slutar,
i Falu grufva — — der hetta aldrig slutar

och så vidare till slutraderna

Lofve allt det Du skapat hafver
från begynnelsen till ändan.

Raderna mellan inledningen och avslutningen äro likrytmiga och parvis förknippade med varandra, så att en rad är ställd antitetiskt mot den andra. Likheten med en biblisk parallellism är alltså uppenbar. Dock måste man nog säga att den gör här ett något mekaniskt intryck, i viss mån erinrande om parallellstället i *Iter ad fodinas*.

¹ dvs. juli; datum har Linné icke för tillfället erinrat sig.

Här ger visserligen den religiösa inramningen ett mera personligt intryck, vilket bidrar att lyfta det hela.

Det ser ut som om parallellisering över huvud taget låg i Linnés smak och roade honom. I ett brev till Mennander som Fries citerar har han gjort en parallelliserande resumé över hela sin bruksresa. Den tar sig ut på följande sätt:

Intet är herrligare	än <i>ståhlbruken,</i>
» vidlöftigare	» <i>kopparprocessen,</i>
» förständigare	» <i>järnbruk,</i> huru simpla de hållas,
» speculativare	» <i>Stiernsund,</i>
» rikare	» <i>Norberg</i>
» faseligare	» <i>Fahlund.</i>

(Fries, Linné 1, s. 130.)

Detta är ögonblickets lek till en väns förnjöelse, men också den är vid närmare påseende en parallelliserande enumeration. Uttrycksformen bygger på en förening av *repetitio* och *variatio*. Satsstommen är densamma och upprepas alltjämt, men delar av satsinnehållet äro variabla, och dessa varieras i ständig växling, så att varje ny rad kommer att stå i viss motsättning mot den föregående. Det är en likartad kombination av *repetitio* och *variatio*, när Linné i senare delen av sitt presidietal i ett flertal fall låter avsnitten i den s. a. s. resonerande katalog som han där meddelar över insekterna börja med ett imperativiskt *sen* o. d., varefter de olika insekterna presenteras på ett formellt likartat sätt, t. ex. »Sen på *Orangie-lusen* . . . , som ännu är konstigare än *Hvalfisk-lusen* — Sen huru *Myrelejonet* . . . bor i sanden, utan dricka, nögd med litet mat — Sen huru *Fettmasken* . . . låter ett fett ledvatten utur alla sina knän och leder — Sen huru honorne af *Lysmasken* . . . om sommar-nättren lysa i buskarna, brinnande af kärlek.»

Vilket personligt stildrag för Linné denna parallelliserande enumeration var uppenbaras kanske allra bäst, då man iakttagert att den blev formen för det mest personliga han skrivit om sitt eget liv. Den användes i »Egenhändiga Anteckningar om sig sjelf», då han beskriver sin inre habitus och sin livsföring på följande sätt:

Han kunne intet gjerna förställa sig och hyckla;
 — hatade i hög grad alt, hwad högfärd heter;
 — war ej luxurieux, men lefde som andra måtteligt;
 — sof om wintren från 9 till 7, men om sommaren från 10 till 3;
 — skjöt ej upp det han borde förrätta;

och så vidare med samma upprepning av *Han* ända till slutet. Det är intressant att jämföra hur det tar sig ut, då han på latin ger en likartad skildring: *Animus promptus, mobilis ad iram et lætitiæ et mœores, cito placabatur; hilaris in juventute, nec in senio torpidus; in rebus agendis promptissimus; incessu levis agilis* (Egenh. Ant. s. 87). Den stilistiska uttrycksformen har visserligen med språket blivit en annan. Men är icke den underliggande inre formen dock likartad: små parallella deskriptioner med en antitetisk touche?

En annan självbiografisk anteckning har till gemensam upptakt orden: *ingen före honom har* och sedan kommer den långa raden av *supina* med sina bestämningar: »drifwit med mera nit sin Profession och haft flere Auditores». — »gjort flere observationer uti Naturkunnigheten». — »haft solidare insicht i alla 3 Naturens Riken tillika». etc. etc. Och även den märkligaste och mest personliga av dessa självbiografier är gjuten i samma form. Där är det orden *Gud har* som även stilistiskt är primus motor. Det första ledet i enumerationen har fått en särskild understrykning av detta konstanta element. Där står: »Gud sjelf har fört» etc. Det andra ledet, det bekanta: »Gud har låtit honom upspricka utur en stubbotan rot», är fylligare utvecklat än de övriga. Men sedan kommer den långa följden av: *Gud har ingifwit—gifwit—fört—gjort—gifwit* etc. i satser av i stort sett lika beskaffenhet och rytmiskt fall, tills enumerationen utmynnar i den sista av dem: »Gud har förlänt honom den största insicht i Naturkunnigheten, större än någon wunnit.»

Men härmed är aktstycket dock ännu icke slut. Det ändas med en bibelvers:

Herren hafwer warit med honom, ehwart han gångit hafwer, och hafwer utrotat alla hans fiender för honom, och hafwer gjort honom till ett stort namn, såsom the storas på jorden, cfr 2 Sam. VII: 9. 1 Chron. XVII: 8.

Stället är hämtat från Herrens genom Natan framförda budskap till David med närmaste anslutning till 2 Sam. 7: 9. Versen börjar i bibeln: *Och hafwer warit medh tigh*. Linné har ändrat pronominet till det som användes i enumerationen och har försett bibelstället med ingångsordet *Herren*. Därigenom fogar det sig väl in i den föregående enumerationen, och man har ett förträffligt tillfälle att iakttaga huru denna stilistiskt förhåller sig till bibelns språk. Det är faktiskt endast

det konstanta inledningsordet till vart särskilt led som fattas. Insättes samma ingress som i den föregående enumerationen, kunde denna gott ha fortsatt med uteslutande användning av bibelns ord:

Gud har varit med honom, evart han gångit haver.

Gud har utrotat alla hans fiender för honom.

Gud har gjort honom till ett stort namn, såsom de storas på jorden.

Det senast anförda gör oss uppmärksamma på att det icke är endast bibelns poesi som man bör ha i tankarna, när man sysslar med Linnés förhållande till bibelspråket. Natans budskap till David kan nog icke räknas till poesien. Det är skrivet på prosa. Men även bibelns prosa har ofta ett parallelliserande drag. Linné har naturligt nog icke skilt poesin från prosan i bibeln och icke heller skilt de olika stilföreteelserna från varandra. Jag föreställer mig att det var tre ting i bibelns språk som Linné särskilt fäste sig vid. Ett var rytmens fall. Det lider intet tvivel om att Linné hade ett känsligt rytmiskt öra. Ett annat var uppdelningen i stichoi såsom avgränsade rytmiska enheter. Det tredje var att dessa stichoi parallelliserades med varandra, med eller utan motsatsställning.

Men såsom vi haft tillfälle att se, är den parallelliserande enumerationens genesis icke entydig. Till själva sin anläggning stammar den från den naturvetenskapliga enumerationen. Men denna hade nog icke blivit parallelliserande utan Linnés starka intryck från bibelspråket. Denna dubbla proveniens har gjort att Linné kan använda den parallelliserande enumerationen både profant och t. o. m. skämtsam och såsom uttryck för djupt religiöst och personligt patos. På så sätt har den blivit ett sällsamt adekvat uttryck för den bibliskt orienterade store naturforskarens föreställningsvärld. Hans fader hade använt en biblisk form, då han i dödboken hade givit sina församlingsbor deras eftermälen. Sonen gav sina självbiografiska, såsom eftermälen stiliserade anteckningar en form som hade sitt ursprung både från bibeln och den naturvetenskapliga forskningens uppräkningsvanor.

Linnés bibelstil är formad s. a. s. efter gehör. Hans öra hade från tidiga år vant sig vid tonfallen från bibeln och lärt sig uppskatta dem. Detta gäller säkerligen även parallellismen. Ingenting tyder på att Linné fixerat denna som en särskild stilföreteelse i förhållande till vad som för övrigt var bibliskt stiliserat. Man kan studera huru

hans penna arbetat i den lovsång till »stenriket» som finnes i Vetenskapsakademiens Handlingar för år 1740 (s. 413):

Ty hwad är som icke är falt för *Silfwer* ock *Guld*?
 Ock säljes icke för det samma både Städer ock Land?
 Fördrifwes icke dermed både hunger och dyr tid?
 Kläder icke det Menniskian som präcktigast?
 Förtäres dock ej av något Element?
 Giör det icke all ting til slafwar?
 Ock där det fattas, fattas icke alt?

De två första raderna bilda en otadlig synonym parallellism. Men Linné fortsätter icke med detta slags tankerim utan radar i fortsättningen upp en följd av frågor som visserligen ha en mer eller mindre utpräglad biblisk stilisering, men som han icke försöker ge någon stichos-karaktär.

Även den antitetiska parallellism som Linné med förkärlek använde är icke s. a. s. direkt kopierad ur bibeln. Den sammanhänger intimt med hela hans tankevärld. Linné annoterade och förknippade med förkärlek vad som representerade motsatta sidor i naturen. Det var en i hans skrifter ofta återkommande tanke att naturens arbete försiggick under motsatser. Man har påpekat att han i patologien och farmakodynamiken genomförde vad man kan kalla en motsatsernas teori.¹ Det var en naturlig sak för honom att låta kontraster ömsesidigt belysa varandra. Skedde detta i en känslöstämning som hade lockat fram en biblisk stilisering, gav sig den antitetiska parallellismen nästan av sig själv. Minnena av bibelns språk och hans egen läggning samverkade till resultatet.

Bibelns rytmiska och parallelliserande språk var för Linné sedan barndomen förknippat med lyftad stämning och djupt allvar. Därför fann han i detta ett personligt uttryck för sitt patos. Detta har sin stora betydelse för karakteristiken av hans stil såsom ett personligt uttryck för honom själv. Men det har sett i större sammanhang också den innebörden att denna bibliska stil hos Linné ersätter det uttryck för patos som den humanistiska retoriken kunde erbjuda. Linné kunde bättre uttrycka vad han hade på hjärtat, när han anslöt sig till bibeln än när han anslöt sig till Cicero eller Seneca. Därför är Linnés bibelstil också ett inslag i den övergång till naturalism som han

¹ O. Hjelt i Carl von Linnés betydelse såsom naturforskare och läkare (1907), s. 75.

har gemensam med tidens naturforskare i gemen. Anslutningen till bibeln gav Linné möjlighet att mera direkt uttrycka sin stämning än han skulle ha förmått göra det med hjälp av den antikiserande retoriken. Den gjorde hans språk mera enkelt och naturligt, när han anlade en högre stil, liksom hans berättande stil blev naturlig och enkel genom anknytning till annotationspråket. Till denna naturalism i Linnés bibliskt parallelliserande stil bidrog också i hög grad att den hade anknytningspunkter till tvenne i hans naturvetenskapliga författarskap så prominenta företeelser som enumerationen och mot-satsteorin.

Ännu en gång Nýjamóða.

Sedan jag utgav min uppsats *Nýjamóða* i Ark. 57, sid. 87 ff., har jag av en tillfällighet funnit något ytterligare material, som på en punkt ger ny belysning av de i uppsatsen behandlade frågorna. Det meddelas därför här.

I den bekanta urkundssamlingen *Rotuli Hundredorum* (Hundred Rolls), utgiven 1812—18, II, sid. 200, finnas uppgifter om krav på strandrätt (*wreccum maris*) i Suffolk. Ifrågavarande urkund är daterad 1275, alltså 11 år äldre än den i uppsatsen citerade huvudkällan (*Placita de Quo Warranto*, 1286). I Hundred Rolls anträffas ännu ett exempel på *Newemouthe*, men formen är korrupt. Här är att märka att editionen av texten är mycket otillfredsställande, vad namnformerna beträffar. Uppenbara felläsningar äro ytterst vanliga.

I texten meddelas att *Comes Marescallus* (the Earl Marshal) har *wreckum maris* »a portu de *Newemore* usque portu(m) de *Haneford* et appropriat' sibi portus de *Orewell* et *Goseford* qui pertinent domino Regi». *Newemore* motsvarar *Newemouthe* i *Placita de Quo Warranto* och är tydligen en korruption av det senare. Sannolikt föreligger en felläsning av utgivaren, men det är omöjligt att gissa sig till vad handskriftens läsning i så fall kan ha varit. Omöjligt är ju inte att skrivaren av manuskriptet är ansvarig för den felaktiga formen. Greve Bygod, som krävde strandrätt 1286, var *Comes Marescallus*. Samme person åsyftas alltså i båda texterna.

Viktigare är den i Hundred Rolls meddelade uppgiften om Abboten av *Leystons* strandrätt. Härom säger texten: »*Abbas de Leyston*' habet ... *wreckum maris* a portu de *Menesmere* usque villam de *Thorp* quod debet pertinere domino Regi». Här är nordgränsen för abbotens strandområde densamma som i *Placita de Quo Warranto*, alltså *Minsmere Haven*, men dess sydgräns anges i sistnämnda text vara *portus de Aldemuthe*, medan Hundred Rolls alltså har *villa de Thorp*. Vi kunna gå ut ifrån att det ifrågavarande strandområdet var exakt detsamma 1275 och 1286, och att portus de *Aldemuthe* låg vid byn *Thorp*. Detta skulle ge möjlighet att mera exakt bestämma läget för *Aldemuthe*. *Thorp* är en gammal by ett par engelska mil norr om *Aldeburgh*. Det är nu ett litet fiskeläge vid havet och kallas

Thorpeness. Sydväst om Thorpeness och strax intill havet finns nu en liten sjö, *the Mere* (av fe. *mere* 'sjö'). *Aldemuthe* är alltså, som jag alternativt antog i min uppsats, att förlägga norr om Aldeburgh, och floden Alde skulle då, förutsatt att min uppfattning om dess äldre utlopp är riktig, ha fallit i havet vid Thorpeness. Mycket troligt är att *the Mere* är en kvarleva av den ursprungliga Aldemyningen.

Det naturligaste vore då att antaga att Alde strax väster om Aldeburgh svängde av åt nordost och föll ut i *the Mere* och därifrån i havet. Avståndet mellan Alde och sjön är endast ett par engelska mil. Därtill kommer att ett vattendrag går från sjön söderut i riktning mot Aldeburgh och strax innanför strandvallen, en sträcka på omkring en engelsk mil.

Det är svårt att med ledning av tillgängliga kartor bestämma huruvida terrängförhållandena tillåta antagandet att Alde en gång flöt i nordostlig riktning fram till det omtalade vattendraget. Alldeles omöjligt förefaller det inte. I motsatt fall finge vi anta att floden i gammal tid liksom nu flöt fram till den punkt strax söder om Aldeburgh där den nu plötsligt viker av mot söder, men förr där gjorde en lika tvär krök norrut och fortsatte mellan Aldeburgh och en smal sandbank fram till *the Mere* och till havet. Denna flodens nedre sträcka skulle då ha varit omkring två engelska mil lång, medan den nuvarande är 10 engelska mil.

Lund.

EILERT EKWALL.

Litteraturkrönika.

(1942—april 1944.)

Arkiv för nordisk filologi har sedan gammalt ägnat en del av sitt utrymme åt ingående granskningar av nytkomna arbeten inom nordisk filologi, och det är redaktionens avsikt att allt framgent söka i oförminskad grad uppmärksamma denna sida av tidskriftens program. Emellertid är det numera av många skäl omöjligt att anskaffa och publicera anmälningar av alla de utkommande arbeten, som skulle vara förtjänta av ett sådant beaktande. Det kan därför icke undvikas — och detta har länge varit fallet — att recensionerna fördelar sig tämligen godtyckligt, beroende på de olika möjligheterna att finna villiga kompetenta granskare. Här skall därför göras ett försök att i den kortfattade översiktens form fästa uppmärksamheten på en del mera betydande nytkomna arbeten på ett mera eftertryckligt sätt än som kan ske i den i varje band återkommande förteckningen över till redaktionen insända skrifter. Att ett arbete nämnes i detta sammanhang utesluter givetvis icke, att det också kan bli föremål för utförligare anmälan av hävdvunnen typ. Krönikören anser sig icke skyldig att i varje fall pretera ett värdeomdöme, eftersom ingående kritik och diskussioner ju av utrymmesskäl icke kan komma i fråga.

Ett lyckligt grepp i fråga om vetenskaplig bio-bibliografi har Kungl. Gustav Adolfs Akademien gjort, när den i stället för att låta minnesorden över avlidna medlemmar inflyta i årsbokens löpande årgångar samlat dessa under en tioårsperiod och sammanfört dem till en volym (*Kungl. Gustav Adolfs Akademiens minnesbok 1932—1942 utg. av Jöran Sahlgren*, Uppsala 1943). Vad som skänker volymen dess största värde är emellertid icke de stundom rätt knapphändiga minnesrunorna utan de bibliografier, som upptager betydligt mer än hälften av den 312 sidor starka volymen. Ett omnämmande av att man här finner bl. a. Otto v. Friesens, Elof Hellquists, Axel Kocks, Marius Kristensens, Evald Lidéns och J. A. Lundells bibliografier säger tillräckligt om bokens värde.

I Sammlung Götschen har utkommit *H. Krahe, Indogermanische Sprachwissenschaft* (S. G. Band 59, Berlin 1943) och dens., *Germanische Sprachwissenschaft* (ib. Band 238 och 780, Berlin 1942). Som numren

visar, är det fråga om ersättare till R. Loewes under samma nummer och med samma titlar utgivna arbeten, och de sålunda förnyade små handböckerna torde liksom sina föregångare bli till god nytta för de studerande, som behöver en lättfattlig inledning i det jämförande språkstudiet.

En annan lärobok, som fyller ett känt behov, är *E. Wessén, Svensk språkhistoria II. Ordbildningslära* (Stockholm 1943. Filologiska föreningen vid Stockholms högskola), som på ett lättfattligt och överskådligt sätt — om än ibland något flyktigt — skildrar betydande avsnitt av såväl nysvenskans som de nordiska fornspråkens nominala stambildningslära; övriga ordklasser har däremot icke behandlats annat än mera tillfälligtvis, varför en fortsättning skall vara välkommen.

Den alltjämt livliga diskussionen om de äldsta germanska lånorden i finskan fortsattes av T. E. Karsten i ett mycket omfångsrikt postumt arbete, *T. E. Karsten, Finnar och germaner*, utgörande 630 sidor i tidskriften *Folkmålsstudier* årg. 9—10 (1943). Större delen utgöres av en förteckning över germanska lånord i finskan från skilda tider, i vilken även ordens etymologi mycket ofta behandlas.

Bland verk, vilkas synkrets icke är begränsad till Norden, må nämnas två mycket uppseendeväckande avhandlingar, innehållande försök till fullständig nyorientering på olika områden, *F. Maurer, Nordgermanen und Alemannen* (Strassburg 1942), ett försök till ny indelning av de germanska stammarna under utnyttjande av forskningsresultaten inom skilda vetenskaper, och *N. Clausen Lukman, Skjoldunge und Skilfinge* (Köpenhamn 1943, Gyldendal), vars undertitel »Hunnen- und Herulerkönige in ostnordischer Überlieferung» antyder avhandlingens syn på stora partier av Sveriges och Danmarks sagohistoria. Båda undersökningarna har blivit föremål för kritisk granskning i föregående band av denna tidskrift (s. 119 ff., 251 ff.).

Den tyngst vägande tyska insatsen under den tid, som dessa notiser omfattar, är utan varje tvekan den postuma andra upplagan av *A. Heusler, Die altgermanische Dichtung* (Potsdam 1943, Athenaeon). Den 1940 bortgångne mästaren, som i så hög grad har förstått att för oss levandegöra icke minst nordgermanernas andliga odling, har här tillfogat tre självfallet högst värdefulla avsnitt om den isländska sagan men dessutom grundligt omarbetat och i behövliga stycken moderniserat den föregående framställningen av den germanska verskonsten. Han har därmed ännu en gång skänkt oss en ståtlig syntes, som länge kommer att förbli ett av de flitigast anlitade arbetena i germanistens handbibliotek.

Även den 1943 bortgångne Ernst Albin Kock efterlämnade litterär kvarlåtenskap av det största intresse. Mycken tillfredsställelse väcker det, att Kock själv väsentligen hunnit färdigställa slutstenen i den byggnad av forskning, som han ägnat den fornnordiska dikningen, dvs. det register, som han med sitt ovanligt starkt utvecklade sinne

för systematik redan tidigt lade upp (*Ernst A. Kock, Notationes Norrœne. Ställe-, ord- och sakregister jämte tillägg och rättelser* = Lunds universitets årsskrift. N. F. Avd. 1. Bd 39. Nr 3. Lund 1944). Att märka är, att detta band tillika är register till Kocks före 1943 slutförda arbeten i den mån de avse fornnordiska texter. Kock efterlämnade även en ny utgåva av den norsk-isländska skaldediktningen, utarbetad efter de i *Notationes* tillämpade principerna. Humanistiska fonden har beviljat medel, som möjliggör, att tryckningen nu kan börja.

I detta sammanhang kan också nämnas *J. de Vries, Die geistige Welt der Germanen* (Halle 1943. M. Niemeyer). Varje generation har att bilda sig sin egen uppfattning om det förgångna, vi måste ständigt, säger de Vries, kämpa om återspeglingsarna av flydda tiders intellektuella liv. Efter vissa tecken att döma betraktar den välkände holländske religions- och kulturhistorikern denna gång sitt fängslande ämne i viss mån genom nationalsocialistiska glasögon. Detta medför en viss subjektivitet i handlaget, som särskilt framträder i den första hälften av boken, vilken bl. a. avhandlar germanska hedersbegrepp, germansk trohet mot ledaren (hirdandan) och germansk ödestro. I den senare hälften behandlas förhållandet till medmänniskor, diktning och trosföreställningar på ett ypperligt sätt — icke minst avsnittet om diktningen med fina och träffsäkra analyser av bl. a. skaldediktningen är av mycket stort intresse. Som helhet erbjuder boken med sin rikedom på originella synpunkter en mycket fängslande läsning, även om man ofta frestas att sätta frågetecken eller göra mera påtagliga invändningar. Materialet till rekonstruktionen av den andliga atmosfären kring den forngermanska människan lämnas självfallet till allra största delen av den västnordiska diktningen på vers och prosa, ett material som de Vries behärskar perfekt och utnyttjar ytterst effektivt. Men denna vävnad av dikt och sanning måste i ett fall som detta begagnas med stor försiktighet, och det förefaller, som om marken ibland hade kunnat bli fastare, om andra källor, i första hand de gamla germanska rättskällorna, hade flitigare anlitats.

Det svenska runverket har tagit ett stort steg framåt med två nya stora häften, *Upplands runinskrifter granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson I: 2 och II: 1* (Stockholm 1943. Wahlström och Widstrand), som vanligt praktfullt och rikligt illustrerade. Annars är från runfronten att nämna tre var för sig nyttiga små handböcker. *Lis Jacobsen och Erik Moltke* har sänt ut *Danmarks Runeindskrifter. Lommeudgave* (Köpenhamn 1942. E. Munksgaard), en liten och billig handbok, innehållande samma runmaterial som »Danmarks Runeindskrifter» (varom se Arkiv 56 s. 347 ff.) men utan bilder och vetenskaplig apparat. En lättfattlig, vackert illustrerad orientering i runologi (med huvudvikten lagd på det danska materialet) är *A. Bæksted, Runerne, deres Historie og Brug* (Köpenhamn 1943. Nyt Nordisk Forlag — Arnold Busck). På ett högt vetenskapligt

plan står också en annan utmärkt nybörjarbok, *W. Krauses* välkända *Was man in Runen ritzte*, varav en ny reviderad upplaga utkommit (Halle 1943, M. Niemeyer). De två sistnämnda skrifterna är inga dåliga ersättare för O. v. Friesens i vissa partier starkt föråldrade och numera utgångna Runorna i Sverige, men en nyskriven Runorna i Sverige är icke desto mindre ett önskemål.

Ett mycket nyttigt kortfattat översiktsverk är också *R. Pipping, Den fornsvenska litteraturen* (i Nordisk kultur VIII: A. Litteraturhistoria. Stockholm 1943), som i raska drag redogör för den svenska medeltidslitteraturen med undantag för balladerna, som behandlas på annat håll i samlingsverket. Framställningen är väl avvägd med hänsyn till litteraturhistoriska data, innehållsredogörelser och stilistiska iakttagelser — icke minst de senare är av stort värde. Manuskriptet färdigställdes redan 1933, och det är att beklaga, att förf. till följd av omständigheter utanför hans kontroll ej fått tillfälle att revidera det efter 1938, eftersom ovanligt många stora specialundersökningar rörande fornsvensk litteratur sett dagen under det sistförflutna lustret, såsom G. Blomquists studier över Schacktavelslek och Sju vise mästare, I. Lindquists över Västgötalagens litterära bilagor, S. Sawickis över Eufemiasvisorna, I. Thoréns över Själens tröst och åtskilliga andra.

Vissa kapitel i de nordiska fornspråkens syntax och betydelselära har utförligt behandlats i tre svenska akademiska avhandlingar: *S. Ekbo, Studier över uppkomsten av supinum i de germanska språken med utgångspunkt i fornvästnordiskan* (Uppsala 1943), där omskrivningarna med *hava* förklaras som utbildade med utgångspunkt från omskrivningar med *vara*, *G. Lindblad, Relativ satsfogning i de nordiska fornspråken* (Lund 1943; ingår som nr 1 i en nystartad serie »Lunda-studier i nordisk språkvetenskap utgivna av Ivar Lindquist och Karl Gustav Ljunggren»), där lösningen till den invecklade frågan om relativhypotaxens uppkomst sökes efter liknande linjer, som tidigare följts av bl. a. O. Klockhoff och G. Neckel men med åtskilliga nya och fördjupade synpunkter, samt *E. Rosell, Prefixet o- i nordiska språk. En betydelsehistorisk studie. Del I: Fornnordiska* (Uppsala 1942). Det är redaktionens förhoppning att kunna återkomma med närmare granskningar.

I. Modéer har genom en andra del fullföljt sina påbörjade undersökningar över *i*-verben i västnordiskan (*I. Modéer, Fornvästnordiska verbstudier II* = Uppsala universitets årsskrift 1943: 8). Undersökningarna, som väsentligen rör sig inom betydelseläran, syftar främst att granska fördelningen mellan kausativ och icke kausativ betydelse, och förf:s undersökningar utmynnar bl. a. i en regel, att endast sådana *i*-verb, som står vid sidan av absolut nyttjade primärverb, kan äga kausativ innebörd — en sats, vars viktiga konsekvenser sedan ytterligare utvecklas: kausativa *i*-verb befinnes vara relativt få och denominativa så mycket flera.

Till nysvenskan sträcker sig ett par andra avhandlingar, *J. Palmér, Undersökningar i Olavus Petris språk IV* (Lunds universitets årsskrift. N. F. Avd. 1. Bd 38. Nr 2), där bruket av skiljbart och oskiljbart sammansatta verb i äldre nysvenska, framför allt hos Olavus Petri ingående granskas, delvis under kritik av K. G. Ljunggrens framställning i »Studier över verbalsammansättningen i 1500-talets svenska» (1937), och *K. G. Ljunggren, Objekt och adverbial. Studier i svensk syntax* (ib. Nr 3), en undersökning, som syftar att belysa bruket av ensamt substantiv som adverbial, att visa det en gång förefintliga nära sambandet mellan (yttre) objekt och adverbial och huruvida i senare tid sekundära adverbialtyper i rikt mått utvecklas genom att en preposition avlägsnas. Samme förf. har i *Almanackorna och det svenska ordförrådet. Bidrag till svensk ordhistoria* (Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund 28. 1944) undersökt de svenska almanackornas mera stabila ordförråd och därvid sökt påvisa, att almanackorna spelat en i förhållande till sitt omfång ganska betydande roll som förmedlare av ordhistoriska nyheter i det svenska skriftspråket, vare sig dessa utgöres av direkta lån, översättningslån, lån från folkmålen eller inhemska nybildningar.

Från Danmark finns åtskilligt att rapportera. Viktigast är, att prof. P. Skautrup sedan några år bebådade stora översikt över det danska språkets historia har börjat utkomma (*P. Skautrup, Det danske Sprogs Historie I*. Köpenhamn 1944. Gyldendal). Det utkomna bandet behandlar på ett mycket lyckligt sätt utvecklingen från äldsta tid till c. 1350, och författarens mångsidighet och starka kulturhistoriska orientering har gjort verket lättare tillgängligt för en större läsekrets än vad som i regel är fallet med språkhistoriska arbeten. Av icke minst intresse är skildringarna av norm och dialekt, olika språksfärer och ordförrådets utveckling. En utförlig recension kan ställas i utsikt.

Den livligt omdebatterade danska stötaccenten behandlas ingående i *Aage Hansen, Stødet i Dansk* (Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-Filologiske Meddelelser. Bd XXIX, Nr. 5. Köpenhamn 1943), där det hävdas, att stötens funktioner är vida betydelsefullare för det danska ordsystemet och mera omfattande än man hittills insett. En mera ingående granskning kan utlovas.

En akademisk avhandling inom nutida dansk betydelselära är *Kristen Møller, Diminutiver i moderne Dansk* (Köpenhamn 1943; även i *Acta Philologica Scandinavica* 17), en framför allt deskriptiv framställning av olika sätt att uttrycka kategorien diminutiv i danskan. Även i detta fall kan red. ställa en recension i utsikt.

Flera undersökningar av mer eller mindre stilistisk art förtjänar att nämnas. Från Belgien har kommit en omfattande dissertation, *F. de Tollenaere. De Schildering van den mensch in de oudrijlandsche familiesaga* (Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. R. VI. Nr 64. Leuven 1942), där islänningasagornas sätt att

skildra personer ingående granskas. Undersökningen är av såväl litteraturpsykologiskt som stilistiskt intresse, men som förf. själv framhåller, ensidig i så måtto att den har begränsats till sagornas sätt att skildra den rent yttre människan (storlek, styrka, hårfärg etc.).

En värdefull och lärorik nyhet inom nyare nordisk stilforskning är *A. Wifstrand, Bidrag till den svenska predikostilens historia* (Samlingar och studier till svenska kyrkans historia 6. Lund 1943). Predikans allmänna stilhistoria fram till 1600-talet behandlas översiktligt. Huvuddelen av arbetet ägnas åt dels den svenska predikostilen i allmänhet genom tiderna, dels åt en granskning av enskilda stildrag i historisk belysning. Se för övrigt anmälan i denna tidskrift band 57.

Från Danmark har kommit en större stilundersökning av mera hävdvunnen typ, *Ulla Albeck, Stil og Teknik i Blichers Noveller* (Köpenhamn 1942. E. Munksgaard. Även i *Acta Philologica Scandinavica*) — den söderfaller i tre huvudavdelningar, behandlande ordval och ordkonst, rytm och ordställning samt komposition och teknik. En annan stilstudie är *W. Michelsen, Hakon Jarl og Erik Glipping* (Köpenhamn 1943. Gyldendal). Förf., som räknar Nils Svanberg som sin läromästare, har valt sitt material för kontrastverkans skull — det representerar början och slutet av Oehlenschlägers dramatiska författarskap; Hakon Jarl är ett av skaldens starkaste skådespel, Erik Glipping det erkänt svagaste. Dessa omständigheter gör en formell jämförelse till en lockande uppgift, och den lilla studien innehåller flera iakttagelser av intresse.

Till danska insatser på detta område kan också föras en liten bok, i vilken ett enskilt, i de breda lagrens talspråk mycket betydelsefullt stildrag belyses, *H. P. Hansen, Folk bander* (Köpenhamn 1943. E. Munksgaard). Den lilla boken, som själv betecknar sig som en folkloristisk studie, är en lätt bearbetning av förf:s studie med samma titel i *Sprog og Kultur* 9. Materialet är till allra största delen hämtat från jylländska dialekter. Filologiska synpunkter spelar en underordnad roll vid förf:s betraktelser, och det rikt givande ämnet är långt ifrån uttömmande behandlat.

Under titeln *Provinsialismer och skråspråk* (Stockholm 1943. Natur och Kultur) har *Gösta Bergman* sänt ut ett knippe studier, behandlande bl. a. nordliga och sydliga provinsialismer i svenskt riksspråk, de s. k. danismerna, sjömansord, som funnit vidsträcktare användning, sotare- och knallespråk m. m. Uppsatserna är populärt hållna och bygger i viss utsträckning på av förf. tidigare publicerade arbeten men innehåller också åtskilliga tillägg till dessa och rena nyheter.

Nybörjare i studiet av nutida isländska har hittills varit mycket ogynnsamt ställda med hänsyn till praktiska hjälpmedel — varken Valtýr Guðmundssons utförliga »*Islandsk Grammatik*» eller Sigfús Blöndals förträffliga »*Islandsk—dansk Ordbog*» är verk, som kan påräkna den spridning i Norden, som de i och för sig skulle förtjäna. Glädjande nog har under 1943 den gapande luckan fyllts genom

två nyttkomna arbeten. *G. Leijström och J. Magnússon, Isländsk-svensk ordbok* (Stockholm 1943. Kooperativa förbundet) är en lätthanterlig ordbok jämte kortfattade upplysningar rörande formlära, ordbildning m. m., som synes i hög grad ägnad att för de nordiska broderfolken underlätta studiet av våra dagars isländska, även om arbetet icke är utan störande skönhetsfläckar (se anmälan i band 57). Mycket välkommen är *Sigfús Blöndals och Ingeborg Stemanns stora Praktisk Lærebog i islandsk Nutidssprog* (Köpenhamn 1943. E. Munksgaard), vars tyngdpunkt utgöres av en utmärkt isländsk elementargrammatik men som därutöver också innehåller övningsstycken, läsestycken och ordlista. Arbetet strävar icke utan framgång efter att tillika giva läsaren en uppfattning om det isländska samhället i vår tid.

Med avseende på texter, kommentarer och översättningar är främst att notera en ny Eddatolkning: *Den äldre Edda og Eddica minora I. Oversættelse, Indledning, Kommentar ved Martin Larsen* (Köpenhamn 1943. E. Munksgaard). I *E. Wesséns och Å. Holmbäcks* ståtliga serie *Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar* har nu också beretts plats för två icke svenska lagar, som likväl är av det största intresse för våra dagars Sverige: *Skånelagen och Gutalagen* (Stockholm 1943. Geber). Det vare nog sagt, att den nya volymen står på samma plan som sina företrädare. Särskilt den av Ebbe Kock utförda översättningen av de skånska rättskällorna (utom Skånelagen även Skånska kyrkorätten och Skånska stadsrätten) fyller ett länge känt behov. En huvudsakligen filologisk kommentar till Skånska kyrkorätten är *Johs. Brøndum-Nielsen, Forelæsninger over Skaanske Kirkelov* (Köpenhamn 1942. J. H. Schultz).

Många generationer svenska studenter har stiftat närmare bekant-skap med den äldre nysvenskan genom Adolf Noreens »Valda stycken», vilken nu under många år har varit försvunnen ur bokhandeln. Den nyttiga och i den akademiska undervisningen flitigt nyttjade läseboken har nu återuppstått i förnyad gestalt i *Valda stycken av svenska författare 1526—1732. Med anmärkningar och ordlista utgivna av Erik Noreen* (Stockholm 1943. Geber).

Det stora intresse, som forskningen i anslutning till 1941 års bibeljubileum visade de svenska bibelöversättningarna i allmänhet och 1541 års bibel i synnerhet har fortsatt att göra sig gällande. Av betydande filologiskt intresse är *Observationes Strengnenses utgivna med inledning och kommentar av Joh. Lindblom och Hilding Pleijel* (Samlingar och studier till svenska kyrkans historia 5. Lund 1943). Här offentliggöres för första gången i sin helhet arbetsresultaten av den i Strängnäs 1600—1601 verkande kommission, som tillsatts av hertig Karl för att revidera den svenska bibelöversättningen. Självfallet lämnar de av kommissionen föreslagna stilistiska ändringarna åtskilliga upplysningar av värde för bedömandet av betydelsenyanser, fraseologi m. m. genom tiderna. I den i Lunds universitets årsskrift

publicerade serien Studier till 1541 års bibel har två smärre nummer (3 och 4) utkommit, vilka även de är ägnade att belysa, hur snart man, dvs. tydliga Laurentius Petri, gripit sig an med att revidera 1541 års bibel: *Joh. Lindblom, Psaltaren 1560* (Lund 1943), där det textkritiska grundlaget för 1560 års upplaga av Psaltaren undersökes, och *K. G. Ljunggren, Språkdrag och språksträvanden i Psaltaren 1560*, där det bl. a. visas, hurusom åtskilliga av de stilistiska ändringarna i den nya utgåvan beror på en redan nu uppträdande strävan att modernisera 1541 års bibelspråk.

Inom folkmålsforskningen är att anteckna, att serien av svenska landskapsmonografier, som på senare tid har fått värdefulla tillskott genom Götlinds stora västgötaundersökning, Gustavsons Gutamålet och Ingers' studier över det sydvästkånska dialektområdet har utökats med *E. Lindkvist, Om Gästriklands folkmål*. Arbetet, som ingår i årsboken *Från Gästrikland* (1942) är ovanligt allsidigt för att vara en svensk dialektavhandling — naturligtvis har detta måst ske på bekostnad av vissa detaljer — och välkommet icke minst därför att Gästrikland hittills i det ifrågavarande avseendet i hög grad haft tycke av en vit fläck på Sveriges karta. Från Uppsala har kommit två doktorsavhandlingar. *S. Wallströms Studier i övre Norrlands språkgeografi med utgångspunkt från Arjeplogmålet* (Uppsala 1943) innehåller värdefulla fakta rörande Arjeplogs stora sockens bebyggelsehistoria, men huvuddelen utgöres av undersökningar av valda språkliga problem (kvantitet och accent i komposita, vissa femininers genusväxling) enligt dialektgeografisk metod. Resultatet är påfallande nog, att Arjeplogmålet har sina närmaste frändemål i Umedalen och Ångermanland, däremot icke, som man skulle vänta i Skellefte dalen, genom vilken bygdens kommunikationer med yttervärlden till större delen skett. Den andra avhandlingen är *Manne Eriksson, Hjäll och tarre samt andra ord för översäng och övervåning. Ett ordhistoriskt och ordgeografiskt bidrag till sängens och bostadens historia i Norden* (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A: 4). Den mycket ingående, med väldiga materialsamlingar försedda undersökningen är, som antydes av titeln, såväl språkligt som etnologiskt orienterad. Förf. skildrar olika typer av sovplatser (och vindsutrymmen), deras förekomst och den därmed sammanhängande, synnerligen skiftande terminologien. Inhemsk utveckling och främmande påverkningar har flätats samman till en svårutredd härva, och förf. måste jämt och ständigt överskrida Nordens gränser. Han slutar med att understryka, att ordgeografien och etnologien icke kan avgränsas efter enstaka länder eller språkområden utan måste (i första rummet) famna hela västra Europa.

I Norge har trots alla svårigheter en folkmålsavhandling kunnat lämna pressen, *M. Sørli, Hedalsmålet* (Bergen 1943. J. Grieg). Hedalen ligger i Valdres, och undersökningen omfattar översikt över ljud- och formläran samt en ordsamling.

Professor P. Skautrup i Aarhus har fr. o. m. 1927 utgivit en nu i det närmaste färdig monografi över sitt »modersmål» under titeln »Et Hardsysselmaal». Härjämte har S. lagt upp en mycket bred skildring av det nutida målets historiska förutsättningar, varav ett första häfte kom 1930. Nu föreligger *P. Skautrup, Hardiske mål II. Kildekritiske forudsætninger. 1. hæfte* (Aarhus 1942. Universitetsforlaget). Den nya delen innehåller huvudsakligen redogörelser för den historiska bakgrunden för äldre hardiska språkkällor, förhållanden rörande fogden, häradstinget och bygdens övriga institutioner, allt av betydande metodiskt intresse.

Av en annan typ är *Anna Pedersen, Fra Bondestue og Stegers. Optegnelser fra Stevns og Bjevverskov Herreder. Tilrettelagt og udgivet i samarbejde med Poul Andersen* (Köpenhamn 1944. E. Munksgaard). Det är en kulturhistorisk framställning av olika slag av kvinnoarbete inom det gamla själländska bysamhället med mycken vikt lagd på den språkliga sidan. Förf:s meddelare får i mycket stor utsträckning själva komma till tals, och boken är försedd med en rikhaltig ordlista (av Poul Andersen). Den behandlar för Själlands vidkommande samma områden som flera av de svenska landsmålsarkivens frågelistor.

Vad slutligen beträffar ortnamnsforskningen, är att notera utöver de med rutinmässig säkerhet framskridande serieverken i Sverige och Danmark två gradualavhandlingar av skilda typer. *Kr. Hald, De danske Stednavne paa -um* (Köpenhamn 1942. J. H. Schultz) är en monografi över två sammanfallande ortnamnstyper i Danmark och Skåneland: namnen på gammalt *-hem* (*Aalum, Askome* o. d.) och dat.-plur.-former (*Åsum, Husum* o. d.). Det kan ibland vara svårt att avgöra till vilkendera gruppen ett nutida namn på *-um* hör, men de kriterier förf. tillgriper i tvivelaktiga fall, t. ex. förledens betydelse och utländska paralleller, förefaller i regel lämna god ledning. Även ljudförhållandena kan givetvis visa vägen. Även om undersökningen på grund av sin avgränsning ingalunda löser alla de problem, som de behandlade namntyperna erbjuder, är den ett välkommet tillskott i raden av monografier över nordiska ortnamnstyper — en brist är att uttalsuppgifter meddelas endast för de danska namnen, icke för de sydsvenska.

Den andra ortnamnsavhandlingen är *G. Sohlberg, Ortnamnen i Skee socken, Bohuslän* (Göteborg 1943 = Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län XX: I). Att namnstoffet i denna nordbohuslänska socken mer än väl förslår för en gradualavhandling framgår redan av det förhållandet, att ortnamnsregistret upptar c. 1350 namn, däribland en mångfald egenartade och svårtolkade bildningar. Avhandlingens närmare utformning och materialets avgränsning har givetvis i huvudsak bestämts av att boken ingår som led i den officiella undersökningen av ortnamnen i Göteborgs och Bohus län.

Bland arbeten rörande folketro och folksed, som även innehåller material av filologiskt intresse, må nämnas en ny del av ett högt

skattat verk, *I. Reichborn-Kjennerud, Vår gamle trolldomsmedisin IV* (Skrifter utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse 1943. No. 2), en akademisk avhandling från Uppsala, *J. Ejdestam, Årseldarnas samband med boskapskötsel och åkerbruk i Sverige* (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B: 2. Uppsala 1944), som bl. a. innehåller en redogörelse för bruket av *far, mor, pappa* och *mamma*, samt två nya delar av Kungl. Gustav Adolfs Akademiens serie Svenska sagor och sägner: *Sagor och sägner upptecknade av Gabriel Djurklou utgivna av Jöran Sahlgren* (Stockholm 1943) och *Sagor från Närke berättade av Nils Muntzing utgivna av Maja Forsslund* (Stockholm 1943).

Lund.

K. G. LJUNGGREN.

Till Red. insända skrifter.

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1943. 1—2. Halvbind. — Acta Linguistica. Vol. III. H. 1. 1942—43. — Budkavlen 1943. Nr 3—4. — Danmarks gamle Personnavne. I. Fornavne. Utg. av G. Knudsen och Mar. Kristensen t. H. 8. Kbhvn 1944. — Danske Studier. 1943. H. 1—2. — Edda. Arg. 30. Bd XLIII. H. 3—4. 1943. — Folkmålsstudier. Arg. 10. 1943. — Fornvännen. 1944. H. 1. — Føroya kvæði. Corpus carminum Færoensium. Utg. av Chr. Matras. Bd 2. Del 3. Kbhvn 1944. — Germanisch-Romanische Monatsschrift. Arg. 31. H. 4—9. — Moderna språk. 1943. Nr 9. 1944. Nr 1—4. — Namn och bygd. Arg. 31. H. 2—4. — Norsk Riksmålsordbok. B. II. H. 9. — Nysvenska studier. Arg. 23. H. 4—5. — Ortnamnssällskapets i Uppsala årskrift. 1943. — D:o. 1944. — Selskab for nordisk filologi. Aarsberetning for 1943. — Svenska landsmål och svenskt folkliv. 1941. H. 1—4.

Askeberg, F., Norden och Kontinenten i gammal tid. 201 ss. Uppsala 1944. — Beckman, Nat., Tankar kring en ny språklära. (Särtr. ur Pedagogisk tidskrift. 1944.) — Bibliotheca Arnarnaganeana. Vol. III. Two treatises on Iceland from the 17th century. Edited by Jakob Benediktsson. 60 ss. Kbhvn 1943. — Diderichsen, P., Rec. av Fourquet, J.: L'ordre des éléments de la phrase en germanique ancien. (Särtr. ur Acta Linguistica, vol. III.) — Ejdestam, J., Årseldarnas samband med boskapsskötsel och åkerbruk i Sverige. 240 ss. Uppsala 1944. — Elovson, H., Kongruensregeln — en årsrevy. (Särtr. ur Folkskolläraernas tidning nr 4—5. 1944.) — Frisk, H. J., Etyma armeniacae. 36 ss. (Göteborgs Högskolas årskrift L. 1944: 1.) — Gaarder, V., Indoeuropeisk i våre runeinnskrifter. 48 ss. Oslo 1944. — Gierow, K., Lunds domkapitels arkiv. Summarisk förteckning. (Meddelanden från Kyrkohistoriska arkivet i Lund, 3. 1943.) — Gjerdman, O., Staffan och stjärnan i källan. (Särtr. ur Saga och Sed. 1943.) — Grunewald, G., Die mittelniederdeutschen Abstraktsuffixe. XVI + 266 ss. Lund 1944. — Hansen, Aage, Stødet i Dansk. (Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Hist.-Filol. Meddelelser. Bind XXXIX. Nr 5. 169 ss. Kbhvn 1943.) — Hovda, P., Stadnamn frå sjøen i Austre-Ryfylke. (Särtr. ur Maal og Minne 1944.) — Janzén, A., Okända ord i bohuslänska ortnamn. (Särtr. ur Namn och Bygd. 1943.) — †Kock, Ernst A., Notationes norrønæ. Ställe-, ord- och sakrejister jämte tillägg och rättelser. (Lunds universitets årskrift. Ny följd. Avd. 1. Bd 39. Nr 3. Lund 1944.) — Dens., On style. (Särtr. ur Helicon. T. 5. Fasc. 1—3.) — Langenfelt, G., y in Billy etc. (Särtr. ur Studier i modern språkvetenskap 15.) — Ljunggren, C. A., Stilarter och språkriktighetsregler. 9 uppl. 96 ss. Lund 1944. — Ljunggren, K. G., Supplement till K. F. Söderwall, Ordbok över Svenska Medeltidsspråket. H. 9. (Samlingar utgivna av Svenska Fornskrift-Sällskapet. H. 189.) Lund 1944. — Dens., Skålderviken och Kullen. (Särtr. ur Namn och Bygd. 1943.) — Dens., Almanackorna och det svenska ordförrådet. Bidrag till svensk ordhistoria. 156 ss. Lund 1944. — Malmberg, B., A propos du système phonologique de l'italien. (Särtr. ur Acta linguistica. Vol. III.) — Dens., Bemerkungen zum quantitativen Vokalsystem im modernen Französisch. (d:o.) — Moberg, L., Om de nordiska nasalassimilationerna *mp* > *pp*, *nt* > *tt*, *nk* > *kk* med särskild hänsyn till svenskan. 218 ss. Uppsala 1944. — †Nordlander, J., Underlagmannen Evert Hindersson på Holms gård. (Norrländska samlingar. H. 17 (IV: 3).) — Noreen, E., Kritiska bidrag till folkningen av svenska runinskrifter. (Särtr. ur Fornvännen. 1943.) — Noreen, E., och Warberg, G., Främmande ord i svenskan. Med växtnamn på fem språk. 412 ss. Sthlm 1944. — Nyrin-Heuman, E., Källkritiska, textkritiska och språkliga studier till Ericus Olai: Chronica Gothorum. 153 ss. Lund 1944. — Olsson, H., Johannes Messenius Scandia Illustrata. Studier i verkets tillkomstshistoria och medeltidspartiets källförhållanden. 328 ss. Lund 1944. — Pedersen, Anna, Fra Bondestue og stegers. Optegnelser fra Stevns og Bjeverskov Herreder. 152 ss. Kbhvn 1944. — Pipping, H., Några iakttagelser rörande Runebergs hexameter. (Ur Nya Argus. 1944. Nr 3.) — Pleijel, H., Bouppteckningarnas bokbestånd. Historiskt-princi-

piella synpunkter. (Meddelanden från Kyrkohistoriska arkivet i Lund. 4. 1944.) — I. Reichborn Kjennerud, Vår gamle trolldomsmedisin. IV. 263 ss. Oslo 1944. (Skrifter utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse. 1943. No. 2.) — Sahlgren, J., Fisk, fiske och ortnamn. (Särtr. ur Ortnamnsällskapet i Uppsala årsskrift. 1943) — Sandklef, A., De germanska dödsstraffen, Tacitus och mossliken. (Särtr. ur Fornvännen. 1944.) — Seip, D. A., Om endelsevokalene *e, o: i, u* i eldste islandsk og norsk. (Särtr. ur Maal og minne. 1943.) — Dens., En norsk oversættelse av Prosper fra 12. hundreår. (D:o) — Skautrup, P., Det danske sprogs historie. I. 352 ss. Kbhvn 1944. — Strömbäck, D., Författarskap och tradition i den isländska ättesagan. (Särtr. ur K. Hum. Vetenskaps-Samf. i Uppsala. Årsbok 1943.) — Dens., Herman Geijer. In memoriam. (Särtr. ur Svenska Landsmål.) — Svensson, J., Diftongering med palatalt förslag i de nordiska språken. Riktlinjer för en undersökning av brytningen och därmed besläktade diftongeringsföreteelser. 262 ss. Lund 1944. — Svensson, S., Peregrinusfirandets uppkomst. (Särtr. ur Från Bergslag och Bondebygd. 1943.) — Dens., Bondepraktikan och den folkliga traditionen. (Särtr. ur Folk-Liv. 1943.) — Söderwall, K. F., se Ljunggren, K. G. — TNC-Spalten. Korta uppsatser om ord och uttryck, publicerade i Teknisk Tidskrift under år 1943 av Tekniska Nomenklaturcentralen. (Tekniska Nomenklaturcentralens publikationer TNC 4.) — Tuneld, E., Hönsa för Kullen och andra hönsningar. (Särtr. ur Helsingborgs Dagblad den 13 juni 1943.) — Dens., En färd runtom Kullen för 250 år sedan. (D:o den 4 juli 1943.) — Walberg, E., Vem var Abbot Wilhelm av Aebelholts »Dominus Petrus»? (Särtr. ur Historisk tidskrift. 1944.) — de Vries, J., Het Nibelungenlied en het Rolandslied. (Särtr. ur Nederland. 1943—44.) — Weibull, L., En forntida utvandring från Gottland. (Särtr. ur Scandia. 1943.) — Östergren, Olof, Våra vanligaste främmande ord. Med uttal och förklaring. 21 uppl. 107 ss. Sthlm 1944.